

e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Uluslararası Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:7 – Sayı:23- Şubat 2023

koynunda büyüdük

ANASY

---

3 Aylık Uluslararası Hakemli - Süreli Dergi - e-ISSN 2618-6187

Sahibi / Owner: Dr. Öğr. Üyesi İshak KÜÇÜKYILDIZ

Genel Yayın Yönetmeni/General Director: Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI

Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ

Editör / Editor: Dr. Öğr. Üyesi İshak KÜÇÜKYILDIZ

Yardımcı Editörler/Asistant Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ÇİÇEK

Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ

Arş. Gör. Muhammed İkbal TEPELER

Doktorant Sedat BİLİCİ

Alan Editörleri

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN- Atatürk Üniveristesi (Tarih)

Prof. Dr. Kemal BAKIR- Erzurum Teknik Üniveristesi (Felsefe)

Prof. Dr. Abdulkadir KAYA- Bursa Teknik Üniversitesi (İktisadi ve İdari Bilimler)

Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Türkçe Eğitimi)

Doç. Dr. Sait YILDIRIM- Iğdır Üniversitesi (Sosyoloji- Psikoloji)

Öğr. Gör. Dr. Kürşad Nuri BAYDİLİ- Sağlık Bilimleri Üniversitesi (İstatistik Editörü)

Dil Editörleri

Dr. Nurullah AYDIN- Atatürk Üniversitesi (Türkçe Dil Editörü)

Öğr. Gör. Halil İbrahim EROL- Sağlık Bilimleri Üniversitesi (İngilizce Dil Editörü/)

Tasarım / Desing: Sezer Erdoğan

Yönetim Yeri / Contact: Lalapaşa Mah/ I. Kazımkarabekir Cad./ İsmailtürk İş Merkezi/

Kat:4 No: 141/ Yakutiye / ERZURUM

Telefon/Phone: 05427925832 - 05318815771

E- Posta / E- Mail: anasaydergisi@hotmail.com

Genel ağ/Web: <http://dergipark.gov.tr/anasay>

Kapak Fotoğrafi: Aşkın KURAY

Baskı / Print:

Baskı Tarihi / Print Date: Şubat/ February 2023

Baskı Yeri / Print Adress: Ulusal Hakemli bir dergidir. Yılda 4 sayı yayımlanır. Dergide kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme, derlemeler ve kitap tanıtımlarına yer verilecektir. Dergide yayımlanan makalelerden yazarları sorumludur

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdulkadir KAYA- Bursa Teknik Üniversitesi /Türkiye/Bursa

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye/Ankara

Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/ Kırgızistan

Prof. Dr. Erkan GÖKSU- Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye/İzmir

Prof. Dr. Lindita Xhanari LATİFİ-Tiran Üniversitesi /Arnavutluk/Tiran

Prof. Dr. Murteza HASANOĞLU-Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan/Bakü

Prof. Dr. Ömer SUBAŞI- Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Yavuz GUNAŞDI- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Nuri YAVUZ- Artvin Çoruh Üniversitesi /Türkiye/Artvin

Prof. Dr. Ümit KILIÇ- Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Akın BİNGÖL- Kafkas Üniversitesi /Türkiye/Kars

Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /Türkiye/Ankara

Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR- Erzincan Üniversitesi /Türkiye/Erzincan

Doç. Dr. Nezahat CEYLAN- Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Dr. Öğr. Üyesi İshak KÜÇÜKYILDIZ- Artvin Çoruh Üniversitesi/Türkiye/Artvin

Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ- İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi/Türkiye/İstanbul

Dr. Nurullah AYDIN- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet BEŞE - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY- Uludağ Üniversitesi/Türkiye/Bursa

Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi /Türkiye/Konya

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Milli Savunma Üniversitesi/Türkiye/Ankara

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ - Gazi Üniversitesi/Türkiye/Ankara

Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Kemal POLAT - Anadolu Üniversitesi/Türkiye/Eskişehir

Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Neslihan DURAK - İnönü Üniversitesi/Türkiye/Malatya

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN - Trakya Üniversitesi /Türkiye/Edirne

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU - Hacettepe Üniversitesi/Türkiye/Ankara

Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU – Dokuz Eylül Üniversitesi /Türkiye/İzmir

Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi/Türkiye/Ankara

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi/Türkiye/Denizli

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN - Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Türkiye/Tokat

Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ - Kafkas Üniversitesi/Türkiye/Kars

SAYI HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Ayşen SİNA-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Türkiye/Tekirdağ
- Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
- Prof. Dr. Hülya BOYANA -Ankara Üniversitesi/Türkiye/Ankara
- Prof. Dr. Özgül BİRSEN-Anadolu Üniversitesi/Türkiye/Sakarya
- Prof. Dr. Tanju DEMİR- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/Türkiye/Aydın
- Prof. Dr. Ümit EKİN- Sakarya Üniversitesi/Türkiye/ Sakarya
- Prof. Dr. Yusuf AKAN-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
- Doç. Dr. Emine KAYA- Malatya Turgut Özal Üniversitesi/Türkiye/Malatya
- Doç. Dr. Esat AYYILDIZ- Kafkas Üniversitesi/Türkiye/Kars
- Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Türkiye/Konya
- Doç. Dr. Halil İsmail ERTON-Atılım Üniversitesi/Türkiye/Ankara
- Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKISIM- Gümüşhane Üniversitesi/Türkiye/Gümüşhane
- Doç. Dr. İlknur BEYAZ ÖZBEY- Artvin Çoruh Üniversitesi/Türkiye/Artvin
- Doç. Dr. İsa YIMAZ- Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye/Muş
- Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
- Doç. Dr. M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU -Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
- Doç. Dr. Murat YILMAZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Türkiye/Van
- Doç. Dr. Osman Cenk KANCA-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
- Doç. Dr. Sait YILDIRIM-Iğdır Üniversitesi/Türkiye/Iğdır
- Doç. Dr. Şarika BERBER- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /Türkiye/Ankara
- Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN-Pamukkale Üniversitesi/Türkiye/Denizli
- Dr. Öğr. Üyesi Erden EL-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye/Ankara
- Dr. Öğr. Üyesi Ferdi AKBAŞ-Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/Türkiye/Osmaniye
- Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN- Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/ Türkiye/Rize
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/
- Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU - Gümüşhane Üniversitesi/Türkiye/Gümüşhane
- Dr. Öğr. Üyesi Osman ORUÇ- Bayburt Üniversitesi/ Türkiye/Bayburt
- Dr. Öğr. Üyesi Serhat ÇAMKAYA –Kafkas Üniversitesi/Türkiye/Kars
- Dr. Mehmet Ali DURAN- Milli Eğitim Bakanlığı/Türkiye/Ankara
- Dr. Muhammed Mahmut OLCUN - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Türkiye/Konya

YAYIN İLKELERİ

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi Orcid numarası dipnotta belirtilmelidir. Orcid numarasını <https://orcid.org/> linkinden kaydolularak alabilirsiniz.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az yüz, en fazla üç yüz kelime uzunlukta olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimededen oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özetin, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe, İngilizce ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak 30 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1,5 satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Times New Roman yazı karakterleri 12 punto kullanılmalıdır. Paragraf başları 1 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK *Yazım Kılavuzu* esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Kaynakça Bağlacı

1. Metin içerisinde yapılacak atıflarda kaynakça bağlacı kullanılmalıdır.
2. Türkçe makalelerdeki kaynakça bağlaçlarında ve kaynakça listesinde “ve” bağlacı kullanılmalıdır.
3. İngilizce makalelerdeki kaynakça bağlaçlarında “&” işareti, metin içi atıflarda “and”, kaynakça listesinde “&” işareti kullanılmalıdır.
4. Makale kaynakçası APA kaynakça gösterme standartlarına uygun olarak girilmelidir. Kaynak gösterme metin içinde örnekteki gibi (Ceylan, 2008, s. 166) olmalıdır.
5. Her makalenin sonunda mutlaka kaynakça listesi bulunmalıdır.

METİN İÇİ ATIF GÖNDERME

Tek Yazarlı Kitap (Ceylan, 2008, s. 137) Doğrudan aktarma (Ceylan, 2008) Dolaylı aktarma veya genel atıf

İki Yazarlı Kitap .....(Ceylan & Özgül, 2016, s. 90). Ceylan ve Özgül (2016, s. 90)..... Ceylan and Özgül (2016, p. 90).....makale İngilizce yazılmışsa

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap İlk atıf (gönderme): .....(Tonta, Bitirim & Sever, 2002) Tonta, Biritim ve Sever (2002)..... İkinci atıf (gönderme): (Tonta vd., 2002, s. 125) (Yıldız et al., 2001) Makale İngilizce yazılmış ise

Altı ve Yedi Yazarlı Kitap (Jones vd., 2012. s. 40)

Editörlü Kitapta Bölüm (Kejanlıoğlu, 2005, s. 690)

Tek Yazarlı Makale (Karageçi, 2014, s. 78)

İki Yazarlı Makale .....(Yıldız & Baştürk, 2013, ss. 77- 78). Yıldız ve Baştürk (2013).....

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Makale İlk Atıf (gönderme): (Brockner, Ackerman, & Greenberg, 2001, s. 300) İkinci Atıf (gönderme): (Brockner vd., 2001, s. 310) (Yıldız et al., 2001) Makale İngilizce yazılmışsa

Altı ve Yedi Yazarlı Makale (Restouin vd., 2009)

Sekiz ve Daha Fazla Yazarlı Makale (Steel vd., 2010)

Bildiri (Akkoyunlu, 2007, s. 62)

Tez (Köprülü, 1994)

Web Sayfası (Tillman, 2003)

Aktarma Moore'a göre..... (Aktaran Maxwell, 1999, s. 25)

Yasal metinler: (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973)

Aktarmalar: (Dewey, 1961 Akt: Yılmaz, 2018, s. 77)

Aynı soyadlı yazarlar: Kaynakçada iki veya daha fazla aynı soyada sahip yazar varsa künyede ilk sırada geçen yazarların adının ilk harfi yıllar farklı olsa bile tüm göndermelerde kullanılır.

KAYNAKÇA YAZIMI

Tek Yazarlı Kitap: Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları I*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınevi.

İki Yazarlı Kitap Ceylan, A., & Özgül, O. (2016). *Eskiçağ'da Iğdır Kaleleri*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap: Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* (5.b). Ankara: Total Bilişim.

Altı ve Yedi Yazarlı Kitap: Jones, M., Jones, R., Woods, M., Whitehead, M., Dixon, D., & Hannah, M. (2014). *An introduction to political geography: space, place and politics*. London: Routledge.

Editörlü Kitapta Bölüm: Kejanlıoğlu, B. (2005). *Medya çalışmalarında kamusal alan kavramı*. M. Özbek (Ed.) Kamusal alan içinde (ss.689-713). İstanbul: Hill.

Tek Yazarlı Makale: Karageçi, M. (2014). Arpçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 77-95.

İki Yazarlı Makale: Yıldız, S., & Baştürk, F. (2013). Kars ili marka varlıklarının tüketici temelli değer ölçümü araştırması. *TODAIİE Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(4), 75-90.

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Makale: Brockner, J., Ackerman, G., & Greenberg, J. (2001). Culture and procedural justice: The influence of power distance on reactions to voice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(4), 300-315. doi: 10.1037/1076-8998.13.1.10

Altı ve Yedi Yazarlı Makale: Restouin, A., Aresta, S., Prébet, T., Borg, J., Badache, A., & Collette, Y. (2009). A simplified, 96-well-adapted, *ATP luminescence-based motility assay*. *BioTechniques*, 47, 871-875. doi: 10.2144/000113250

Sekiz ve Daha Fazla Yazarlı Makale: Steel, J., Youssef, M., Pfeifer, R., Ramirez, J. M., Probst, C., Sellei, R., ... Pape, H. C. (2010). Health-related quality of life in patients with multiple injuries and traumatic brain injury 10+ years postinjury. *Journal of Trauma: Injury, Infection, and Critical Care*, 69(3), 523-531. doi: 10.1097/TA.0b013e3181e90c24

Tez: Köprülü, D. (1994). *Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sözlük: Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Web Sayfası : Tillman, H. N. (2003). *Evaluating quality on the net*. 15 Ocak 2008 tarihinde www.hopetillman/findq.html adresinden erişildi.

Aktarma: Maxwell kaynak gösterilmeli

Göndermeler: B. Yılmaz, Köse ve Korkut (2008) ile A. Yılmaz (2009) çalışmalarında bahsedildiği gibi.....

Kanun, Yönetmelik, Tüzük Gibi Yasal Metinler: Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). *Resmi Gazete*. Yayın Tarihi: 24.06.1973. Sayısı: 14574. Numarası: 1739.

El yazması : Kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b)

Arşiv belgeleri:, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. (BCA, Mühimme 15: 25)

Kaynakça APA 6 kurallarına göre hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf ayrıca <https://apastyle.apa.org/> inceleyebilirsiniz.

ETİK KURALLAR

“ANASAY” dergisi, sosyal bilimler alanlarında bilimsel makaleleri yayımlamak amacıyla uluslararası arenada kabul edilen COPE ilkelerine uygun olarak derginin etik ilkelerini oluşturmuştur. Etik kurallara ve ilkelere bağlı olarak yılda 4 defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. “ANASAY” dergisine yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. ANASAY Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilerek üçüncü hakemin olumlu veya olumsuz görüşüne göre nihai karar verilmektedir.

Editör

Editör dergide basılan tüm makalelerden sorumludur. Editörün etik görevleri ve sorumlulukları aşağıdaki gibidir:

Genel Sorumluluklar

“ANASAY” dergisi editörü derginin niteliğinin artırılması ve gelişimine katkıda bulunmak için mücadele sarf etmekle yükümlüdür.

“ANASAY” dergisi editörünün, yazarların ifade özgürlüğünü desteklemesi gerekmektedir.

“ANASAY” dergisi editörü, dergiye gönderilen yazıların uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazar ve yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenlere göre değil derginin yayın politikası ve ilmi hassasiyete göre karar vermelidir.

“ANASAY” dergisi editörü işlem süreci ile ilgili gizliliği esas tutar ve kişisel bilgileri hakemler, üyeler ve yayıncı ile paylaşamaz.

“ANASAY” dergisi editörü, editörler kurulu üyelerine yayım ve yazım kurallarının en güncel halini iletmelidir.

Yazar(Lar)

“ANASAY” dergisine makale gönderen yazar/yazarlar, derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Makaleye fikren katkıda bulunmayan kişiler yazar olarak belirtilmemelidir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerin gönderi tarihinden itibaren çalışmaların telif hakkı “Anasay” dergisine devredilir. Derginin kabul etmediği ya da hakemlik süreci sona eren ve kabul edilmeyen makalelerin telif hakkı yazarına aittir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekiyor. Yayım süreci bitmeden 2. bir dergiye makale göndermek “duplikasyon” olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde makale gönderen yazarlar hukuki olarak suç işlemektedirler. “Duplikasyon” yaptığı tespit edilen yazarlar hakkında dergimiz gerekli gördüğü taktirde yasal işlem başlatabilir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makaleye ilişkin çıkar çatışmaları belirtilmeli ve nedeni açıklanmalıdır.

“ANASAY” dergisi yazarların, hakem sürecindeyken çalışmalarına ilişkin verileri editörler kuruluna iletmesi istenebilir, bu durumda yazarların ham verilerini editörler kuruluyla paylaşmaları beklenmektedir. Yazarlar, yayımlanan bir makaleye ilişkin verileri 5 yıl süreyle saklamakla yükümlüdürler.

“ANASAY” dergisi yazarları çalışmalarında bir hata tespit ettiklerinde editörü ve editörler kurulunu bilgilendirmeli, düzeltme ya da geri çekme süreci için iş birliği kurmalıdırlar.

“ANASAY” dergisi yazarları, yazıların başta imla, üslup ve ilmi durumlarından sorumlu olup yayın sürecinde gerekli hassasiyeti göstermelidirler.

“ANASAY” dergisine makale gönderen yazarlar, derginin genel ilmi kaidelerin geçerli olduğu yayın, etik ve ilmi kurallarını kabul etmiş sayılırlar.

“ANASAY” dergisi yazarları yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler.

Hakemler

“ANASAY” dergisi hakemleri yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, yapıcı ve adil olarak makaleleri değerlendirmeleri gerekmektedir.

“ANASAY” dergisi hakemlerden çıkar çatışmaları bulunmayan makalelere hakemlik yapmayı kabul etmelerini beklemektedir. Hakemler herhangi bir çıkar çatışması fark ettiklerinde editörü bilgilendirmeli ve ilgili makalenin hakemliğini yapmayı reddetmelidirler.

“ANASAY” dergisi hakemlerin değerlendirdikleri makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin “Anasay Dergisi Hakem Değerlendirme Formu” göndermektedir. Bu formda belirtilen kısımlar doldurularak kararları ile ilişkin gerekçelerini de bu formun altında ayrıntılı bilgi başlığı altında doldurmalarını rica ederiz.

“ANASAY” hakemlerin düzeltme önerilerinde kullandıkları üslubun kibar, saygılı ve bilimsel olmasını beklemektedir. Hakemler saldırgan, saygısız ve öznel-kişisel yorumlardan kaçınmalıdırlar. Hakemlerin bu tür bilimsel olmayan yorumlarda buldukları tespit edildiğinde yorumlarını yeniden gözden geçirmeleri ve düzeltmeleri için editör ya da editörler kurulu tarafından kendileriyle iletişime geçilebilmektedir.

Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa, hakemler bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

Etik Kurul Kararları

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerde etik kurul kararı gerektiren insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için klinik ve deneysel ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı. Bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar.

İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaç-

larla kullanılması, insanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif alışmalar. Ayrıca; Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi, başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi, kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış makaleler için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir.

Uyarı

“ANASAY” dergisi yukarıda belirtilen Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca editörlerin okuyucularla ilişkiler, yazarlarla ilişkiler, hakemlerle ilişkiler, editörler kurulu ile ilişkileri ile ilgili etik kurallara geniş Şekilde ulaşmak için “Committee on Publication Ethics (COPE). (2011, March 7). Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors” adlı kaynaktan yararlanabilirsiniz.

Geniş Bilgi için bkz.

https://publicationethics.org/files/Code_of_conduct_for_journal_editors_Mar11.pdf, <https://publicationethics.org/>

İÇİNDEKİLER

Hüseyin ÜRETen	3
ANTİK YUNAN'DAN YAŞAYAN SÖZLER'DE KADIN	
<i>WOMAN IN LIVING WORD FROM ANCIENT GREECE</i>	
Bülent ÇELİK.....	31
YENİÇAĞDA OSMANLI PİYADELERİNİN ASKERİ POTANSİYELİ	
<i>MILITARY POTENTIAL OF OTTOMAN INFANTRYMEN IN NEW AGE</i>	
Furkan DEMİRTAŞ - Abdulkadir BARUT, Hasan BARDAKÇI - Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN	51
İLK HALKA ARZLARIN KISA VE UZUN DÖNEM FİYAT PERFORMANSLARI İLE İŞLEM HACİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ	
<i>THE RELATIONSHIP BETWEEN SHORT AND LONG TERM PRICE PERFORMANCES AND TRADING VOLUMES OF INITIAL IPOs: A PANEL ASYMMETRIC CAUSALITY ANALYSIS</i>	
Bilge KÖKSEL-Sebile TECİRLİ	71
TÜRKİYE'DE EĞİTİM HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ	
<i>AN EMPIRICAL ANALYSIS ON THE RELATION BETWEEN EDUCATION EXPENDITURES and ECONOMIC GROWTH IN TURKEY</i>	
Salih AKKANAT	105
HAYATIN HAKKINI GÖZETMEK: GIORGIO AGAMBEN'İN SİYASET FELSEFESİ	
<i>UPHOLDING THE RIGHT TO LIFE: THE POLITICAL PHILOSOPHY OF GIORGIO AGAMBEN</i>	
İhsan DOĞRU	125
İBN REŞİK EL-KAYRAVÂNİ'NİN TASVİRCİLİĞİ: ŞİİRLERİNDE MEYVE MOTİFİ	
<i>THE DEPICTION OF IBN RASHĪQ AL-QAYRĀWANĪ: FRUIT MOTIF IN HIS POEMS</i>	
Ekrem GÜZEL	139
İSMET ÖZEL ŞİİRİNDE 'KAHRAMAN BEN'İN GÖRÜNÜMLERİ	
<i>THE IMAGES OF HEROIC SELF IN İSMET ÖZEL'S POETRY</i>	
Aytaç ÖREN.....	157
AN IRONIC INTERSECTION OF REALITY AND FICTIONALITY: TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS	
<i>GERÇEKLIĞİN VE KURGUSALLIĞIN İRONİK BİR KESİŞİMİ: TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS</i>	
Uğur AVCI.....	171
MÜLKİYELİLERİN "BABA"SI: AYNİZÂDE HASAN TAHSİN (1876-1962)	
<i>THE "FATHER" OF MULKİYELİ'S: AYNİZÂDE HASAN TAHSİN (1876-1962)</i>	
Yaşam KARAÇAY ÇELİK.....	201

İRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SINIR MÜNASEBETLERİ

BORDER RELATIONS BETWEEN IRAQ AND KUWAIT

İbrahim AKSAKAL.....219

EVLİK ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ GELİŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (ERZİNCAN ÖRNEĞİ)

DEVELOPING THE PREMARITAL EDUCATION PROGRAM AND EVALUATION OF ITS RESULTS (ERZİNCAN CASE)

Kadir DOĞAN- Mesut DOĞAN.....247

KÜRESELLEŞEN DÜNYA'DA DAĞ VE İNSAN ETKİLEŞİMİ: RİZE DAĞLARI ÖRNEĞİ

MOUNTAIN AND HUMAN INTERACTION IN A GLOBAL WORLD: THE CASE OF RIZE MOUNTAINS

Ayşe Nur DALKIRAN 265

TÜRKÇE İLÇİ HÂL EKİNİN ÖĞRENİMİNDE JAPON ÖĞRENCİLERİN KARŞILAŞABİLECEKLERİ OLASI GÜÇLÜKLER: KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİMİ YÖNÜNDEN BİR ANALİZ

THE PROBABLE DIFFICULTIES WHICH JAPANESE STUDENTS MAY FACE WHILE LEARNING TURKISH GENITIVE CASE SUFFIX: AN ANALYSIS FROM THE VIEWPOINT OF CONTRASTIVE LINGUISTICS

Eray KARAKETİR.....291

KUŞTAN AL HABERİ: YAZIŞMADAN YARIŞA POSTA GÜVERCİNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

GET THE NEWS FROM THE BIRD: A REVIEW ON HOMING PIGEONS FROM CORRESPONDENCE TO RACING

Tuğba HARPUTOĞLU-Şule Yüksel ÖZMEN.....331

GİYİM MAĞAZASI REKLAMLARININ KÜYEREL DOKUNUŞU: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

THE GLOCAL TOUCH OF CLOTHING STORE ADVERTISEMENTS: A SECONDARY ANALYSIS

ANTİK YUNAN'DAN YAŞAYAN SÖZLER'DE KADIN WOMAN IN LIVING WORD FROM ANCIENT GREECE

DOI: 10.33404/anasay.1203893

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Hüseyin ÜRETEN*

ÖZ

Bu çalışma, tamamı modern dillere çevrilmiş olan Hesiodos, Aristophanes, Aiskhylos, Sophokles, Euripides, Demokritos ve Phaedrus'un eserlerinin satır aralarında gözümüze çarpan ilginç ve anlamlı sözleri bağlamında antik Hellen kadını konu almaktadır. Çalışmanın belkemiğini antik Hellen dünyasının ünlü şair, yazar, filozof ve ozanlarının eserlerindeki satır aralarında antik Hellen kadını anlatan sözlerin derlendiği “*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*” adlı kitap oluşturmaktadır.

Amacım, hem tematik hem de kronolojik sıraya uyararak, yukarıda adları anılan antikçağın ünlü Hellen şair, yazar, filozof ve ozanların kadın konusundaki düşüncelerini kendi sözleriyle okuyucuya bir kere daha sunmak ve böylece antik Hellen dünyasında kadın konusunda küçük bir gezinti yaptırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Hesiodos, Euripides, Aiskhylos.

1- Makale Geliş Tarihi: 14. 11. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir Tarih Anabilim Dalı Başkanı, hureten@adu.edu.tr, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5633-7102>.

ABSTRACT

This study is about the ancient Hellenic woman in the context of the interesting and meaningful words that catch our eye between the lines of the works of Hesiod, Aristophanes, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Democritus and Phaedros, all of which have been translated into modern languages. The backbone of the study is the book “*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*”, which is compiled of the words describing the ancient Hellenic woman between the lines in the works of the famous poets, writers, philosophers and bards of the ancient Hellenic world.

My purpose is to present the thoughts of the famous Hellenic poets, writers, philosophers and bards of antiquity, mentioned above on women, in their own words, by following both the thematic and chronological order, and thus to make them take a small tour of women in the ancient Hellenic world.

Keywords: Woman, Hesiodos, Euripides, Aiskhylos.

Giriş

Çalışmanın belkemiğini oluşturan antik dönemin ünlü Hellen şair, yazar, filozof ve ozanlarının yapıtlarındaki satır aralarında gözümüze çarpan ilginç ve anlamlı sözler ışığında antik Hellen toplumundaki kadın algısından bahsetmeden önce, kanımca, çalışmamıza adını da veren “*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*” adlı kitap hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir.

2003 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından Antik Edebiyat ve Kültür Eserler Dizisi altında yayınlanan kitap, bir derleme yapıttır. Derleyenler adına Emre Erten'in Önsöz'de de ifade ettiği gibi, derleyenler alanlarıyla ilgili başka bir konu üzerinde incelemeler yaparken dilimize çevrilmiş birçok antik eserin satır aralarında gözlerine çarpan pek çok konudaki-“ölüm”, “zaman”, “kadınlar”, “dostluk” ve “evlilik” gibi- ilginç ve anlamlı sözleri derlemiş ve bu kitabı ortaya çıkarmışlardır. Kitabı derleyenler, Emre Erten, Emel Karayel ve Vicdan Taşçı'dır. Başka bir deyişle, kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü mezunu üç akademisyen tarafından derlenmiştir. Her üç derleyen de klasik filolog yani Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'in de tanımladığı üzere, sözcüklerle yaşamı birbirine örebilen insanlar (Dürüşken, 2004, s. 7).

Eser, “*Sunu*” (s. V-VI), “Önsöz” (s. VII-X), “Çalışmada Adı Geçen Antik Kaynaklar” (s. 166-189), “*Kaynakça*” (s. 190-193) ve “*Dizin*” (s. 194-200) ile toplam 62 farklı konudan (s. 1-165) oluşmaktadır. Bu konular arasında, yukarıda da belirttiğimiz

üzere, antik Hellen dünyasının ünlü şair, yazar, filozof ve ozanlarının dilimize çevrilen eserlerinde düşüncelerini belirttikleri ölüm, *zaman*, *kadınlar*, *dostluk*, *evlilik*, *para*, *erdem* ve *tanrılar* gibi birbirinden farklı 62 konu bulunmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki, derleyenler antik Hellen dünyasının ünlü şair, yazar, filozof ve ozanların bu konular hakkındaki sözlerini hiçbir yorum yapmadan dilimize çevrilmiş şekliyle yani Türkçe çevirileriyle olduğu gibi vermişlerdir.

Bu çalışmada, yukarıda sözü edilen konulardan yalnızca “kadın” konusuna yer vererek tıpkı derleyenler gibi ben de bir klasik filoloji mezunu olarak dilim döndüğünce bu ünlü antik Hellen şair, yazar, filozof ve ozanların sözleriyle Hellen kadınının yaşamını birbirine örmeye gayret edeceğim. Başka bir deyişle, önce ünlü ozan Hesiodos’un, ardından eski komedyacı Aristophanes’in, ünlü tragedya temsilcileri Aiskhylos, Sophokles ve Euripides’in sonra atomculuk teorisinin gerçek kurucusu Demokritos’un ve son olarak da günümüze yalnızca beş kitabı kalan Thrakialı ozan Phaidros’un dilimize çevrilen yapıtlarının satır aralarında göze çarpan sözlerinden hareketle antik Hellen kadınına bakış açısını ortaya koymaya çalışacağım.

Şimdi, kronolojik sıraya uyarak yukarıda adları anılan bu ünlü Hellen şair, yazar, filozof ve ozanlara, eserlerine, bu eserlerin satır aralarında göze çarpan ve “*Antik Yunan’dan Yaşayan Sözler*” kitabıyla biz okurlara yorumsuz olarak sunulan ilginç ve anlamlı sözler ışığında Hellen kadınına incelemeye geçebiliriz.

Hesiodos/Ἡσίοδος (İÖ yak. 750-650) ve Kadın:

Hellen şiirinin Homeros’tan sonraki ikinci büyük şairi olarak anılan Hesiodos (Ἡσίοδος), Askra’da (Boiotia) doğmuş ve yaklaşık İÖ 700’lü yıllarda yaşamıştır. Kısacası, Homeros ile birlikte erken dönem Hellen epik şiirinin bilinen en önemli temsilcisidir. Nitekim Halikarnassoslu Herodotos, Hellenler için tanrıların soy zincirini düzenleyen, tanrıların sıfatlarını, görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini belirten, görünüşlerini anlatan bu iki ozandır, der (Hdt. II.53). Yaşamı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmama rağmen birlikte yaşamı ve kişiliği üzerine ozanın kendisi bize bazı şeyler söyler. Örneğin kardeşi Perses’e denizcilik üstüne bilgiler verirken deniz ticaretiyle geçimini sağlayan babası, çok kar getirmediği için işini bırakıp Aiolia’nın Kyme kentinden göç etmiş, çiftçilik yapmak üzere Boiotia’da Askra kentine yerleşmiştir (Hesiod. İşl. 634-640). Evet, “*Aiolis’teki Kyme’den Boiotia’ya göçtü babam*” diyor Hesiodos. Bu arada kendisi Boiotia’da Askra’da doğmuş olsa da Sabahattin Eyuboğlu ve Azra Erhat’ın da yazdıkları üzere, dilinden tutun da yapıtlarının bütün özelliklerine kadar Aiolia kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Hesiodos’un soyu Ege’lidir (*Hesiodos’un Eseri ve Kaynakları*, 1977, s. 9).

Gelelim Hesiodos'un kendi yapıtlarında kendi kişiliği üzerine verdiği bilgilere. *Tanruların Doğuşu*'nda şöyle deniyor:

“*Bu güzel ezgiyi onlardan öğrendi Hesiodos bir gün*

Ulu Helikon'un yamaçlarında koyun güderken,

İlkin şu sözleri söylediler bana

Kalkanlı Zeus'un kızları, Olympos'un tanrıçaları...” (Hesiod. *Theog.* 22-25).

Görüldüğü gibi, ozan burada hem adını veriyor hem de “*ben*” diye konuşuyor ve birinci kişi olarak konuşmayı Musa'lara seslenişinin sonuna kadar sürdürüyor.

Hesiodos'un kendi yaşantısı üzerine verdiği en ilginç bilgi, hiç kuşkusuz babası ile ilgili olanıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi “İşler ve Günler” adlı yapıtında, kardeşi Perses'e önce tarım işlerinin nasıl yürütüleceğini öğretir daha sonra da konuyu denizcilığe getirir ve şunları söyler:

“*Babamız gibi yap sen de koca budala Perses,*

O da bir gün daha güzel yaşama umuduyla

Aştı engin denizleri bırakıp ardında

Aiolya'nın Kyme kentini,

Geldi buralara kara gemisiyle.

Bolluktan, zenginlikten, rahattan değil,

Kör olası yoksulluktan kaçıyordu,” (Hesiod. *İşl.* 634-640).

Bu dizeleri yorumlamaya çalışırsak, Hesiodos'un da anlattığı gibi kendisi ve erkek kardeşi Perses'in babaları gemisiyle yük taşıyan bir denizciymiş, ama bu işle geçimini sağlayamadığı için hem yurdundan olmuş hem de meslek değiştirmek zorunda kalarak denizcilikten çiftçiliğe geçmiştir.

Anlaşıldığı üzere, Hesiodos'tan artakalan gerçekten kendisine ait iki büyük şiir vardır. Bunlardan birincisi “İşler ve Günler” (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι* [*Erga kai Hemeraï*]) ismini taşır. Çiftçilik, denizcilik, ticaret ya da ev işleri gibi konularda bilgi veren bu yapıt sayesinde biz tarihçiler, Arkaik Çağ'daki günlük yaşam üzerine bilgi sahibi olabilmekteyiz. İkinci eseri olan “*Tanruların Doğuşu*” (*Θεογονία* [*Theogonia*]) ise daha önce Homeros'tan da duyduğumuz Hellen tanrı/tanrıçalar dünyasını düzenlemeye çalışır. Hatta düzenlemekle de kalmaz, zamanının baş konularından biri olan kozmolojik kurguya da katkıda bulunur (*Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 1977, s. 103-169; *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 390-391 ve *İşler ve Günler – Tanruların Doğuşu*, 2014, s. 13-104).

Hesiodos'un yapıtlarının satır aralarında gözümüze çarpan ilginç ve anlamlı kadını anlatan sözlerine gelince... Şimdi Hesiodos'un iki yapıtını daha yakından izleyerek, satır aralarında geçen sözlerde kadını görelim:

“Ve Zeus... böylesine güzel bir belayı yaratınca

...ölümsüz tanrılar ve ölümlü insanlar

Şaşakaldılar görünce bu aldatıcı güzelliği,

İnsanları baştan çıkaracak olan

Bu derin, bu sonsuz büyü kaynağını,

Çünkü bu kaynaktan çıkmıştır aslında

O kadın dediklerimizin belalı soyu,

O ölümlü insanların baş belası,

Fukaralığa bir türlü alışamaz kadınlar,

Hep bolluktur onların özledikleri.

Nasıl ki arı oğullarının sığındığı yerde

Hep beslerse verimli bal arıları

İşi gücü kötülük olan yaban arılarını.

Bal arıları her gün güneş batıncaya dek

Bembeyaz petekleri öredururken

Ötekiler sığınıp kovanların içine

Başkalarının emeğiyle beslenirler.

İşte bunun gibi bulutlarda gümbürdeyen Zeus

Yarattı baş belası olarak

Kadınlar soyunu ölümlü insanlara,

O kadınlar ki kötülüktür işleri güçleri,

İyiliğe karşı kötülük sağladı onlarla.

Her kim ki sakınır evlenmekten

Kadın derdi sarmamak için başına,

Olmaz olası ihtiyarlık bir geldi mi

Desteksiz kalır yaşlı günlerinde;

Yaşadıkça ekmeksiz kalmaz gerçi,

Ama ölünce varını yoğunu yakınları bölüşür.

Buna karşılık bahtında evlenme olan da

Aklı başında iyi bir kadına düşse bile,

İyi şeyler kadar kötü şeyler de gelir başına;

Hele üstelik çalgının biriyse karısı

Ömrü boyunca kahr çekip canından bezer,

Devasız dertlere düşmüş gibi olur..." (Hesiod. *Theog.* 585-611)

"Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler" kitabında Hesiodos'un *Theogonia*'sından alınan bu dizelerde koyu yazılanlar şairin kadına olan bakışı bağlamında oldukça önemlidir. Pandora'nın betimlendiği bu dizelerde, kadın asalakmış, tembelmiş, kötülükten başka bir şey gelmezmiş elinden, yoksulluğa bir türlü alışamaz, hep bolluğu özlermiş, diyor ozan Hesiodos. Kadının bu kusurlarına, biz Pandora efsanesinden biliyoruz ki, bir de merak eklenince, açmış açma dedikleri kutunun kapağını, böylece dertler, belalar yayılmış dünyaya (Hesiod. *Theog.* 505-570; 570-611; Üreten & Mumcu, 2015, s. 32-52). Görülüyor ki, Hesiodos, Pandora efsanesi ile Pandora'nın kişiliğinde Hellen kadını betimlemiştir. O halde şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, besbelli ki kadına özgü bu nitelikleri bizlere sıralayan Hesiodos, bir kadın düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

En iyisi kadına hiç yanaşmamak, bu derde hiç bulaşmamaktadır. Ancak akılsız Epimetheus ağabeyi Prometheus'un "Zeus'tan armağan alma" öğüdünü hiçe saymış ve bu yüzden hem kendinin hem de insanlığın başına bela getirmiştir.

İşler ve Günler'den öğrenildiğine göre, Hesiodos aynı öğüdü kardeşi Perses'e yineler:

"Takıp takıştırıp kışını sallayıp

Aklını çelmesin kadının biri.

Gözü ambarındadır diller dökerken sana,

Ha kadına güvenmişsin, ha bir hırsıza." (Hesiod. İşl. 372-375)

Oysa aslında kendisi de kapılmış kadının "o sonsuz büyüüne". Evet, kadın bir bela, ama onsuz olamayacağına göre, bu konuda kardeşine pratik öğütler vermeden de yapamaz. Nitekim kendi de kadın ve evlilik sorununa değinmek zorunluluğunu duyar ilerde. Bunu bulmak için Hesiodos'un ikinci eserine, "İşler ve Günler"e başvurmamız gerekir yine. Toplam dize sayısı 828 olan bu eserde, (*Theogonia*'nın 1022 idi) ozanın sesi yumuşar, tatlılaşır ve artık kardeşini karşısına alarak ona öğütler vermeye koyulur:

“*Bir evin olsun, bir karın, bir de öküzün*” (Hesiod. İşl. 405).

Bu dizede Hesiodos, kadının “*oikos*” (οἶκος) yani “ev” için olan önemini belirtir. Ancak antik dönemin erkek egemen Hellen toplumunda ikinci sınıf vatandaş konumundaki kadına bu bakış açısıyla, bir erkeğin ev kurabilmesi için bir karısının, bir de öküzünün olmasının yeterli olduğunu ileri sürmüştür.

“*Kız oğlan kızla evlen ki,*

Doğru bildiğin yola sokabilesin onu” (Hesiod. İşl. 698-699).

Biz biliyoruz ki, antik Hellenlerde Homerik toplumdan itibaren evliliklerde karar organı ebeveynlerdir. Evlilik kurumsal olarak en erken dönemlerden itibaren aileler arası bir ticari ilişkiydi, başka bir deyişle, kadın evlilik kurumunu oluşturmada kullanılan ticari bir meta idi. Örneğin Atina’da bir genç kızın bir gençle anlaşip evlenmesi söz konusu dahi değildi. Zira genç kız, kocasını seçmede özgür değildi, bu konuda karar organı babaydı. Öte yandan söz konusu kuralın yanında genç kızın evlenirken annesi gibi bakire (παρθενία) olması da şarttı.

Kadın, evlilik kurumunda bir değişim malı olarak kullanılırken, aslında baba *oikos*undan koca *oikos*una gitmiş oluyordu. Bu durumda da anneleri gibi evin kadınlara özgü bölümünde yani *gynaiikon*’da (γυναικῶν) yaşamak ve çok az dışarı çıkmak zorundaydı.

“*Erkek için en büyük nimet*

İyi bir karısı olmaktır bu dünyada” (Hesiod. İşl. 703-704).

Görülüyor ki, yaşamı ev ile bütünleşen Hellen kadınının önemini gösteren güzel bir söz söyler Hesiodos. Antik Hellen toplumunun en küçük birimi olan *oikos*un temeli evlilik ile atılır. Evlilik yoluyla *oikos*un devamlılığı sağlanır ve kadının yegâne görevi de çocuk doğurarak soyun devamını sağlamaktır. Dolayısıyla antik Hellas’ta kadına salt üreme odaklı yaklaşan bir bakış açısı egemendir, kadının sokağa çıkması dahi yasaktır, hatta kadının bir yabancı ile konuşması bile namus meselesiydi.

Bu arada kocanın *oikos*una girmiş olan kadın, eğer aileye uyum sağlayamazsa, yani iyi bir ev idaresinin gerçekleştirilmesinde üzerine düşen görevleri yerine getiremezse Hesiodos’un anlatımına göre,

“*En büyük mutsuzluk da kötü karısı olmak,*

Bir karı ki boğazından başka şey düşünmez,

Ve erkeği ne kadar güçlü olursa olsun,

Çırağısız yakar onu, erkenden yıpratır” (Hesiod. İşl. 703-705).

Ataerkil yasa ve kuralların geçerli olduğu antik Hellen toplumunda “*oikos*” sözcüğüne yüklenen bu dizelerdeki anlam her ne kadar evin kurucusunun erkek olduğunu yansıtır olsa da ev idaresinde erkek ve kadına düşen görevlerin dağılımında kadının da rolü çok önemliydi! Ancak hemen belirtelim ki, o, bu iş bölümünde doğası gereği kocasının başyardımcısıdır. Nitekim antik Hellen toplumunun kadına verdiği bu rollerde Hesiodos’tan yaklaşık yedi yüzyıl sonra bile bir değişim olmadığının en güzel kanıtını Xenophon’un *Oikonomikos* (Οἰκονομικός) adlı eserinde bulmak mümkündür (Xen. *Oec.* 7.19-25).

Evlilik yaşına gelince, kesin bir kural yoktu (bkz. Şahin, 2013, s. 53-57). Aileler genelde evlilik için kızlarının 14-15 yaşına erişmesini beklemeyi tercih ediyorlardı. Bu konuda Hesiodos, şu öneride bulunur:

“Vakti zamanı gelince evine bir kadın al;

Bu işi ne otuzundan çok sonra yap,

Ne de çok önce, o aradadır zamanı.

Kadın dört yıl genç kız kalıp

Ergenliğinin beşinci yılında evlenmeli.” (Hesiod. İşl. 695-699)

Bu dizelerden anlaşıldığı kadarıyla, Hesiodos’un erkekler için önerdiği evlenme yaşı yaklaşık 30 yaşına doğrudur. Peki, kızlar için önerdiği evlenme yaşı kaçtır? Biz biliyoruz ki, antik Hellas’ta kadın ile erkeğin evlilik yaşları aynı değildir. Hemen belirtelim ki, evlenme yaşı konusunda İÖ 4. yüzyıl filozofları bir kural getirmek istemişlerse de bu öneri hayata geçirilememiştir. Nuran Şahin’in de yazdığı üzere, Aristoteles, Hellas’taki kentler arasında kızların evlilik yaşları konusunda bir mutabakat olmadığını belirterek, Atina’daki uygulama için iki yaştan söz etmiştir: Birincisi yasal evlilik yaşı, diğeri ise gerçek evlilik yaşıdır (2013, s. 54). Sonuç olarak kızların ergenliği erken yaşta tanıdıkları göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki dizelerin ışığında, Hesiodos’un kızlar için önerdiği evlenme yaşı yaklaşık 16 civarındır.

Ünlü ozan Hesiodos’un ardından eski komedyacı Aristophanes’in de kadınlarla ilgili sözleri çok dikkat çekicidir.

Aristophanes/Ἀριστοφάνης (İÖ yak. 446-386) ve Kadın:

Eski Attika komedyasının temsilcisi olan Aristophanes (Ἀριστοφάνης), Atina'nın Kydathenaion *demosundan* Philippos'un oğluydu. Hayatı üzerine hemen hiçbir şey bilinmiyor. Aigina'da yaşadığı ya da orada arazisi bulunduğu olasıdır. Artakalan 11 oyunu vardır ve 32 kadar komedyasının adlarını bilmekteyiz. Ayrıca oyunlarından çok sayıda parça da elimizdedir (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 82-83).

Aristophanes'in (İÖ yak. 446-386) oyun yazarlığı dönemi, Perikles'in ölümünden (İÖ 429) sonraki döneme tekabül etmektedir. Nitekim Perikles'in ölümünden sonra başa geçenlerin çıkarıcı ve ikiyüzlü davranışları Aristophanes'in komedyalarında sık sık yerilir. Yazar, emperyalist demokrasinin içine saplandığı çelişkileri sergiler; savaşın yol açtığı felaketleri, halkın yabancı sefaletini sergiler, yalancı laf ebelerini, çıkarıcı ve soyguncuları, övüngen ve budala generalleri, safsata ve dalkavukluğun kandırdığı Egemen Halk'ın aptallığını âleme rezil eder. Ayrıca yeni eğitim düzeninin kötü yanlarını gözler önüne serer; dilin, eli kolu bağlı halk üzerindeki kör saltanatını aşağılayıcı sözle saptar (Bonnard, 2004b, s. 218). Özellikle Peloponnesos Savaşı (İÖ 431-404) esnasında savaş çığırıklığı yapan kişileri “Barış Üçlemesi” diye adlandırılan yapıtlarında alaya alır (Akyüz, 2015, s. 127vd). Bu üçleme yazarın “Ἀχαρνεῖς/Kömürçüler” (İÖ 425), “Εἰρήνη/Barış” (İÖ 421) ve “Λυσιστράτη/Lysistrata” ya da “Kadınlar Savaşı” (İÖ 414/1) adlı oyunlarından oluşmaktadır. Ama bunları yaparken gülmekten ve sahneyi akrobat taklalarıyla doldurmaktan da geri kalmaz.

“*Akharnailılar* (Ἀχαρνεῖς/Kömürçüler)”, Aristophanes'in eksiksiz biçimde günümüze kalmış 11 komedyasının ilkidir. Savaş çilgınlığını hedef alan oyunun çift kahramanı Dikaipolis, Spartalılarla kendi adına bir barış antlaşması yapmayı başarır. Dikaipolis'in özel pazar yerinde geçen iki sahnede kaba bir güldürü anlayışı ağırlıktadır. İlkinde yoksul bir Megaralı iki kızını açlıktan ölmeleri için domuz kılığına sokarak satar. Ötekindeyse gerçekten bir Atina ürünü arayan varlıklı bir Boiotialı, bir muhbir satın alır. Yaklaşık dört yıl sonra yazdığı “*Barış* (Εἰρήνη)” adlı komedyaya, savaş politikası uygulayan Atinalı Kleon ve Spartalı Brasidas'ın savaşta ölmelerinden yedi ay sonra Atina-Sparta Savaşı'nı altı yıl için askıya alan Nikias Barışı'nın (İÖ 421) gerçekleşmesinden birkaç hafta önce sahnelenmiştir. Komedyanın ana temasını Zeus tarafından bir mağaraya kapattırılan Εἰρήνη'nin kurtarılması oluşturur. Atinalıların İÖ 413'te Sicilia'da yenilmelerinden sonra ve Atina'daki ayaklanmadan önce, Sparta ile barışa hazır bir oligarşik rejim kurulduğunda yazılmış olan “*Kadınlar Savaşı*” ya da “*Lysistrata* (Λυσιστράτη)” yapıtında ise Atinalı kadınlar, Lysistrata'nın öncülüğünde Akropolis ile Atina hazinesini ele geçirerek Hellas'taki tüm kadınlarla birlikte, erkekler barış yapıncaya değin cinsel greve giderler (Bkz., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 82; Güzel, 2015, s. 505-552).

Bu cümleden olmak üzere, şimdi, burada “*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*” kitabının kılavuzluğunda, “Λυσιστράτη/*Lysistrata*” ya da “*Kadınlar Savaşı*” adlı komedyanın satır aralarında Hellen kadını anlatan şu sözlere yer vermek isterim:

“Böyle parlak işleri kadınlardan nasıl beklersin?

Akıllı kişilerin işleri bunlar.

Bizim işimiz gücümüz boya sürünmek,

Takıp takıştırmak, sarı fistan, süslü pabuç edinmek.” (Aristop. *Lysist.* 45-48)

Kleonike'nin bu konuşması üzerine Lysistrata şu sözleri söyler:

“İşte bunlar bizi kurtaracak:

O sarı fistanlıklar, o kokular,

O süslü sandallar, o incecik gömlekler...” (Aristop. *Lysist.* 49-51).

Biz biliyoruz ki, oyunun ilk sahnelerinde kadınlar kendi aralarında konuşmaktadırlar. Dolayısıyla bu örnekte de olduğu gibi kadınların kendileri hakkındaki konuşmalar antik Hellen kadınının toplumdaki yerinin ortaya konması açısından oldukça önemlidir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür...

Örneğin Lysistrata ile arabulucu olarak gönderilen bir müfettiş arasında geçen bir konuşmada, Şahin'in de yazdığı üzere, müfettişin Lysistrata'nın söylemlerini çok ağır bulduğunu söylemesi, genç kadını kızdırır ve onu çok sert bir şekilde paylar. Aralarında da şu konuşma geçer:

Müfettiş:

“Lanet olası, susması gereken ben miyim sen misin? Başı bağlı olan kim? Seni hemen öldürmek gerekir!”

Lysistrata:

“Susmamı gerektiren şey bu kekryphalos ise al bunu sana veriyorum: ört başını ve sus!”

Anlaşıldığı kadarıyla, Aristophanes'in bu sözleri kadın ve erkeğe özgü işlere en güzel örnektir (Şahin, 2013, s. 16).

Bu yapıt, savaştan yıpranmış barış isteyen Atinalı ve Spartalı kadınların Lysistrata önderliğindeki başkaldırının öyküsüdür, konuşmalar da İÖ 5. yüzyıl Hellas'ındaki kadına bakış açısını yansıtmaktadır (Güzel, 2015, s. 505-552).

Öte yandan, Kleonike'nin de bir müfettişe söylediği “Şu iğ ile şu sepeti de al. Sonra, kemerinin plilerini topla, ağzında bakla çiğneyerek, dokuma yapmaya başla. Savaş kadınların işleri olacaktır.” şeklindeki sözleri de salt dokuma işçisi olarak algılanan kadının bir tür başkaldırısıdır (Şahin, 2013, s. 16-17).

Bilindiği üzere, sonunda barış kazanır ve hem iki cins, hem de savaştan halklar şarkılar söyleyerek birbirleriyle barışırlar. Nitekim yaklaşık 30 yıl süren Peloponnesos Savaşı (İÖ 431-404) onu etkilemiş ve sarsmıştır. Sarsılan Atina toplumu, köleleştirilen Hellenler, ekonomik düzensizliğin verdiği yıkımlar, yıkımdan beslenen kişiler onun hedefindedir. Bu nedenle de yaşadığı dönem boyunca eserlerinde Hellen toplumu üzerinden tek bir şeyin peşinde koşmuştur: Barış. Kendi değer yargılarının bütünlüğü içinde toplumu bozduğunu düşündüğü herkese komedileri ile savaş açar. Bu savaşın hedefine demagogları, sofistleri, Sokrates'i, nihayetinde de yozlaşmış bulduğu demokrasiyi koymaktan çekinmemiştir. Özetle Aristophanes, barış kavramını dile getirir ve savaşa karşı çıkar. (Akyüz, 2015, s. 127).

Tragedya (Yazarları) ve Kadın:

Hellenlerin yaratımları arasında belki de en önemli ve en gözü pek olan tragedyalara bakacak olursak. Atinalı ünlü tragedya yazarları Aiskhylos/**Αἰσχύλος** (İÖ 525-456), Sophokles/**Σοφοκλῆς** (İÖ yak. 496-406) ve Euripides/**Εὐριπίδης**'in/ (İÖ yak. 485-406) de antik Hellen kadınına ve onun sorunlarına duyarlı yaklaştıkları bilinir.

Gerçekten de bu ünlü tragedya temsilcileri, Klasik Dönem'in eşliğinde tanrısal dünyayı insanların toplumuna katmak için tragedyadan önceki şiirin çabasını yeniden ele alarak sürdürmüşler ve başyapıtlarını üretmişlerdir. Bu arada hemen belirtmek isterim ki, tragedyanın Dionysos için yapılan şenliklerden doğduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla edebiyatın önemli bir türünü oluşturan ve “keçi şarkısı” anlamına gelen tragedya, Hellence **τραγωδία** (tragodia) dişi cins isimden gelir. Başka bir deyişle, **τράγος** (ou, ó), “keçi” ve **ὄδῆ** (ῆς, ῆ) “şarkı, ezgi” sözcüklerinin birleşmesiyle “keçilerin şarkısı/ezgisi” anlamına gelir. Önceleri tragedyada teke postuyla **στάυρος** (ou, ó) yani satyros/satir kılığına girmiş **χορός** (ou, ó) khoros/koro şarkıları yer alıyordu. Fakat zamanla Dionysos ile ilgili unsurlar azalmıştır.

En ünlü tragedya temsilcileri arasında yukarıda da belirttiğimiz gibi, Aiskhylos, Sophokles ve Euripides başta gelmektedir (Tekin, 2011, s. 110). Peki, bu üç tragedya yazarının da dilimize çevrilen yapıtlarının satır aralarında kadını anlatan sözler nelerdir?

Aiskhylos/Αἰσχύλος ve Kadın:

Yapıtları günümüze kalan en eski Hellen tragedya ozanı Aiskhylos/Αἰσχύλος (İÖ 525-456), Atina yakınlarında Eleusis'te doğmuştur. Soylu bir aileye mensuptu. Gençliğinde Atina'da *tyranlık* yönetiminin sonuna, olgunluk çağında demokrasinin gelişmesine tanıklık etmiştir. Pers Savaşları'na (İÖ 499-448) katılmış: İÖ 490'da –kardeşinin öldüğü- Marathon ve büyük olasılıkla İÖ 480'de Salamis savaşlarında çarpışmıştır. Söylendiğine göre, bir ara Eleusis gizli tapımlarını (Sina, 2004, s. 37-52) açığa vurduğu suçlamasıyla mahkemeye verilmiş ama aklanmayı başarmıştır. *Tyran* I. Hieron'un çağrısı üzerine birkaç kez Syrakusai'ya gitmiş; Sicilia'da Gela'da da ölmüştür (İÖ 456). Ölümünden kısa süre sonra, her kim onun oyunlarını sahnelemek isterse ona “bir koro sağlanması” karara bağlanarak eşsiz bir biçimde onurlandırılmıştır. Euphorion adında bir oğlu vardı, o da babası gibi tragedya ozanıydı.

Aiskhylos'a genelde Hellen tragedyasının gerçek kurucusu gözüyle bakılır. Nedeni, oyuncu sayısını ikiye çıkarması, koronun oynadığı rolü kısıtlaması, bu sayede gerçek anlamda bir diyaloga ve dramatik aksiyona olanak sağlamasıdır. Ozan (satyr oyunları dâhil) 80 ya da 90 kadar oyun yazmıştır. İlk zaferini İÖ 484 oyun yazarlığı yarışmasında kazanmış, sağlığında en az 13 kez birincilik almıştır. İlk zamanlar, rakipleri Pratinos, Phnikos ve Atinalı Khoirilos'tu, sonra İÖ 468'de onu yenilgiye uğratan Sophokles rakibi olmuştur.

Aiskhylos'un artakalan yedi oyunu vardır, altısı ödül kazanmış dörtlemelere aittir. Sahneleniş tarihlerine göre sıralamak gerekirse bunlar: İÖ 472'de *Persler* (Πέρσαι [Persai]), İÖ 467'de *Thebai'ye Karşı Yediler* (Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας [Hepta epi Thēbas]) ve İÖ 458'de *Oresteia* (Ὀρέστεια) üçlemesidir. Söz konusu üçleme: *Agamemnon* (Ἀγαμέμνων), *Khoephoroi* (Χοηφόροι) ve *Eumenides* (Εὐμενίδες)'i içerir. *Oresteia*'nın üç tragedyasından birincisi *Agamemnon*'dur. Bunun konusu Mykenai kralı Agamemnon'un Troia'dan zaferle dönüşü sonrasında, karısı Klytaimnestra tarafından öldürülmesidir. İkincisinin adı *Khoephoroi*'dur. Bu tragedya, Agamemnon'un oğlu Orestes'in, babasının katili olan, öz annesi Klytaimnestra'dan nasıl intikam aldığını, onu nasıl öldürdüğünü, böylece kendisinin de nasıl tanrı/tanrıçaların gazabına uğradığını gösterir. *Eumenides* adını taşıyan üçüncü eserde ise Orestes'in intikam tanrıçaları olan Erinylerce kovalandığını görürüz; Orestes, Atinalı yargıçlar mahkemesine çıkar ve sonunda aklanır hem insanlar hem tanrı/tanrıçalarla barıştırılır. Erinyeler bile iyilikçi tanrıçalar haline gelirler; yeni adları olan Eumenides'in anlamı da budur zaten (Bonnard, 2004'a, s. 205-206). *Yalvaran Kadınlar* (Ἰκέτιδες [Hiketides]), bazı arkaik

özellikleri nedeniyle ilk oyunlarından biri sanılmaktaydı. Ozanın artakalan diğer oyunu *Zincire Vurulmuş Prometheus* (Προμηθεὺς Δεσμώτης [Promētheús Desmōtēs]), öteki oyunlarında bulunmayan birçok özellik taşır. Yazılış tarihi kesin değildir, ama bir erken dönem yapıtına benzememektedir (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 23)

Şimdi gelelim Aiskhylos'un "*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*" kitabında da geçen "*Agamemnon*" adlı tragedyasında kadını anlatan dizisine:

"...Sadece kadınların yürekleri çabucak inanıp heyecana kapılabilir..." (Aiskhy. *Agamem*. 593).

Tragedyanın konusunu özetleyecek olursak; "*Yıllar süren Troia Savaşı'nın zaferle bittiği haberi saraya, Kraliçe Klytaimnestra'ya gelir. Sonra da Troia'nın fatihi Kral Agamemnon sarayına döner. Klytaimnestra'nın Agamemnon ile ilgili planları vardır ve onun gözünü boyamak için kocasını tanrılara layık kırmızı halılarla karşılar. Savaşa giderken, rüzgârların esmesi için kızları Iphigeneia'yı Tanrıça Artemis'e kurban eden Agamemnon, bir de üstüne savaş ganimeti olarak Cassandra'yı yanında getirmiştir. Klytaimnestra ise kocası yokken, kocasının tahtında her zaman gözü olan, kocasının kuzeni Aigisthos ile gizlice birlikte olmaya başlamıştır. Kocasının onları öldürmesinden korkan Klytaimnestra, kocasını ve Cassandra'yı önce saraya alır sonra da onları öldürür. Kocasını bir adak hayvanını kurban eder gibi, kızının intikamını alırcasına katleder. Saray, kendisine ve sevgilisine kalır. Klytaimnestra, sevgilisi Aigisthos ile birlikte olmaya başlayınca oğlu Orestes'in kendisine saldırmasından ve aynı zamanda onun zarar görmesinden de korktuğu için, oğlunu başka bir şehre yollar. Diğer kızı Elektra'yı da tahta varis doğurmasını diye bir çiftçi ile evlendirir.*" (Aiskhy. *Agamem*.)

Herkesçe bilinmektedir ki, yapıtın özeti budur, bir cinayet tragedyasıdır, bununla birlikte *Kroephoroi* intikam, *Eumenides* ise yargılama ve bağışlama tragedyasıdır. *Trilogianın* yani Oresteia üçlemesinin tamamı sadece son halkaları Agamemnon ile Orestes olan bir kıyıci krallar ailesinde, Atreusoğulları ailesinde ortaya çıkan tanrısal eylemi gösterir. Bu tanrısal eylem, Atreusoğullarını yok etmeye kararlı korkunç bir kader işi olarak sunulur. Ama yine de bu kader, insanların eseridir: Eğer insanlar birbirini doğuran kendi kabahatleriyle kendi suçları ile kader denen şeyi beslemeselerdi bu tanrısal eylem meydana gelmez ya da güçsüz kalırdı. Genel anlam budur, güzelliği budur, verdiği umut da budur.

Şunu söyleyebiliriz ki, üç tragedyanın ortak tek kişiliği Klytaimnestra'dır. O, üçlemede eş nefretinin korkunç bir figürü olarak çizilmiştir. O, Agamemnon'un Tro-

ia'ya giderken -Menelaos'a kendisini aldatan güzel karısını geri vermekten başka amacı olmayan bu saçma savaşta, zaferi kazanmak için- bir bilicinin sözleri üzerine, kızı Iphigeneia'yı boğazlamaktan çekinmediğini, kocasının on yıllık yokluğu boyunca, hiç unutmamıştır, unutmaması da doğaldır. Klytaimnestra bu on yıl boyunca tatlı intikam saatini bekleyerek hincını bileyip durmuştur.

Ama Klytaimnestra'nın başka nefret ve öldürme nedenleri de vardır. O, bu nedenleri kendi kabahatlerinden çekip çıkarır. Başka bir deyişle, o, kocasının yokluğunda krallık yatağına “*bir aslan ama alçak bir aslan*” almıştır; bu aslan, askerler dövuşürken “*efendi savaştan dönesiye dek, onun yatağında yan gelip yatarak*” yuvada kalmıştır. Kraliçe avucuna aldığı bu küstah ödleği tutkuyla sever: Cinayetden sonra Klytaimnestra, bunu utanmadan zaferle, koro önünde haykıracaktır. Aigisthos onun intikamıdır: Agamemnon “*Ilion'da Khryseis'in tadını çıkarmıştı*” şimdi de Priamos'un kızı Cassandra'yı, bilici Cassandra'yı evine getirmekle ve kendisinden üstün tuttuğu güzel tutsağa iyi davranmasını öğütlemekle ona hakaret etmekteydi (Şahin, 2013, s. 21). Cassandra'yı öldürmek “*onun intikam zevkine çeşni katacaktır*”.

Görebildiğimiz kadarıyla, Klytaimnestra başta gelen bir kadındır, “*erkek iradeli bir kadın*” der şair. Ustalıkli bir tuzak kurmuş ve iblisçe bir oyun oynamıştır. Kocasının dönüşünden gecikmeden haberdar olmak için, Troia'dan Mykenai'ya kadar Ege Adaları arasında ve Hellas kıyılarında tam bir ışıklı işaret zinciri kurmuştur; bu zincir Ilion'un alındığı haberini bir gecede ona ulaştıracaktır. Böylece, her olaya hazır Klytaimnestra, şehrin ileri gelen kişilerinin korosu önünde, kocasının döndüğünü görmekten mutlu, sadık ve onu seven eş gibi görünür. Agamemnon karaya çıkınca, o hem kralın hem de halkın önünde aynı ikiyüzlü komediyi tekrarlar ve kocasını sarayına davet eder; sarayda onu konuksever bir banyo beklemektedir –Klytaimnestra onu bu banyo teknesinden çıkarken, silahsız ve uzattığı çarşafın içinde kolları kımıldamazken öldürecek tir- (Bonnard, 2004a, s. 206-208).

Sonuçta, Aiskhylos'un bu kadar güzel bir *triologia* –Oresteia üçlemesi- yaratmasına içindeki hangi derin kaynağın, hangi yeteneğın izin verdiği araştırılırsa, sanırım şöyle denecektir: Aiskhylos, bir savaşçıdır; Marathon ve Salamis savaşçısıdır, anlatım araçlarının mükemmel bir ustası olarak, yıkılmış tragedyayı bildiğimiz biçimiyle yeniden kurmuştur. Ama onu önce bir çatışma olarak kurmuştur. Ayrıca, çarpıcı görsel efektlere, mekanik düzeneklere karşı da bir düşkünlüğü vardır. Uzun ve görkemli betimlemelerinde, *Persler*'de Salamis Savaşı'nı olduğu gibi, çalışmamızda kadınlı ilgili dizeyi incelediğimiz, *Oresteia* üçlemesinin ilki olan *Agamemnon*'da Troia'nın düşüşünü öykülerken de benzer bir eğilim sergilemiştir.

Sophokles/Σοφοκλής ve Kadın:

Attika tragedyasının en büyük ozanlarından biri olan Sophokles/Σοφοκλής (İÖ 496-406/5), Atina yakınlarında Kolonos'ta doğmuştur. Varlıklı bir adamın, zırh yapımcısı Sophilos'un oğluydu. Ozanın antikçağda kaleme alınan yaşamı, hakkında bol miktarda bilgi verse de bu bilgilerin çoğu kuşkusuz güvenilirlikten uzaktır. Sophokles güzelliğiyle, müzik ve dans yeteneğiyle erken yaşta dikkat çekmiştir. İlk gençlik çağında, Hellenlerin Perslere karşı İÖ 480'de Salamis'te kazandığı zafer onuruna ilahi (παιάν [*paian*]) söyleyen koroyu yönetmiştir. Tragedya yarışmalarında ilk zaferini İÖ 468'deki Büyük Dionysia'da kazanmış, yarışmalara daha ilk katılışında Aiskhylos'u alt ettiği söylenmiştir. Gençlik dönemi, Atina'nın egemenlik alanını genişletmesiyle çakışmıştır. Siyaset dünyasında, bilindiği kadarıyla, etkin bir rol oynamamış olsa da Samos Adası ayaklanmasını bastırmada yardım için İÖ 440'ta Perikles, sonra Nikias ile birlikte iki kez komutan (στρατήγος [*strategos*]) seçilmiştir. Sicilia Seferi'nin İÖ 413'te başarısızlığa uğramasından sonra da bunalımı çözmek için atanan kurulun üyeleri arasında yer almıştır.

İki oğlu vardı: Nikostrate'den doğma tragedya ozanı Iophon ile Sikyonlu Theoris'ten doğma Ariston. Sophokles, Asklepios'un Hellen tanrı(ça)ları arasına alınmasında gösterdiği dindarlık nedeniyle ölümünden sonra bir yarı tanrı gibi ululanmıştır. Nitekim oyunlarında, göreneksel ama derinden hissedilen bir dindarlık sergilenir, tanrı/tanrıçaların insan hayatında ilahi adaleti sağladığı, bilgelerin ellerinden geldiğince tanrı/tanrıçaların iradesi doğrultusunda davrandığı dile getirilir (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 874-876; Bonnard, 2004b, s. 101).

Sophokles'in 130 oyun yazdığı söylenir, daha sonra bunlardan yedisinin onun yapıtı olmadığı kanısına varılmıştır. Sophokles, *tetralogialarıyla* yani dörtlemeleriyle oyun yazarlığı yarışmalarında 24 kez birincilik almış, geri kalan yarışmalarda ise hep ikinci gelmiştir ve hiçbir zaman üçüncü olmamıştır. Günümüze ne yazık ki, yedi tragedyası kalmıştır: Antigone (Ἀντιγόνη), Trakhisli Kadınlar (Τραχίνιαι), Aias (Αἴας), Kral Oidipous (Οἰδίπους Τύραννος), Elektra (Ἠλέκτρα), Philoktetes (Φιλοκτήτης) ve Oidipous Kolonos'ta (Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶν).

Denildiğine göre Sophokles, kendisinin insanları olmaları gerektiği gibi, Euripides'in ise oldukları gibi gösterdiğinin farkındaydı. Yine de Sophokles, oyun kişilerini tamamıyla idealleştirmemiş, onların insana özgü yanlarını açıkça ortaya koymuştur. Kadın ve erkek kahramanlarını onları eyleme zorlayan durumlar içine sokmuş, onlar da çoğunlukla büyük acılara yol açan eylemleriyle kişiliklerindeki yiğitliği açığa vur-

muşlar. Bu nedenle de diğer tragedya ozanlarından daha çok Sophokles'in kadın ve erkek kahramanları, yaratılışları gereği olaylar dizisini başlattıkları, ellerinden başka türlü davranmak gelmediği izlenimini uyandırmışlardır. Bu noktada, ozanın günümüze kadar gelen yedi tragedyasına bakacak olursak; *Aias*, *Antigone* ve *Trakhisli Kadınlar*'da baş oyun kişisi oyunun sonundan epey önce öldüğü, olaylar dizisi bir başka yön aldığı zaman kaçınılmaz olarak gerilimde bir gevşeme hissedilir. Ama yine de bu oyunlardaki bitiş ya da çözüm bölümü, daha önce olup bitenlerden ister istemez çıkıyor gibi görünmektedir. Öte yandan diğer oyunlarda olay (aksiyon) birliği eksiksizdir. Özellikle *Kral Oidipous*'ta olaylar dizisi şaşırtıcı bir ustalikle kuruludur ve hızla ilerler (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 876).

Bu cümleden hareketle, şimdi gelelim Sophokles'in "*Kral Oidipous*" adlı tragedyasının satır aralarında göze çarpan ve kadını anlatan sözüne:

"...*Kadınlar kendilerini beğenmiş mahlûklardır...*" (Soph. *Oidip. Tyran.*)

Bu ifadenin geçtiği "*Kral Oidipous*" tragedyası, olayların gelişim sıralaması dikkate alındığında, Sophokles'in "*Oidipous*" ya da "*Thebai*" olarak bilinen üçlemesinin ilkidir. Diğerleri "*Oidipous Kolonos'ta*" ve "*Antigone*" tragedyalarıdır. Bu üç oyunun konusu, Oidipous efsanesidir başka bir deyişle, ozanın uzun süren ve dinç geçen yaşlılığı boyunca onunla birlikte yol almış bir efsanedir. Sophokles, 15 yıl arayla Oidipous efsanesi ile iki kez mücadeleye girmiştir. İÖ 420 yılında "*Kral Oidipous*"u yazmıştır, bu sırada 75 yaşındadır, İÖ 405'te de 90 yaşında, hemen hemen aynı konuyu, sanki ona vermiş olduğu çözüm hakkında hala duraksar gibi, yeni bir biçim altında yeniden ele almış ve "*Oidipous Kolonos'ta*" oyununu yazmıştır (Budak, 2017, s. 60-88).

Sophokles'in işlediği haliyle Oidipous efsanesinin özeti şu şekildedir: Olaylar Boiotia'daki Thebai kentinde meydana gelmiştir. Bu kentin kurucusu ve kralı Kadmos'tur. Kadmos'un oğlu Polydoros, onun oğlu Labdakos, Labdakos'un oğlu da Laios'tu. Laios, Homerik tradisyonda adı Epikaste olarak geçen Iokaste ile evlenmiş ve bir oğulları olmuştur. Tanrı Apollon, geleceği görmüş ve şu kehanette bulunmuştur: "*Bu çocuk ilerde babasını öldürüp annesiyle evlenecek*". Böylesi bir yazgıyı engellemek isteyen Laios ile karısı, kendi elleriyle çocuğu öldürememişler, kaçmasın diye de ayaklarını bağlayarak Kitharion Dağı'na bırakması için bir çobana vermişlerdir. Çoban çocuğa acımış, onu Korinthoslu bir köylüye teslim etmiştir. Korinthoslu köylü de onu, çocukları olmayan Korinthos kralı Polybos ile karısı Merope'ye vermiştir. Kral ile karısı, çocuğu evlat edinmişler ve bağlı olduğu için ayakları şişen çocuğa da "*Oidipous*" adını vermişlerdir. Oidipous, Polybos'un sarayında büyümüş ve Merope ile Polybos'u anne babası bilmiştir.

Bir gün, bir tartışma sırasında kendisine “uydurma evlat” denildiği için hakarete uğradığını düşünmüş ve içine bir şüphe düşmüş. Bunun üzerine Delphoi’ye gitmiş ve Apollon’un kâhinine danışmıştır. Kâhin ona babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini bildirmiş, ancak gerçekte kimin oğlu olduğunu söylememiştir. Oidipous, dehşete düşmüş ve kendisini bekleyen bu yazgıdan kurtulmak için hemen Korinthos’u terk etmiştir. Fakat başına gelecek felaketler de bundan sonra başlamıştır...

Gerçekten, Apollon’un bildirmiş olduğu bütün felaketler Oidipous’un başına gelir. Oidipous, babası olduğunu bilmeden onu öldürür; istemeden annesiyle evlenir. Tanrı(ça)lar onu bu suçlardan ötürü cezalandırırlar; oysa tanrı(ça)lar daha o doğmadan yazgısını bu suçlara yöneltmişlerdir. Oidipous, tanrı(ça)lardan bağış diler... Özetle, garip din, kaba ahlak, inanılmaz durumlar, keyfi psikoloji (Bonnard, 2004b, s. 100, 108-120; Grimal, 1997, s. 563-567; Budak, 2017, s. 62-63).

İşte, Sophokles halkına bu tuhaf öyküyü, bu utanılacak efsaneyi anlatmak istemiştir. Oidipous tragedyası, anlaşıldığı kadarıyla, insanın trajedisidir. Ancak kadın konusunda baktığımızda belli bir karakteri ve kendi iç tartışması olan tek bir insanın trajedisi değildir. Çatışma ve şiddet öğelerinin yoğunluğu dikkat çeker. Bu kolektif çatışma ve şiddet öğelerinden kadınlar da muaf olmamıştır. Örneğin Iokaste ya da Epikaste, birinci evliliğini Laios ile yapmış ve ondan Oidipous’u dünyaya getirmiştir. Daha sonra ne o oğlunu, ne de oğlu onu tanıdığı için Oidipous ile evlenmiş ve ondan birçok çocuğu olmuştur. Bu olaylardan sonra da Iokaste, evliliğinin ensest olduğunu öğrenince kendisini asmıştır.

Görülüyor ki, hiçbir antik tragedya bundan daha az psikolojik değildir, hiçbirisi daha fazla felsefi değildir. Ozanın tragedyasında bize açıkladığı bilgiler budur.

Euripides/Εὐριπίδης ve Kadın:

Üç büyük Atinalı tragedya ozanının en genci olan Euripides/Εὐριπίδης’in (İÖ yak. 485-406) yaşamına ilişkin güvenilir bilgiler azdır. Hakkında anlatılan anekdotların çoğu sonuçta komedy ozanlarının düşmanca alaylarından, örneğin annesinin pazarda şifalı otlar sattığına göndermelerden kaynaklanır. Oyunlarını Salamis’te bir mağarada yazdığı söylentisi, yalnızlığı sevdiği konusunda diğer anlatılanları doğrulamaktadır. Euripides de siyaset dünyasının önde gelen bir kişisi değildi. Halk onun sofistlerle ilişkisi olduğu kanısındaydı nitekim yapıtlarında sofistlerin etkisini ayırımsamak mümkündür. Anaksagoras’ı, Sokrates’i ve Protagoras’ı tanıdığı söyleniyordu.

Euripides, oyun yazarlığı yarışmasında *Hippolytos*’u (Ἰππόλυτος [Hippolytos]) içeren üçlemesiyle İÖ 428’de birinciliği almış, *Bakkhai* (Βάκχαι [Bakhalar]) ve *Iphi-*

geneia en Taurois'i (Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις [Iphigeneia Tauris'te]) içeren üçlemeyle de ölümünden sonra zafer kazanmış. İÖ 408 dolaylarında, denilenlere bakılırsa beğenilmemenin küskünlüğü içinde Atina'dan ayrılmış, Makedonia Kralı Arkhelaos'un sarayına çekilmiş ve konuğu olduğu kral Arkhelaos'un ülkesinde ölmüştür (Bonnard, 2004c, s. 39). 75 yaşındaydı, ölümü İÖ 406 Dionysia'sından az önceye rastlar, şenliğin *proagonunda* Sophokles ölen Euripides'in anısına tragedyasının korusunu başlarında çelenkler olmaksızın sahneye çıkarmıştır.

Euripides'in yazdığı söylenen 92 oyundan 19'u elimizdedir. 80 kadarının da başlıkları bilinmektedir. Elimizdeki oyunlar iki gruba ayrılır: 1)- Büyük olasılıkla İS 200 dolaylarında yapılan ve on oyun içeren bir seçme oyunlar derlemesi, σκολιόν – el yazmaları kenarına düşülmüş notlar- ile birlikte günümüze gelen oyunlar: *Alkestis* (Ἀλκίστis), *Medeia* (Μήδεια), *Andromakhe* (Ἀνδρομάχη), *Hekabe* (Ἑκάβη), *Troades* (Τρωάδες), *Phoinissai* (Φοίνισσαι), *Orestes* (Ὀρέστης), *Bakkhai* (Βάκχαι), *Rhesos* (Ῥήσος). 2)- Yapıtlarının alfabetik düzenlemesinin bir bölümü, adları Hellen harfleri H/η (eta) ile K/κ (kappa) arası harflerle başlayan oyunlar. Bu oyunlar da şunlardır: Ἑλένη (*Helene*), Ἡλέκτρα (*Elektra*), Ἡρακλεῖδαι (*Herakleidai*), Ἡρακλῆς μαινόμενος (*Herakles Mainomenos*), Ἰκέτιδες (*Hiketides*), Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι (*Iphigeneia en Aulidi*), Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις (*Iphigeneia en Taurois*), Ἴων (*Ion*), Κύκλωψ (*Kyklops*). Euripides'in bu ikinci gruptaki bazı oyunları belli bir amaçla, örneğin bir okul izlencesi için seçilmiş oyunlar değildir, bunlar daha çok onun kendine has özelliklerini yansıtan bir seçme olarak değerlendirilebilir (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 307-308.).

“*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*” adlı eserde, Euripides'in ikinci grupta yer alan yani “H/η” (eta) harfi ile başlayan yapıtlarından olan “Ἡρακλῆς μαινόμενος” (Herakles Mainomenos [Herakles'in Çılgınlığı]) adlı tragedyasında, kadın şu sözle dile getirilmiştir:

“*Kadın kısmı, erkek kadar acısını gizlemesini bilemez.*” (Eurip. *Herak.* 535)

“Herakles'in Çılgınlığı” mitosu, adından da anlaşılacağı üzere, antik Hellen toplumunda çok iyi bilinen bir söylenceyi, Hera'nın Herakles'i kendisine olan nefretinden dolayı geçici bir çılgınlık krizine sokması sonrası Herakles'in çılgınlık içinde Thebai kralı Kreon'un büyük kızı Megara'dan olan çocuklarını oklarla öldürmesini konu almaktadır (Grimal, 1997, s. 255-256). Herakles, on iki görevi nedeniyle Hades'e inmiştir. Bu esnada karısı Megara, üç oğlu ve babası Amhitryon zamanında kayınpederini öldürmüş ve sürülmüştür. Herakles, Thebai'nin kralı Kreon'un kızı Megara ile evlenmişti. Ancak Herakles'in yokluğunda şehirdeki isyanlardan faydalanan Euboialı

Lykos, Kreon'u öldürmüştür ve tahta geçmiştir. Herakles'in çocuklarının intikam almasından korktuğundan onları da öldürmek istemektedir. Bu yüzden Amphitryon, Megara ve çocuklar Zeus sunağına sığınmışlardır. Amphitryon ve Megara kaderlerine razı olurlar ve cenazelerine hazırlanmak için izin isterler. Lykos bunu kabul eder. Megara hala kocasının dönmesi için tanrılara yalvarmaktadır. Amphitryon da Zeus'a kızgındır.

Herakles, Hades görevinden sağ salım döner ve ailesini idam edilmek üzereyken bulur. Zamanında Thebai halkını Minyailerden kurtarmasına rağmen, halkın bu idama ses çıkarmamasına da çok kızar. Böylece Lykos'u öldürür. O esnada sahneye Lyssa ve Iris girer. Zeus, Herakles'in görevleri esnasında Hera'dan ona dokunmamasını istemiştir. Ancak görevler bittiğine göre artık Hera, Herakles'ten intikamını alabilecektir. Iris, Hera'nın ulağı olarak Lyssa'dan Herakles'i delirterek çocuklarını öldürmesini ister. Lyssa, Hellas'ı bütün canavarlardan ve belalardan kurtaran Herakles'e bunun haksızlık olduğunu düşünmektedir, ama yine de görevi kabul eder. Lykos'un cinayetinden sonra sarayı arındırma töreni yaparken, Herakles çıldırır. Ona, on iki görevi veren kral Eurytheus'u öldürmeden cenaze ateşini söndürmek istemediğini söyler ve sanırlarla Eurytheus'un sarayına gittiğini zanneder. Sonra da babası Amphitryon'u, Eurytheus'un babası, oğullarını ise Eurytheus'un oğulları zanneder. Böylece karısını ve çocuklarını katleder. Babasını da öldürmek üzereyken, Athena yaşlı adamı kurtarır ve Herakles'i uyutur.

Herakles, kendine gelip olan biteni öğrendiğinde kahrolur. Bir kahraman olarak onca şey yapmıştır ama Tanrıça Hera, onu yine de kahretmiştir. O esnada, yeraltından kurtardığı Theseus, Lykos'un tahtı gasp ettiğini öğrendiğinden dostuna yardım etmek için Atina ordusunu toplayarak gelmiştir. Ancak geldiğinde olan biteni öğrenir. Herakles intihar etmek ister. Ama Theseus, intiharın korkaklara özgü olduğu konusunda Herakles'i ikna eder. Herakles, kendi oğullarını öldürdüğü için Thebai'den sürülecektir. Bu yüzden ona Atina'da mal mülk vermeyi teklif eder. Herakles, Theseus'un teklifini kabul eder. Bir dostun ne kadar önemli olduğunu vurgular. Babası Amphitryon'dan çocuklarına cenaze düzenlemesini ister. Böylece Theseus ile birlikte sahneden çıkar.

Görülüyor ki, Euripides'in "Herakles'in Çılgınlığı" tragedyası Herakles efsanesini konu almaktadır. Herakles'in başına gelen tüm felaketler aldatılmış bir kadının öfkesi yüzünden meydana gelmiştir. Hera, bir tanrıça olsa da sonuçta bir kadındır. O da tıpkı ölümlü bir kadın gibi kocasının kendisini başka bir kadınla aldatmasına katlanamaz. Duyduğu kıskançlığın öfkesiyle deliye dönen Hera bir tanrıça olduğu halde hiçbir suçu olmayan bir çocuktan korkunç bir şekilde intikam alarak kocasına karşı duyduğu

öfkeyi Herakles'ten çıkarmıştır. Ozan, bu oyununda aldatılan kadınların dinmek bilmeyen öfkesine dikkat çekmek istemiş olmalıdır.

Bu noktada kadın kahraman Megara, yukarıda belirttiğimiz üzere, Herakles'in karısıdır. Oyun içindeki rolü çok fazla olmamakla birlikte, bir kahramanın karısına yaraşır şekilde cesur bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Megara, aynı zamanda kocasının yokluğunda ona sadık kalıp çocuklarını koruyan örnek bir eştir, ancak genç kadın kralın gücü karşısında canından çok sevdiği çocuklarının öldürülmesine boyun eğmek zorunda kalan kederli bir anne olarak betimlenmiştir (Ediz Okur, 2010, s. 132).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Megara ile Herakles'in yaşlı babası Amphitryon ve çocukların sığındığı Zeus Tapınağı önündeki sunakta, Megara'nın söylediği “*Kadın kısmı, erkek kadar acısını gizlemesini bilemez*” sözü de ozanın kadına bakış açısını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Oyunun bu bölümünde, Herakles'in yaşlı babası kendisini tanıır, Herakles'in hikâyesini ve içinde buldukları durumu anlatır. Sonrasında Megara geçmişte o günün bir karşılaştırmasını yapar. Çaresiz kadın, zamanında bir kralın kızı olarak mutluluk içinde büyümüş, herkesin gıpta ettiği bir kahramanla evlenmiş, sonrasında ise anne olmanın sevincini tadararak mutluluğunu perçinlemiştir. Şimdi ise o mutlu günler çok gerilerde kalmıştır, çünkü çok sevdiği kocası ölmüş, kendisi ve çocukları da ölüme mahkûm edilmişlerdir. Megara, kocasının ölüm acısını içine gömmüş, sürekli babalarını soran çocuklarını türlü yalanlarla avutmak için çırpınmaktadır. Tüm olanlar yetmezmiş gibi bir anne için hayattaki en korkunç acıyı yaşayacağını yani çocuklarının öldürüleceğini de bilmektedir. Kendisine yardım edecek tek bir dostu bile olmayan Megara kaderine boyun eğer. Ancak Amphitryon, gelini kadar umutsuz değildir. Her şeye rağmen yaşlı adamın içinde hala bir umut ışığı vardır. Herakles, Tanrı Zeus'un oğludur. Tanrının bir şekilde onlara yardım edeceğini düşünür. Koro şarkısından sonra Lykos'un, çocukları kendisinden intikam alacakları korkusuyla öldürmek istediğini açıklar. Kral, onların yakılacağı ateşin hazırlanmasını ister. İhtiyar Thebai erkeklerinden oluşan koronun bu katliama izin vermeyeceklerini belirttiği sözlerinden sonra Megara sahneye gelir. Kendisinin ve çocuklarının ölüme hazır olduğunu bildirir, çünkü o bir kahramanın karısıdır ve kocasının yolundan gitmeye mecburdur. Mademki onlar için ölüm kaçınılmaz bir son, o halde ölmek gerekir. Sızlanıp, yalvarıp rezil olmaktan ise onuruyla ölmek ister. Çaresiz kadın bir ara çocuklarının sürgün edilmesi için krala yalvarmayı düşünmüş, ancak yabancı topraklarda çocuklarına sefil bir hayat sunmaktansa ölmelerinin daha hayırlı olacağına karar vermiştir. Lykos'tan Megara, sadece kendisinin ve yaşlı adamın çocuklardan önce öldürülmesini ister. Çünkü anne yüreği çocuklarının can çekişmesini görmeye dayanamaz. Kral onun bu

isteğini kabul eder. Zavallı kadın ölüm törenine hazırlanmak üzere çocuklarıyla birlikte saraya girer. Amphitryon da artık ümitsizlik içindedir. Koronun, Herakles'in başarılarını anlattığı şarkısından sonra Megara, yeniden sahnede görünür. Çocuklarını hazırlamış, celladını beklemektedir. Zavallı kadın başına gelen felaketlerden yakındır. Zamanında kocasıyla birlikte çocukları için kurduğu hayallerin nasıl yıkıldığını dile getirir.

Tanrı yardımından ümidini kesmiş Amphitryon da son kez Zeus'a yalvarır. Bu sırada Megara, Herakles'in geldiğini görür, büyük bir sevinçle kocasını karşılar. Herakles, çocuklarını ölüm giysileri içinde görünce şaşırır, babasına olanları sorar. Megara, kadının doğası gereği acıları gizlemekte erkeklere göre daha zayıf olduğunu söyleyerek olanları babasından öğrenmek isteyen kocasına büyük bir telaşla tüm olup biteni anlatır.

Herakles, Lykos'u öldürmeye karar verir. Bir hileyle kralı sarayın içine sokarlar. Lykos saraya girer girmez, Herakles tarafından öldürülür. Kralın ölümü üzerine, koronun sevinç içinde söyledikleri şarkı sarayın üzerinde Iris ve Lyssa'nın görünmesiyle kesilir. Mutluluk yerini korkuya bırakır. Iris, Tanrıça Hera'nın Herakles'e kurduğu tuzağı açıklar. Buna göre o, kendi çocuklarını ve karısını öldürecektir. Gecenin kızı Lyssa, Herakles'in gözlerine perde indirip ona çılgınlık nöbeti geçirecektir. Hera'nın kurduğu tuzağın içine düşen Herakles, çıldırmış bir halde çocuklarını ve karısını düşmanları sanarak öldürür. Daha sonra derin bir uykuya dalar. Kendine geldiğinde de yapmış olduğu çılgınlığı babasından öğrenir (Ediz Okur, 2010, s. 133-134).

Gelelim atomculuk teorisinin gerçek kurucusu olarak kabul edilen filozof Demokritos'a...

Demokritos/ Δημόκριτος ve Kadın:

Demokritos, bugün öncelikle geliştirdiği atomik evren teorisi formülasyonu ile hatırlanan bir antik Hellen Sokratik filozofudur. Demokritos, başka bir deyişle, tohumları İÖ 5. yüzyılda, hocası Leukippos tarafından atılan atomcu teoriyi geliştirerek doğal dünyaya ilişkin materyalist bir açıklama geliştiren ve Sokrates öncesi doğa felsefesinin son düşünürü olarak geçen antik Hellen filozofudur. Ahmet Cevizci'nin de yazdığı üzere, Demokritos'un atomculuğu antik düşüncede doğal dünyadaki düzeni herhangi bir teoloji ya da amaç kavramına başvurmadan açıklayan az sayıdaki kuramın en seçkin örneğini oluşturur.

Antik kaynaklara göre, Cevizci, adı "*halkın seçtiği*" anlamına gelen Demokritos'un İÖ 460 yılında doğduğunu ve buna göre Sokrates'in (İÖ 469-399) genç bir çağdaşı olan Demokritos'un her ne kadar bazı kaynaklarda Miletoslu olduğu söylene de

aslında Thrakia'daki Abdera'da doğmuş olduğunu yazar. Yine onun Anaksagoras'tan (İÖ 500 – 428) 40 yaş daha küçük olduğunu ve Anaksagoras'ın felsefesini iyi bildiğini de anlatır.

Gerçekten de Demokritos, Abdera'da İÖ 5. yüzyılda yaşamış ve atomculuk ile ilgili çalışma yaparak atomculuk teorisini geliştiren Leukippos'un öğrencisi olmuş ve babasının kendisine bıraktığı mirası da bilgiye olan susuzluğunu gidermek için uzak ülkelere seyahatlerde harcamış bir Sokratik filozoftur. Asya'ya gitmiştir, hatta Hindistan ve Etiyopya'ya kadar ulaştığı da söylenen Demokritos, yaptığı bu uzun yolculuklarla tanınmıştır.

Demokritos'un başta etik, fizik ve kozmoloji olmak üzere pek çok alanda eser verdiği bilinir. Ona “*Büyük Dünya Sistemi*” ve “*Küçük Dünya Sistemi*” gibi iki eser atfedilmekle birlikte, Cevizci, Theophrastos'un bunlardan birincisinin Leukippos tarafından kaleme alındığını öne sürdüğünü belirtir. Öte yandan Demokritos'u doğa felsefesindeki rakiplerinden biri olarak gören Aristoteles'in ise onun hakkında, günümüze ikinci el kaynaklardan sadece birkaç pasajın kaldığı uzun bir monografi yazdığını ve bu yüzden, onun düşüncesinin günümüze sadece ikinci el kaynaklar yoluyla erişmiş olduğunu da söyler (Cevizci, 2006, s. 155- 158).

Çalışmamızın asıl kaynağını oluşturan “*Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*” adlı eser ve bu eserde değerlendirmeye çalıştığımız kadın ile ilgili sözlerden biri de şimdi görüleceği üzere, Demokritos'a aittir.

“...kadın kötü düşünceler için erkekten çok daha ateşlidir” ve “az konuşmak kadının süsüdür”.

Anlaşılabacağı üzere, Demokritos'un bu sözlerinde temel vurgu, iyi bir kadının nasıl olması gerektiğidir. Sokratik filozof, burada bizlere aslında kadının hem evde hem de toplum içinde görevlerinin çok sınırlı olduğunu; konuşma hakkının bile olmadığını söylüyor. Bu bir gerçektir... Ne yazık ki, antik Hellen kadınının sosyal statüsü, kız çocuk, kız kardeş, eş ve anne kavramları ile sınırlandırılmıştı. Nitekim Hellen toplumunun kadına verdiği bu rollerde bir değişimin olmadığını en güzel kanıtı hem Homerik hem de Klasik dönemde de mevcuttur.

Bu cümleden olmak üzere, Homerik Dönem'in en güzel kanıtını Odysseus'un oğlu Telemakhos'un annesi Penelope'ye olan şu hitabında bulmak mümkündür (Hom. *Od. I. 355*):

“Haydi, evine git, bak işine gücüne,
Git dokuma tezgâhına, ipliğine bak,

*Buyur hizmetçilerine, işe göz kulak olsunlar,
Konuşmak erkeklere vergi, en başta bana,
Benim bu evin tek efendisi.”*

Görülüyor ki, Homerik Dönem asil Hellen kadınlarının da *oikos*'taki görevleri, eş, kraliçe ve evin hanımefendisi olarak, hizmetkârları yönetmek, eşi ile birlikte evin ve çocuklarının bakımını üstlenmektir. Oğul Telemakhos'un bu söyleminin tipik bir erkek egemen toplumun söylemi olduğu, henüz çocuk da olsa evin reisinin erkek olduğu vurgulamakta ve kadın her zaman erkeğin korumasında bir varlık olarak yansıtılmaktadır.

Antik Hellenlerin kadına verdiği bu rollerde beş asır sonra bile bir değişim olmadığına önemli bir başka kanıtını da Xenophon'un "*Oikonomikos*" (Οἰκονομικός) adlı eserinde görürüz. Yani bu eserde yer alan Sokrates ile Iskhomakhos arasındaki bir söyleşi, İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında Atina'daki kadının durumunu yansıtmaya açısından önemlidir. Sokrates, Iskhomakhos'a evde kalıp evin sorumluluğu ile ilgilenip ilgilenmediğini sorunca Iskhomakhos'tan şu yanıtı alır: "*Aksine ben evde kalmıyorum. Zira ev işlerini karım mükemmel yönetecek kapasitededir.*" (Xen. Oec. VII-X; Şahin, 2013, s. 15; Yalazi & Küçüker, 2015, s. 57 – 90).

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür, antik Hellenlerin toplumsal yapısı irdelendiğinde, kadın dünyası ile erkek dünyasının tümüyle farklı olduğu, aralarında düşünsel ve tinsel bir iletişim olmadığı görülür. Zira toplum inancına göre, erkek ve kadının naturaları doğuştan farklıydı. Başka bir deyişle, Tanrı(ça)lar kadını ev işlerini ve aile bireylerinin bakımını üstlenmesi, erkeği ise dışarıdaki işler için yaratmışlar, bu nedenle erkeği daha güçlü kılmışlardı. Bu durumda, özetle antik Hellen kadınının dört duvar arasında dokuma ve buna benzer işler yapması gerekiyordu. Az konuşmalı ve çok çalışmalıydı. Nitekim sokağa çıkması dahi yasak olan kadının bir yabancı ile konuşması dahi bir namus meselesiydi ve yasaktı.

Gerçekten, erdemli olmak ya da olmamak bir yazgıydı Hellen kadını için...

Gaius Iulius Phaedrus/Φαῖδρος ve Kadın:

"...Kadınlar yolarlar erkekleri, ne türlü yoldan olursa olsun, ister sevsinler, ister sevilsinler..." (Phaed. II.2).

Hellen toplumunda kadına bakış açısının değişmediğini kanıtlayan ve çalışmamızda değerlendirdiğimiz bu son sözler ise İÖ 6. yüzyılda yaşadığı varsayılan eski Hellen masalcısı Aisopos'un masallarını Latinceye aktaran ilk kişi olarak bilinen Romalı fabl yazarı Phaedrus'a aittir. Gaius Iulius Phaedrus (İÖ yak. 15 – İS yak. 50), Roma'ya

getirilen ve Augustus ailesinin azatlısı olan Thrakialı bir köledir. Yaklaşık 100 öyküyü kapsayan, beş kitapta Latince derlediği bir dizi fabl yazmıştır. Söz konusu derleme, büyük olasılıkla, İS 1. yüzyılın 30'lu yıllarında yayımlanmıştır. Ayrıca 32 fabl içeren, herhalde yine Phaedrus'un yazdığı bir eki de vardır. Yapıt, fablların yanı sıra (örneğin Aisopos, Sokrates, Menandros'a ilişkin) bir dizi öykücüğü ve yazarın kendisini kötülere karşı savunmalarını kapsar.

Fabllar, bilindiği üzere, Aisopos'un yazdıklarına ve Aisopos'a mal edilen başka kaynaklardan alınma hayvan öykülerine dayanır. Manzum yazılan bu fabllarda *iam-bici senarii* vezni kullanılır ve hem öğüt vermek hem eğlendirmek gibi ikili bir amaç güdülür. Genelde de ya ciddi ya da alaycı bir havaları vardır ve hayatta uğranılan hak-sızlıkları, toplumda, siyasette rastlanan kötülükleri ele alırlar, ama ara sıra hafif ve eğlendiricidirler (*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, 2013, s. 721-722).

Bu açıklamayı yaptıktan sonra, tekrar konumuza dönebiliriz. Phaedrus, 3. kitabının öndeyişinde, bir kölenin açıkça söylemeye çekindiklerini dolaylı yoldan söylemesi için fablın icat edildiğini belirtir. Fabllardaki amaçlı ya da imgelenen anıştırmalar, *prae-fectus praetoru* yani muhafız alayı komutanı Seianus'u kızdırmış ve Phaedrus bilinmeyen bazı cezalara çarptırılmıştır. Phaedrus'un öykülerinin çoğu Ortaçağ'dan günümüze aktarılan bildiğimiz öykülerdir. "Kurt ile Kuzu", "Tilki ile Üzüm", "Öküz Olmak İsteyen Kurbağa" bunlar arasındadır.

Phaedrus'un "...Kadınlar yolarlar erkekleri, ne türlü yoldan olursa olsun ister sevsinler, ister sevilsinler...", söylemini değerlendirmeniz eğer kadınsanız güçtür. Romalı fabl yazarının bu bakış açısı karşısında insan, ister istemez Hellen kadınına asalak, tembel, elinden kötülükten başka bir şey gelmeyen, yoksulluğa bir türlü alışamayan, hep bolluğu özleyen olarak tasvir eden Boiotia'lı ozan Hesiodos'u hatırlar. Gerçekten de Phaedrus, Hellen kadınının bu kusurunu saymakla, kendi çağının kadınına betimlerken yerden yere vuran ozan Hesiodos ile birleşmektedir. Daha önce de değerlendirdiğimiz şu birkaç dizesini birlikte tekrar okuyalım:

"Takıp takıştırıp kışını sallayıp

Aklını çelmesin kadının biri.

Gözü ambarındadır diller dökerken sana,

Ha kadına güvenmişsin, ha bir hırsıza." (Hesiod. İşl. 372-375)

Anlaşıldığı kadarıyla, Phaedrus ve Hesiodos, her ikisi de aynı şeyi söyler, hatta çok sonraları kadını *oikos* üretiminin bir parçası olarak gören yaklaşımıyla bilinen Xenophon da...

SONUÇ

Bütün bu değerlendirmelerden sonra bir genelleme yapmak zorunda kalırsak; “*Antik Yunan’dan Yaşayan Sözler*” kitabında da görüldüğü üzere, şu sonuç ortaya çıkmaktadır: kadın bir beladır. Nitekim bu çalışmada ele aldığımız her bir ünlü Hellen şairinin, yazarının, filozofunun ve ozanının eserlerindeki satır aralarında gözümüze çarpan ilginç ve anlamlı sözleri bize Homerik dönemden itibaren Hellenlerin kadına bakış açısında hiç bir değişimin olmadığını, ne yazık ki açıkça göstermektedir.

Etik Beyan

“Antik Yunan’dan Yaşayan Sözler’de Kadın” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

Aiskhy. *Agamem.* (Aiskhylos, *Agamemnon* [Ἀγαμέμνων]) Kullanılan metin ve çeviri: Aiskhylos, *Agamemnon*, Çeviren: Ahmet Cevat Emre, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Aristop. *Lysist.* (Aristophanes, *Lysistrata* [Λυσιστράτη]) Kullanılan metin ve çeviri: Aristophanes, *Lysistrata*, Eski Yunancadan Çeviren: Emre Poyraz, Pinhan Yayıncılık, 2021.

Eurip. Herak. (Euripides, *Herakles* [Ἡρακλῆς]) Kullanılan metin ve çeviri: Euripides, *Herakles*, Yunanca aslından çeviren: Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Hdt. (Herodotos, *Historiai* [Ἱστορίαι]) Kullanılan metin ve çeviri: Herodotos, *Tarih*, çeviren Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hesiod. İşl. (Hesiodos, *Erga kai Hemerai* [Ἔργα καὶ Ἡμέραι]) Kullanılan metin ve çeviri: Hesiodos, *Theogonia & İşler ve Günler*, Çevirmen: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hesiod. *Theog.* (Hesiodos, *Theogonia* [Θεογονία]) Kullanılan metin ve çeviri: Hesiodos, *Theogonia & İşler ve Günler*, Çevirmen: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hom. *Od.* (Homeros, *Odysseia* [Ὀδύσσεια]) Kullanılan metin ve çeviri: Homeros, *Odysseia*, Eski Yunanca aslından çevirenler: Azra Erhat – A. Kadir, Can Yayınları, 2007.

Phaed. II. (Phaedrus) Kullanılan metin ve çeviri: Gaius Iulius Phaedrus, *Masallar*, Çeviren: Güngör Varınlıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Xen. *Oec.* (Xenophon, *Oeconomicus* [Οἰκονομικός]) Kullanılan metin ve çeviri: Ksenophon, İktisat Üzerine –Oikonomikos-, Yunanca aslından çeviren: Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Modern Kaynaklar:

Akyüz, Y. (2015). Aristophanes'in Eserlerinde Siyasal İroni ve Barış, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2, 118-137.

Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler (2003). *Antik Yunan'dan Yaşayan Sözler*,

Derleyenler: Emre Erten, Emel Karayel, Vicdan Taşçı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bonnard, A. (2004a). *Antik Yunan Uygarlığı Cilt I: İlyada'dan Parthenon'a*, Fransızcadan çeviren Kerem Kurtgözü, İstanbul: Doğa Basın Yayın.

Bonnard, A. (2004b). *Antik Yunan Uygarlığı Cilt II: Antigone'den Sokrates'e*, Fransızcadan çeviren Kerem Kurtgözü, İstanbul: Doğa Basın Yayın.

Bonnard, A. (2004c). *"Antik Yunan Uygarlığı Cilt III: Euripides'ten İskenderiye'ye"*, Fransızcadan çeviren Kerem Kurtgözü, Doğa Basın Yayın.

Budak, N. (2017). *Sophokles'in Oidipus Üçlemesinde Çatışma ve Şiddet*, Yayınlanmamış yüksek lisans tez, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Cevizci, A. (2006). *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 4: Dadaizm-Dyade*, Editör: Ahmet Cevizci (Ed.), Demokritos içinde (ss. 154-159), İstanbul: Babil Yayıncılık.

Dürüşken Ç. (2004). *Latince Deyişler ve Yaşamın Renkleri*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Ediz Okur, N. (2010). *Euripides Tragedyaları Işığında Klasik Çağ Atinası'nda Kadının Konumu*", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, Önsöz: Charles Picard, Çeviri: Sevgi Tamgüç, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Güzel, B. (2015): "Lysistrata: Kadının Antik Yunan Toplumundaki Yeri", *Turkish Studies*, 10/10, 505-552.

Hesiodos Eseri ve Kaynakları (1977). Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Önsöz, Giriş ve Sözlük: Azra Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İşler ve Günler – Tanrıların Doğuşu (2014). Eski Yunancadan Çeviren: Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Oxford Antikçağ Sözlüğü (2013). Editör: M. C. Howatson, Çeviri: Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sina, A. (2004). Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/1, 37-52.

Şahin, N. (2013). *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Tekin, O. (2011). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Üreten H. & H. Yasemin Mumcu (2015). Antik Yunan Mitolojisi'nden Servet-i Funun Edebiyatı'na Prometheus, *The Journal of Academic Social Science*, 2/11, 32-52.

Yalazi, E. & S. Deniz Küçüker (2015). Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım, *Archivum Anatolicum*, 9/2, 54-90.

YENİÇAĞDA OSMANLI PİYADELERİNİN ASKERİ POTANSİYELİ

MILITARY POTENTIAL OF OTTOMAN INFANTRYMEN IN NEW AGE

DOI: 10.33404/anasay.1206094

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Bülent ÇELİK*

ÖZ

XVI. yüzyılla birlikte Osmanlı ordusu önemli bir sosyal-iktisadi değişim içerisindeydi. Cigalazade Sinan Paşa'nın Haçova Seferi sonrasında Belgrad'da yaptırmış olduğu teftişte pek çok tımarlı sipahi, yoklamada bulunmadıkları gerekçesiyle tımarlarını ve statülerini kaybetmişlerdi. Bu işsiz kalmış sipahiler parçası oldukları kırsal alanda bir süre sonra celali olarak anılacak, kanunsuz sayılarak köylerin, köylülerin güvenliğini tehdit eden ve tarımsal üretime zarar veren tarihi figürlere dönüşeceklerdi. Başta *Adaletnâmeler* olmak üzere çeşitli Osmanlı belgelerinde tarifi yapılan bu eski atlı sipahilerin pek çoğunun bu şekilde sistem dışında kalmaları, savaşlarda Osmanlı ordusundaki süvari zümresini zayıflattı. Bu gelişme ve Avrupa'daki ateşli silah ve savaş taktikleri konusundaki diğer gelişmeler, Osmanlı ordusunun giderek piyade zümresine ağırlık vermesine neden oldu. Yeniçeriler dışında kırsal alandan gelen ve sekban, saruca, levent, tüfenkçi gibi çeşitli isimlerle anılan bu yeni savaşçılar, giderek Osmanlı

1- Makale Geliş Tarihi: 17. 11. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü EFELER/AYDIN, bcelik@adu.edu.tr ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3882-7877>

ordusunun belkemiğini oluşturmaya başladılar. Bu çalışma; Osmanlı Devleti'nin ekonomik üretim yapısının çekirdeği ve ana figürü olan köylünün nasıl askeri nitelik kazanıp bir üreticiden, askeri alanda faaliyet gösteren bir bireye dönüştüğünü, bilimsel tartışmaya açık bazı önermelerle açıklamaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devleti, yeniçeri, celali, köy, ateşli silah.

ABSTRACT

With the coming of the XVIth century, Ottoman army were in a important significant social-economic change. Many of the timarli sipahis had lost their timars and statuses, since they did not reported to Cigalazade Sinan Pasha during his inspection in Belgrade which he conducted after the Hacova (Mezökeresztes) Expedition. These unemployed sipahis would soon be referred to as celali in the rural area they were a part of, and would turn into historical figures who were deemed illegal, threatening the security of villages and villagers and harming agricultural production. The fact that many of these old mounted cavalymen, described in various Ottoman documents, especially in the Adaletnâmes, were left out of the system in this way weakened the cavalry group in the Ottoman army during the wars. This development and other developments in firearms and war tactics in Europe caused the Ottoman army to increasingly focus on the infantry group. Apart from the Janissaries, these new warriors, who came from the countryside and were known by various names such as sekban, saruca, levent, and tüfenkçi, gradually began to form the backbone of the Ottoman army. This work; It will try to explain how the peasant, who was the core and main figure of the economic production structure of the Ottoman Empire, gained a military qualification and turned from a producer to an individual operating in the military field, with some propositions open to scientific discussion.

Keywords: Ottoman Empire, janissary, celali, village, firearm.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde köy hayatının çeşitli biçimleri ve farklı üretim biçimleri içinde değişen bir ilişkiler ağı halinde olduğunu tüm açıklığı ile ortaya koyan arşiv belgeleri oldukça azdır. Tahrir defterlerinde bazı derkenarlar dışında bu konuda bir bilgi bulabilmek zordur. Öte yandan Şer'iyye sicillerinde kaza merkezini oluşturan coğrafyadaki köylülerle ilgili bilgiler daha fazladır. Mühimme ve Şikâyet defterlerinde de kırsal alanda yaşayan reaya kaynaklı çeşitli vakalar bulunabilmektedir. Ancak bütün bu verilerin çok uzun uğraşlar sonrasında, ancak iğneyle kuyu kazarak derlenip topar-

lanacağı ve bazı sonuçlara böylelikle ulaşılabileceği açıktır. Bir timar içinde sipahi ile reaya arasında geçen bütün üretim ilişkilerini aynıymış gibi tasavvur edebilmek belki de sadece belli dönemlerde ve belirli coğrafyalarda geçerliydi: Klâsik olarak algıladığımız XVI. yüzyılın belli dönemlerinde, Osmanlı Devleti'nin salyanesiz eyaletlerinde. Bu dönem sonlarında Osmanlı'daki köylülerin, elbette Timar sisteminin uygulandığı coğrafyada, geleneksel üretim dışındaki faaliyetlerinin değişmesi için bu hayatın dışından gelebilecek bir takım zorlamalar görüldü. Alışık oldukları yaşantının çok kısa bir süre içinde yine alışık oldukları figürler tarafından yıkılması gibi kötü bir tecrübe yaşayan Anadolu'daki binlerce köylü ailesi, kendisini koruyabilmek için ya güvenli gördüğü ve surlarla çevrili şehirlere ya da kimsenin yaşamadığı ya da yaşamayı tercih etmeyeceği yerlere sığındı. İşte bu ailelerin özellikle genç erkek çocukları böyle bir kaç-göç hayatı yaşamamak için başka tercihlere yöneldi. Bazıları kendi hayatının akışını bozan o büyük celalî dalgasına katılarak, onlardan biri olarak kendisi gibi olanlara, benzer acıları yaşatarak içinden çıktığı zümreye ve devletin kanunlarına karşı geldi. Nasıl oldu da çiftinde çubuğunda başlıca işi üretim olan bir Osmanlı genci, kendine bir silah bulup bir celalî grubuna dâhil olabilmişti? Ateşli silahların bunda rolü var mıydı? Tek bir teknolojik ilerlemenin Anadolu'da belki de nasıl olup da büyük bir toplumsal değişime yol açtığı üzerinde düşünülmesi gereken şaşırtıcı bir olgudur.

Osmanlı ordusu esasında atlı okçu olan Timarlı sipahilere dayanıyordu. Bu özellik aslında çok önceden, Türk kavimlerinin İslâm coğrafyasına girişleri ve burada çeşitli devletler kurmalarının temelinde yatan savaşma biçiminde yatar. 1250'lerde İslâm coğrafyasında önemli askeri gelişmeler gözlemleniyordu. Parry'ye göre; bu gelişmelerin en önemlisi savaşta süvarilerin inkâr edilemez hâkimiyetinde, hepsinden çok manevrada çabuk, kıvrak ve oku ustaca kullanan atlı okçularda görülmüştü (Parry, 1975, s. 202). Osmanlı padişahının maiyetindeki atlı birlikler, eyaletlerdeki Timarlı sipahiler, ayrıca beylerin ve nüfuzlu kişilerin emrindekiler, atçılık ve silah kullanmalarındaki ustalık nedeniyle Memlûklerden daha az gururlu olmayan ve eski savaş teknikleriyle ün kazanmış seçkin bir atlı zümre oluşturmuşlardı (Arıkan, 1984, s. 212-213). Öyle ki bu türden askerlerin sayıları Osmanlı ordusunun toplam mevcudunun neredeyse %80-90'ını oluşturuyordu. Buna yine ana silahları ok ve yay olan *solak* gibi kapıkulları içindeki okçuları da eklersek bu silahın Osmanlı ordusunda çok yoğun olarak kullanıldığını görürüz.

Ok ve yay Batı'da da bazı ülkelerde, hem de ağır zırhlı süvariye karşı oldukça etkin bir biçimde kullanılmıştır. Önceleri İngiltere'deki savaşlarda İskoç ve Gallilere karşı kullanıldığı görülen uzun yay, sonra yabancı rakiplere karşı, özellikle Fransa'da

atlı ağır zırhlı şövalyeye karşı etkili bir şekilde kullanıldı. İngiltere’de I. Edward (1272-1307) dönemi savaşlarından beri, karşı tarafı ok yağmuruna tutma ve süvari saldırısında bulunma yöntemleri kullanılmış, III. Edward’ın (1327-1377) saltanatı sırasında Fransa seferi sırasında, İngiliz okçuları sayesinde Fransız atlı şövalyelerine karşı bir dizi savaş kazanılmıştı (Parker, 2018, s. 50). Crecy (1346), Poitiers (1356) ve Agincourt (1415) savaşlarında yaya olarak savaşan İngiliz okçu birlikleri, ağır zırhlar içindeki pek çok Fransız şövalyesini, uzun mesafeden² ve porsuk ağacından yapılmış uzun yaylarından (longbow) attıkları oklarla öldürmüşlerdi. Fransa’daki seferi sırasında İngiltere kralı V. Henry’nin Agincourt’da büyük ölçüde Fransız şövalyelerinin oluşturduğu Fransız ordusu karşısında 6000 kişilik ordusunun yaklaşık 5000’i uzun yay taşıyan okçulardan oluşmaktaydı (Oman, 2002, s. 104). Bu okçular V. Henry’nin savaşı kazanmasındaki en önemli faktördü. Buna rağmen Fransa bu şövalye ruhundan pek kolay vaz geçemedi. XV. yüzyılda bile Fransa ordusunda her bir okçuya karşı iki atlı zırhlı süvari bulduru-yordu. Fransız daimi ordusunun atası olarak kabul edilen ve 1445’te kurulan *The Bannes d’Ordonnance*, baskın bir şekilde süvarilerden oluşuyordu. Fakat en sonunda XVI. yüzyıldan itibaren hem Fransa’da hem de rakipleri olan Habsburg ordusunda süvari sınıfının sayısal ağırlığı giderek azalmaya başlamıştır (Parker, 2018, s. 144-145). Bu azalmada süvarilerin kullandığı atların devletlere pahalıya mal oluşunun da çok önemi vardı. Avrupa’daki ordularda bir savaş atının maliyeti, at sahibi için altı ila yirmi altı aylık bir ücret demektir; ayrıca her süvari yılda yaklaşık üç yeni binek hayvanına ihtiyaç duymaktaydı (Parker, 2018, s.145). Gerek aktif hizmet sırasında gerekse bakımsızlık ya da açlık nedeniyle atların ölmeleri çok olağandı. Atların beslenmesi ise apayrı bir sorundu. Osmanlı seferlerinde görülen lojistik desteklemeler, pek çok Avrupa devleti ordusu için pek mümkün değildi. O çok zor geçen İran seferleri, Osmanlı seferlerinde çeşitli lojistik problemlere yol açmış ve sefere katılanlar için sıkıntılara neden olmuştu. Örneğin H.1026/M.1616’da Öküz Mehmed Paşa’nın serdar olarak görevlendirildiği Şark seferi’ndeki Revan Kalesi kuşatması sonrasındaki geri çekilme sırasında Osmanlı askerinin çektiği sıkıntılar buna örnektir. Soğanlı Yaylası’na gelen Osmanlı ordusunda gıda maddesi sıkıntısı çekildiği anlatılmaktadır: “...asker-i İslâm ziyade müzâyaka ve şiddet-i şitalar olub, bir ferdde çadır ve ağırlık kalmayub, bir kile arpa on guruşa, ve bir mahalde beşer guruşa ve kal’a altında üçer guruş ile alınurdu. İkişer guruşa da olmuşdur” (Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, 2003, s.646).

2- İngiltere’de ok atış rekoru 310 metre iken 1794 yılında Londra’da Osmanlı büyükelçilik sekreteri Mahmud Efendi, İngiltere okçuluk derneği üyeleri önünde 423 metrelik bir atış yapmıştı. Mahmud Efendi bu atışın kendisi gibi formsuz birisi için olağandışı bir atış olmadığını söylemişti. (Işın, 2009, s. 233-234).

Bazı ülkeler ise sadece düşmanları süvari sınıfına dayanmaya devam ettiği için bu tarzda savaşmaya devam etmek zorunda kalmışlardı. XVII. yüzyıl başlarında, Polonya ordusunda her piyadeye karşılık on atlı asker mevcuttu ve Polonya'nın düşmanlarının ordu yapılarının da süvariye dayanan Osmanlı ve Tatar birlikleri olduğu düşünüldüğünde, bu tercih son derece mantıklıydı (Parker, 2018, s. 84). XVII. yüzyılda Rusya'da da durum farklı değildi. 1600'lerde bile "Rusya'nın temel yönelimi hala, atlılar ile ok ve yayın kullanıldığı bozkır savaşı lehindeydi" (Hellie, 1971, s. 166 Akt: Parker, 2018, s. 86'da 82 nolu dipnot).

Osmanlı Ordusunda Ok ve Yayın Önemi

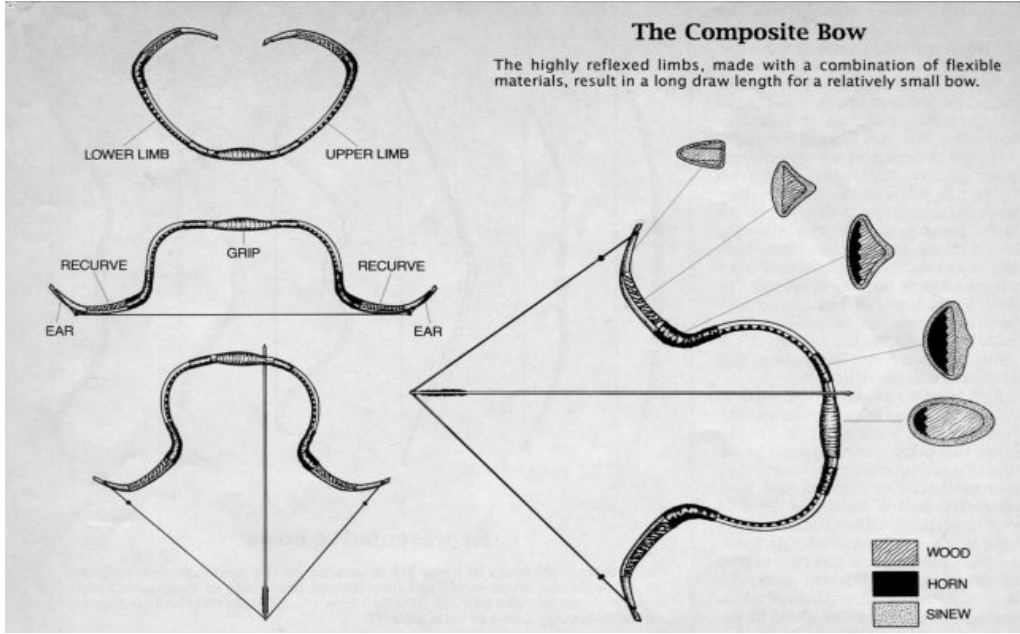
Osmanlı askerleri ilk ateşli silahlarla karşılaştıklarında muhtemelen onları kuşkuyla karşılamışlardı. Hafif süvari temelli bir orduda hızlı atlar üzerinde hızlı manevralarla, at üzerinden ve yaklaşık 400-500 metre uzaklıktan düşman birliklerine ok üzerine ok yollayan bir süvari iseniz bu ilk ateşli silahları hantal, kullanışsız ve güvenilmez bulmanız olasıdır. XV. ve XVI. yüzyıllarda ordularda çok kullanılan arkebüzün doldurulması birkaç dakika sürmekteydi ve sadece 100 metre mesafeye kadar etkiliydi. İyi bir okçu bu sürede en kötü hızda bile arka arkaya 9-10 kez ok atabilirdi. Bir arkebüzün 20 kg.'ı aşan ağırlığı ise bir süvari için çok fazlaydı. Aşağıdaki arkebüz 1560 yıllarında Almanya menşeli 22.5 kg ağırlığında bir silahtır. Sadece bu ağırlık etkisi bile Osmanlı süvarilerini bu silahlara karşı olumsuz fikirler edinmelerinde etkili olmuştur.

Resim 1: Arkebüz (Silah. Tabanca ve Tüfeklerin 800 Yıllık Tarihi, 2008, s.115)

Ayrıca süvariler at bindiklerinde tüfeklerini yeniden dolduramazlardı ve fitilli tüfek ağır yanan bir fitille ateşlendiğinden ve bu fitilin sönmemesi gerektiğinden hiçbir zaman at sırtında kullanılabilir pratik bir silah olmamıştı. Atlı süvarinin ateşli silahları kullanabilmesi için çakmak ya da çarklı (zemberekli) tüfek ve tabancaların icadını ve ayrıca bu silahların hafifletilmesini beklemek gerekmişti. Ancak tüfeğin iyice yaygınlaştığı dönemlerde bile ok ve yay ateşli silahlara olan üstünlüğünü öne çıkaranlar bulunuyordu. Benjamin Franklin 1776'da İngiltere'ye karşı Amerika'daki kolonicilerin verdiği *Bağımsızlık Savaşı* sırasında ok ve yay kullanmanın faziletlerini sıralarken tüfeğin yeniden doldurulmasına kadar geçecek sürede ki bu süre standart bir asker için bu yıllarda 30-35 saniye idi, bir okçunun 4 ok atabileceğini söylüyordu. Ayrıca barut dumanının savaş alanında rakip birlikleri görmeyi ve nişan almayı zorlaştırdığını, tüfek yaralarının ok yarasına göre daha az öldürücü olduğunu söylüyordu (Crosby, 2003, s. 96).

Peki bir okçu nasıl yetişir? Bu sorunun cevabı okun türüne göre değişmektedir. İngiltere'de dışbudak ağacından imal edilmiş uzun yayı ya da Türk ve Moğol ordularındaki kompozit yayı kullanan bir okçuyunuz oldukça uzun bir süre eğitim almanız gerekecektir. Üstelik fiziksel açıdan da kondisyonlu bir asker olmanız gerekir. Mustafa Kânî Bey'in II. Mahmud'un isteğiyle 1252/1836 yılında kaleme aldığı *Telhis-i resâ'ilü'r-rumât* adlı eserinde bir okçunun 1 vukiyye bâr'dan 100 vukiyye bâr'ı kaldıracak kadar güce ulaşması gerektiği, kepaze denilen hafif yayı günde altmışaltı kere omuz üzerinden kulak memesine kadar çekmekten, günde beşyüz hatta günde otuz bine kadar çekmeye başlaması ile ilgili talimler ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır (Mustafa Kânî, 1252, s.92-94). At üzerinde savaştan Türk ve Moğol ordularında bir de ok ve yay ile atış yaparken atı da kontrol edebilme becerinizin olması gerekmektedir ki bu da ayrı bir eğitim demektir. Oysa Avrupa'da bu yukarıdaki tür okların eğitiminin verilmediği ya da verilemediği coğrafyalarda Tatar yayı da denilen arbalet, kullanıcısına bazı avantajlar vaat etmektedir. Kullanım basitliği en önemli avantajıdır. Herhangi bir askeri eğitim almamış genç ya da yaşlı bir insan bu silahı çok rahat kullanabilmekteydi. Bir başka avantajı ise nişan alınabilen bir yaydı. Mekanizma içinde oluşan çok büyük bir kuvvet yardımıyla XIII. ve XIV. yüzyıllarda imal edilmiş pek çok zırhı delebiliyordu. Ancak tekrar kurumun yukarıdaki yaylara göre daha uzun sürmesi ve menzilinın kısalığı bir dezavantajdır ve bu yavaşlık ve menzil kısalığı hem uzun yay hem de kompozit yay için bir zafer demektir.

Resim 2: Kompozit yay (<https://cemilbezmen.wordpress.com/2020/04/02/turk-yayi/>).

Ateşli silahların kullanımını kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin bu silahlara olan ilgiyi arttırdığı ve geleneksel silahlarla savaşmayı tercih edenlerin sayısının azalttığı açıktır. Silahlara olan ilgi hem orduları oluşturmak zorunda olan devletlerde hem de bu silahları kullanan askerlerde artmıştır. Ok ve yay ya da kılıç ya da benzeri geleneksel silahlarda günler, aylar ya da yıllar sürecektir eğitime gerek kalmadan sıradan bir erkeğin çok kısa bir sürede öğrenebileceği tüfekle ateş etmek eylemi pek çok şeyi değiştirecektir. Uzun bir talim süresi geçirmemiş ya da fiziksel dayanıklılığa sahip olmayan bir asker; *kısa bir alıştırmadan sonra çok da fazla nişan almaya gerek olmaksızın silahını yorulmadan defalarca ateşleyebilirdi, ek bir kas gücüne de ihtiyaç hissetmezdi* (Emecen, 2014, s. 47). XVII. yüzyılda tüfeklerin ağırlıkları önemli ölçüde hafiflemiştir. Bu yüzyılda imal edilen tüfekler ile bir yüzyıl önceki tüfek ateş tertibatı ve ölçüleri arasında çok fark vardır. Silahların ağırlıklarındaki azalma ve atış hızlarının artması uzaktan düşmana zarar vermede en etkili silah aracı olan ok ve yay kullanma becerisine sahip askerleri yetiştirecek zamanı veya bu özellikteki askerlerin ücretlerini ödeyecek parası olmayan devlet adamlarını bu yeni silahları incelemeye itmiş olmalı. Tüfeğin imali XVIII. yüzyılda standartlaşmaya başladığında bütün askerler tek tip tüfek ve bir-

birine uyan cephane ile teçhiz edilmeye başlandı. Artık bazı özel asker gruplarının kullandıkları teçhizat ve donanımlar dışında bütün askerler standart donanım ve silahlarla orduları oluşturmaya başladılar. Silah aynı olunca onun eğitimi de aynıydı. Böylece bu ortak silahları kullanacak askerlerin hepsi de aynı eğitimi almaya başladılar. Bu eğitim de ok ve yay kullanmayı öğrenebilmek için gerekli olan uzun eğitimin yanında çok kısaydı. Böylece birkaç ay içinde orduya yeni katılmış acemi bir asker savaşta kendisine gerekli bütün savaş bilgisini öğrenebiliyor ve silahını etkin bir biçimde kullanabiliyordu. Aşağıdaki Brown Bess tüfeği 1742 yılında Birleşik Krallığın standart piyade tüfeğiydi ve 100 yılı aşkın bir süre İngiliz kara ordusunda kullanılmıştır. 4.7 kg ve 117 cm namlu, 157 cm'lik toplam uzunluğundaki bu tüfekle deneyimli bir asker dakikada iki defa ateş edebiliyordu.

Resim3: BrownBessTüfeği (<https://www.trackofthewolf.com/Categories/GunKit.aspx/603/1/1746-BROWN-BESS-MUSKET-PARTS-LIST>).

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda ordusunda istihdam etmeye başladığı *Levent*, *Tüfekçi*, *Saruca*, *Sekban* gibi isimlerle anılan yeni bir asker tipi Avrupalı ordulardaki tüfekli piyadeye benzetilebilir. Meslekten asker olmayan bu ücretli askerler gönüllülük esasıyla Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli sancaklardan sadece sefer zamanları için toplanan, tüfek kullanmasını bilen askerlerdi. Devletin bu yeni askerlerde istediği ikinci özellik fiziksel özelliklerinin eksik olmaması, güçlü ve sağlıklı olmalarıydı. Sefer bittikten sonra bu askerlerin faaliyetleri ise başka bir yazının konusudur. Savaşlarda edin-

dikleri askeri tecrübelerin geleneksel yaşam alanları olan tarımsal üretim alanlarında artık işlerine yaramayacağı açıktır. Herhangi bir savaş gören bu tür askerlerin acaba kaç çiftliklerine geri dönmüştür? Pek çoğu savaşın olmadığı dönemlerde XVII. yüzyılda Anadolu’da bolca görülecek olan celalî gruplarının doğal üyeleri olacaklardır.

Osmanlı Ordusunda Yeniçeri Olmak

Yeniçeri birlikleri ile ilgili şimdiye kadar yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu da konuya Sultanın pencik hakkı ve devşirme uygulaması ile başlar. Savaşlarda elde edilen ganimetlerin beşte biri şeriata göre Sultanın hakkıdır. Başlarda bu hak doğal olarak savaş sonlarında elde edilen savaş esirlerinden sağlandıysa da sonradan, daha küçük yaştaki gayrimüslim çocukların hedeflenen askeri amaçlara daha iyi hizmet edebilecekleri düşüncesiyle devşirme usulüne geçilmiştir. Hedeflenen temel amaç uzun yıllar boyunca alacakları tam bir Osmanlı terbiyesi ve eğitimi ile Padişaha askeri ve yönetsel anlamda yardımcı olmak, devletin kutsallığı inancı içinde ve varlık nedenleri olan Osmanlı devleti ve Osmanlı ailesi uğruna her türlü fedakârlığı gösterebilecek askerler olarak yetişmeleri idi. Bunun yanında elbette tehlikeli durumlarda Padişahın hayatını korumak Yeniçerilerin en temel görevleri idi. Bu açıdan bakıldığında Yeniçeriler temelde savunma için yetiştirilmiş kırsal kökenli askerlerdi. Meydan savaşlarında konumlandıkları yer hep Padişahın bulunduğu merkezdeki otağın etrafıydı. Hiçbir akıllı komutan bunca yıl emek verilerek eğitilen, giydirilip barındırılan, teçhiz edilen bu savaşçıları ordusunun en ön safına yerleştirmede. Bir yeniçeri olmak için öncelikle Osmanlı’da Rumeli’de, köyde yaşayan, Hristiyan gayrimüslim bir ailenin birden fazla erkek çocuğundan biri olmanız gerekiyordu. Yeniçeriler köy kökenli gençlerden yetiştirilen ve Osmanlı devletinin ilk profesyonel askeri birliklerini oluşturan askerlerdi. Yeniçeri ordusu bu açıdan bakıldığında esasen köy kökenli olup, ancak bu hayattan koparılmış ve bir daha bu hayata dönmeyecek gençlerden oluşan bir orduydü. Şehirlerde yaşayan Hristiyanlardan gözü açık olabileceği endişesiyle devşirme alınmazdı. Aynı nedenle ve ticaret yaptıkları için Yahudiler de bu usulün dışında tutulmuş olmalılar. 1606’da eski bir yeniçerinin kavanin-i yeniçeriyân’da aktardığına göre ailenin tek oğlunu almazlardı. Çünkü “babasının çift ve çubuğuna yardım eder adam olmamağla ol kariyenin sipahisine öşr yüzünden gadr olunmaya”. Yine “köy kethüdasının oğlunu” almamalıydılar çünkü onlar “köy halkının rezillerindendir evladı dahi rezil olur” Ve sığırtmac ve çoban taifesinin oğlunu da devşirmemeleri gerekir “zira anlar dağda büyümüşlerdir, bî-edeblerdir”. Devşirme usulünden hariç tutulanlar: “sanat ehli oğlanı dahi almayalar; zira sanat ehli olan ulufe için bela çekmez”, “evli olan oğlanı almayalar. Zira yüzü ve gözü açık olur. Ve evli olan padi-

şaha kul olmaz”, “yetim kalan oğlanı almayalar. Zira gözü aç ve bî-edeb olur” Benzer şekilde sağlığı mükemmel olmayanlar, Türkçe bilenler veya doğuştan sünnetli olanlar (sünnetli olduğu için Türk evladıdır diye şüphe olunur), çok uzun ve çok kısa boylular (ahmak ve fitne oldukları için), önceden İstanbul’da bulunanlar (çok yüz görmüş olur ve bî-hayâ olur) çeşitli gerekçelerle devşirilmezdi (Özcan, 1994, s. 254-257, Goodwin, 2003, s. 33-37). Ama bence şehirde yaşayan Hristiyanlar (Karamuk, 2019, s. 565’de hanımevladı kentliler der) ve Yahudi çocukları köyde yetişen çocuklar kadar güçlü ve savaşçı özelliklere sahip olmadıkları düşünüldüğü için devşirme olarak alınmıyorlardı. Evli olanlar ise kurdukları aile bağları nedeniyle yine savaşçılık vasıflarında bir düşkünlük yaratabileceği endişesi ile istenmiyordu. Devlet yeniçerilerden tam bir bağlılık ve itaat istemekteydi. Tekâ’üt olana kadar hatta bazen sonrasında da, *devlet-i aliyye* için çalışacak, hayatlarını buna vakfedecek itaatkâr askerlerdi yeniçeriler. Gürbüz, sağlıklı olmak özellikle önemliydi. Kesin bir yaş kriteri yoktu. Devşirme temini ile görevlendirilen Yayabaşı, Turnacıbaşı gibi bazı yüksek rütbeli Yeniçeri Ocağı görevlilerinin ellerinde temin etmeleri gereken belli bir sayı olduğundan iki, üç, dört yılın pek bir önemi yoktu. Devşirilecek çocuk grupları o yüzden farklı yaşlarda çocuklardan oluşabiliyordu. Ayrıca bu görevlilerin kendileri de bir zamanlar aynı yöntemle kapıkulu olmuşlardı. Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Bosna, Hırvatistan, Bulgaristan ve Makedonya Osmanlı Devleti’nin kapıkulu ordusu için acemi oğlanı temin ettiği başlıca coğrafi mekânlardı. Bu çocuk grupları kızıl aba ve külahlar³ giymiş 100-200 kişilik gruplar halinde, yaya olarak, bir ayrıma tabi tutulacakları Osmanlı başkentine doğru yolculuklarına başlardı. Yeniçeri ortalarına mı yoksa Saray’a, Enderun’a mı dâhil olacakları bu ayrımla kararlaştırılırdı. Bu ayrımın neye göre yapıldığı konusunda ne yazık ki pek bilgimiz yok. Genelde bilinen, bu ayrımın fiziksel özelliklere ve zekâ kapasitesine göre yapıldığı şeklindedir. *En yakışıklı ve en akıllıları* Enderun’a alınıyordu şeklindeki bilgilere pek çok kaynakta rastlanmaktadır (Goodwin, 2003, s. 30’da *yapılı ve akıllı* olanların Enderun’a alındığını söyler). Fiziksel özellikleri temel alarak yapılan ayırım konusunda kuşku duyacağımız bir sorun yok. Bir erkekte yakışıklılık kavramının tarihsel olarak olağanüstü bir değişikliğe uğradığını kişisel olarak düşünmüyorum. Eli yüzü düzgün, vücudunda ve yüzünde yara bere izi olmayan çocuk ve

3- Kırmızı renkli giysiler bu çocukların hem devşirme olduklarını belirtiyor hem de kaçtıklarında veya kaybolduklarında bulunmalarını kolaylaştırıyordu. Kırmızı gibi dikkat çekici bir renk Yeniçağlarda hemen hemen bütün ordularda -kırmızı urbalı İngiliz askerleri gibi- kullanılmakla birlikte, ateşli silahların atış hızlarının en üst seviyelerine çıktığı I. Dünya Savaşı’ndan itibaren görülmez. Örneğin I. Dünya Savaşı’nın başlarında kırmızı pantolonlu Fransız piyadeleri Maxim makineli tüfeği kullanan Alman makineli tüfekçileri için mükemmel bir hedef oluşturduklarını görünce bu renkten hemen vazgeçtiler. *Gelişim-Hachette Türk ve Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, Çevirenler: Cemal Bali, Erdim Öztokat, Osman Senemoğlu Gelişim Yayınları c. 6, s. 1857.

gençler köylerden devşiriliyorlardı⁴. Ancak zekâ tamamen başka bir kavramdı. Kimin Enderun'a gideceğine karar veren yetkililer bu çocukların daha akıllı ve zeki olanlarını diğerleri arasından nasıl fark ediyorlardı acaba? Burada yine bir tahminde bulunmak gerekiyor. İşin sırrı köyden alındıkları andan Osmanlı başkentine ulaştıkları yolculukları sırasında başlarındaki resmi görevliler tarafından dikkatlice izlenmiş olmaları. Gruptaki bütün çocukların yolculuk sonunda yetkililerin kafalarında bir yerleri oluşuyordu. Kimin daha lider ruhlu, kimin pratik zekâyâ sahip, kimin soğukkanlı, kimin savaşçı, kimin sabırlı, kimin dayanıklı, kimin cesur, kimin daha az cesur olduğu bu yolculuk sırasında⁵ muhtemelen bu tecrübeli görevlilerce keşfedilmiş ve açığa çıkarılmış oluyordu (Goodwin, 2003, s. 36'da zekânın ölçülmesinde, bu konudaki deneyim ve gözlemin yanı sıra Frenolojik yöntemlerin de uygulandığından bahseder). Osmanlı başkenti olan Edirne'ye, 1453'den sonra ise İstanbul'a geldiklerinde zaten bu çocukların hangilerinin Enderun'a hangilerinin Türkçeyi ve basit İslâmî bilgileri öğrenmek için Anadolu'daki Türk ailelerin yanına verilecekleri belliydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Türk ailelerin yanında hizmette kalma süreleri asgari üç, azami sekiz sene idi (Uzunçarşılı, 1998, s.37-38)⁶. Özellikle Güney Marmara bölgesinde başkent İstanbul'a yakın coğrafyalarda XVI. yüzyılda hububat ve oldukça karlı çeltik üretiminin yapıldığı çiftliklerde çalışan iş gücünün çoğunlukla bu devşirme acemi oğlanları idi. Özellikle köylerden toplanan bu gençler, kulluklarının bu ilk safhasında, İstanbul ve Edirne'de, çok farklı alanlardaki işleri veya Anadolu'da, zaten bildikleri çiftçiliği yaparlarken, hem kendilerine yarayacak İslâmî bilgileri hem de Türkçeyi öğrenmekteydiler. Onların Anadolu'da Türk ailelerin yanında çiftliklerde çalışırken pek de konforlu bir yaşam sürmediklerini gösteren çalışmalar da vardır⁷.

-
- 4- "...her sürüden göze dokunur eyü oğlanları emr-i hümayun ile iç oğlanlığa intihâb olunub..", (Yücel, 1988,s. 5).
- 5- Romalılar döneminde 670 mil olarak hesaplanan Belgrad-İstanbul yolunun uzunluğu Osmanlı Devleti'nde 174 saat kaydedilmekle birlikte bu mesafeyi hızlı giden yolcuların 172 saatte, yüklü beygirlerle yolculuk yapanların ise 185 saatte kat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda yolculuk süresi zaman ve hız farkıyla 20-31 gün sürebilmekteydi. (İreçek, 1990, s. 9). Küçük yaştaki çocuklardan ve gençlerden oluşan bir kafilenin bu mesafeyi daha fazla sürede alacağı açıktır. Bu uzun yolculuk süresi 100-200 kişilik bir kafiledeki tüm devşirmelerin karakter tahlili için yeterli bir süredir. Köylerinden Osmanlı başkentine yapılan bu yolculuğun aslında onlar için bir sınav olduğunu düşünüyoruz.
- 6- Uzunçarşılı, bu devşirmelerden bazılarının daha sonraları Yeniçeri kul kethüdasıyla, İstanbul Ağası, Turnacı ve Yayabaşlıların, Kütahya, Afyon, Ankara, Balıkesir ve Muğla mıntıklarındaki zemetlerine gönderildiklerini, oralarda da hizmet gördüklerini yazıyor. *A.g.e.*, s. 24.
- 7- "...Geldük imdi devşirme Türk üzerine virilen oğlanlar ahvali budur ki ol oğlanlar Türke hidmet idüb ve çiftini sürüb nice yıllar sovuk ve ısı çeküb bağrıları hün olub altı yedi yıl mürur itdikden sonra rikâb-ı hümayûna arz olunurdu..." (Yücel, 1998, s. 7. Aynı yerde acemi oğlanlarının çiftçilik dışında hangi alanlarda çalıştıklarına dair bilgiler de bulunmaktadır).

Devşirme usulüyle acemi oğlanı yapılan bu köylü çocuklarının Anadolu'daki Türk ailelerin yanında alışık oldukları çiftlik yaşantısı içinde bir süre daha çalışmaları, hatta bu yaşantı içinde bazı zorluklara göğüs germelerinin psikolojilerinde bazı değişiklikler yaptığı öngörülebilir. Zor çalışma koşullarında türlü sıkıntılarla altı yedi yıl geçiren bir genç, bu sürenin sonunda Başkent'e götürülüyor, burada önünde bambaşka bir dünya açıldığını görüyor ve bu yeni hayatın eski yaşantısıyla uzaktan yakından bir ilgisinin olmadığını öğreniyordu. Acemi oğlanı olarak Yeniçeri Ocağına kaydedilen bir devşirme bu statüde dahi ocağın korumasını ve gücünü hissediyor, ayrıcalıklı bir hayatın ilk evrelerini yaşamaya başlıyordu. Bu yeni hayatında ondan tek bir şey bekleniyordu: Osmanlı hanedanına bağlılık. Bütün hayatını bu amaca hasretmek. İçinden çıktığı köy yaşantısından tam bu andan itibaren kopmaya başlayan yeniçeri adayımız bir daha bu zor hayatın içine düşmemek gayretiyle kendisinden beklenen bütün hizmetleri yerine getirmek için bütün bir ömrünü bu amaca adamaktan çekinmiyordu.

Piyadenin Yükselişi

Osmanlı'da piyade sınıfının yükselişi ateşli silahların Osmanlı'da yoğun olarak kullanılmaya başlamasına paraleldir. Savaşların artık birer meydan savaşından ziyade, kale-şehir kuşatmalarına dönüştüğü XVII. yüzyılda süvarinin önemi azalırken piyade önem kazanıyordu. Öyle görünüyor ki bu yüzyılla birlikte Osmanlı ordusunda yavaş yavaş atlı askerlerin yerini piyadeler almaya başlamıştı. Osmanlı Devleti seçkin piyadeler olan Yeniçeriler yanında ihtiyaçtan dolayı zaman içinde gönüllü köylü gençlerden de *sekban*, *saruca*, *levant*, tüfenkçi olarak adlandırılan birlikler oluşturmaya başlamıştı. Ancak bu askerlerin düşmanı kovalamak için gereken hıza ulaşmalarını sağlayan hiç kuşkusuz yine atlardı. Bu piyade askerler uygun binek atı bulduklarında kolaylıkla süvariye dönüşmekteydiler. Örneğin Evliyâ Çelebi Erdel'de Serasker Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda katıldığı sefer sırasında, Şebevar kalesi ve Pisan şehri yakınlarında düşmanı ararken 100 kadar Tatar atıyla karşılaşmıştı. Atları olmayan piyadelerin Tatar'ın boş atlarına binmesiyle 300 süvarilik bir birlik haline gelen Evliyâ Çelebi ve yanındakiler, kale ve şehir halkından esirlerle birlikte 70 kadar da at ele geçirmişlerdi (Evliyâ Çelebi 2002, s. 4-5). Evliyâ Çelebi ve yanındakilerin piyadeden süvariye dönüşmeleri Tatar atlılarının yanındaki yedek atları sayesinde gerçekleşmiş ve kaçan düşmanı kovalarken sahip olmaları gereken hıza ancak böylelikle erişmişlerdi.

Kapıkulu ordusu I. Süleyman dönemindeki orduların %20-25'ini oluştururken bu oran 1697-1698'de %40-50'ye yükselmışti. Öte yandan tımarlı sipahiler XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı seferi gücünün %60-70'ini oluştururlarken, 1690'ların sonunda

%10-15'e gerilemişlerdi. Bu oran şaşırtıcı bir şekilde rakip Habsburg ordularındaki piyade-süvari oranına benzemektedir (Ágoston, 2017, s. 83). Osmanlıda piyade sayısı bu şekilde artarken piyade sağlayan kaynaklar da artmaktaydı. Önceleri Osmanlı ordusunda iki ayrı tip piyade unsuru bulunmaktaydı. Kapıkulu ordusu içindeki kısmen ateşli silahla teçhiz edilmiş, ağır piyade olarak değerlendirilebileceğimiz yeniçeriler ve açık alanlardaki Osmanlı ordu dizilişlerinde ordunun en önünde bulunan, arkalarındaki toplara ve tüfekli yeniçerilere perde görevi gören hafif ya da düzensiz piyade olarak değerlendirilebilecek gönüllü azaplar. Anadolu ve Rumeli'den toplanan azapların yeniçerilere göre genellikle yetersiz donanımları bulunmaktaydı. Belki bu durum düşmanın aldanması için özellikle böyleydi. Osmanlı azaplarını ordunun en önünde gören rakip ordu komutanlarının kendi süvarileri karşısında azapların dayanamayıp çökeceğini varsayarak başlattıkları saldırılar, ateşli silahların önünde perdeleme yapan azap saflarının tam zamanında sağa ve sola açılarak başlattıkları ateşli silahların etkili darbeleri ile başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Ancak ileriki yıllarda azaplar yavaş yavaş savaş meydanlarından silindi. Değişen savaş stratejileri rakip orduları açık alanda yapılan meydan savaşları kadar şehir ve kale kuşatmalarında karşı karşıya getirmeye başladı. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Habsburg sınırında bulunan kalelerde görevli personeli arasında Yeniçeri, Azab, Farisan ve Müstahfız gibi silahlı birliklerin yanında Sekbanlar da görev almaya başlamıştı. Genellikle piyade olarak kullanılan bu askerlerden bazıları süvari de olabilirdi. Tüfekli asker olarak askere alınan bu birlikler XVII. yüzyılda Avrupa'nın her yerinde ateşli silah kullanmayı bilen kişilere duyulan bir ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmışlardı. Sekban birlikleri bazı kaynaklarda Osmanlı ordusunun en iyi askerleri olarak görülmezler. Marsigli onları sınır kuvveti olarak saydığı beş tip birlikten en kötüsü olarak değerlendirmişti (Marsigli, 1732'den Akt: Stein, 2007, s. 86). Sekban olarak askere alınan kişilerin standartları, genç ve cesur olması gereken azablardan daha düşüktü. Sekban askerleri ihtiyaç zamanında yiğitlikleri için değil, sayıları için toplanıyordu ve Osmanlı askeri otoriteleri Müslüman-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin ordularında bu askerlere yer veriyorlardı (Stein, 2007, s. 86). Ateşli silahların ordularda yaygınlaşmaya başladığında bir hafif piyade olarak niteleyebileceğimiz Azaplar ve Sekbanlar da artık istihdam edildikleri kalelerde kale savunmalarında bu silahları kullanmaya başladılar. Tüfeğin ucuna takılan süngü sayesinde süvari hücumlarına karşı mızrakla yapılan savunma süngülü tüfekle yapılmaya başlandı. Dolayısıyla ok ve yay gibi mızrak da savaş alanlarından silindi. Azap ve Sekbanların yanı sıra eski emektar timarlı sipahiler ancak XVII. yüzyılın ortalarında tabanca kuşanmaya başladı (Ágoston, 2003, s. 136). 1663-64 savaşlarında Osmanlı süvarisinin oynadığı

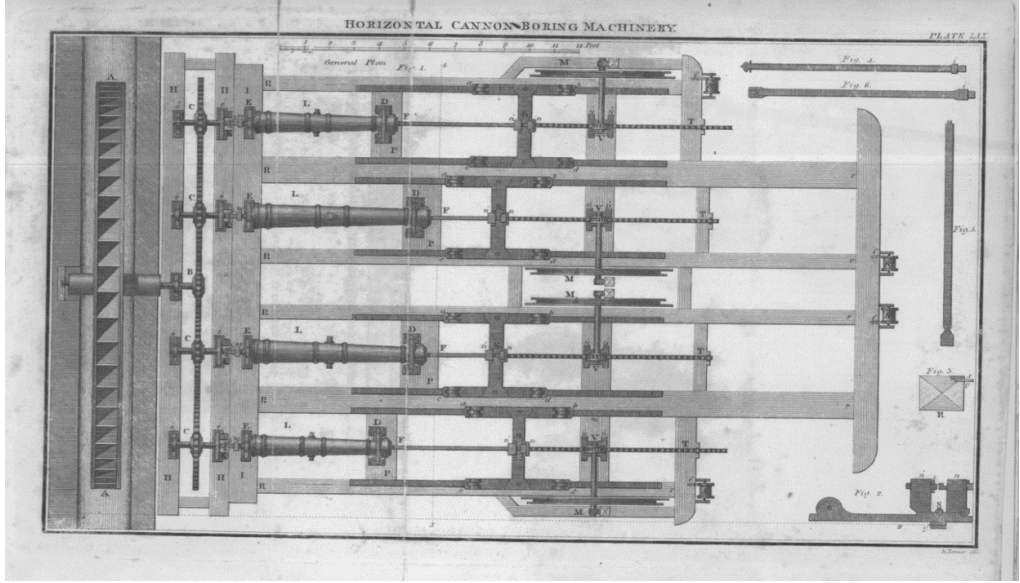
rol, tüfekçi piyade saflarını korumak için Orta ve Doğu Avrupa'daki çağdaş askeri uygulamalara ve Osmanlı ordusundaki değişen askeri rollerine uygun olarak piyadenin cenah ve sırtlarında yer alarak onlarla eşgüdüm içerisinde savaşmaktı (Kolçak, 2012, s. 377). Osmanlı ordularındaki sayıları ve ağırlıkları giderek azalan bu süvarilerin yerini iki ayrı kaynaktan sağlanan yeni piyade unsurları aldı. Bunlardan ilki yeniçerilerin yaptıkları evliliklerden doğan oğullarının “kuloğlu” adıyla ocağa alınması idi. Bunlar devşirme usulüyle olmasalar da yeniçeri addedilerek ocağa kaydediliyorlardı. İkinci kaynak ise XVII. yüzyılda celalî unsurlarını eyaletlerden temizleyen başarılı valilerin kapı halkları içindeki leventlerdi. Merkezi devlet katında makbul bir vali seferlere kapı halkı en kalabalık askeri maiyetle gelen valiydi. Valiler XVII. yüzyılda eyaletlerindeki gelir kaynaklarını bu kapı halklarını kalabalıklaştırmakta kullanmaktaydılar. Gelirlerin kontrolü bir yüzyıl sonra ayanlara geçince aynı nitelikteki piyadeler XVIII. yüzyılda bu kez ayânların askeri birliklerini oluşturacaklardı. Bu iki yeni kaynaktan gelen tüfekli Osmanlı piyadeleri XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında şaşırtıcı bir şekilde etkili olup başarılı savaşlarda yer aldılar. Kutsal Roma İmparatorluğu Avusturya-Macaristan'ın başkenti Viyana'yı 1683'te ikinci defa kuşattıklarında az kalsın ele geçiriyorlardı. Bu tüfekli piyadeler 1711'de Büyük Petro'yu yendiler ve Venediklileri 1715-1717'de hezimetle uğratarak Mora'yı yeniden fethettiler. Yine bu kuvvetler 1736-1739 arası savaşlarda Belgrad'ı geri alıp hem Avusturya hem de Rusya'ya karşı bir dizi zafer kazandılar. Üstelik Anadolu ve Rumeli'den temin edilen bu askerler sadece Osmanlı seferlerinde değil devletin Cezayir ve Tunus gibi uzak coğrafyalarında da çeşitli askeri görevler üstlendiler. Cezayir Eyaletinden Anadolu'dan asker toplamaya gelen görevliler İzmir'de bazen altı ay boyunca bekledikleri görülmekteydi. Batı Anadolu'dan geldikleri yerlerin isimleriyle anılan; İzmirli, Çeşmeli, Karaburunlu, Mene-menli, Tireli, Bergamalı, Foçalı, Mağnisalı, Akhisarlı, Kuşadalı, Bodrumlu, Menteşalı, Denizlili birlikler bu uzak coğrafyalarda görev yapmaktaydılar (Güler, 2007, s. 206). Osmanlı yetkilileri artık bu kaynağı daha sık bir şekilde kullanmaya başlamışlardı. Önceki yüzyıllarda özenle askeri sistemin dışında tutulmaya çalışılan re'âyâ kökenli bu gençler askerlikle ilgili pek çok cephe ve savaşta yer almaya başlamışlardı. Osmanlı askeri yapısındaki bu dönüşümün daha sonraki yıllarda da devam ettirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Gerek III. Selim gerekse II. Mahmud dönemlerinde yapılmaya çalışılan askeri reformlarda yeniliklerin hedefindeki ve değiştirilmeye çalışılan ana figür hep Osmanlı piyadesi olmuştu. Yeni üniformalar, yeni teçhizat, yeni silah ve bunlara uygun eğitim programları ile yaratılmaya çalışılan bu ordular devletin bu alanda bir standardizasyona gitme isteğini de göstermektedir. Uzun yıllardan beri merkezi devletin kont-

rolünden çıkmış olan yeniçeri ocağı ve taşradaki ayânların kontrolündeki askeri birliklere bir alternatif olarak devlete tam anlamıyla bağlı yeni bir askeri birlik yaratmayı hedefleyen bu girişimlerden ilki başarısız olmakla birlikte ironik olarak Rumeli'deki en güçlü ayânın desteği sayesinde tahta geçen II. Mahmud döneminde gerçekleştirilecekti.

Her Silahın Üstünde Top

XVII. yüzyılda çakmaklı tüfek ve tabancalarla silahlanmış süvari ve piyadenin kullandıkları silahlar ve savaşlarda uyguladıkları taktiklerde benzerlik görüldüğünde mücadeleleri sonuçlandıran silahlı unsurlar topçular olmuştur. Özellikle topun hafifletilip atlara koşulmaya başladığı XVIII. yüzyıl başlarında savaş alanlarında daha fazla sayıda top kullanılmaya başladı. Fiyatı ucuzlayıp hafifletilen koşulu hafif topun başarı düzeyi, daha az gelişmiş ateşli silahlarda görülenin çok üzerindeydi (Chase, 2008, s. 87). Süngü, humbara ve birbirine paralel beşli sıralardan oluşan piyade birliklerinin salvo ateş gücü savaşlarda artık klâsik muharebe taktikleri arasına girmiş, Ağır ve hafif süvari birlikleri süngü tüfekte teçhiz edilmiş piyadeyle desteklenmeye başlamıştır. Ancak oklu süvariye karşı Avrupa'nın en büyük savunması atış hızı arttırılmış ve ağırlığı hafifletilmiş koşulu top olmuştur. Bu topların etkili menzili 500-680 metre ile okun menziline yaklaşmıştır. Bu menzil giderek artacak ve böylece oklu süvariye karşı verdiği korkunç zararlarla savaş meydanlarının en etkili silahı haline gelecektir. Topun tasarımı pek değişmemekle birlikte topu oluşturan maden alaşımları iyileştirildi. 1715'te İsviçreli Jean Maritz ve Fransız François Michel Le Tellier de Louvois'in top üretimi ve topçu birlikleri ile yapmış olduğu yeni düzenlemeler üretim tekniklerini ve topun kullanımını iyileştirmişti. Topu katıksız bir kitle olarak dökerek ve yatay bir burgu ile oyarak çapı daha kesin olarak ayarlamak ve atış isabetini iyileştirmek olanaklıydı. Daha kesin ayar, namlu için daha az metal kullanmak anlamına geliyordu; böylece yeni top daha hafif, bundan ötürü de daha hareketli olmuştur. Maritz'in oğullarından biri Fransa'da kraliyet tophanelerinde top dökümüyle görevlendirilmişti, uyguladığı teknikler bütün Avrupa'ya yayıldı (Chase, 2008, s. 254). Bu yeni silahlar genellikle uzak hedeflere som bir gülle atıyor, daha yakın menzile de ayarlanabiliyordu. İkinci durumda, ateşlendiği zaman içindeki parçaları çevreye saçan, gevşek biçimde paketlenmiş bir tür teneke kutu atıyor ve böylece öldürücü bir büyük av tüfeği gibi kullanılabilirdi. Bu türden patlayıcı mermiler 1650'lerden itibaren yaygınlaştı ve güllerle birlikte araya giren engellerin ve tahkimatların üzerinden aşrtmak için kullanıldı. Topçuların hareket kabiliyeti, erken XVI. yüzyıldan itibaren, farklı metaller ve daha hafif top arabaları yaygınlaştıkça önemli ölçüde gelişmişti. Top ateşi özellikle sabit hedefler üzerinde yoğunlaştığında ve duman ya da fiziksel mânialarla engellenmediği

zaman öldürücü oluyordu. Piyade arasına dağıtıldığı zaman topun etkisi azalıyordu, ancak bu durum, özellikle 1750'lerden itibaren her ordunun top sayısında sürekli bir artışla telafi edilmişti (Wilson, 2003, s. 100-101).

Resim 4: Yatay top delme makineleri (https://www.wikiwand.com/en/Jean_Maritz).

SONUÇ

Osmanlı seferlerini düzenleyen görevliler, XVII. yüzyıl'da özellikle Avrupa'da Habsburglara karşı giriştikleri savaşlarda hem savaşta yararlanılan birliklerin nicelik ve niteliklerinde hem de uygulanan savaş taktiklerinde yavaş yavaş bazı değişikliklere gitmişlerdir. Bu değişikliklerden en göze çarpanı ordudaki süvari sayısının geçmiş dönemlere göre giderek azalması, buna karşılık piyade sayısındaki artıştır. Bu askeri unsurlardaki değişikliğin birden fazla nedeni bulunmaktadır. İlki; yapılan savaşların artık kale ve şehir kuşatmalarına dönüşmesi, meydan savaşları yerine uzun ve yıpratıcı siper savaşları şeklinde gerçekleşmesidir. Bu tür savaşlarda süvariye çok gereksinim duyulmamaktaydı. Öte yandan meydan savaşlarında disiplinli piyade ve topçu saflarından ya da surlardan atışlanan ateşli silahların süvari hücumlarına verdiği zararlarıdır. At ya da binicisine bu tür silahlarla verilen herhangi bir zarar süvarinin düzenli hücumunu olumsuz etkileyen en önemli unsurdur. XVIII. yüzyılda topların etkili menziline ve atış hızının artışı da savaşlarda süvari sınıfına etki eden yıkıcı etkiyi arttırmıştır. Diğer bir neden de süvarinin piyadeye göre daha fazla besine ihtiyaç duymasıdır. İaşe temini

konusunda atların beslenmesi için gereken iâşe miktarının insanların beslenmesi için gereken iâşe miktarından daha fazladır.

Osmanlı ordusunda piyade unsurlarına duyulan ihtiyacın artması, seferi organize eden Osmanlı komuta heyetini çok farklı kaynaktan piyade asker arayışına yöneltmiştir. Tüfek kullanmayı bilen, tercihan kendi tüfeğini ve donanımını kendisi tedarik eden piyadeler, köy kökenli, kırsal alandan artık kopmuş genç delikanlılardı. Doğup büyüdükları coğrafyalardan, tarımsal üretimden koparak askeri hizmette istihdam edilen bu gençler için artık eski yaşantılarına dönmek mümkün değildi. Bütün risklerine rağmen askeri seferlerde istihdam edilen yeni savaşılar için seferlerde yer almak, re'âyâ olarak artık güvensiz hale gelen Anadolu coğrafyasında üretim yapmaktan daha cazipti. Bu yeni askerler, seferlerde olmadıkları zaman sık sık celâlî gruplarına da katılmaktan çekinmiyorlardı. Bu durumun hem yerel hem de Osmanlı başkentindeki görevlilerde de bilindiği bir gerçektir. Savaşın artık olağan, yaşanan hayatın doğal bir parçası hale geldiği bir ruh hali içindeki askerlerin bütün bu askeri faaliyet içerisinde tecrübelerini arttırdıkları, yeni savaş teknik ve usullerini oluşturduklarını söylemeliyiz. Bugün askeri eğitim olarak erata yaptırılan talim adı altındaki pratiklerin askeri niteliklerin gelişmesinde ne kadar önemli olduğunu, bilgi kazandırıcı faaliyetler olduğunu ve acemi askerleri olası bir savaşa hazırladığını biliyoruz. Sadece seferler için tedarik edilen XVII. yüzyıl Osmanlı tüfekçisinin bu türden ne gibi eğitimler aldığı malumumuz değildir. Geçmiş yıllarda Yeniçeri ortaları içinde verilen askeri eğitimlerin bir benzerinin ateşli silah kullanan bu yeni askerlere verilir verilmediği, parçası oldukları orduda, bir savaş esnasında nasıl davranacakları, manevralarda nasıl hareket edeceklerinin tayini gibi konular Osmanlı askeri tarihi açısından araştırılmaya layık konulardır. Bütün eksikliklerine rağmen, Yeniçeri Ocağı bağlantısı bulunmayan, gerektiğinde çok uzak coğrafyalarda hizmet gören XVII. yüzyıldaki re'âyâ kökenli Osmanlı piyadesinin ateşli silahlarla olan imtihanını, içinden geldiği sosyal hayata ve özellikle geçmişte uzun bir süre ateşli silahlardan uzak tutulmasına bakıldığında, başarılı olarak değerlendirmek gerekir diye düşünüyorum.

Etik Beyan

“Yeniçağda Osmanlı Piyadelerinin Askeri Potansiyeli” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Com-

mitte on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Ágoston, G. (2003). 1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları, *Top, Tüfek ve Süngü. Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* içinde, Editör Jeremy Black, (Çev. Yavuz Alogan), Kitapyayınevi, 1. Basım İstanbul, s.128-153.

Ágoston, G. (2017). Ateşli Silahlar ve Askeri Uygulama: “Osmanlılar ve Askeri Devrim”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları* içinde, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İşbankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul Ocak 2017, s. 45-84.

Arıkan, Z. (1984). Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu, *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, s. 197-224.

Chase, K. (2008). *Ateşli Silahlar Tarihi*, Çeviren: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Crosby, A.W. (2003). *Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, (Çev. A. Gürey), İstanbul.

Emecen, F. M. (2014). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları 3. Baskı, İstanbul.

Evliyâ Çelebi. (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, VI. Kitap*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY 1. Baskı, İstanbul.

Gelişim-Hachette Türk ve Dünya Tarihi Ansiklopedisi (1985). (Çev. Cemal Bali, Erdim Öztokat, Osman Senemoğlu), Gelişim Yayınları C. 6, İstanbul.

Goodwin, G. (2003). *Yeniçeriler*, (Çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul.

Güler, İ. (2007). Denizli'nin XVIII. Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin) Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları İle İlişkileri, *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-8 Eylül 2006*, C.1, Denizli, s. 200-206.

Işın, P. M. (2009). Türk Okçuluk Araştırmaları ve Paul E. Klopsteg (1889-1991), *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sa. 1, s. 233-241.

İreçek, K. Y. (1990). *Belgrad İstanbul Askerî Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı) Ankara.

Karamuk, G. (2019). Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine, *Söğüt'ten İstanbul'a. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* içinde İmge Kitabevi Ankara, s. 555-572.

Kolçak, Ö. (2012). *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar:1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Mustafa Kânî. (1252). *Telhis-i resâ'ilü'r-rümât*, İstanbul.

Oman, C.W.C. (2002). *Ok, Balta ve Mancınık. Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, (Çeviren İsmail Yavuz Alogan), Kitapyayınevi,1. Baskı İstanbul.

Özcan, A. (1994). Devşirme, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 254-257.

Parker, G. (2018). *Askerî Devrim. Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, Tercüme: Tuncay Zorlu, Küre Yayınları 2. Baskı İstanbul.

Parry, V.J (1975). İslam'da Harp Sanatı, (Çev: Salih Özbaran-Erdoğan Merçil), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sa. 28-29, İstanbul, s.193-218.

Silah. Tabanca ve Tüfeklerin 800 Yıllık Tarihi. (2008). Kaknüs yayınevi 1. Basım, İstanbul.

Stein, M. L. (2007). *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev: Gül Çağalı Güven), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil). (2003). Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Basımevi 2 cilt, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, TTK Basımevi, Ankara.

Yücel, Y. (1988). Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar. *Kitab-ı Müstetâb*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Wilson, P. (2003). 1648-1789 Eski Rejimde Savaşlar, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* içinde, (Çev. Yavuz Alogan), Kitapyayınevi 1. Basım İstanbul, s.76-103.

<https://www.trackofthewolf.com/Categories/GunKit.aspx/603/1/1746-BROWN-BESS-MUSKET-PARTS-LIST>

<https://cemilbezmen.wordpress.com/2020/04/02/turk-yayi/>

https://www.wikiwand.com/en/Jean_Maritz

İLK HALKA ARZLARIN KISA VE UZUN DÖNEM FİYAT PERFORMANSLARI İLE İŞLEM HACİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SHORT AND LONG TERM PRICE PERFORMANCES AND TRADING VOLUMES OF INITIAL IPOs: A PANEL ASYMMETRIC CAUSALITY ANALYSIS

DOI: 10.33404/anasay.1227285

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Furkan DEMİRTAŞ* - Abdulkadir BARUT**

Hasan BARDAKÇI*** - Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN****

ÖZ

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'a ait 2002 ila 2015 döneminde halka ilk arz edilen 117 adet firmanın hisse senetlerinin 21 günlük ve 36 aylık fiyat performansı ile işlem hacmi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki iki farklı şekilde incelenmiştir. Öncelikle, değişkenler bileşenlerine ayrılmadan temel halleri ile incelenmiştir. İkinci durumda ise değişkenlerin negatif ve pozitif bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır. Analizde ilk

1- Makale Geliş Tarihi: 02. 01. 2023 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Ar. Gör. HRÜ, Siverek UBF, fdemritas@harran.edu.tr. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6069-4919>

** Doç.Dr. HRÜ, Siverek MYO, kadirbarut@harran.edu.tr. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8315-9727>

*** Doç.Dr. HRÜ, Siverek UBF, hasanbardakci@harran.edu.tr. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6181-3115>

**** MEB, msalspulsun@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4351-432X>

olarak değişkenlerin temel halleri 2002-2015 dönemi için incelenmiş ve halka arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasındaki nedensellik ilişkisi çift yönlü tespit edilmiştir. İkinci olarak, halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve benzer olarak iki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Asimetrik nedensellik sonuçlarına göre ise, ilk olarak 2002- 2015 dönemi için pozitif bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve hem kısa dönemde hem de uzun dönemde pozitif değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. 2002-2015 dönemi negatif bileşenler arasında ise; kısa dönemde çift yönlü nedensellik tespit edilirken uzun dönemde herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. 2010 -2015 döneminde hem kısa hem de uzun dönemde pozitif değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu dönemde negatif bileşenler arasında ise kısa dönemde çift yönlü nedensellik tespit edilirken, uzun dönemde herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: İlk Halka Arz, Kısa ve Uzun Fiyat Performansı, Panel Simetrik Nedensellik, Panel Asimetrik Nedensellik

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the relationship between the 21 day and 36 month price performance and the trading volume of the stocks of 117 companies belonging to Borsa Istanbul, which were first offered to the public between 2002 and 2015. In the study, the relationship between the variables was examined in two different ways. First of all, the variables were examined in their basic forms without separating them into components. In the second case, the causality relationship between the negative and positive components of the variables was examined. Dumitrescu and Hurlin Panel Granger Causality analysis was used as the analysis method. According to the fumes obtained as a result of the analysis, first of all, the basic states of the variables were examined for the 2002-2015 period and the causality relationship between the short-term price performances of the stocks offered to the public and the transaction volumes was determined. Secondly, the causality relationship between the long-term price performances of the stocks offered to the public and the trading volumes was examined and similarly, bidirectional causality was determined between the two variables. According to the asymmetric causality results, firstly, the causality relationship between the positive components for the 2002-2015 period was examined and bidire-

ctional causality was determined between the positive variables in both the short term and the long term. If the 2002-2015 period is among the negative components; While bidirectional causality was detected in the short term, no causality could be detected in the long term. In the 2010-2015 period, bidirectional causality was detected between the positive variables in both the short and long term, while bidirectional causality was detected between the negative components in the short term in this period, while no causality was detected in the long term.

Keywords: Initial Public Offering, Short and Long Price Performance, Panel Symmetric Causality, Panel Asymmetric Causality

Giriş

Firmalar, piyasada meydana gelebilecek risklerin yatırımcılar arasında bölüştürülmesi ve sermaye birikimi sağlamak amacıyla ilk halka arz (İHA) sürecini başlatırlar. Böylece, riskler geniş bir yatırımcı ile bölüşülürken sermaye birikimi sağlanır (Açıkgöz ve Gökçaya, 2017, s. 33). İlk halka arz özellikle, yabancı kaynak maliyetlerinin yüksek olduğu durumlarda firmalara bir finansman kaynağı olarak avantaj sağlamaktadır. İlk halka arz, firmaların sürekli olarak medyada yer alarak bilinirliğinin artması, kredibilitelerinin artması, kurumsal yönetimi mecburi kılması gibi avantajları da beraberinde getirmektedir. Ayrıca bahsi geçen avantajlardan yararlanma düzeyi, halka arzın yapıldığı zaman, hisse senedinin ilk işlem fiyatı, halka arzda bulunulan oran, satış yönetimi ve halka arza aracılık eden kurumun itibarı gibi faktörlere göre ve İlk halka arzda bulunan firmalara göre değişiklik göstermektedir (Kurtaran Çelik, 2016, s. 268).

İlk defa halka arz edilen hisseler hakkında yapılan çalışmalar bu durumda üç anomali olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar, düşük fiyatlama, kısa dönem performans ve uzun dönem performanstır. Hisse senetlerinin gerçek değerlerinden daha düşük fiyatla piyasaya sunulmasına düşük fiyatlama denmektedir. İlk halka arz sürecinde genellikle, hisselerin düşük fiyatlama (Beatty and Ritter, 1986; Cheng, Cheung and Po, 2004; Chorruck and Worthington, 2010; Bastı, Kuzey ve Delen, 2015) ile piyasaya sürüldüğü ve yüksek getiri elde edildiği görülmektedir (Ünlü ve Ersoy, 2008, s. 243). Bu durum ise ilk halka arz sonrası firmalarda kısa dönem performansın çok yüksek olmasını sağlamaktadır. Ancak takip eden zamanda hisse fiyatları yükselmekte ve performans düşmektedir.

Bu çalışmanın amacı İHA'ların kısa ve uzun dönem performansları ve işlem hacimleri arasındaki ilişkiyi ölçmektir. Literatüre bakıldığında genellikle İHA'ların

kısa dönem ve uzun dönem performanslarını ölçmek için çalışmaların mevcut olduğu, ancak kısa ve uzun dönem performansları ile işlem hacmi arasındaki ilişkiyi ölçen az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. İHA'larda kısa ve uzun dönem performansları ve işlem hacmi arasındaki ilişkinin belirlenmesi ile ilgili literatürde az sayıda çalışma mevcut olması sebebiyle bu çalışmanın gerçekleştirilmesinin Türkiye sermaye piyasaları için önemli bir boşluğu doldurması düşünülmektedir. Nitekim, İHA'ların kısa ve uzun dönem performansları ile işlem hacmi arasındaki ilişkinin belirlenmesinin finans literatürüne de bazı katkılar sağlaması beklenmektedir. Bunlardan birincisi, fiyat ve hacim ilişkisi takip edilerek piyasa hakkında bilgi elde edilebilmesidir. Piyasaya gelen bilgilerin akış hızı, bu bilgilerin nasıl yayıldığı, piyasanın büyüklüğü gibi verilere fiyat ve hacim arasındaki ilişkinin ölçülmesi ile ulaşılabilmektedir. İkincisi ise, piyasaya gelen bilgi ile değişen işlem hacminin değişim hızı, piyasaya gelen bilgiye karşılık yatırımcıların ne oranda tepki verdiğine ulaşmayı sağlamasıdır. Üçüncüsü ise, fiyat ve hacim ilişkisinin ölçülmesinin fiyatların ne kadar spekülatif olabileceği konusunda bilgi verebilmesidir. Bu durumlar ise, bu çalışmanın gerçekleştirilmesine esas teşkil eden güdüleyici sebep olmuştur. Çalışmada 2002-2015 dönemi seçilmesinin nedeni, 2015 döneminden sonra Türkiye'de ve Dünya'da meydana gelen olağan üstü durumlar hisse senetleri fiyatlarının doğru yansıtılmasının önüne geçmektedir. Bu bağlamda olağan bir dönem olan 2002- 2015 dönemi analiz dönemi olarak seçilmiştir.

1. Literatür Taraması

Ünlü ve Ersoy (2016) İMKB'de ilk halka arzlarda düşük fiyatlama olgusunu, kısa dönem performansını ve bunları etkileyen faktörleri analiz ettikleri çalışmada, ilk halka arzların düşük fiyatlandığını ve kısa dönemde performansının iyi olduğunu tespit etmişlerdir. Kaya (2012) 2010-2011 yılları arasında ilk halka arzlarda düşük fiyatlandırmanın olup olmadığını araştırdığı çalışmada, düşük fiyatlandırmanın mevcut olduğunu ve iyi performans sergilediğini tespit etmiştir. Ayrıca çalışma sonucuna göre, ilk halka arzlar sektöre, firma yaşına, büyüklüğüne ve yabancı yatırımlara göre kısa dönem performansından etkilenmektedir. Turan Kurtaran (2013) Türkiye'de 1994-2009 arasındaki ilk halka arzların ilk getirileri ve uzun dönem fiyat getirileri arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında, ilk halka arzların düşük fiyatlandırıldığını ve yatırımcıların ilk halka arzın ilk gününde pozitif kazanç sağladıklarını tespit etmiştir. Ayrıca ilk halka arzda düşük fiyatlandırılan halka arzların, yüksek fiyatlandırılanlara göre uzun dönemde daha iyi performans gösterdiğini göstermişlerdir. Cihangir ve Kandil (2009) Borsa İstanbul'da ilk halka arzlarda düşük fiyatlama olduğunu saptamışlardır. Boabang

(2005) yaptığı çalışmada Kanada sermaye piyasasında üç ila dört yıllık bir dönem için ilk halka arzların fiyatlandırılmasını, kısa dönem, orta dönem ve uzun dönemde performanslarını incelemişlerdir. Ulaşılan sonuca göre, kısa dönemde hisseler düşük fiyatlandırılmıştır ve piyasaya göre iyi performans sergilemektedir. Orta vadede hisse fiyatları makul düzeydedir ve piyasaya göre ortalama düzeyde bir performans sergilemektedir. Uzun dönemde ise hisse fiyatları yine uygun düzeyde olmasına rağmen piyasaya göre düşük performans sergilemektedir.

Bu çalışmaların aksine Jewartowski ve Lizińska (2012) Polonya sermaye piyasalarında ilk halka arzların uzun ve kısa dönem performanslarını incelemiş ve firmaların kısa dönemde kötü performans ve uzun dönemde iyi performans sergilediğini tespit etmiştir. Ayrıca Ciocca, Gutsche ve Gruner (2015) de İsviçre Borsası'nda ilk halka arzların kısa ve uzun dönemdeki performansını araştırdıkları çalışmalarında, hisse senetlerinin kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de düşük fiyatlandığını tespit etmişlerdir.

Zamanian vd. (2013) Tahran Menkul Kıymetler Borsası piyasası için yaptıkları çalışmada kamu ve özel şirketlerin ilk halka arzlarının kısa vadeli ve uzun vadeli getirileri üzerinde etkili olan faktörleri araştırmışlardır. Sonuçlar, fiyat/kazanç oranlarının işlem hacminin ve şirket büyüklüğünün anormal uzun vadeli getirilerinin belirleyici faktörü olduğunu göstermektedir. Sayılğan ve Bakırhan (2022) 1993-2018 yılları arasında Borsa İstanbul'daki ilk halka arzları inceledikleri çalışmada, ilk gün getirisi, uzun dönem endeks getirisi, aynı hissenin önceki dönemdeki getirileri ve halka açılma oranı gibi değişkenlerin uzun dönem performansları etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Goergen vd. (2007) İngiltere için ilk halka arzların uzun dönem performansını inceledikleri çalışmada, satın al-elde tut yöntemini kullanarak, çok uluslu piyasa değeri yüksek şirketler ile piyasa değeri düşük aile firmalarının uzun dönem performanslarında farklı performans sergilediklerini bulmuştur.

Altan ve Hotamış (2008) 2000-2008 arası Türkiye'deki ilk halka arzların kısa dönem fiyat/performanslarını analiz ettikleri çalışmada, bu dönemde halka arz edilen hisselerin bazılarının yüksek bazılarının düşük değerlendirildiğini ve diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında düşük veya yüksek değerlemenin olmadığını tespit etmişlerdir. Hensler vd. (2000) 1987-1993 yılları arasında Meksika'da banka ve banka dışı ilk halka arzlarının performanslarındaki farklılıkları ortaya koymak için yaptıkları çalışmada, bankaların, 1987'deki sıcak ihraç piyasası sebebiyle banka dışı şirketlere göre daha düşük bir fiyatla halka arzda bulunmakta olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca incelenen dönem

için halka arzların düşük fiyatlandırılmasının zaman içinde azaldığını bulmuşlardır. Chipeta ve Jardine (2014) Johannesburg Borsası'ndaki ilk halka arzların uzun dönem ve kısa dönem performanslarını inceledikleri çalışmalarında, ilk halka arzların uzun dönem performansı ve işlem hacmi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki saptamışlardır.

2. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmanın ampirik bölümü asimetrik panel nedensellik analizi ile incelenmiştir. Bu yöntem, Hatemi-J (2011) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik analize dayanmaktadır. Değişkenlerdeki asimetri, ekonomik zaman serilerinin olumlu ve olumsuz şoklara karşı farklı tepkiler verdiği anlamına gelmektedir. Ekonomik değişkenlerin şoklarına verilen tepki farklılık gösterebilir. Oysaki geleneksel testler pozitif şokların etkisiyle negatif şokların etkisini aynı kabul etmektedir. Fakat finansal piyasalarda, asimetrik bilginin varlığı ve piyasadaki aktörlerin homojen değil heterojen olması nedeniyle, katılımcıların aynı büyüklükteki pozitif ve negatif şoklara benzer tepkileri vermemesi nedeniyle asimetrik ilişkiyi incelemeyen testlerden elde edilen sonuçların yanıltıcı olabileceği ifade edilebilir (Yılancı ve Bozoklu, 2014, s. 214). Başka bir ifadeyle bu farklılıkları dikkate almamak ise, değişkenler arasında mevcut olan ilişkiyi ortaya koymakta yetersiz kalabilir. Bu durum, analizin güvenilirliğini önemli ölçüde azaltır. Ancak değişkenler arasındaki asimetriyi göz önüne alırsak, değişkenler arasında gizli ilişkilerin varlığı ortaya çıkabilir. Özellikle asimetrik ilişkileri analiz eden analizler, değişkenlerin oynaklığının artmasıyla simetrik analizlere göre daha güvenilir sonuçların elde edilmesine yardımcı olurlar. Bu şekilde, paneldeki her birim için değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerini kullanmak ayrı olarak analiz edilebilir.

Aşağıdaki formülde X ve Y iki değişken olsun (Yılancı ve Aydın,2017:12-13);

$$X_{it} = X_{it-1} + \varepsilon_{it} = X_{it,0} + \sum_{i=1,t=1}^{t,n} \varepsilon_{it}^+ + \sum_{i=1,t=1}^{t,n} \varepsilon_{it}^-$$

$$Y_{it} = Y_{it-1} + e_{it} = Y + \sum_{i=1,t=1}^{t,n} e_{it}^+ + \sum_{i=1,t=1}^{t,n} e_{it}^-$$

Böylece her değişkenin pozitif ve negatif şoklarını şu şekilde tanımlayabiliriz:

$$X_{it}^+ = \sum_{i=1, j=1}^{t.n} \varepsilon_{ij}^+ , \quad X_{it}^- = \sum_{i=1, j=1}^{t.n} \varepsilon_{ij}^-$$

$$Y_{it}^+ = \sum_{i=1, j=1}^{t.n} e_{ij}^+ , \quad Y_{it}^- = \sum_{i=1, j=1}^{t.n} \varepsilon_{ij}^-$$

Paneldeki değişkenlerin pozitif karşılıkları arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için, Dumitrescu ve Hurlin panel Granger nedensellik yöntemini (2012) takip edilmiştir. Diğer yandan sistemdeki değişkenlerin durağan durumu ve eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı da önemli değildir. Nedensellik testinin ilk adımında, aşağıdaki görünüşte ilgisiz regresyonu hesaplanır:

$$Y_{1t}^+ = a_{1,1} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{1,1,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{1,1,j} X_{i,t-j}^+ + \varepsilon_{1,1,t}^+$$

$$Y_{2t}^+ = a_{1,2} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{1,2,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{1,2,j} X_{i,2t-j}^+ + \varepsilon_{1,2,t}^+$$

$$Y_{N,t}^+ = a_{1,N} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{1,N,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{1,N,j} X_{i,t-j}^+ + \varepsilon_{1,N,t}^+$$

ve

$$X_{1t}^+ = a_{2,1} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{2,1,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{2,1,j} X_{i,t-j}^+ + \varepsilon_{2,1,t}^+$$

$$X_{2t}^+ = a_{2,2} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{2,2,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{2,2,j} X_{i,t-j}^+ + \varepsilon_{2,2,t}^+$$

$$X_{N,t}^+ = a_{1,N} + \sum_{j=1}^{ly1} B_{1,N,j} Y_{i,t-j}^+ + \sum_{j=1}^{lx1} \delta_{1,N,j} X_{i,t-j}^+ + \varepsilon_{1,N,t}^+$$

Burada, I , Akaike veya Schwarz bilgi ölçütlerini kullanarak seçilebilecek optimal gecikme uzunluğudur. Hata terimleri bölümler arası ilişkili olabilir. Nedensellik ilişkisini incelemek için Wald testlerini kullanılmaktadır.

Bu sistemde test edilecek dört nedensellik tipi vardır;

1. Tüm β_2 , i sıfır olduğunda hepsi sıfır değilse, X_t 'den Y_t 'ye tek yönlü nedensellik vardır.

2. B_2 , i 'nin bazıları sıfırdan farklı olduğunda, tüm δ_1 , i sıfır olduğunda Y_t 'den X_t 'e bir δ nedensellik vardır.

3. Üçüncü durumda hem δ_1 , hem de β_2 , i sıfır olmadığında X_t ve Y_t arasında çift yönlü bir nedensellik vardır

4. Son durumda hem δ_1 , hem de β_2 , i sıfıra eşittir, bu nedenle X_t ve Y_t arasında nedensellik yoktur.

Bu durum negatif şoklar içinde geçerlidir.

5. VERİ VE UYGULAMA SONUÇLARI

5.1. Veri Seti

Çalışmada, Borsa İstanbul'a kote olan 2002 ila 2015 döneminde halka ilk arz edilen 117 adet firmanın hisse senetlerinin 21 günlük ve 36 aylık fiyat performansı ile işlem hacmi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla söz konusu dönemde 117 firmanın 21 günlük işlem hacmi ile hisse senetlerinin kapanış fiyatları ve 36 aylık işlem hacmi ile hisse senetlerinin kapanış fiyatları kullanılmıştır. Veri seti Borsa İstanbul'un resmî web sitesi olan datastore.borsaistanbul.com elde edilmiştir. İlk halka arzlarda kısa ve uzun dönem fiyat performansı ile ilgili literatür incelendiğinde, 21 işlem günü kısa dönem olarak kabul görünürken 36 aylık işlem günü ise uzun dönem olarak kabul görmüştür.

5.2. Uygulama Sonuçları

5.2.1. Ana seriler arasındaki nedensellik ilişkisi

5.2.1.1. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem fiyat performansı ile işlem hacmi arasındaki simetrik nedensellik analizi sonuçları

Kısa dönem olarak 21 işlem günü literatürde Lee vd. (1996) ve birçok çalışmada kabul görmüş olan bir görüştür. Bu çalışmada da genel kabul görmüş olan 21 günlük

işlem günü kısa dönem olarak alınmıştır. Ekonometrik analize başlamadan önce öncü analiz olan değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediği araştırılmıştır. Eğer seriler birim kök içeriyorsa elde edilen bulgular yanıltıcı ve güvenilir olmayan sonuçlardan oluşabilir. Bu amaçla öncelikle serilerin durağanlıkları, Im vd. (2003) ve Levin vd. (2003) birim kökleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Im vd. Testi	Levin vd. Testi
Fiyat	-4.9836 (0.0000) ^I	-5.7634 (0.0000) ^I
İşlem Hacmi	10.7180 (0.0000) ^I	-10.5978 (0.0000) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 1’de, incelenen her iki değişkenin de inceleme dönemi boyunca durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yapılacak nedensellik analizi için serilerin düzey değerleriyle çalışılacaktır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi için öncelikle her bir birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı konularak denklem (10)’da yer alan formül aracılığıyla test istatistiği elde edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

		$\tilde{Z}^{\text{HNC}}$ Test İstatistiği		
		K = 1	K = 2	K = 3
Fiyat	→ İşlem Hacmi	6.9474 (0.0000) ^I	4.6326 (0.0000) ^I	3.7634 (0.0002) ^I
İşlem Hacmi	→ Fiyat	5.6456 (0.0000) ^I	2.6944 (0.0084) ^I	2.1403 (0.0323) ^{II}

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 birimden oluşan panel seti için hisse senedi fiyatından, işlem hacmine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğunu aynı şekilde işlem hacminden hisse senedi fiyatına doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Öte yandan her

birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması, birimlerin spesifik özelliklerini dikkate alma açısından kısıtlayıcı olabileceği için her birim için uygun gecikme uzunluğunun Hatemi-J (2003) bilgi kriteriyle belirlenmiştir.

5.2.1.2. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönem fiyat performansı ile işlem hacmi arasındaki simetrik nedensellik analizi sonuçları

Uzun dönem olarak 36 aylık işlem günü literatürde Ritter, J.R. (1991), Levis, M. (1993), Lee vd. (1996) ve birçok çalışmada kabul görmüş olan bir görüştür. Bu çalışmada da genel kabul görmüş olan 36 aylık işlem günü kısa dönem olarak alınmıştır. Ekonometrik analize başlamadan önce öncü analiz olan değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediği araştırılmıştır. Eğer seriler birim kök içeriyorsa elde edilen bulgular yanıltıcı ve güvenilir olmayan sonuçlardan oluşabilir. Bu amaçla öncelikle serilerin durağanlıkları, Im vd. (2003) ve Levin vd. (2003) birim kökleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Im vd. Testi	Levin vd. Testi
Fiyat	-0.2808 (0.6106)	-0.9871 (0.1618)
Fiyat	-31.6315 (0.0000) ^I	-25.9384 (0.0000) ^I
İşlem Hacmi	-11.7305 (0.0000) ^I	-8.5372 (0.0000) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3'te, incelenen işlem hacmi değişkeni inceleme dönemi boyunca durağan olduğu fakat hisse senedi fiyatını temsil eden değişkenin durağan olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla yapılacak nedensellik analizi için işlem hacmi değişkeni düzey değerleriyle, hisse senedi fiyatı ise birinci farklarda analize dahil edilecektir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi için öncelikle her bir birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı konularak elde edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Z^{HNC} Test İstatistiği		
	K = 1	K = 2	K = 3
Δ Fiyat $\rightarrow$ İşlem Hacmi	1.9249 (0.0000) ^I	3.1750 (0.0000) ^I	4.4898 (0.0002) ^I
Δ İşlem Hacmi $\rightarrow$ Fiyat	3.7696 (0.0000) ^I	4.7798 (0.0000) ^I	5.6730 (0.0000) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 birimden oluşan panel seti için hisse senedi fiyatından, işlem hacmine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğunu aynı şekilde işlem hacminden hisse senedi fiyatına doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Öte yandan her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması, birimlerin spesifik özelliklerini dikkate alma açısından kısıtlayıcı olabileceği için her birim için uygun gecikme uzunluğunun Hatemi-J (2003) bilgi kriteriyle belirlenmiştir.

5.2.2. Birleşenler arasındaki nedensellik ilişkisi

5.2.2.1. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem pozitif fiyat performansı ile pozitif işlem hacmi arasındaki asimetrik nedensellik analizi sonuçları

Pozitif bileşenlerin durağanlıkları Levin vd. (2003) ve Im vd. (2003) birim kök testleri ile araştırılmış serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu aşamadan sonra seriler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Z^{HNC} Test İstatistiği		
	K = 1	K = 2	K = 3
Fiyat ⁺ $\rightarrow$ İşlem Hacmi ⁺	2.3023 (0.0000) ^I	3.2145 (0.0006) ^I	4.9158 (0.0006) ^I
İşlem Hacmi ⁺ $\rightarrow$ Fiyat ⁺	2.5658 (0.0000) ^I	3.1979 (0.0007) ^I	4.7634 (0.0026) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 firmadan oluşan panel seti için pozitif hisse senedi fiyatı bileşeni ile pozitif işlem hacmi bileşeni arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi görülmektedir.

5.2.2.2. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönem pozitif fiyat performansı ile pozitif işlem hacmi arasındaki asimetrik nedensellik analizi sonuçları

Pozitif bileşenlerin durağanlıklar Levin vd. (2003) ve Im vd. (2003) birim kök testleri ile araştırılmış serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu aşamadan sonra seriler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Z^{HNC} Test İstatistiği		
	K = 1	K = 2	K = 3
Fiyat ⁺ → İşlem Hacmi ⁺	0.8311 (0.1226)	1.7562 (0.0771) ^{III}	2.7434 (0.0708) ^{III}
İşlem Hacmi ⁺ → Fiyat ⁺	1.5709 (0.0012) ^I	1.3984 (0.0007) ^I	2.1214 (0.0000) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için pozitif hisse senedi fiyatı bileşeninden pozitif işlem hacmi bileşenine doğru nedensellik analizinden farklı, pozitif işlem hacmi bileşeninden pozitif hisse senedi fiyatı bileşenine doğru nedensellik analizinde ise benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 firmadan oluşan panel seti için pozitif hisse senedi fiyatı bileşeni ile pozitif işlem hacmi bileşeni arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

5.2.2.3. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem negatif fiyat performansı ile negatif işlem hacmi arasındaki asimetrik nedensellik analizi sonuçları

Negatif bileşenlerin durağanlıklar Levin vd. (2003) ve Im vd. (2003) birim kök testleri ile araştırılmış serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu aşamadan sonra seriler arasındaki asimetric nedensellik ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

		Z^{HNC} Test İstatistiği		
		K = 1	K = 2	K = 3
Fiyat	→ İşlem Hacmi	5.9603 (0.0000) ^I	6.9823 (0.0000) ^I	10.8400 (0.0000) ^I
İşlem Hacmi	→ Fiyat	3.2771 (0.0000) ^I	4.1195 (0.0000) ^I	4.8287 (0.0014) ^I

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 firmadan oluşan panel seti için negatif hisse senedi fiyatı bileşeni ile negatif işlem hacmi bileşeni arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi görülmektedir.

5.2.2.4. 2002 – 2015 Döneminde halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönem negatif fiyat performansı ile negatif işlem hacmi arasındaki asimetric nedensellik analizi sonuçları

Negatif bileşenlerin durağanlıklar Levin vd. (2003) ve Im vd. (2003) birim kök testleri ile araştırılmış serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu aşamadan sonra seriler arasındaki asimetric nedensellik ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

		Z^{HNC} Test İstatistiği		
		K = 1	K = 2	K = 3
Fiyat	→ İşlem Hacmi	1.0659 (0.9841)	2.2379 (0.7086)	3.5823 (0.2617)
İşlem Hacmi	→ Fiyat	1.0674 (0.9920)	1.9356 (0.3320) ^I	2.5380 (0.0116) ^{II}

Not: ^I, ^{II} ve ^{III} sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ve ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında bir, iki ve üç gecikme uzunluğu için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Her üç gecikme uzunluğunda da 117 firmadan oluşan panel seti için negatif hisse senedi fiyatı bileşeni ile negatif işlem hacmi bileşeni arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

Tablo 9: Sonuçların Özeti

Değişkenler	2002-2015
Fiyat- İşlem Hacmi (Kısa Dönem)	Çift Yönlü
Fiyat- İşlem Hacmi (Uzun Dönem)	Çift Yönlü
Fiyat ⁺ - İşlem Hacmi ⁺ (Kısa Dönem)	Çift Yönlü
Fiyat ⁺ - İşlem Hacmi ⁺ (Uzun Dönem)	Çift Yönlü
Fiyat ⁻ - İşlem Hacmi ⁻ (Kısa Dönem)	Çift Yönlü
Fiyat ⁻ - İşlem Hacmi ⁻ (Uzun Dönem)	yok

SONUÇ

Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki iki farklı şekilde incelenmiştir. Öncelikle değişkenler bileşenlerine ayrılmadan temel halleri ile aralarındaki ilişki incelenmiştir. İkinci durumda ise değişkenlerin negatif ve pozitif bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak ise Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır.

Analize ilk olarak değişkenlerin temel halleri yani bileşenlerine ayrılmamış halleri ile başlanmıştır. Burada ilk olarak 2002-2015 dönemi için; halka arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasındaki ilişki incelenmiş ve elde edilen bulguya göre bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. İkinci olarak halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasındaki ilişki incelenmiş ve benzer olarak bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Analiz kısmının ikinci bölümünde ise değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişki temel bileşenlerde olduğu gibi incelenmiştir. İlk olarak, 2002-2015 dönemi için pozitif bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve hem kısa

dönemde hem de uzun dönemde pozitif bileşenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Negatif bileşenler arasında ise, 2002 – 2015 dönemi için kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, uzun dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Bu çalışmada, kısa ve uzun dönemde pozitif ve negatif işlem hacmi ile pozitif ve negatif fiyat performansı arasındaki çift taraflı nedensellik olduğu (Uzun dönem negatif fiyat ve işlem hacmi arasındaki ilişki hariç) bulguları, Ibbotson and Jaffe (1975) ve Lowry ve Schewert (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışma bulguları ile paralellik arz etmektedir. Lowry ve Schewert (2002), ilk halka arz performansı ve işlem hacmi arasında güçlü ilişki olduğunu savunmuşlardır. Ibbotson and Jaffe (1975) ise ilk halka arzda yüksek kazanç sağlamaya çalışan firmaların düşük fiyatlamaya karşısında işlem hacimlerinin yükseldiğini ifade etmişlerdir. Çünkü yazarlara göre, firmaların yüksek fiyat belirlemeleri, ilk gün getirilerin ve işlem hacminin düşmesi ile sonuçlanabilmektedir. Ayrıca, Walker ve Lin (2007), ilk halka arzda işlem hacminin ilk halka arz performansı için önemli bir belirleyicisi ve tetikleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Literatürde mevcut olan ve yukarıda değinilen kısa ve uzun dönem fiyat performansı ve işlem hacminin çift taraflı olarak birbirlerinin belirleyicisi olduğu kanısı bu çalışmada elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Nitekim, elde edilen bulgulara göre, negatif fiyat ve işlem hacmi arasında uzun dönemde nedensellik ilişkisinin, ilgili dönem için mevcut olmadığı bulgusu, Ghosh (2004)'un bulguları ile benzerlik arz etmektedir. Ghosh (2004), kısa dönemde fiyat performansı ve işlem hacmi arasında ilişki mevcutken, uzun dönemde fiyat performansı ve işlem hacmi arasındaki ilişkinin ortadan kalktığı veya zayıfladığını belirtmiştir.

Kısa dönemde negatif fiyat ve işlem hacmi arasında nedensellik ilişkisi mevcut olması teorik beklentilerle uyumludur. Çünkü Lowry ve Schewert (2002), kısa dönemde pozitif bilginin (yatırımcıların iyimser olması durumu) pozitif getiri ile ölçülebileceğini, negatif bilginin (yatırımcıların kötümser olması durumu) ise negatif getiri ile ölçülebileceğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Lowry ve Schewert (2002), kısa dönemde negatif fiyat performansı ile negatif işlem hacmi arasında nedensellik ilişkisi olduğunu desteklemiştir.

Finansal piyasalar her zaman, tüm yatırımcıların ortalama getiri elde ettiği ve bilgiye makul bir şekilde eriştiği etkin piyasalar olmayabilmektedir. Bazı yatırımcılar piyasa ortalamasının çok üzerinde getiri elde ettikleri, bazılarının ise piyasa ortalama-

sının çok altında gelir elde ettikleri gözlemlenebilmektedir. Bu durumda halka arzda fiyat anomalileri ortaya çıkmaktadır. İhraçtan sonra kısa vadede görülen fiyat anomalisi düşük fiyatlama anomalisi, uzun vadede görülen fiyat anomalisi ise düşük performans anomalisi olarak tanımlanmaktadır. Uzun vadeli düşük performans anomalisinde, halka arz edilen hisse senetlerini ilk ihraç tarihinden itibaren alıp uzun süre portföylerinde bulunduran yatırımcılar, hisse senedi portföylerine göre daha düşük getiri elde etmektedirler. Her iki durumda da etkin bir piyasada istenmeyen fiyat anomalisi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada elde edilen bulgular kurumsal ve bireysel yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olabilecektir.

Etik Beyan

“İlk Halka Arzların Kısa ve Uzun Dönem Fiyat Performansları İle İşlem Hacimleri Arasındaki İlişki: Panel Asimetrik Nedensellik Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ş., ve Gökkaya, V. (2017). Türkiye’de İlk Halka Arz Getirilerinin Değişkenliği. *Ege Akademik Bakış*, 17(1), 33-58.

Altan, M., ve Hotamış, T. N. (2008). Türkiye’de Halka İlk Arzı Yapılan Hisse Senetlerinin Kısa Dönem Fiyat Performans Analizi (2000-2006). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 150-185.

Bastı, E., Kuzey, C., ve Delen, D. (2015), Analyzing Initial Public Offerings’ Short-term Performance Using Decision Trees and SVMs, *Decision Support Systems*, 73, 15-27.

Beatty, R. & Ritter, P. J. R. (1986), Investment Banking, Reputation, and The Underpricing of Initial Public Offerings, *Journal of Financial Economics*, 15, 213–232.

Boabang, F. (2005), The Opening, Short, Medium and Long Term Performance of Canadian Unit Trust Initial Public Offerings (IPOs), *Journal of Business Finance & Accounting*, 32(7), 1519-1535.

Cheng, W. Y., Cheung, Y. L., & Po, K. K. (2004), A note on The Intraday Patterns of Initial Public Offerings: Evidence from Hong Kong, *Journal of Business Finance & Accounting*, 31, 837–860.

Chorruk, J., & Worthington, A. C. (2010), New Evidence on The Pricing and Performance of Initial Public Offerings in Thailand, 1997–2008, *Emerging Markets Review*, 11, 285–299.

Chipeta, C., & Jardine, A. (2014). A Review of the Determinants of Long Run Share Price and Operating Performance of Initial Public Offerings on the Johannesburg Stock Exchange. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 13(5), 1161-1176.

Cihangir, M., ve Kandil, İ. E. (2009), Türkiye’de Borsaya Yeni Kote İşletmelerin Halka İlk Arzda Uyguladıkları Düşük Fiyatlandırma Olgusunun Test Edilmesi ve Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme (01.01.2003 - 30.06.2008 Dönemi), *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (44), 165-178.

Ciocca, G. P., Gutsche, R. & Grüner, A. (2015), IPO’s Short-and Long-Term Performance, *5th Annual International Conference on Accounting and Finance*, Jun 8- 9, Singapore.

Çelik, M. K. (2016). Firmaların İlk Halka Arz Sonrası Faaliyet Performanslarının Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 267-282.

Dumitrescu, E.I., & Hurlin, C., (2012), Testing for Granger non-Causality in Heterogeneous Panels, *Economic Modelling*, 29(4), pp.1450–1460.

Ghosh, S., (2004), Boom and Slump Periods in the Indian IPO Market, *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 25,(1),40-57.

Goergen, M., Khurshed, A. & Mudambi, R. (2007), The Long-run Performance of UK IPOs: Can It Be Predicted?, *Managerial Finance*, 33(6), 401-419.

Hatemi-J, A. (2011). Asymmetric Panel Causality Rests With an Application to the Impact of Fiscal Policy on Economic Performance in Scandinavia.

Hensler, D. A., Herrera, M., & Lockwood, L. (2000), The Performance of Initial Public Offerings in The Mexican Stock Market 1987–1993, *Journal of International Money and Finance*, 19, 93-116.

Ibbotson, R. G., & Jaffe, J. F. (1975). “Hot issue” Markets. *The journal of finance*, 30 (4), 1027-1042.

Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003), Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *Journal of Econometrics*, 115 (1), 53-74.

Jewartowski, T., & Lizińska, J. (2012), Short- and Long-Term Performance of Polish IPOs, *Emerging Markets Finance and Trade*, 48(2), 59-75.

Kaya, T. (2012). The Short Term Performance of Initial Public Offerings in İstanbul Stock Exchange: 2010 -2011 Application, *Journal of Business, Economics & Finance*, 1(1), 64-76.

Kurtaran, A. T. (2013), Türkiye’deki İlk Halka Arzların İlk Getirileri İle Uzun Dönem Fiyat Performansları Arasındaki İlişkinin Analizi, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(11), 186-210.

Lee, P.J., Taylor, S. L., & Walter, T.S. (1996), Australian IPO Pricing in the Short and Long Run, *Journal of Banking and Finance* 20, 1189-1210.

Levin, A., Lin, C., & Chu, C.J. (2003), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.

Levis, M. (1993), The long-run performance of initial public offerings: The UK experience 1980-1988, *Financial Management* 22, 28-41.

Lowry, M., & Schwert, G. (2002), IPO Market Cycles: Bubbles or Sequential Learning?, *The Journal of Finance*, LXVII(3), 1171-1198.

Murthy, K. V., Singh, A., & Gupta, L. (2016), Long-Run Performance of IPO Market in India, *International Journal of Financial Management*, 6(1), 17-27.

Ünlü, U., ve Ersoy, E. (2008), İlk Halka Arzlarda Düşük Fiyatlama ve Kısa Dönem Performansın Belirleyicileri: 1995-2008 İMKB Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 243-258.

Ritter, J. R. (1991), *The Long Run Performance of Initial Public Offerings*, 46(1), 3-27.

Sayılgan, G., ve Bakırhan, C. (2022). Borsa İstanbul'da İşlem Görmek Üzere 1993-2020 Arasında Gerçekleştirilen İlk Halka Arzların Uzun Dönem Fiyat Performansını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 442-461.

Walker, T. J., & Lin, M. Y. (2007), Dynamic relationships and technological innovation in hot and cold issue markets, *International Journal of Managerial Finance*, 3, (3), 200-228.

Yılcı, V., ve Bozoklu, Ş. (2014), Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi, *Ege Academic Review*, 14(2), ss. 211-220.

Zamanian, G., Khodaparati, S., & Mirbagherijam, M. (2013). Long-run and Short-run Returns of Initial Public Offerings (IPO) of Public and Private Companies in Tehran Stock Exchange (TSE) Market. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(2), 69.

TÜRKİYE’DE EĞİTİM HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

AN EMPIRICAL ANALYSIS ON THE RELATION BETWEEN EDUCATION EXPENDITURES and ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

DOI: 10.33404/anasay.1212486

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Bilge KÖKSEL*-Sebile TECİRLİ**

ÖZ

1960’lı yıllar ile birlikte eğitimin ekonomik boyutları önem kazanmıştır. Beşerî sermaye kavramının en önemli bileşenlerinden birisi, eğitimidir. İçsel büyüme teorileri ile birlikte de beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ön plana çıkmıştır. İyi eğitilmiş ve nitelikli işgücü, beşerî sermayenin temelidir. Bir ülkenin büyümesi ve gelişmesi için sadece fiziki sermaye yeterli değildir. Fiziki sermayenin kullanılması ve üretim sürecine dahil olması ise nitelikli işgücü ile mümkündür. Nitelikli işgücü için

1- Makale Geliş Tarihi: 30. 11. 2022 Makale Kabul Tarihi: 02. 01. 2023

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İktisat Bölümü, Gaziantep, bkoksel@gantep.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6382-2664>.

** Gaziantep Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi, Gaziantep, sebile044@hotmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-4182-8317>.

de eğitim şarttır. Eğitim, bir ülkenin gelişmesine katkı sağlayan en önemli unsurlardan birisidir. Bundan dolayı, eğitime ayrılan pay önemlidir. Eğitim harcamaları, kamu harcamaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin 1980-2020 dönemi için ampirik olarak analiz edilmesidir. Analizde eğitim harcamaları (EDC) bağımsız değişken, ekonomik büyüme göstergesi kişi başı GSYİH bağımlı değişken olmaktadır. Analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular, eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Türkiye.

JEL Kodları: C10, H52, I25.

ABSTRACT

The economic dimensions of education have gained importance since 1960’s. The significant componenets of the human capital is education. The effects of the human capital on economic growth within the endogeneous growth models have come into prominence also. The well educated and qualified labor force are the fundamentals of the human capital. The physical capital is not sufficient for the growth and development of a country. The usage of the physical capital and participating into production process are possible with qualified labor force. For qualified labor force education is necessary. Education is one of the most important factor for developing of a country. Therefore the allocation of the expenditures on education is significant. The education expenditures have taken an important place within the public expenditures.

The purpose of this study is to test empirically the effects of the education expenditures on economic growth in Turkey in 1980-2020 period. In the analysis the eduacation expenditures (EDC) is independent variable, the indicator of economic growth per capita GDP is dependent variable. The results of the empirical analysis show there is a relation from education expenditures to economic growth.

Keywords: Education Expenditures, Economic Growth, Turkey..

JEL Codes: C10, H52, I25.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan eğitim, çok boyutlu bir kavram olup birçok disiplinin ilgi alanına girmesi sebebiyle de farklı tanımları bulunmaktadır. Bu tanımların

ortak paydasında eğitimin bir süreç olması, davranış değişikliğine yol açması ve bir kültür aktarım mekanizması olması bulunmaktadır. Aslında insanoğlunun bazı bilgileri gelecek kuşaklara aktarma isteği, eğitimin temelini oluşturmaktadır. Bireyi kendisiyle ve toplumla barışık kılma, bireyin var olan güçlerini geliştirme ve onu toplumun yararlı bir üyesi haline getirme işlevi, eğitimin en temel görevleri arasındadır (Akan, 2007, s.19).

Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre eğitim, “çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye” olarak tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr). Eğitim; Durkheim’a göre toplumsal ve fiziki çevrenin birey üzerinde meydana getirdiği etkiler, Kant’a göre insanların mükemmelleştirilme çabası, Spencer ve Herbort’a göre ise insan ve toplum hayatının iyileştirilmesine yönelik etkinliklerin tümüdür (Ortaç, 2003, s.239). Eğitim bilimi açısından bireyin zihinsel, bedensel, duygusal, toplumsal yeteneklerinin makul bir şekilde ya da istenilen bir şekilde değiştirilmesi ve bireye bazı hedeflere yönelik yeni özelliklerin kazandırılması olarak tanımlanabilir (Akyüz, 2013, s.2). İktisadi açıdan ise işgücü verimliliğini artırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunan ve bireylere yeteneklerine göre meslek edinme imkânı sağlayan bir süreçtir. Eğitim, ömür boyu devam eden bir süreçtir ve etkileri uzun vadede kendisini göstermektedir. Eğitim, sadece bireyin kendi gelişimi için değil, gelecek nesiller açısından da önemlidir. Küreselleşen dünyada iyi yetişmiş ve nitelikli işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Eğitim, gelecek nesillerin niteliğini artırmaktadır. Beşerî sermayenin de en önemli bileşenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Beşerî sermaye kavramının kökeni, A. Smith’e kadar uzansa da bu kavramın önemine ilk dikkat çekenler, 1960’ların ortalarında G.Becker ve T. Schultz olmuştur (Schuller ve Field, 1998, s.227). Beşerî sermayeyi, insan yeteneğinin ve bilgi birikiminin bir toplamı olarak tanımlamışlardır. Beşerî sermaye kavramının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlaşılması ve bu görüşün yaygınlık kazanması ise P.Romer (1986)’in öncülüğündeki içsel büyüme teorileri ile olmuştur. P.Romer’e göre eğitim sayesinde beşerî sermaye, yenilik ve teknolojik gelişme vasıtasıyla işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Diğer bir önemli katkı ise R. Lucas (1988)’tan gelmiştir. R.Lucas, beşerî sermayenin eğitim sayesinde geliştirilerek fiziki sermaye verimliliğinde de artışa yol açacağını belirtmiştir.

Bir ülkenin büyümesi için sadece fiziki sermaye yeterli değildir. Fiziki sermayenin kullanılması ve üretim sürecine dahil olması, nitelikli işgücü ile mümkündür. Nitelikli işgücü için de eğitim şarttır. Nitelikli işgücü, beşerî sermayenin itici gücüdür. İyi eğitilmiş ve sağlıklı işgücü; beşerî sermayeyi, beşerî sermaye de teknolojik bilgiyi üretmektedir. Ekonomik büyümenin iki temel yolu vardır. Bunlar, üretim faktörlerinin miktarının artırılması ve teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişme, içsel büyüme modellerinin temelinde bulunmaktadır. Temel üretim faktörlerinden işgücü verimliliğinin gerisinde de beşerî sermayenin önemli bileşeni eğitim yer almaktadır. Eğitimin ekonomik büyümeye katkısı ise ya doğrudan verimlilik artışı yoluyla ya da bilginin üretimi ve paylaşımı ile toplumun yeni teknolojilere hazır hale gelmesi sayesinde olmaktadır.

Eğitim, bir ülkenin gelişmesine katkı sağlayan en önemli unsurlardan birisidir. Bundan dolayı, eğitime ayrılan bütçe önemlidir. Eğitim harcamaları, eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesi, nitel ve nicel anlamda geliştirilmesi için kamu ve özel kesimin yaptığı harcamalardan oluşmaktadır (Tuzcu, 2006, s.166). Ancak anayasal bir hak olarak kabul edilen eğitim, aynı zamanda sosyal devlet anlayışı çerçevesinde de devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle kamu harcamaları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Son 10 yıl açısından değerlendirildiğinde TÜİK Eğitim Harcamaları İstatistiklerine göre, MEB Bütçe Ödeneği ile YÖK ve Üniversite Bütçeleri olmak üzere toplamda; 2011 yılında 77 Milyar 308 Milyon TL, 2015 yılında 135 Milyar 249 Milyon TL, 2017 yılında 176 Milyar 452 Milyon, 2019 yılında 259 milyar 220 milyon TL olan bütçe 2020 yılında 270 milyar 921 milyon TL'ye yükselmiştir. Toplam Eğitim Harcamalarının GSYİH içindeki payı ise 2011 yılında, %5,5 iken 2015 yılında %5,8, 2017 yılında %5,6, 2019 yılında %6,0 ve 2020 yılında %5,4 olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde devlet ile birlikte eğitimi finanse eden hanehalkları, özel ve tüzel kişilikler ve uluslararası kaynaklardan, Türkiye'de 2020 yılında yapılan eğitim harcamalarının %74,7'sinin devlet tarafından %25,3' ise diğer kaynaklardan finanse edildiği belirtilmiştir (TÜİK, 2020).

Çalışmanın amacı, Türkiye'de beşerî sermayenin en önemli bileşenlerinden birisi olarak kabul edilen eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin 1980-2020 dönemi için ampirik olarak analiz edilmesidir. Analiz döneminin başlangıcı 1980 yılına uzanmaktadır. Çünkü 1980'li yıllar ile birlikte bilgi ve teknoloji temelli üretim ön plana çıkmış, ekonomik büyüme sürecinde de beşerî sermayenin önemli olduğu anlaşılmış, 1990'lı yılların başı ile birlikte de içsel büyüme modelleri çerçevesinde genel kabul görmüştür. Ayrıca 1980 yılı, Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerini ihracata dayalı bir büyüme modeline bırakmıştır. Bu model çerçevesinde

de ihracat artışı için gerekli tedbirlere ilaveten nitelikli işgücüne olan ihtiyacın önemli olduğunu da farkına varılmıştır.

Analizde eğitim harcamaları (EDC) bağımsız değişken, ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başı GSYİH bağımlı değişken olmaktadır. Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin test edildiği bu çalışmada öncelikle serilerin birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile tespit edilmiş, VAR analizi ile modelin uygun gecikme uzunluğu sayısı Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş, Genelleştirilmiş Etki-Tepki analizi uygulanarak bağımsız değişkenin hata terimine bir birim şok uygulandığında bağımlı değişkenin ne yönde tepki vereceğini açıklanmış, Varyans Ayırıştırması analizi ile modelde yer alan makro-ekonomik değişkenlerden, ilgili değişkenin diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı gösterilmiş ve Granger Nedensellik analizi ile iki değişken arasındaki ilişkinin nedenselliğinin yönü tespit edilmiştir.

Çalışma başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik literatür özeti yer alacaktır. İkinci bölümde, ampirik literatür ile uyumlu ampirik model, veri seti ve ekonometrik yöntemler tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde ise analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular yorumlanacaktır.

1.Literatür Taraması

Literatürde gerek Türkiye gerekse diğer ülkelerde beşerî sermayenin önemli bileşeni eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışmada eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, aşağıda Tablo 1’de özet olarak verilmiştir.

Tablo 1. Literatür özeti

Çalışmanın Yazarı/Yazarları	Veri Seti ve Yöntem	Sonuç
Barro (1991)	1960-1985 dönemi verileriyle 98 ülkede eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel regresyon analizini kullanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir
Levine ve Renelt (1992)	1960-1989 dönemi verileriyle 119 ülkede eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için yatay kesit regresyon analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitimin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Ergen (1999)	1980-1990 dönemine verileriyle Türkiye'nin 67 ilinde örgün eğitimin ekonomik büyümeye arasındaki ilişki için Yatay kesit verileri ve Cobb-Dauglass üretim fonksiyonu kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonucuna göre Türkiye'de eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Self ve Grabowski (2004)	1966-1999 dönemi verileriyle eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için korelasyon analizi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken nedensellik testi sonuçlarında ise eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Adetunji Babatunde ve Adetunji Adefabi (2005)	1970-2003 dönemi verileriyle Nijerya'da eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ve ekonomik büyüme uzun dönemde birlikte hareket etmekte olup, eğitim ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001 dönemi verileriyle Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ve ekonomik büyümenin uzun dönemde eş bütünleşik olduğu ve iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Cohen ve Soto (2007)	1960-2000 dönemi verileriyle 95 ülkede eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel regresyon analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitimin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulgusuna ulaşımlardır.
Afşar (2009)	1963- 2005 dönemi verileriyle, eğitim yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Chaudhary ve diğerleri (2009)	1972-2005 dönemi verileriyle Pakistan'da yükseköğrenim düzeyinde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre uzun dönemde yükseköğrenim düzeyinde eğitim ve ekonomik büyüme eş bütünleşik bulunmuş olup, ekonomik büyümeden yükseköğrenim düzeyindeki eğitime doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Erdoğan ve Yıldırım (2009)	1980-2010 dönemi verileriyle ekonomik büyüme ile ve yükseköğrenime ayrılan harcama miktarı arasındaki ilişki için Cobb-Dauglas analizi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre yükseköğretim kayıtları ve ekonomik büyümenin birbirlerini pozitif yönde etkilediği görülmüş.
Afzal ve diğerleri (2011)	1970-2009 dönemi verileriyle Pakistan'da eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ve ekonomik büyüme uzun dönemde birlikte hareket etmekte ve iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.
Yan (2011)	1990-2009 dönemi verileriyle Çin'de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için VAR analizini kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitimin, ekonomik büyümeyi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde büyük oranda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Eriçok ve Yılcancı (2013)	1968-2005 dönemi verileriyle eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi ve sınır testi yaklaşımı yöntemi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemli ve eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2013)	1923-2011 dönemi verileriyle eğitim kademelerindeki harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre ilkökula kayıtlı öğrenci sayısı ile GSYİH arasında negatif yönlü lise ve yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısı ile GSYH arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Özşahin ve Karacar (2013)	1923-2011 dönemi verileriyle eğitim kademelerindeki harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre yükseköğretim kayıtları ve ekonomik büyümenin birbirlerini pozitif yönde etkilediği görülmüş.
Abdullah (2013)	1965-2000 dönemi verileriyle Malezya'da eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için basit regresyon analizi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Akçacı (2013)	1998:1-2012:3 dönemi verileriyle Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Jalil ve Idrees (2013)	1960-2010 dönemi verileriyle Pakistan'da eğitimin ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için hata düzeltme modelini kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görüşüne ulaşılmıştır.
Mercan ve Sezer (2014)	1970-2012 dönemi verileriyle eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır yöntemi ile test edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamaları, ekonomik büyüme değişkenini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Pamuk ve Bektaş (2014)	1998-2013 dönemi verileriyle eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen Eş bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonucuna göre ilgili iki değişken arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olmadığına ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Glewwe ve diğerleri (2014)	1960-1985 ve 1960-1996 dönemleri verileriyle Sahra Altı Afrika ülkelerinde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel regresyon analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Sahra Altı Afrika ülkelerinde diğer ülkelere göre daha düşük düzeydedir.
Owusu-Nantwi (2015)	1970-2012 dönemi verileriyle Gana'da dönemi için eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için vektör hata düzeltme modeli ve eş bütünleşme analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Tayo ve Fouda (2015)	1980-2012 dönemi verileriyle Kamerun'da kamu eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre sonucunda uzun ve kısa dönemde kamu eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Mariana (2015)	1980-2013 dönemi verileriyle Romanya'da eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen Juselius eş bütünleşme analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Uçan ve Yeşilyurt (2016)	2006:1-2015:4 dönemine ait üçer aylık verileriyle eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi ve Granger nedensellik testiyle uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eş bütünleşik olduğu ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gövdeli (2016)	1923-2014 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim kademelerindeki harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Johansen eş bütünleşme analizi kullanılmıştır	Elde edilen analiz sonuçlarına göre uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve eğitime ayrılan kaynak tahsisinin artmasıyla ekonomik büyümenin de gerçekleşeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Terzi ve Yurtkuran (2016)	1950-2012 dönemine verileriyle Türkiye’de eğitim harcamaları ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişki için Toda Yamamoto nedensellik testi, Sims testi, varyans ayrıştırma analizleri ve etki tepki fonksiyonları aracılığı ile test edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında pozitif ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Etki-Tepki analizlerinde değişkenlerin kendi şoklarına pozitif ve anlamlı tepki verdikleri tespit edilmiştir.
Mallick ve diğerleri (2016)	1973-2012 dönemi verileriyle 14 Asya ülkesinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel vektör hata düzeltme modeli ve Pedroni eş bütünleşme analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre iki değişken arasında uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ve ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.
Karaçor ve diğerleri (2017)	1998-2012 dönemi verileriyle eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel veri analiziyle kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamaları değişkeni ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Şimşek (2017)	1991-2016 dönemine verileriyle Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve eğitim harcamaları, ekonomik büyüme değişkenini pozitif yönde etkilediği görülmüştür.
Köprücü ve Sarıtaş (2017)	1980-2013 dönemine verileriyle Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi, Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenlerin uzun dönemde eş bütünleşik olduğu ve Nedensellik testi sonuçlarına göre ise eğitim sermaye ve istihdam oranı değişkenlerinden gelir değişkenine doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Akıncı (2017)	2006-2007 dönemi verileriyle Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre kamu otoritelerinin eğitim alanında yapacakları harcamaların ekonomik büyümeyi hem kısa hem de uzun dönemde etkilediği ortaya konmaktadır.
Lenkei ve diğerleri (2018)	1960-2013 dönemi verileriyle 14 Asya ülkesinde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için panel hata düzeltme modelini kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre uzun dönemde ilk ve orta öğretim düzeyinde eğitim ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, yükseköğretim düzeyinde eğitim ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Yılmaz ve Ünver (2019)	1983-2013 dönemi verileriyle Türkiye'de beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Granger nedensellik ve Johansen-Juselius eş bütünleşme testleri kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki ve nedensellik testi sonuçlarına göre ise değişkenler arasında bir nedensellik söz konusu değildir.
Karış (2019)	2003-2018 dönemi verileriyle Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Engle-Granger eş bütünleşme testi ve nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre Engle-Granger eş bütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ve Nedensellik analizi sonucunda da değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemde nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Karış (2019)	2003-2018 dönemi verileriyle Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Engle-Granger eş bütünleşme testi ve nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre Engle-Granger eş bütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ve Nedensellik analizi sonucunda da değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemde nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Bhattacharyya (2019)	2008-2015 dönemi verileriyle Hindistan'ın 28 bölgesinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Pedroni panel eşbütünleşme ve VECM analizleri kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı ilişkinin olduğu ve ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Pata (2020)	1960-2018 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Fourier-Shin eş bütünleşme ve dinamik en küçük kareler yöntemi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olduğu ve dinamik en küçük kareler yöntemi ile üniversite eğitimi büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir.
Rathanasri (2020)	1974-2018 dönemi verileriyle Sri Lanka bölgesinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi yöntemi uygulanmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre yükseköğretim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi varken genel eğitim harcamalarının büyümeye olumsuz etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Yürük ve Acaroğlu (2021)	1980-2015 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için NARDL Modeli yöntemi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre Millî gelirin hem kısa hem de uzun dönemde eğitim harcamalarındaki pozitif şoklara artarak tepki verdiği görülmektedir.
Demir (2021)	1996- 2019 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamaları ile GSYİH arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve Nedenellik analizi sonucuna göre ise GSYİH ile eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Fendoğlu ve Canpolat-Gökçe (2021)	2006-2021 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim, sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Fourier ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre eğitim, sağlık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisine bulunamamıştır.
Köksel ve Yılmaz (2021)	1990-2018 dönemi verileriyle beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Gengebach, Urbain ve Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi, AMG katsayı tahmincisi ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi kullanılmıştır.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre beşerî sermaye endeksindeki %1’lik artış; yüksek gelirli ülkelerde büyümeyi yaklaşık olarak %2 ila %4 arasında arttırmaktadır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi, bütün ülke gruplarında sosyal sermaye ve büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur.

Dineri ve Gölpek (2021)	1980-2016 dönemi verileriyle Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Maki eş bütünleşme testi ve FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisi yöntemi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir.	Elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve FMOLS katsayı tahmin sonucuna göre ise yükseköğretimin ve fiziki sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Nedensellik testi sonucuna göre ise ortaöğretim ve yükseköğretim kayıt oranlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir.
-------------------------	--	--

2. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Çalışmada, ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)/dolar cinsinden değeri bağımlı değişken, eğitim harcamalarının dolar cinsinden değeri ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Modelde değişkenler için 1980-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başı GSYİH verileri World Development Indicators (WDI) veri tabanından, eğitim harcamaları verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir.

Türkiye’de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına ekonometrik yöntem olarak zaman serisi analizleri uygulanmıştır. Eğitim harcamalarının etkisini gözlemleyebilmek için zaman serisi analizlerinde belirleyici analiz olarak; öncelikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi uygulanacaktır. Bu aşamada serilerin durağanlık durumları incelenerek düzey değerlerinde durağan olmayan serilerin, birinci veya ikinci farkları alınarak seriler durağan hale getirilmelidir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi sabitli (intercept), sabitli-trendli (trend and intercept) ve sabitsiz-trendsiz (none) olarak sınaama işlemine dayanmaktadır. Analiz sonucunda ADF testi hipotezlerinde; t istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerden büyük olması durumunda temel hipotez (H_0) reddedilirken, alternatif hipotez (H_1) serinin durağan olduğunu yani birim kök içermediğini gösterir.

İkinci olarak, VAR (Vector Autoregressive Test) analizi ile modelin uygun gecikme sayısı belirlenecektir. Güvenilir ve istikrarlı bir model oluşturmak için serilerin optimum gecikme uzunluğunun tespit edilmesi çalışma için önem kazanmaktadır. Optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde bazı bilgi kriterleri kullanılmak-

tadır. Bunlar; Schwarz Bilgi Kriteri(SIC), Akaike Bilgi Kriteri(AIC), Hannan-Quinn (HQC), Son Tahmin Hatası (Final Prediction Error-FPE) ve/veya Olabilirlik (Likelihood Ratio-LR) bilgi kriterleridir. Söz konusu tespit yapılırken durağanlık düzeyleri belirlenen seriler için modelin uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerinden AIC'ne göre belirlenecektir. Bu bilgi kriterlerindeki seçimde; en küçük değere sahip olan kriter ve (*) işareti belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada, VAR modelinin derecesi (gecikme sayısı) belirlenerek, değişkenlerin karşılıklı etkileşiminin değerlendirilmesi ve öngörü yapılması gerekmektedir.

Üçüncü olarak; Genelleştirilmiş Etki-Tepki analizi (Generalized Impulse-Response Functions) uygulanacaktır. Bu aşamada, modelde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelebilecek şokların diğer değişkenler üzerindeki etkisi belirlenecektir. Başka bir deyişle, herhangi bir bağımsız değişkenin hata terimine bir birim şok uygulandığında bağımlı değişkenin ne yönde tepki vereceğini açıklanmaktadır.

Dördüncü olarak; Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition Test) analizi ile modelde yer alan makroekonomik değişkenlerden, ilgili değişkenin diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı gösterilmektedir. Bu aşamada, belirlenen oranın yüksek veya düşük olması durumuna göre değerlendirme yapılacaktır.

Beşinci olarak; Granger Nedensellik (Granger Causality Test) analizi ile, iki değişken arasında zamana bağlı olarak belirlenen gecikme uzunluğu etkisinde var olan ilişkinin nedenselliğinin yönü tespit edilecektir. Bu aşamada, iki değişkenin birbirini üzerindeki etkileşimi belirlenerek, değerlendirme yapılacaktır.

Tablo 2. Veri tanımlaması ve istatistiki göstergeler

Simge	Değişkenler	Kullanım Biçimi	Dönem	Kaynak
GDP	Ekonomik Büyüme/ GSYİH	Logaritma LGDP	1980-2020	(TÜİK) Türkiye İstatistik Kurumu
EDC	Eğitim Harcamaları	Logaritma LEDC	Yıllık	(WDI) World Development Indicators

Ekonometrik tahmin ve yöntemde kullanılacak olan ekonomik büyüme (GDP) ve eğitim harcamaları (EDC) için değişkenlerin tanımlanması ve açıklamasına ilişkin bazı bilgiler Tablo 2’de verilmiştir. Kurulan model matematiksel olarak Denklem 1’de ifade edilmiştir;

$$GDP = f(LEDC) \quad (1)$$

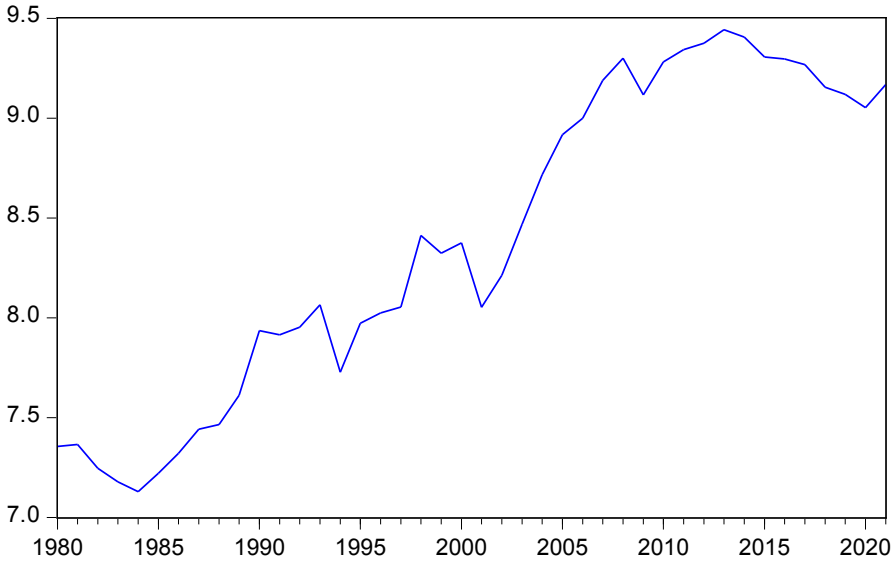
şeklinde kapalı fonksiyon olarak gösterilebilir. Ekonometrik model olarak ise Denklem 2’de şu şekilde ifade edilmiştir;

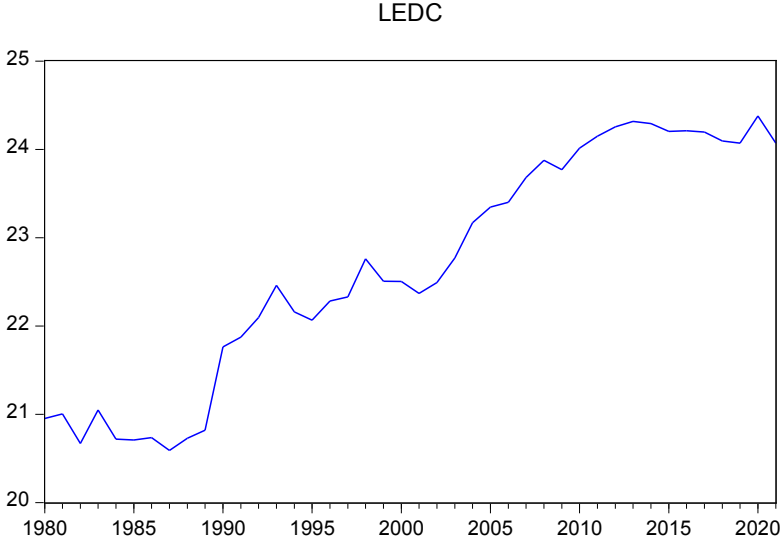
$$GDP_t = \beta_1 + \beta_2 EDC_t + u_t \quad (2)$$

Tahmin edilecek modelde; Eğitim Harcamaları (EDC), Gayri safi yurtiçi hasıla (GDP), modeldeki parametreleri (β), hata terimi (u) ve zamanı (t) göstermektedir.

Ekonomik büyüme ve eğitim harcamaları değişkenlerinin, 1980–2020 dönemine ait logaritması alınmış değerlerin durağan olmadığına ilişkin görünüşleri Şekil 1’de verilmiştir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, ekonomik büyüme serisi zamansal olarak aynı yönde bir ilişki içinde olmasına karşın yaklaşık olarak 1984-1994-2008 ve 2019 gibi süregelen yıllarda ani düşüşler veya kırılmalar yaşanmıştır. Aynı şekilde eğitim harcamaları serisinde de yaklaşık olarak 1993- 1998 ve 2018 gibi yıllarda eğitim harcamalarında ani artışlar yaşanmıştır. Dolayısıyla serinin rassal yürüyüşe sahip olduğunu, başka bir deyişle serinin durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğu söylenebilir.

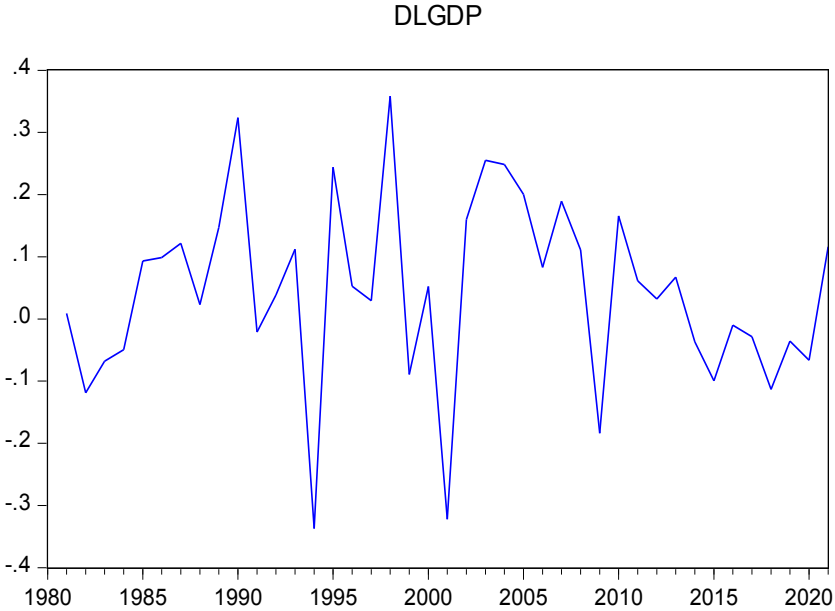
LGDP

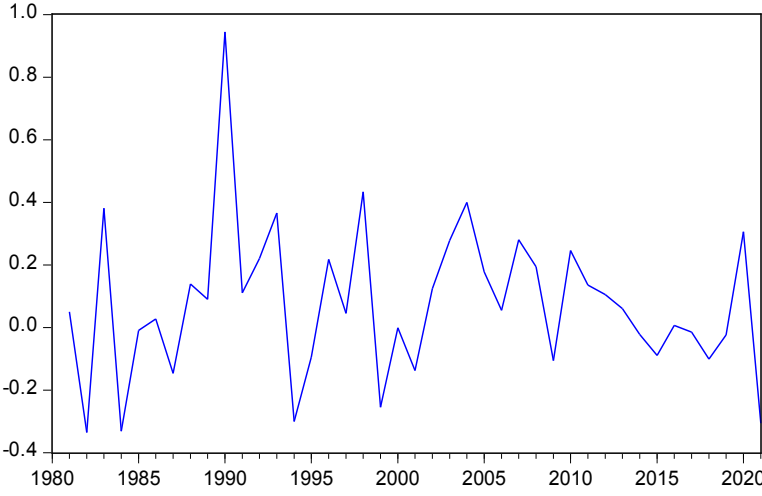

Şekil 1. Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri (log.)

Ekonomik büyüme ve eğitim harcamaları değişkenlerinin, 1980–2020 dönemine ait birincil farkları alınmış değerlerin durağan olduğuna ilişkin görünümleri Şekil 2’de verilmiştir. Şekil 2’de görüldüğü üzere, ekonomik büyüme serisi zamansal olarak aynı yönde bir ilişki içinde bir artan trende sahip olduğu için serinin durağan olduğu birim köke sahip olmadığı söylenebilir.

DLEDC

Şekil 2. Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri (Birincil fark)

3. Ekonometrik Yöntem ve Araştırma Bulguları

Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin test edildiği analizde öncelikle serilerin birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile tespit edilmiş, VAR analizi ile modelin uygun gecikme uzunluğu sayısı Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş, Genelleştirilmiş Etki-Tepki analizi uygulanarak bağımsız değişkenin hata terimine bir birim şok uygulandığında bağımlı değişkenin ne yönde tepki vereceğini açıklanmış, Varyans Ayırıştırması analizi ile modelde yer alan makroekonomik değişkenlerden, ilgili değişkenin diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı gösterilmiş ve Granger Nedensellik analizi ile iki değişken arasındaki ilişkinin nedenselliğinin yönü tespit edilmiştir. Bu analizlere ilişkin sonuçlar sırasıyla aşağıda verilmiştir.

3.1. ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Durağanlık Analiz

Sonuçları

ADF Birim Kök testi testi üç denkleme dayalı olarak yapılabilmektedir. Aşağıda verilen Y serisi için bu denklemlerden; üçüncü denklem sabitsiz trendsiz (none) modeli, dördüncü denklem sabitli ve trendsiz (intercept) modeli, beşinci denklem ise hem sabitli hem de trendli (trend and intercept) modeli ifade etmektedir. Denklemlerdeki (t) zamanı göstermektedir. Bu regresyonlar tahmin edilerek, ADF test istatistikleri, Mackinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır (Arslan, 2019, s. 89). Bunun sonucunda;

$$\bullet \Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

$$\bullet \Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

$$\bullet \Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

şeklinde yazılabilir. ADF Birim Kök Testi hipotezleri şu şekildedir;

EDC değişkeni için;

H_0 : Eğitim Harcamaları birim köke sahiptir ve durağan değildir veya $H_0: \delta i = 0, \rho = 1$

H_1 : Eğitim Harcamaları birim köke sahip değildir ve durağandır veya $H_1: \delta i \neq 0, \rho = 1$ 'dir.

GDP değişkeni için ise;

H_0 : GSYİH birim köke sahiptir ve durağan değildir veya $H_0: \delta i = 0, \rho = 1$

H_1 : GSYİH birim köke sahip değildir ve durağandır veya $H_1: \delta i \neq 0, \rho = 1$ 'dir. Şeklinde hipotezler kurulmuştur.

Tablo 3. ADF birim kök testi sonuçları

Değişkenler		ADF t-istatistiği *Düzyey	ADF t-istatistiği **Birincil Fark
Eğitim Harcaması (EDC)	Sabit	-0.82616	-6.6450
	Sabit ve Trendli	-1.99441	-6.5634
	Sabitsiz ve Trendsiz	1.93078	-6.0849

- *%5 MacKinnon kritik değeri sırayla: -2.93501, -3.52362 ve -1.94909'dir.
- Düzyey değerde prob. değerleri sırayla: 0.8009, 0.5869 ve 0.9858'dir.
- **%5 MacKinnon kritik değeri sırayla: -2.93694, -3.52660 ve -1.94931'dir.
- Birincil fark prob. değerleri sırayla: 0.0000, 0.0000 ve 0.0000'dir.
- Eğitim harcaması değişkeni için düzyeyde seri durağan değil iken birincil farkında seri durağandır.

	Sabit		-0.91506	-6.31962
Ekonomik Büyüme (GDP)	Sabit ve Trendli		-1.60151	-6.28486
	Sabitsiz ve Trendsiz		1.789218	-5.87427

- *%5 MacKinnon kritik değeri sırayla: -2.93501, -3.52362 ve -1.94909'dir.
- Düzey değerinde prob. değerleri sırayla: 0.7734, 0.7751 ve 0.9806'dir.
- ***%5 MacKinnon kritik değeri sırayla: -2.93694, -3.52660 ve -1.94931'dir.
- Birincil fark prob. değerleri sırayla: 0.0000, 0.0000 ve 0.0000'dir.
- Ekonomik büyüme değişkeni için düzeyde seri durağan değil iken birincil farkında seri durağandır.

Tablo 3' te ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Öncelikle GDP ve EDC değişkenleri için düzey seviyede durağanlıkları test edilmiştir. Yapılan durağanlık testlerinde sahte ilişkilere yol açmama ve güvenilir bir model kurulması adına %5 önem seviyesi tercih edilmiştir. Tabloda serilerin sabitli, sabit -trendli ve trendsiz-sabitsiz düzey seviyede ADF t istatistik değerleri ile %5 MacKinnon kritik değeri ile birlikte verilmiştir. Analiz sonucuna göre modelde yer alan değişkenlerin düzeyde t-istatistik değerleri ile %5 kritik değerleri karşılaştırılmaktadır. Aynı zamanda serilerin düzey değerlerinde yer alan olasılık (probability) değerlerine de tabloda yer verilmektedir.

Eğitim harcaması (EDC) serisi için düzey seviyede sırayla mutlak değeri göz önüne alınarak ADF t- istatistik değerleri; -0.8261, -1.9944 ve 1.9307'dir. %5 MacKinnon kritik değerleri ise sırayla: -2.9350, -3.5236 ve -1.9490'dir. Dolayısıyla düzey değerinde seriler t-istatistik değerinin mutlak değeri, %5 kritik değerlerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda, EDC serisinin (I(0)) durağan olmadığı, birim köke sahip olduğu ve H_0 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. İlgili seriyi birim kökten kurtarabilmek için serinin birinci farkı alınarak (I(1)) durağanlık analizi yeniden yapılmıştır. Birincil farkı alınan EDC serisi için sırayla mutlak değeri göz önüne alınarak ADF t- istatistik değerleri; -6.6450, -6.5634 ve -6.0849'dir. %5 MacKinnon kritik değerleri ise sırayla: -2.9369, -3.5266 ve -1.9493'dir. Dolayısıyla düzey değerinde seriler t-istatistik değerinin mutlak değeri, %5 kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda, EDC serisinin (I (1)) durağan olduğu, birim köke sahip olmadığı ve H_0 hipotezinin reddedildiği alternatif hipotezin (H_1) kabul edildiği görülmektedir.

Ekonomik büyüme (GDP) serisi için düzey seviyede sırayla mutlak değeri göz önüne alınarak ADF t- istatistik değerleri; -0.91506, -1.60151 ve 1.789218'dir. %5 MacKinnon kritik değerleri ise sırayla: -2.9350, -3.5236 ve -1.9490'dir. Dolayısıyla düzey değerinde seriler t-istatistik değerinin mutlak değeri, %5 kritik değerlerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda, GDP serisinin (I(0)) durağan olmadığı, birim köke sahip olduğu ve H_0 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. İlgili seriyi birim kökten kurtarabilmek için serinin birinci farkı alınarak (I(1)) durağanlık analizi yeniden yapılmıştır. Birincil farkı alınan GDP serisi için sırayla mutlak değeri göz önüne alınarak ADF t- istatistik değerleri; -6.31962, -6.28486 ve -5.87427'dir. %5 MacKinnon kritik değerleri ise sırayla: 2.93694, -3.52660 ve -1.94931'dir. Dolayısıyla düzey değerinde seriler t-istatistik değerinin mutlak değeri, %5 kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda, GDP serisinin (I(1)) durağan olduğu, birim köke sahip olmadığı ve H_0 hipotezinin reddedildiği alternatif hipotezin (H_1) kabul edildiği görülmektedir.

3.2. VAR (Vektör Otoregresif) model sonuçları

VAR modeline göre, ekonometrik bir modelde her bir değişkenin birbirini etkileyebileceği kabul edilir dolayısıyla VAR çıktısında (estimation output) tercih edilen bütün değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi söz konusudur. Özellikle ekonomi ve finans verilerinde, modele alınan serilerin zamanla gecikmeli etkileri ortaya çıkmaktadır. Modelin güvenilir ve geçerliliği açısından veriler arasındaki dinamik ilişkiler başka bir deyişle gecikmeli etkileri dikkate alınmalıdır bu nedenle vektör otoregresif modeller uygulanmaktadır (Akyüz, 2018, s. 185). VAR modeli çok değişkenli zaman serisi modeli olduğu için aynı anda birçok değişkenin aralarındaki etkileşimi görmek mümkün hale gelmektedir böylece geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasına da olanak sağlamaktadır. İki değişkenli Y_t ve X_t serilerini ele alacak olursak VAR modeli standart form (Ertek, 2000, s. 403) aşağıdaki gibi formülüne edilmektedir:

$$\bullet Y_t = \alpha + + \quad (6)$$

$$\bullet Y_t = \alpha + + \quad (7)$$

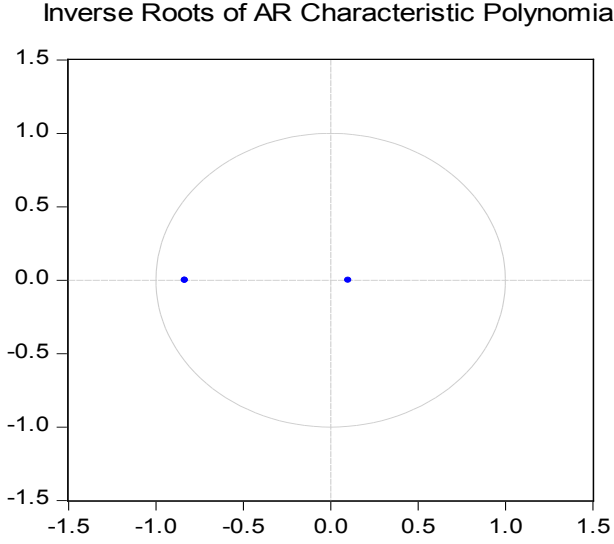
Bu formülasyonda; ε_{1t} ve ε_{2t} sıfır ortalamalı, varyansı sabit, normal dağılan rassal hata terimlerini m ise gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Y değişkeninin gecikmeli değerleri X değişkeninin ve X değişkeninin gecikmeli değerleri ise Y değişkenini etkilemektedir.

Tablo 4. VAR uygun gecikme uzunluğu seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1159.514	NA	6.34e+24	62.78455	62.87162	63.80339
1	-1151.713	14.33652*	5.17e+24*	62.57910*	62.84033*	62.67119*
2	-1151.060	1.130286	6.21e+24	62.75999	63.19538	62.91349
3	-1149.448	2.613132	7.10e+24	62.88911	63.49864	63.10400
4	-1147.864	2.397484	8.18e+24	63.01970	63.80339	63.29598

Tablo 4'te vektör otoregresif modeli sonuçları yer almaktadır. VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu tespit edilirken Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Hannan-Quinn (HQC), Son Tahmin Hatası (Final Prediction Error-FPE) ve/veya Olabilirlik (Likelihood Ratio-LR) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Değerlendirme sonucunda, bu kriterlerden en çok yıldızın (*) bulunduğu gecikme optimal gecikme sayısı olarak dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla VAR analizi sonuçlarının yer aldığı tabloda, Akaike bilgi kriteri (AIC) dikkate alınmıştır. Buna göre, en küçük AIC'in yer aldığı ve optimal gecikme sayısının VAR (1) olduğu görülmektedir. Bu aşamadan sonraki analizlerde gecikme uzunluğu "1" olarak kullanılacaktır. VAR modeli ile belirlenen optimal gecikme uzunluğu modelde, otokorelasyon sorunun olmadığını diğer taraftan modelde değişen varyans probleminin olmadığını başka bir deyişle sabit varyanslı olduğu kabul edilerek modelin anlamlı çıktılar verdiğini ve beklentilere uygun bir şekilde ilerlendiğini ifade edilmektedir.

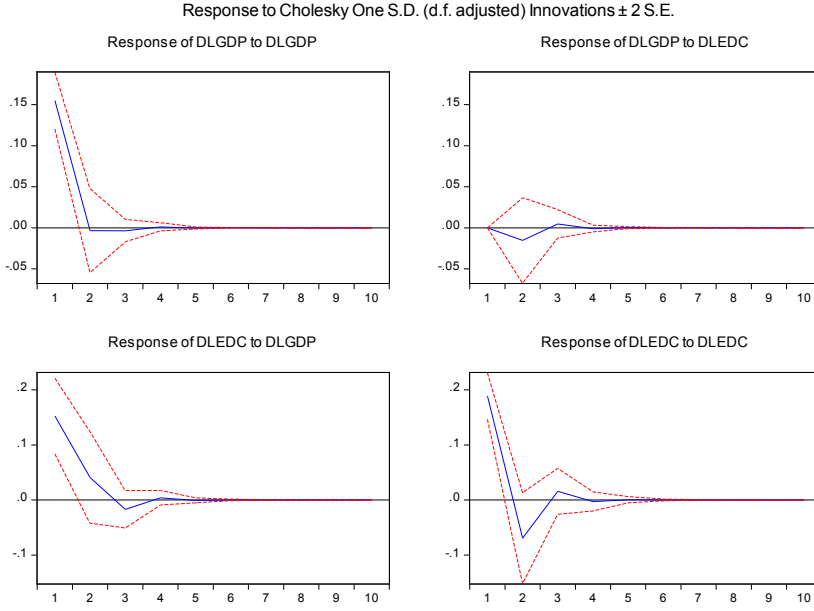
Şekil 3. VAR-(1) modeli istikrar koşulu

Şekil 3'te AR karakteristik polinomunun ters kökleri yer almaktadır. VAR modeli ile belirlenen gecikme uzunluğu VAR (1) koşulu gereği kökler birim çemberin içerisinde olmalıdır. Tahmin edilen VAR modeline ait AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri belirlenen, referans aralığının (-1 ile +1) dışında olmadığını başka bir deyişle hiçbir AR kökünün birim çember dışında yer almadığını ifade etmektedir. Bu durumda İki değişken ile kurulan modelde optimal gecikme uzunluğu 1 olduğu için köklerin tamamı (iki adet) birim çemberin içindedir. Dolayısıyla kurulan VAR modelinin istikrar açısından herhangi bir sorun taşımadığını göstermektedir.

3.3. Etki-Tepki Analiz Sonuçları

Vektör otoregresif model sonucu elde edilen, optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra genelleştirilmiş etki- tepki analizi uygulanmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla modelde yer alan değişkenlerin, hata terimlerinde meydana gelecek şokların diğer değişkenler üzerindeki etkisi araştırılmaktadır (Tarı, 2014, s. 444-445). Başka bir deyişle herhangi bir bağımsız değişkenin hata terimine bir birim şok uygulandığında bağımlı değişkenin ne yönde tepki vermekte olduğu öngörülmektedir. Aynı zamanda değişkenler üzerinde oluşan şokların ne zaman sıfırlanacağı da analiz yardımıyla görülebilmektedir. Bunun sonucunda etkin olduğu düşünülen makroekonomik değişkenlerin ekonomi politikalarında planlanan dönemde, kullanılmaya elverişli olup olmadığına etki -tepki fonksiyonları aracılığıyla karar verilmektedir. Genelleştirilmiş etki-tepki analiz sonucunu değerlendirme aşamasında, öncelikle

şok etkilerini ölçmek için değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketleri incelenirken sütunlar, şokların etkisinde kalan değişkenleri, satırlar ise bu şoklara tepki veren değişkenleri ifade etmektedir. Daha sonra şokların etkileri ve ne yönde olduğu grafik veya tablolar aracılığıyla gösterilmektedir.

Şekil 4'te ilk satır; ekonomik büyüme (GDP) ve eğitim harcamaları (EDC) değişkenlerine ait etki tepki fonksiyonları gösterilmektedir. Etki-tepki grafiklerinde orta çizgi nokta tahminlerini, alt ve üstteki kesikli çizgiler ise bir standart hatalık güven aralığını ifade etmektedir. Şekil 4 incelendiğinde; ekonomik büyüme değişkeninin kendisinde meydana gelen bir standart hatalık şokun belirlenen zaman dönemi içindeki tepkisi yaklaşık iki dönem istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemekte, yarım dönem sonra ise anlamlı ve negatif etkilemekte olduğu gözlenmektedir. Bu etki daha sonraki dönemlerde yaklaşık 4 dönem sonunda azalarak kaybolmaktadır. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin eğitim harcamalarında meydana gelen bir standart hatalık şokun tepkisinde ise GDP negatif yönde tepki vermektedir ve bu tepki yaklaşık bir buçuk dönem sonra yükselmeye başlar sonrasında ise şokun etkisinin azalarak yaklaşık 4 dönem sonunda geçtiği görülmektedir.

Şekil 4'te ikinci satır; eğitim harcamaları değişkeninin kendisinde meydana gelen bir standart hatalık şokun belirlenen zaman dönemi içindeki tepkisi yaklaşık üç döneme kadar istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemekte olduğu, bir dönem

sonra ise anlamlı ve negatif etkilemekte olduğu gözlenmektedir. Bu etki daha sonraki dönemlerde 4 dönem sonunda azalarak kaybolmaktadır. Diğer taraftan eğitim harcamaları değişkeninin ekonomik büyüme değişkeni üzerinde meydana gelen bir standart hatalık şokun tepkisinde ise EDC negatif yönde tepki vermektedir ve bu tepki ortalama bir buçuk dönem sonra yükselmeye başlar sonrasında ise şokun etkisinin azalarak yaklaşık 5 dönem sonunda geçtiği görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde analiz sonuçlarının yer aldığı etki- tepki fonksiyon grafiklerinin bütününde uygulanan şokların etkisinin zaman içerisinde ortadan kalktığı, sıfırlandığı, görülmektedir. Başka bir deyişle değişkenlerinin tümünün normal dağılımlı ve durağan olduğu, otokorelasyon sorunun olmadığı aynı zamanda daha önce yapılan VAR analizinin istikrarlı bir seyir izlediği anlamına gelmektedir.

3.4. Varyans Ayrıştırması Analizi

Vektör otoregresif modellerin hareketli ortalamalarından elde edilen varyans ayrıştırması, bir değişkenin hata teriminde meydana gelebilecek şokların diğer değişkenler tarafından açıklanma oranını (%) ve kaynağını göstermektedir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006, s.70). Diğer bir ifadeyle, modelde kullanılan değişkenlerde meydana gelebilecek bir değişimin % kaçının değişkenin kendisinden, % kaçının diğer değişkenlerden dolayı kaynaklandığını da belirtmektedir. Aynı zamanda bir makroekonomik değişkeninin üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu da yine varyans ayrıştırması ile tespit edilebilmektedir. Bir değişkendeki meydana gelen oransal ayrışmanın büyük bir bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa bu değişkenin dışsal olarak hareket ettiğini göstermektedir. Modelde ilgili değişken üzerinde açıklanan oransal ayrışmaların yüksek veya düşük olması durumuna göre değerlendirilir bunun sonucunda da modelin tutarlılığı ve teoriye uygunluğu hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Tablo 5. VAR sistemindeki değişkenlerin varyans ayrıştırmaları

*GDP Değişkeninin Varyans Ayrıştırması (a)		
Dönem/ Period	Ekonomik Büyüme (GDP)	Eğitim Harcamaları (EDC)
1	100.0000	0.000000
2	95.16779	4.832206
3	92.78306	7.216944
4	91.14550	8.854499
5	90.04967	9.950329

6	89.30548	10.69452
7	88.79703	11.20297
8	88.44804	11.55196
9	88.20776	11.79224
10	88.04197	11.95803

*EDC Değişkeninin Varyans Ayrıştırması (b)

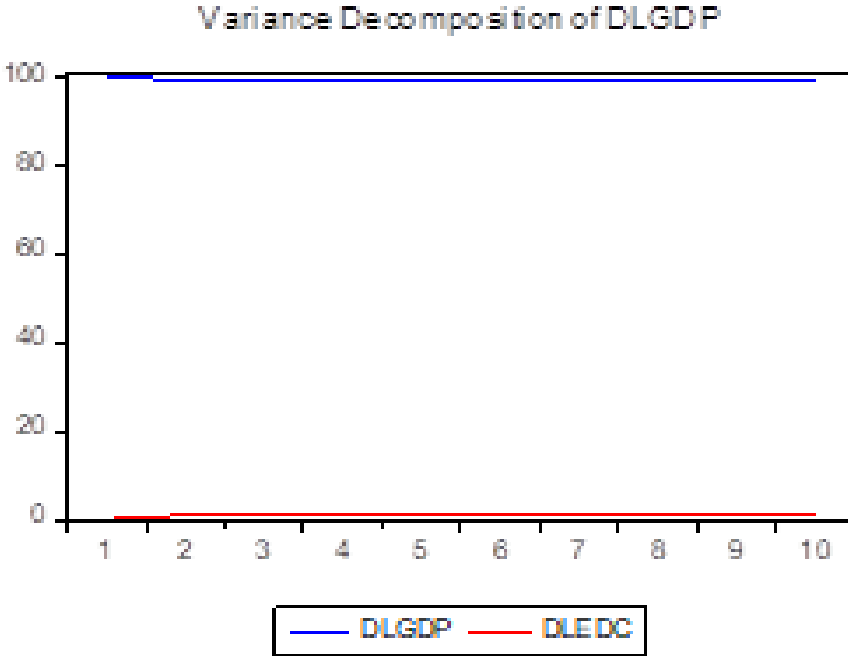
Dönem/ Period	Ekonomik Büyüme (GDP)	Eğitim Harcamaları (EDC)
1	27.53486	72.46514
2	22.85690	77.14310
3	19.88505	80.11495
4	18.35256	81.64744
5	17.44356	82.55644
6	16.87610	83.12390
7	16.50891	83.49109
8	16.26590	83.73410
9	16.10265	83.89735
10	15.99190	84.00810

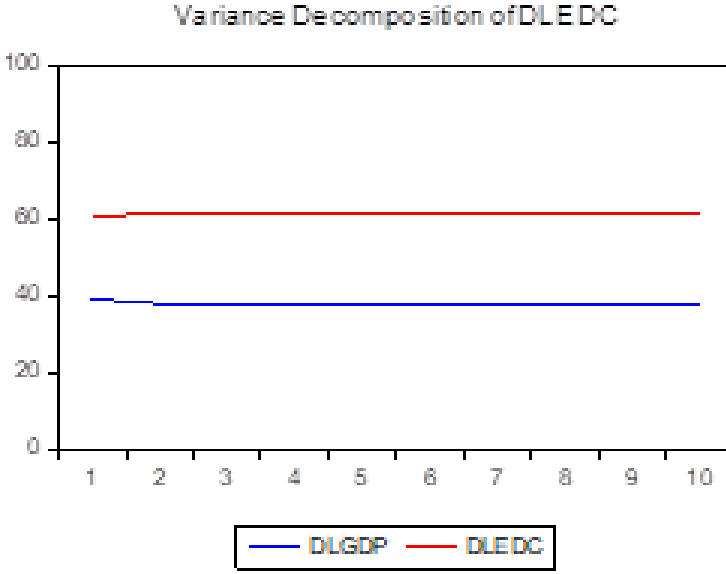
Tablo 5'te varyans ayrıştırması yöntemi ile elde edilen sonuçları yer almaktadır. Tablodaki (a) ilk sütun gecikme dönemlerini, diğer sütunlar ise ekonomik büyümeyi temsil eden GSYİH'nin kendisi ve diğer değişkenler üzerindeki etkilerini gösteren 10 dönemlik varyans ayrıştırma sonuçlarını vermektedir. Buna göre, GDP değişkeninin varyansının 1. dönemin sonunda tamamının (%100) değişkenin kendisi tarafından açıklandığını göstermektedir. Büyük bölümünün değişkenin kendisi tarafında açıklanması sebebiyle aynı zamanda en dışsal değişkendir. İlgili değişkenin, söz konusu dönemde zaman içerisindeki dağılımı izlendiğinde 5. dönemde ekonomik büyüme değişkeni varyansının yaklaşık olarak %90'nını açıklamaktadır. 10. dönemin sonunda ise açıklanma oranı bir miktar daha azalarak yaklaşık olarak %88'ni açıklamaktadır. Burada EDC değişkeni ise 10. Dönemin sonunda yaklaşık %12 ile GDP'nin hata varyansının %12'si EDC tarafından açıklandığını ifade etmektedir.

Tablo 5'te (b) ilk sütun gecikme dönemlerini, diğer sütunlar ise ekonomik büyümeyi temsil eden GSYİH'nin kendisi ve diğer değişkenler üzerindeki etkilerini gösteren

ren 10 dönemlik varyans ayrıştırma sonuçlarını verilmektedir. Buna göre, EDC değişkeninin varyansının 1. dönemin sonunda yaklaşık %72'si değişkenin kendisi tarafından açıklandığını göstermektedir. Büyük bölümünün değişkenin kendisi tarafında açıklanması sebebiyle aynı zamanda en dışsal değişkendir. İlgili değişkenin, söz konusu dönemde zaman içerisindeki dağılımı incelendiğinde 5. dönemde eğitim harcamaları değişkeninin varyansının yaklaşık olarak %82'sini açıklamaktadır. 10. dönemin sonunda ise açıklanma oranı bir miktar daha artarak yaklaşık olarak %84'nü açıklamaktadır. Burada GDP değişkeni ise 10. Dönemin sonunda yaklaşık %16 ile EDC'nin hata varyansının %15'i GDP tarafından açıklandığını ifade etmektedir.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, tablo (a) için EDC değişkeninin 10.dönem sonunda yaklaşık %12 olması EDC'nin anlamlı bir değişken olduğunu ifade ederken kendisi tarafından açıklama gücünün yaklaşık %88 olması modele alınması gereken değişkenler olabileceğini de ifade etmektedir. Aynı şekilde tablo (b) için ise GDP değişkeninin 10.dönem sonunda yaklaşık %16 olması GDP'nin anlamlı bir değişken olduğunu ifade ederken kendisi tarafından açıklama gücünün yaklaşık %84 olması modele alınması gereken değişkenler olabileceğini de ifade etmektedir.

Şekil 5. Değişkenlerin varyans ayrıştırmaları

Şekil 5’te varyans ayrıştırması yöntemi ile elde edilen grafik sonuçları yer almaktadır. Tablo 4’teki varyans ayrıştırma sonuçlarının modelde kullanılan değişkenlerin tümünün birlikte yüzdesel değişimleri verilmektedir. Buna göre 10 dönem boyunca tabloda belirtilen (a) ve (b) sonuçlarına göre 10 dönem boyunca açıklama oranı sırayla ilgili değişkenin çizgisine en yakın çizgilere bakılarak o değişkenin en çok hangi diğer değişkenler tarafından belirlenen dönem boyunca açıklandığını göstermektedir.

3.5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

İki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli ilişkinin varlığında bu ilişkinin nedensellik yönünün tespiti için Granger (1986) tarafından geliştirilmiştir. VAR modeli ile belirlenen, optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesinin ardından (VAR (1)) Granger nedensellik analizinde belirlenen gecikme uzunluğu dikkate alınarak yapılmaktadır. Aynı zamanda Granger Nedensellik Testleri ile ancak bir çıkarsama yapılabildiği ve herhangi bir yorumda bulunulamadığı için modelde kullanılan serilerin durağan olmaları- otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunların olmaması gerekmektedir. İki değişken arasında nedensellik analizi örneğin; X değişkeninin gecikmeli değerinin Y değişkenini açıklamada anlamlı olup olmadığını incelemektedir. Bunun

sonucunda hesaplanan “*f istatistiği*” serbestlik derecesindeki α anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu hipotezin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

İki değişkenli GDP ve EDC serilerini ele alacak olursak Granger Nedensellik Testi için standart form (Afşar, 2009, s. 91). Aşağıdaki gibi formülize edilmektedir:

$$\bullet \text{ GDP}_t = + \quad (8)$$

$$\bullet \text{ EDC}_t = + \quad (9)$$

Bu formülasyonda; $_{1t}$ ve $_{2t}$ sıfır ortalamalı, varyansı sabit, normal dağılan rasal hata terimlerini, m ve n ise değişkenlerin gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Denklem 8’de GDP serisinin kendi geçmiş değerleriyle ilişkili olduğu ifade edilirken, Denklem 9’ da ise EDC serisinin kendi geçmiş değerleriyle ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Granger nedensellik testi uygulanmasındaki asıl amaç eğitim harcamalarının, ekonomik büyüme değişkeninin Granger anlamında nedeni olup- olmadığını belirlemektir.

Granger nedensellik testinde test edilecek olan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez şu şekildedir;

- H_0 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur. / Granger nedeni değildir.
- H_1 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır. / Granger nedenidir.

Tablo 6. Granger nedensellik testi sonuçları

Hipotez:					
H_0 : Granger anlamında nedeni değildir.	Gözlem	VAR(p)	Kritik değer	F-Statistic	Prob.
H_1 : Granger anlamında nedenidir.					
GDP değişkeninden, EDC değişkenine doğru bir nedensellik yoktur, Granger nedeni değildir.				1.38512	0.2467
EDC değişkeninden, GDP değişkenine doğru bir nedensellik vardır, Granger nedenidir.	40	1	%5	6.32492	0.0164

Tablo 6'da Granger nedensellik sonuçları yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere VAR modeli ile belirlenen optimal gecikme uzunluğunun (1) varlığından ve belirlenen gözlem sayısından elde edilen sonuçlara göre %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak kritik değerin (%5) olasılık değerinden küçük olması nedeniyle GDP değişkeninden, EDC değişkenine doğru bir nedensellik yoktur, Granger nedeni değildir, bu durumda temel hipotez (H_0) kabul edilmiştir. Diğer taraftan kritik değerin (%5) olasılık değerinden büyük olması nedeniyle EDC değişkeninden, GDP değişkenine doğru bir nedensellik vardır, Granger nedenidir. Sonuç olarak alternatif hipotez (H_1) kabul edilirken temel hipotez reddedilmiştir bu durumda eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

SONUÇ

Beşerî sermayenin önemli bileşenlerinden birisi olan eğitim, çok boyutlu bir kavramdır. İktisadi açıdan nitelikli işgücünü hazırlaması ve bu sayede ekonomik büyüme ve gelişmeye yol açması açısından önemlidir. Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin öneminin anlaşılması, içsel büyüme modelleri ile olmuştur. Bu çerçevede eğitim sayesinde beşerî sermayenin yenilik ve teknolojik gelişme aracılığı ile işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye yol açacağı düşüncesi genel kabul görmüştür.

Eğitim için yapılan harcamalar, başlıca özel kesimin ve devletin harcamaları şeklinde olmakla birlikte eğitimin anayasal bir hak olması, fırsat eşitliği sağlanması ve sosyal devletin görevleri arasında görülmesi sebebiyle kamu harcamaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Eğitime ayrılan payın artırılmasının çıktıları, uzun vadede ve kalıcı olarak kendisini gösterecektir. Daha duyarlı, güvenli ve verimli bir toplum eğitim sayesinde olacaktır. İstihdam dostu bir büyüme için de eğitim önemlidir. İşsizlik sorununun çözümünde de eğitimin özellikle de mesleki eğitimin rolü göz ardı edilmemelidir. Sürdürülebilir ve sağlam temelli bir büyüme için nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Nitelikli işgücü ise eğitim sayesinde mümkündür.

Çalışmada Türkiye'de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 1980-2020 dönemi için zaman serileri ile analiz edilmiştir. Elde edilen araştırma bulguları sonucunda, durağanlık testlerinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birincil farkında durağan oldukları, ilgili serilerin VAR çıktısında optimal gecikme uzunluklarının VAR (1) olduğu ve istikrar koşulunu sağladığı, etki- tepki fonksiyon grafiklerinin bütününde ise uygulanan şokların etkisinin zaman içerisinde

ortadan kalktığı ve sıfırlandığı görülmektedir. Son olarak yapılan varyans ayrıştırması analizi ile ilgili değişkenlerin açıklanma gücünün yüksek olduğu ve Granger Nedensellik analizi neticesinde de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu saptanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular, literatür ile uyumlu olacak şekilde eğitim harcamalarındaki bir artışın ekonomik büyümeye yol açacağı şeklindedir. Bu çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, eğitimin bir ülke açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Gelecekte daha müreffeh bir toplum, iyi eğitilmiş nitelikli bireyler sayesinde olacaktır. İyi eğitilmiş birey, hem verimlilik artışı yoluyla hem de bilgi temelli küreselleşen dünyada bilginin üretimi ve paylaşımı ile sürece katkı sağlayacaktır.

Şüphesiz eğitim sadece ekonomik büyümeye yol açmakla kalmayıp kalkınmayı da beraberinde getirip “ekonomik gelişme” olarak tanımlanabilen sürece katkı sağlaması açısından da önemlidir. Ancak literatürde olduğu gibi bu çalışmada da daha ölçülebilir bir değişken olan ekonomik büyüme kavramı ile eğitim harcamaları ilişkisi analiz edilmiştir. Eğitim ve kalkınma ilişkisi ise gelecekteki çalışmalar açısından yol gösterici olabilecektir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Abdullah, A. J. (2013). Education and Economic Growth in Malaysia: The Issues of Education Data. *Procedia Economics and Finance*, 7, p. 65-72.

Adetunji B. M., & Adetunji A. R. (2005). Long Run Relationship between Education and Economic Growth in Nigeria: Evidence from the Johansen's Cointegration Approach, *Regional Conference on Education in West Africa: Constraints and Opportunities*, p. 1-21.

Akan, D. (2007). Değişim Sürecinde İlköğretim Okullarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Düzeyleri (Erzurum İli Örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, E.Y.T.P Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Akçacı, T. (2013). Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), s. 65-79.

Akyüz, Y. (2013). Türk Eğitim tarihi M.Ö.1000-M.S. 25. Baskı, Pegem Akademi, 2013 Ankara.

Akyüz, H. E. (2018). Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10(2), s. 184-192.

Akıncı, A. (2017). Türkiye'de Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Maliye Dergisi*, Sayı 173, s.387-397.

Afşar, M. (2009). Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), s.85-98.

Afzal, M., Rehman, H. Ur., Farooq, M., & Sarwar, K. (2011). Education and Economic Growth in Pakistan: A Cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Educational Research*, p. 321-335.

Arslan, S. (2019). 1980 Sonrası Türkiye'de Eğitim ve Kalkınma Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 1-136.

Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 Var, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), s. 59-82.

Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross-Section of Countries, *Quarterly Journal of Economics*. 106(2), p. 407-443.

Bhattacharyya, P. (2019). Public Expenditure on Education And Economic Growth: A State-Level Analysis In India, *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(6), p. 533-539.

Chaudhary, A. R., Iqbal, A., Gillani, S., & Yasir M. (2009). The Nexus between Higher Education and Economic Growth: An Empirical Investigation for Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, p. 1-9.

Cohen, D., & Soto, M. (2007). Growth and Human Capital: Good Data. Good Results, *Journal of Economic Growth*, p. 51-76.

Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011(Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), s.29-48.

Demir, Y. (2021). Eğitim, Sağlık ve Ar-Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi ile Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), s.1758-1770.

Dineri, E., & Gölpek, F. (2021). Türkiye’de Eğitim Sisteminde Okullaşmanın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*,13(24), s. 37-48.

Erdoğan, S., & Yıldırım, D. Ç. (2009). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(2), s. 11-22.

Ergen, H. (1999). Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyüme Katkısı. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 10(35), s.21-52.

Ertek, T. (2000). *Ekonometriye Giriş*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2. Baskı.

Eriçok, R. E., & Yılancı, V. (2013). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), s.87-101.

Glewwe P., Maiga, E., & Zheng, H. (2014). The Contribution of Education to Economic Growth: A Review of the Evidence, with Special Attention and An Application to Sub-Saharan Africa. *World Development*, 59, p. 379-393.

Fendoğlu, E., & Canpolat, G. E. (2021). Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Fourier Yaklaşımı. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 203-216.

Gövdeli, T. (2016). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eş bütünleşme Analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), s. 223-238.

Jalil, A., & Idrees, M. (2013). Modeling The Impact of Education on The Economic Growth: Evidence from aggregated and disaggregated time series data of Pakistan. *Economic Modelling*, 31, p. 383-388.

Karaçor, Z., Güvenek, B., Ekinci, E., & Konya, S. (2017). Relationship with Education Expenditure and Economic Growth in OECD Countries: A Panel Data Analysis. *Macroeconomics*, p. 255-269.

Karış, Ç. (2019). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Neden-sellik Analizi: Türkiye Örneği. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18), s. 1067-1088.

Köksel, B., & Yılmaz, H. (2021). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Farklı Gelire Sahip Ülkeler Grubu Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Life Economics*, 8(2), s.157-171.

Köprücü, Y., & Sarıtış, T. (2017). Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*,4(2), s. 77-89.

Lenkei, B., Ghulam, M., & Vecchi, M. (2018). Growth in Emerging Economies: Is There A Role for Education? *Economic Modelling*,73, p. 240-253.

Levine, R., & Renelt, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *American Economic Review*, 82(4), p. 942-963.

Mallick, L., Das, P. K., & Pradhan, K. C. (2016). Impact of educational expenditure on Economic Growth in Major Asian Countries: Evidence from Econometric Analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 23(2), p. 173-186.

Mariana, D. R. (2015). Education As A Determinant of The Economic Growth. The Case of Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, p. 404-412.

Mercan, M., & Sezer, S. (2014). The Effect of Education Expenditure on Economic Growth: The Case of Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, p. 925-930.

Ortaç, R. (2003). Cumhuriyetimizin 80.Yılında Eğitim Harcamaları. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi Dergisi, 5(2), s.239-247.

Owusu-Nantwi V. (2015). Education Expenditures and Economic Growth: Evidence from Ghana. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(16), p. 69-77.

Özşahin, Ş., & Karaçor, Z. (2013). Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşerî Sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), s. 148-162.

Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 77-90.

Pata, U. K. (2020). Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Fourier-Shin Eş Bütünleşme Testi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2), s. 175-190.

Rathanasiri, R. A. (2020). Impact of Public Education Expenditure on Economic Growth in Sri Lanka: Evidence from econometrics analysis. *Journal of Management Matters*, 7(1), p.5-71.

Self, S., & Grabowski, R., (2004). Does Education at All Levels Cause Growth? India, A Case Study, *Economics of Education Review*, p. 47-55.

Schuller, T., & Field, J. (1998). Social Capital, Human capital and The Learning Society. *International Journal of Lifelong Education*, 17(4), 226-235.

Şimşek, T. (2017). Türkiye’de Eğitim Harcaması ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi. *Enderun Dergisi*, 1(1), s. 54-60.

Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Nedensellik Analizi. 1969-2001, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.159-182.

Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı.

Tayo, L. D., & Fouda, M. O. A. (2015). Government Spending in Education and Economic Growth in Cameroon: A Vector Error Correction Model Approach. MPRA Paper, p.1-13.

Terzi, H., & Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Sims ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), s. 7-24.

Tuzcu, G. (2006). Eğitimde Vizyon 2023 ve Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci. Türk Eğitim Derneği, s. 2-297, Ankara.

Uçan, O., & Yeşilyurt, H. (2016). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), s.179-185.

Yan, Y. (2011). The Impact of Education on Economic Growth in China. 2011 International Conference on e-Education, Entertainment and e-Management, s. 202-204.

Yılmaz, Ö., & Ünver, Ş. (2019). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(3) s.1011-1026.

Yürük, B., & Acaroğlu, H. (2021). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Doğrusal Olmayan Analizi Journal of Yasar University, 16(63), s.1301-1317.

<https://data.tuik.gov.tr/Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2020>.

<https://sozluk.gov.tr/>

HAYATIN HAKKINI GÖZETMEK: GIORGIO AGAMBEN'İN SİYASET FELSEFESİ

UPHOLDING THE RIGHT TO LIFE: THE POLITICAL PHILOSOPHY OF GIORGIO AGAMBEN

DOI: 10.33404/anasay.1205220

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Salih AKKANAT*

ÖZ

Batı siyaset düşüncesinin tarihi açısından, 20.yüzyılın ilk çeyreği bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Zira totalitarizm deneyimine bağlı olarak siyasal olduğu kadar felsefi de sayılması gereken bir kriz söz konusudur. Bu nedenle mülteci sorunundan olağanüstü hal hukukuna kadar günümüzün temel siyasal sorunları ile totalitarizmi hazırlayan felsefi-politik perspektif arasında ilişki kurmak çoğu zaman kaçınılmaz görünmüştür. İtalyan düşünür Giorgio Agamben, bu bağı modernliğin siyasal paradigmasını oluşturmaya yönelik bir girişim çerçevesinde kurmakta ve Batı siyaset düşüncesinin geriye doğru bir okumasına yaparak, modernliğin paradigmasının Aristoteles'in siyaset tanımı ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Batı siyaset düşüncesinin hayat üzerinde

1- Makale Geliş Tarihi: 15. 11. 2022 Makale Kabul Tarihi: 11. 12. 2022

Bu makale 2011 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan doktora tezinden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/Gümüşhane-Merkez
e-mail: salih.akkanat@gmail.com; **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-8766-9238>

uygulanan bir arındırma ve ayıklama faaliyeti olarak şekillendiğini öne sürmekte ve bu düşüncenin, Hobbes üzerinden günümüze, bir egemen iktidar paradigması olarak nasıl ulaştığını göstermektedir. Özünde hayvani yaşam ile siyasal yaşam ya da insan ve insan olmayan gibi ayrımlar üzerinden işleyen “antropolojik makinenin” modern siyaset düşüncesinin ufkunu belirlediğini savunmaktadır. Bu makale, Agamben’in siyaset felsefesinin temel kavramları üzerinden, günümüz demokrasileri ile hukuk sistemlerinin antropolojik makinenin mantığı ile yüzleşebildikleri ölçüde bir geleceklere olabileceğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Giorgio Agamben, Hayat, Siyaset, Egemenlik, Modernite

ABSTRACT

In terms of the history of Western political thought, the first quarter of the 20th century constitutes a turning point. Because, depending on the experience of totalitarianism, there is a crisis that should be considered as philosophical as well as political. For this reason, it has often seemed inevitable to establish a relationship between the basic political problems of today, from the refugee problem to the law of the state of emergency, and the philosophical-political perspective that prepared the totalitarianism. The Italian thinker Giorgio Agamben establishes this connection within the framework of an attempt to establish the political paradigm of modernity, and by making a backward reading of Western political thought, he reveals the relationship between the paradigm of modernity and Aristotle’s definition of politics. He argues that Western political thought is shaped as a purification and sorting activity applied on life, and shows that this thought has reached today as a dominant power paradigm through Hobbes. In essence, he argues that the “anthropological machine”, which operates on distinctions between animal life and political life, or human and non-human, determines the horizon of modern political thought. Based on the basic concepts of Agamben’s political philosophy, this article argues that today’s democracies and legal systems can have a future to the extent that they confront the logic of the anthropological machine.

Keywords: Giorgio Agamben, Life, Politics, Sovereignty, Modernity

Giriş

İtalyan düşünür Giorgio Agamben, eserlerinin ana eksenini egemenlik, iktidar ve şiddet kavramının oluşturduğu bir dizi modern düşünürün çalışmalarının bir sentezi olarak okunabileceği gibi bu bağlamda sunduğu kendine has müdahaleler nedeniyle özgün bir konumu hak eder (Mills, 2008a; Mesnard, 2004, s. 139-157; Duranteye,

2009). Eserlerinin ana izleğini oluşturan egemenlik kavramı açısından, Aristoteles ve Hobbes'u bir süreklilik ilişkisi içinde ele alırken; Walter Benjamin, Hannah Arendt ve Michel Foucault, egemenliğe dayanmayan bir siyaset alanının imkânlarını yokladığı başvuru kaynakları arasındadır. Eski Yunan'dan geç moderniteye kadar Batı siyaset düşüncesinin krizini; siyasi hayat (*Bios*) ile yalın yaşamın (*Zoē*) iç içe geçmesi veya çakışmasının bir sonucu olarak gördüğü için, egemenlik de her şeyden önce *hayat* üzerinde uygulanan bir şiddet pratiğidir.

Agamben'in bu hayli cüretkâr önermesi; devlet, hukuk ve demokrasi gibi uygarlık kurumları ile totalitarizm arasında, aralarındaki bütün farklılıklara rağmen, ampirik düzeyde olduğu kadar tarihsel ve felsefi düzeyde de ontolojik bir ilişki kurmasına yol açmaktadır (Calarco, 2007, s. 173). Aristoteles'ten başlayarak insan hayatı, siyasal-yasal bir düzene özümsemişi andan itibaren siyasal bir anlam kazandığı ölçüde Batı siyasetinin “antropolojik makinesi” işlemekte ve bu “düzenek”; siyaset, devlet, hukuk ve demokrasi kavramlarının işleyişini, deyim yerindeyse trajedisini şekillendirmektedir. Siyaseti veya hukuku totalitarizm deneyimiyle organik bir ilişkiye sürükleyen bu mantık, hukukun üstünlüğünün askıya alındığı istisnai hallerde veya yurttaşlık hukukunun egemen ulus namına iş gördüğü için işlemediği, hükümsüz kaldığı göçmen kamplarında görünür hale gelmektedir.

Bu nedenle, Agamben'in siyaset felsefesi, sadece Nazi toplama kamplarını ve nihai çözüm programını menziline alan bir siyaset eleştirisi değil; Batı siyaset düşüncesinin felsefi dayanaklarını hedef alan bir eleştiridir. Bu bağlamda, örneğin demokratik hukuk devleti, seçmenlerin katılımını öngören meşru bir yönetim biçiminden önce, yurttaşların biyolojik hayatının (yalın hayat) devletin siyasal hayatı ile kesiştiği; bu bakımdan totalitarizmle ünsiyet bağı taşıyan ve aynı siyasal ufuk içinde konumlanan siyasi bir form olarak görülmelidir (Button, 2007, s. 203): “modern demokrasinin, göz kamaştırıcı post-demokratik toplumlardaki çöküşü ve gittikçe devlete doğru kayışının (...) kökünde, pekâlâ, bu çıkmaz” bulunmaktadır (Agamben, 2001, s. 19-20). Modern demokrasi, hayatın kendiliğindenliğini veya yalın hayatı siyasi-hukuki bir düzen çerçevesinde konumlanmaya, sınıflanmaya veya tanımlanmaya maruz bırakan “antropolojik makine” üzerinden işlemeye devam ettiği sürece, hayatın, devletin denetimlerine veya müdahalelerine açık hale gelmesini önlemekte yetersiz kalacaktır.

Bu makale, çağımızın en önemli düşünürlerinden birinin, Giorgio Agamben'in siyaset felsefesinin konturlarını belirlemeye çalışmakta; İtalyan düşünürün sunduğu bu *arkitektonik* çerçevenin, olağanüstü hal hukukundan güvenlik devletine, mülteci soru-

nundan Covid-19 pandemisine ve elbette liberal demokrasilerin popülizme sürüklenişine değin günümüzün siyasal-hukuksal ontolojisini nasıl şekillendirebildiğine işaret etmekte; hayat ve demokrasi arasında egemenlik mimarisinin buyurgan mantığına savrulmaksızın geçerli bir bağın nasıl kurulabileceğini vurgulamaktadır. Zamanımızın siyaset ve demokrasi krizi üzerine düşünürken göz ardı edilmemesi gereken Agamben'in siyaset felsefesi, fazlasıyla ezoterik ve siyasal açıdan çıkışsız bulunsa da; argümanlarının sağlamlığı ve tutarlılığı, 21.yüzyıl siyaset düşüncesine musallat olan önceki yüzyıldan kalma kimi hayaletleri savuşturmaya yardımcı olabilir.

1. Doğa Hali Olarak Siyaset

Agamben'in siyasal düşüncesinin başlangıç noktası, Benjamin'den hareketle geliştirdiği, insanın "suçluluğu" kavramının soykütüğüne (*Genealogy*) temellenir. Suçluluk her siyasal-yasal topluluğun kurulumunun içkin bir sonucu olarak görülür; zira siyasi topluluklar bir "dışlama" eyleminin veya kararının üzerinde temellenmektedir. Bu nedenle, kadınlar, yabancılar, hayvanlar veya doğa gibi değişen öznellikler, Batı siyaset düşüncesinin başlangıcından itibaren, dışlanmak suretiyle siyasi topluluğun kuruluşuna aracılık etmektedir (Magnuson, 2008, s. 73). Agamben, kimlerin siyasi topluluğa ait olduğunun belirlenmesini egemenin kararıyla ilişkilendirirken, şiddetin kök biçimi veya temel görüngüsü (*Urphänomen*) olarak çıplak hayat (*Zoē*) ile siyasi hayat (*Bios*) ayrımının, egemenin kararına dayanak noktası oluşturduğuna dikkat çeker.

Egemenin kararıyla siyasal topluluğun dışına sürülen aslında hayatın kendisi yani "çıplak hayat"tır. Bu bakımdan, siyasi topluluğu kuran egemenin kararı, siyasi topluluk için uygun olan insan hayatı ile insanın diğer tüm canlı varlıklarla paylaştığı hayatın en temel biçimi olan "çıplak hayat" ayrımı üzerinde verilmiş bir karar olarak okunmalıdır. Böylece, insan hayatının siyasi topluluğa aitliği hakkında verilmiş hüküm veya karar, egemen iktidarın ilk kararıdır. Bu, aynı zamanda, hukukun ve ona eşlik eden "insanın suçluluğu" düşüncesinin de kökenidir. Dolayısıyla, hukukun kökeni, siyasi topluluğa ait olan insan hayatı ile çıplak hayat arasındaki ayrımın şiddetinde yatar. Hukuku şiddete bağlayan kurucu ilişki, çıplak hayatın yasaklanmasıdır. İnsanın suçluluğu da çıplak hayatın siyasi hayattan yasaklanmasının ürünü olarak görülmelidir.

Agamben'in çıplak hayat ve siyasal hayat ayrımı ile egemen iktidarı süreklilik ilişkisi içinde okuması, Batı düşüncesinde iki ayrı siyaset paradigmasının kurucusu sayılan Aristoteles ve Hobbes'u ortak bir temelde buluşturması anlamına gelir. Siyasetin, yalın insan hayatının siyasal toplulukta içlenerek dışlanması (Aristoteles) eylemine dayanması ile sivil veya siyasal toplumun, doğa halindeki kurt-insanın yasaklanma-

sına (Hobbes) bağılı olarak kurulması ortak bir temelden neşet eder. Aristoteles, “yalın hayatın ‘güzel gün’ü (evemēria) ile siyasal bios’un ‘büyük sıkıntısı’nı karşılaştırırken” (Agamben, 2001a, s. 19-20) Batı siyasetinin temelinde yatan bu sürekliliğin ilk adımını atmıştır Agamben’e göre. Batı siyaseti, Aristoteles’ten başlayarak, “kendisini gittikçe daha fazla bir biyosiyaset biçimine sokan bu metafizik görevi yerine getirirken, zoe ile bios ve ses ile dil arasında, kopukluk ve çatlakları iyileştirecek olan bir bağlantıyı inşa etmeye” (Agamben, 2001a, s. 19-20) çalışmaktadır.

Ancak asıl sorun ayrımın kendisindedir. Aristoteles’in siyaseti iyi ve erdemli bir hayat arayışının aracı kılması ve insanı siyasal bir hayvan olarak tanımlarken insanın canlılığı yerine dil sahibi bir varlık oluşuna vurgu yapması, çıplak hayatın siyasetin içinde ancak içlenerek dışlanan bir mevcudiyetinin olabileceği gibi bir sonuç doğurmaktadır. Siyaset alanının özel alandan bağımsız bir gerçekliğinin olması, dil ile siyasetin özdeşliğine yol açarken; yalın hayat, özel alanın dilsizliğine gönderme yapmaktadır. Bu nedenle, dil sahibi varlıkların yurttaş olarak siyaset sahnesindeki varoluşları, çıplak hayatın dilsizliğinin de olumsuzlanmasıdır. Böylece, Aristoteles’teki yalın hayat/canlılık, Hobbes’taki doğa halinin bir işlevi olarak anlam kazanırken; siyasetin kuruluşu, hayatın içlenerek dışlandığı bir mekanizma olarak işlemeye başlamaktadır. Aristoteles ve Hobbes, doğa halindeki hayatın kendiliğindenliği, canlılığı, güdüselliği veya dilsizliği varsayımına dayanarak siyaset haline geçişi mümkün gören bir epistemoloji ve antropolojiye bağılı kalmaktadır. Bunun sonucu olarak siyaset, bünyesinde doğa halinin bir istisna olarak işlediği huzursuz bir kendiliğe dönüşmektedir.

Bu bağlamda, Hobbes’tan Rousseau’ya modern şehrin ve siyasal alanın kuruluşunu bireyler arasında yapılan bir sözleşmeye bağlayan kurucu düşüncenin neden bir mitoloji olarak görülmesi gerektiği açıklık kazanır. Hobbes’un devlet kuramının özü, ilk hukuksal-siyasal ilişkinin sözleşme değil yasak(lama) ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hobbes’un egemen iktidarı, yurttaşların özgür iradelerinden çok insanların doğal hayatına göndermede bulunduğu için vatandaşların hayatı, “siyaset kümesinin ilk elemanı, yani siyasetin *Urphanāmen*’i” (Agamben, 2001a, s. 146) olmaktadır. Egemenlik alanı, doğal durumdaki insan hayatının yasaklanmasının bir sonucu olduğu için doğa ile kültür, şiddet ile hukuk bir belirsizlik mıntıkasında kaynaşmaktadır (Agamben, 2001a, s. 146). Bu nedenle medeni-sivil hayatı, doğa halinin tehlikelerinden arınmış bir yer olarak düşünemeyiz; nomosun/yasanın hükmünün geçerli olduğu alan tam tersine, egemenin herkese her şeyi yapma hakkının geçerli olduğu bir alandır (Agamben, 2001a, s. 146). Doğa hali egemenin kişiliğinde ve devlet sınırlarının içinde yaşamaya

devam etmekte; öldürülebilir ama ceza gerektirmeyen bir hayat olarak *Homo Sacer*'in (*Kutsal İnsan*) kimliğinde cisimleşmektedir.

Doğa halinin egemenin hukuk olarak koyutladığı alanın sınırları içinde ortaya çıkması, siyaset düzeninin doğa halinin yerini aldığını değil tam tersine siyaset tarafından yaratıldığını gösterir. Hobbes'un düşüncesinde devlet, insanların ölümden yani doğa halinden kurtuluşunu simgelerken; Agamben'e göre bu, insanın ceza gerektirmeksizin ölüme mahkûm edilmesi anlamında doğa halinin yeniden üretilmesidir. İnsanların güvenlik içinde yaşayacakları bir siyasal topluluk kurma amacını ifade eden egemenliğin, paradoksal olarak doğa halini yeniden üretmesi, yirminci yüzyılın totalitarizm deneyimlerinde olduğu kadar günümüzün güvenlik devleti uygulamalarında ya da göçmen kamplarında karşımıza çıkmaktadır.

Bu düşünce biçimi Agamben'i, egemenlik karşıtı bir tutum olarak demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi siyasal tasarıların gözden geçirilmesi veya mükemmelleştirilmesi çabalarından daha farklı bir siyaset pratiği üzerinde düşünmeye iter. Batı siyaset düşüncesinin temel işleyiş mantığını kuran antropolojik makineyle yüzleşmekteki isteksizlikleri nedeniyle insan haklarına dayalı bir siyaset ve etik, totalitarizm benzeri felaketlerle insanlığın yeniden karşılaşmasının önüne geçemeyecektir. Sürekli olarak yeni insani artıklar üreten antropolojik makinenin nasıl durdurulabileceği ve tekrar hayatın dışlanması üzerine kurulu bir mantık tarafından yönlendirilmeyen post-hümanist bir siyasetin mümkün olup olmadığı sorusu; Agamben'in siyaset felsefesinin özünü oluşturur. Siyaset ile hayat arasındaki ilişkiyi yasaklama ilişkisinin ötesinde düşünmek mümkün müdür? Siyasal topluluğun mevcudiyeti egemenlik ilişkilerinin ötesinde tasavvur edilebilir mi? Ya da hayattan daha iyi bir hayat yaratmanın şiddetini ve bu mantığın ya da arayışın yol açacağı toplumsal-siyasal felaketleri aşma iddiasında olan bir siyaset biçiminin temel parametreleri neler olabilir? Agamben'in sözleriyle, “*zoē*'nin ‘doğal güzelliğini’ siyasallaştırmak’ nasıl mümkün olabilir? Her şeyden önce, acaba *zoē*'nin gerçekten siyasallaştırılması gerekiyor mu; ya da siyaset, zaten *zoē*'nin en önemli merkezinde bulunmuyor mu?” (Agamben, 2001a, s. 21).

2. Biyosiyasetin Kökeni: Yaşam (*Zoē*) versus Hayat (*Bios*)

Agamben'in egemenlik eleştirisinin çıkış noktası, Eski Yunan siyaset düşüncesinde çatışmanın “hayat” kavramının sınırları içinde konumlandırılmış olmasıdır. Efendi-köle, burjuvazi-proletarya veya özne-nesne çatışmalarından önce, siyasi tarihin akışını belirleyen temel çatışma, insan hayatının iki ayrı görünümü arasında gerçekleşir: *zoē* ve *bios*. (Dubreuil, 2006, s. 84). Hayatın birinci görünümü, Eski Yunan'da

“bütün canlı varlıkların (hayvanların, insanların ya da Tanrıların) ortak özelliği olan yalın yaşama/canlılık olgusunu” ifade ederken; ikincisi, “bir birey ya da grubun bir özelliği olan yaşam(a) biçimine (hayat tarzına)” (Agamben, 2001a, s. 9) karşılık gelmektedir. Bu bakımdan, klasik siyaset düşüncesinin iki kurucu ismi Platon ve Aristoteles’in, siyasal hayatı (*Bios Politikos*) tanımlarken *bios* terimini kullanmayı tercih etmiş olmaları, belirli bir yaşama biçiminden yani çerçevesi belli bir yaşamdan yalın doğal hayatı yalıtılmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylece, yalın veya doğal hayat, sadece hayvanlara özgü üremeye dayalı bir hayat biçimi olarak özel alana (*Oikos*) özgü kılınmıştır. Agamben’in işaret ettiği gibi, Aristoteles, ideal siyasal toplumu, yalın yaşama olgusundan uzaklaşmış bir hayat biçimi olarak tanımlar. İnsan canlı bir varlıktır; ancak daima daha iyi bir hayat hedefiyle yaşar. İnsanın kendi biyolojik varlığını aşma çabasına aracılık eden bir faaliyet türü olarak siyaset, “hayatın kendi kendini iyi hayata dönüştürmesinin gerektiği ve siyasallaştırılması gereken şeyin daima zaten çıplak hayat olduğu” (Agamben, 2001a, s. 16) bir yer anlamına gelir.

Aristoteles, insanın siyasal bir hayvan oluşunun en belirleyici özelliği olarak dil yetisine işaret ederken (Aristoteles, 2002, s. 9-10); siyasetin amacını mutluluk olarak belirlemesi bu yetinin doğal bir sonucu olarak görülebilir (Agamben, 2007, s. 2). Bu nedenle, *Nikomakhos’a Etik*’in birinci kitabı, en yüksek iyi olarak mutluluğun araştırılmasını, siyaset bilgisinin nesnesi olarak tanımlayacaktır (Aristoteles, 2002, s. 1097b:s.17). Mutluluğun ne olduğu ise, insanın işi (*Ergon Antbropou*) sorununu inceleyerek bulunabilir. *Ergon* sözcüğünün Yunanca’da iş, çalışma anlamına geldiğine dikkat çeken Agamben, sözcüğün bu alıntıda geçen anlamının, Aristoteles’in temel kavramlarından biri olan etkinlik halinde olan yaşama (*Energeia*) yakın anlamda olmasının sözcüğü daha karışık hale getirdiğini belirtir (Agamben, 2007, s. 1-2). Bu alıntıda geçen insanın işi sözcüğü, genel olarak iş veya çalışma anlamında kullanılan sözcükten çok, Aristoteles tarafından potansiyel kavramıyla (*Dynamis*) işlevsel bir karşıtlığa işaret etmektedir. Başka bir deyişle, etkinlik halinde varlık olarak insanın işi, Aristoteles’in andığı somut toplumsal figürlerden bağımsız olarak insanı belirleyici kılan bir yaşama karşılık gelmektedir. Agamben, etkinlik halinde varlık olarak insanın, yapabilme kudretinde olan potansiyel sahibi saf bir varlık olarak insanın yadsınması olduğuna dikkat çeker. Daha sonra göreceğimiz gibi, Agamben’e göre kurucu siyaset düşüncesinin, ege-menliğe dayanmayan bir siyaset alanının imkânı bakımından başarısız olduğunu söylemek mümkünse, bunun en önemli nedeni, Aristoteles’in siyasal ontolojisinin etkisi altında, potansiyel olanı edimsel olandan bağımsız biçimde tasavvur eden bir potansiyel ontolojisi geliştirememiş olmasıdır.

İnsanın işi ne beslenme ve büyüme gibi bitkilerle ortak bir yaşama karşılık gelir ne de belirli duylara sahip olmak anlamında hayvanlarla ortak yaşamın bir özelliğidir. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan, etkinlik halinde varlık olmasıdır. Etkinlik halinde varlık olarak insanın işi, «ruhun akla uygun ve akıldan yoksun olmayan etkinliği» (Aristoteles, 2009, s. 1098a: 18) olarak anlam kazanır. Böylece, Aristoteles en yüksek iyiyi, insanın işiyle, belirli bir faaliyet türüyle ya da etkinlik halinde varlıkla ilişkilendirmektedir. Aristoteles'e göre insanın işi, dile uygun olarak hareket eden bir yaşam biçimine karşılık gelir. Bu yaşam biçimi; insanın dilsel, rasyonel bir varlık olma potansiyelinin edimsellik kazanmasıdır (Agamben, 2007, s. 5). Başka bir deyişle, insanın işi etkinlik halinde varlık olarak insanın asli yapabilme potansiyelinin işlenmesidir. En yüksek iyi olarak mutluluk, insanın yapabilme potansiyelini akıl ve dil sahibi bir varlık olarak hayata geçirebilmesine bağlıdır. Bunun gibi mükemmel siyasal topluluk olarak *polis*'de, hayat ve iyi hayat arasındaki farklılık yoluyla kurulacaktır. İşte insanın işi nasıl ki, iyiye ve mutluluğa götüren bir etkinlik olarak potansiyelin bastırılması ise; en yüksek, mükemmel topluluk olarak *polis* hayatı da salt güdüsel (beslenme ve duyu gibi) özelliklerin bileşimi olarak çıplak hayatın dışlanmasıdır (Agamben, 2001a, s. 16).

Aristoteles'in mutluluğu tanımlamak yerine, ona götüren yol üzerinde durması; insanın etkinlik halinde varlık olma yönüne vurgu yapması, Agamben'e göre Batı siyasal düşüncesini işleten mantığın temelidir. Aristoteles'in insanın işi hakkındaki analizi ile onun siyaset felsefesi arasındaki ilişki böylece iki maddede özetlenir. Bir işle (*Ergon*) bağlantılı olarak tanımlandığı sürece siyaset, eylemsizlik veya potansiyellik değil edimsellik siyasetidir; ve bu iş (*Ergon*) öncelikli olarak, basit yaşama olgusunun, çıplak hayatın dışlanması bağlamında en yüksek iyi olarak belirli bir yaşama biçimine yöneliktir. İşte Aristoteles'in Batı siyaset düşüncesine bıraktığı miras budur. Ancak bu mirasın, yaşamın sürekliliğinde bir dizi kesinti, kopuş veya karşıtlığın sonucu olarak hayatı tanımladığı ölçüde, açmazları olan bir miras olduğunu eklemek gerekir. Bu bağlamda, Agamben'in kendi başına dil ile yalın hayat arasında kurduğu bağlantının daha sonra dilin kesintiye uğratılması olarak insan dili ile hayatın kesintiye uğratılması olarak hukuk kavramı arasında kurduğu bağlantı üzerinden yeniden karşımıza çıkacağını vurgulamak gerekir (Agamben, 2006; McLoughlin, 2009, s. 163). Aristoteles'e göre hayat, “belirlenemeyen ama tam da belirlenemediği için durmaksızın eklemelenip bölünmesi gereken bir şeymişçesine” (Agamben, 2009, s. 21) gelişmektedir.

Aristoteles'in *De anima* adlı eserinde olduğu gibi belli bir varlığa neden canlı dendiğini sormak, yaşamının bu varlığa ait oluşunu sağlayan temeli aramak demektir. Yaşamın belli bir varlığa atfedilebilmesini sağlayan ilke üzerinden, insan-hayvan, insa-

ni-insani olmayan gibi karşıtlıklar yoluyla insan üreten mantığı Agamben, “antropolojik makine” (Agamben, 2009, s. 22) olarak adlandırır. Antropolojik makine, “bir insani olanı hayvanlaştırarak, insandaki insani olmayı: *Homo alalus*’u ya da insan-maymunu yalıtarak çalışır” (Agamben, 2009, s. 42). Agamben’in Kojéve’in yaptığı Hegel okumasına dayanarak söylediği gibi, “insan biyolojik olarak verilmiş bir töz değildir: İnsan, daha ziyade, ‘antropofor’ (insana götüren) hayvanlıkla bu hayvanlıkta bedenleşen insanlığı her seferinde –hiç olmazsa fiilen- birbirinden ayıran, hep duraklarla kesilmiş diyalektik gerilim alanıdır. Tarihsel olarak, insan ancak bu gerilimde vardır: İnsan, kendisini destekleyen antropofor hayvanı aşması ve dönüştürmesi ölçüsünde insani olabilir ancak çünkü insan, sadece olumsuzlama eylemi aracılığıyla, kendi hayvanlığına hükmetme ve gerekirse, onu yok etme kapasitesine sahiptir” (Agamben, 2009, s. 19).

Fundamental Concepts of Metaphysics ve *Parmenides* derslerinin bir okumasına dayanarak, Heidegger’in *Dasein* olarak insanın hayatı ile hayvan hayatı arasında kurduğu farklılığı, antropolojik makinenin içerme-dışlama mantığının bir yansıması olarak görür Agamben. İnsanın dünyayla kurduğu ilişki ya da insanın dünyaya “açıklığı” ile hayvanın çevresine kapalılığı arasındaki farklılık, *Dasein*’i hayvan hayatından ayıran temel özelliktir. Hayvan, onu çevreleyen dış dünyanın uyarısında tutuklu kalmış bir varlıktır; bu nedenle hayvanın, dünyadan yoksun olduğu (*Weltharm*) söylenebilir. “Hayvan kendi uyarısında esas itibariyle tutulmuş ve tamamen içe alınmış halde olduğu için gerçek anlamda eyleyemez (*handeln*) ya da uyarısına yönelik bir tutumda bulunamaz (*sich verhalten*): yapabileceği sadece davranmaktır (*sich benechmen*)” (Agamben, 2009, s. 55).

İnsan ise, “dünyaya biçim verendir (*Weltbildend*)” (Agamben, 2009, s. 54). İnsan, hayvandan “özel uyarıların çemberiyle ilişkisini asılı tutmak ve atıl kılmak” (Agamben, 2009, s. 71) yoluyla farklılaşır ve bu sayede dünyaya biçim verme yetisine erişir. Bu nedenle, Agamben Heidegger’i, özellikle bir halk için kendi kaderini tayin etmenin mümkün olduğu yer anlamında *polis*’in hala gerçekleştirilebilir olduğuna inanan son filozof olarak niteler: “Bir başka deyişle o, antropolojik makinenin her defasında insan ile hayvanın, açık olan ile açık-olmayan arasındaki çatışmaya karar vererek ve onu yeniden kurarak, bir halk için hala bir tarih ve kader çizilebileceğine (...) inanan son kişi olmuştur” (Agamben, 2009, s. 78).

Buradan hareketle, örneğin, modern Avrupa dillerinde “halk” sözcüğünün genellikle hem üniter bir beden olarak vatandaş topluluğuna hem de siyasal alandan dış-

lanmış alt sınıf üyelerine işaret eden bir sözcük olması, insanın içindeki *antropofor* hayvanı aşma mücadelesinin bir dışavurumu olarak okunabilir. Siyasal alandan dışlanmış insanların çıplak hayatı olarak halk kitlesi ile siyasal alana meşruiyet kazandıran egemenliğin öznesi olarak yurttaş, temeldeki biyosiyasal bölünmenin halk sözcüğüne yansımadır (Agamben, 2001a, s. 231). Halk daima gerçekleştirilmesi gereken bir ideal olarak görüldüğü için, bütün kimliklerin kaynağı ve modern ideolojilerin dayanak noktası olarak daima yeniden tanımlanması gerekmiştir. “Dışlama, dil, kan ve toprak aracılığıyla” kendisinden arındırılan bir gerçekliği yansıtan “halk”, kendinden bazen sınıf kategorileri yoluyla, bazen egemenlik kategorileri bazen de kapitalist gelişme kategorileri yoluyla arındırılmıştır (Agamben, 2001a, s. 231). Ancak, yeniden dışlanmış hayatlar üretmek şeklinde bir sonuç ortaya çıkarmıştır bu durum. Halk teriminin yansıttığı insanın içindeki temel bölünmeyi aşma ve daha iyi, gerçek, bölünmemiş bir halk yaratma amacı yeni çıplak hayatlar üretmiştir. Nazizm’in nihai çözüm programı, sosyalizm deneyimi veya demokratik-kapitalist proje, antropolojik makinenin değişen amaçlar yönünde işlediği örneklerdir.

Bu durumda temel soru, “insan daima ardı arkası kesilmeyen bölünme ve kesinti yeri –ve aynı zamanda ürünü” ise ve modern siyasal ideolojiler insanı insandan ayıran temel biyosiyasal bölünmeyi yansıtan bir insan ve halk kavramı üzerinden işliyorsa; yeniden çıplak hayatlar üretmeyecek bir siyaset biçimi nasıl tasavvur edilebilir sorusudur. İnsan hakları ve onun evrensel değerleri adına konuşan egemen liberal demokratik siyasetin, gerçekte, insanın içindeki bölünme ve kesintileri esas aldığı; gücünü ve meşruiyetini insanın hayvansal olandan ontolojik ve epistemolojik üstünlüğü varsayımı üzerinden geliştirdiğini de düşündüğümüzde; alternatif bir siyasetin imkânları bakımından, Agamben’in sorusu daha da önem kazanmaktadır.

3. Modernliğin Yasası: Hayatı Hukuka İşlemek

Aristoteles bağlamında *zoē*'nin çıplak hayatına karşı *bios*'un siyasal hayatı ayrımında somutlaşan biyosiyasal bölünme, modernite bağlamında devlet biçimi ya da hukuk biçimi ile yaşam biçimi ayrımında karşımıza çıkmaktadır. Agamben yaşam biçimi kavramıyla, “biçiminden asla ayrılamayacak olan bir yaşamı, içinde çıplak yaşam gibi bir şeyi yalıtmanın asla mümkün olmadığı bir yaşamı” (Agamben, 2005, s. 24) kasteder. Yaşam biçimi kavramı, insanın yapabilme kudretine (*Potenza*) sahip bir varlık oluşuna işaret eder; insanın potansiyel sahibi bir varlık olarak kendi gücünün ötesindeki dışsal bir gücün dolayımına ihtiyaç duymaması anlamına gelir. Bu nedenle,

siyasal iktidar (*Potere*) her şeyden önce insanın gücünün veya potansiyelinin olumsuzlanması; başka bir deyişle, yaşam biçiminin inkârıdır.

Agamben'in savı, yaşamın içkin gücünün yerini siyasal iktidarın/egemenin dışsal gücünün almasını, çıplak hayatın üretilmesinin yani yaşam biçiminin kesintiye uğratılmasının bir sonucu olarak görebileceğimizdir. Egemen, kendini, çıplak hayatı/yaşam biçimini olumsuzlayarak üretir. Egemenin yaşam biçimini olumsuzlayarak kendi iktidarını üretmesi istisna hali paradigmasına hayat vermiştir. Hayatın hukuki bir anlam kazanarak hak öznesine dönüşmesi (ve böylece yurttaş kimliğinin oluşumu); egemenliğin kuruluşu için hayatın bir istisna olarak dışlanmasıdır aslında. Roma hukukunda hayatın *vita* sözcüğüyle karşılandığını hatırlatan Agamben, bu kavramın normal kullanımda basit yaşama olgusuna işaret ettiğini vurgular (Agamben, 2005, s. 321). Ancak, insanın hukuk ve siyaset alanındaki hayatı söz konusu olduğunda hayat kavramı teknik bir terime dönüşür. Hayat, yalın yaşama olgusundan farklı bir gerçekliği temsil etmeye başlar. Bu ikinci anlamda hayatı teknik bir terime dönüştüren, egemenin hayat üzerindeki hükümler hakkıdır. Bu durumda hayatın, egemenin öldürme hakkının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Hobbes'un egemenlik kuramında hayat, her zaman ölüm tehdidinde maruz kılınmış olması bakımından tanımlanır; doğa halindeki hayat, herkesin her şey üzerindeki egemenlik hakkını yansıtırken, siyasal toplumdaki hayat, egemenin herkesin hayatı üzerindeki karar verme hakkını yansıtır. Her iki durumda da hayat, bir egemenlik ilişkisinin nesnesi olarak görünür. Bu nedenle, üzerinde şiddet uygulanan, dışlanması gerekmeyen bir hayat olmaksızın devleti düşünmek mümkün değildir. Egemenliğin temeli, "hemen istisnaya dönüştürülmesi ve şehre içerilmesi gereken" (Agamben, 2005, s. 321) bir hayatın varlığına gereksinim duyar.

Egemenliği, Schmitt'in "istisna hali" kavramından hareketle tanımlayan Agamben, istisna olarak çıplak hayatın dışlanmasıyla canlılığın hukuk alanına sokulduğuna dikkat çeker. Egemen, kendini üretmek için çıplak hayatın dışlanmasına ihtiyaç duyduğu ölçüde, hayatı bir normlar çerçevesinde yapılaştırır. Böylece, hayat, hukuki bir terime dönüşür ve egemenin öldürme doğal hakkının kaynağını oluşturur. Bu nedenle, hukuk öncelikle, ihlalinin cezalandırma gerektirdiği emir ve yasaklar manzumesi olarak değil bir istisna olarak hayatın dışlanması anlamında şiddetin ilk biçimidir. Bu anlamda, "hukukun ilk hali istisnadır" (Agamben, 2001a, s. 40).

Modern devletin yükselişiyle hayatın hukuk alanına ve bununla eş zamanlı olarak da egemenlik alanına sokulması, modernitenin yeni toplumsal-siyasal düzeninin

ihtiyaç duyduğu insan tipinin üretilmesi adına bölünmesi, indirgenmesi, ayrılması ve kesilip atılması gereken hayatlar biçiminde karşımıza çıkar (Bauman, 2009, s. 161). Çıplak hayatın istisna olarak siyasal düzende içlenmesini öngören mantık, modernite bağlamında insan artığı üreten bir düzene dönüşmektedir. Modern devlet yurttaşlığa kabul koşullarını belirlerken yurttaş olmayanların sınır dışı edilmelerini ve iyi bir yurttaş olmanın gereklerini de tayin etmiş olur. Yurttaşlık normlarına uygun olmayan devletsizler veya endüstriyel modern topluma uyum sağlayamayan “yeteneksizler” “artık” olarak dışlanırlar; böylece, üzerlerinde herhangi bir yasanın veya ilahi hükmün geçerli olmadığı, yok edilmesi cezai yaptırım gerektirmeyen bir varlık olarak egemenin nihai hükmünü cisimleştirirler.

Agamben, bu nedenle, modern dünyanın *nomos*'u (yasası) olarak Foucault'nun analiz ettiği hapishaneleri değil kampları gösterir. Kamp, hayatın hukukla kesiştiği; hukukla hayatı ayırt etmenin imkânsız olduğu yerlerdir. Başka bir deyişle, hukuk kurallarının herhangi bir yaptırım gücünün bulunmadığı mekânlardır. Hapishaneler ise normal hukuk düzeninin sınırları içinde yer alan ve ceza hukuku normlarının geçerli olduğu alanlar olarak görülebilir. Kampı hapishaneden farklı kılan özelliği hukuk düzeninin istisna üzerine oturduğunu görünür kılmıştır. Bir bakıma hayat (*Vita*) hukuka sokulmasaydı; hukuk, hayatın dışlanması üzerine kurulu olmasaydı kamp da olmazdı denilebilir. Egemenin hangi hayatların yaşanmaya değer hayatlar olduğunu belirleme kararını yansıttığı için kamplar; hukukun, yurttaşlığın, egemenlik sınırlarının dışına sürülmüş yaşanmaya değmeyen hayatların tutulduğu mekânlar olarak anlam kazanır. Dolayısıyla, Auschwitz'de Yahudilerin toplu imhasını mümkün kılan koşulları anlayabilmek açısından hukukla hayat arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekir (Agamben, 2010, s. 13).

Auschwitz, siyasi iktidarın hukuk normlarına uymadığı ya da hukuku araçsallaştırdığı koşulların değil tam tersine hukukun tesis ettiği egemenlik alanının bir ürünüdür. Bundan dolayı, pozitif hukuk anlamında hukuksuzluğa atıf yaparak kampı anlamak mümkün olmayacağı gibi hukuka dayanarak geliştirilecek siyasetler (insan hakları, hukuk devleti vb.) üzerinden kampı aşmaya çalışmakta, çözümü sorumlunun kendisinden beklemektir. Bu açıdan, kampı sorgulayan eleştirel yaklaşımların genellikle etik kategoriler ile hukuki kategorileri birbirine karıştırdığından bahseden Agamben, suçluluk, sorumluluk, masumiyet, yargı, bağışlama gibi “ahlaksal ve dinsel yargılarımızda başvurduğumuz kategorilerin neredeyse hepsi(nin), bir şekilde hukuk tarafından kirlenmiş” (Agamben, 2010, s. 13) olduğunu savunur. Etik ve siyasal bakış açılarımızın hukuk tarafından soğurulması, analiz ve çözümlerimizin hukukun ufkuyla sınırlı olması

sonucunu doğurmaktadır. Oysa “hukukun amacı, adaleti sağlamak değildir. Gerçeğin doğrulanması da değildir. Hukuk, gerçekten ve adaletten bağımsız olarak, sırf yargı peşindedir. Adil olmayan bir hükmün bile kendisinde barındırdığı yargı gücü, bunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır” (Agamben, 2010, s. 18).

Bu nedenle, öncelikle hukukun ardındaki egemenlik nosyonunu sorgulamak ve şiddet ve iktidar sorununu kategorik olarak devletin bakış açısından incelemeyi bırakmak gerekir; böylece, kampı üreten modern biyosiyaset düzenini daha iyi kavramak mümkün hale gelecektir. Bunun için “egemenliğin veya devletin meşruiyeti nedir?” gibi modern siyaset düşüncesini daha çok meşgul eden devlet ve hukuk merkezli sorunlarla hareket etmek yerine hayatın neden dışlanarak içlenen ve hukuk tarafından tesciline ihtiyaç duyulan bir şey olduğunun soruşturulması gerekir (Pan, 2009, s. 2).

İstisna hali paradigması, karar, hayat ve hukuk arasındaki ilişkilerin egemenlik kavramı aracılığıyla modern devletin merkezi düzenini oluşturduğunu anlatmaktadır. Hayatın dışlanmasına dayanan istisna halinin çağdaş siyasette egemen bir yönetim tekniğine geldiğini öne süren Agamben, egemen iktidarın gerekli gördüğü durumlarda hukuku askıya alarak veya hukuku araçsallaştırarak hayat üzerinde disiplin uygulamasını, hukukun üstünlüğü ilkesinin bir sapması olarak değil, hukukun ontolojik zorunluluğu olarak ele alır. (Agamben, 2010, s. 167). Bu bakımdan örneğin modern totalitarizm olgusu, hukukun temelindeki siyasal kertenin bir başka deyişle egemen kararın görünür olduğu tarihsel bir örnektir.

Modern devlet bağlamında, hayat üzerinde uygulanan iktidar düzeneğinin şifresini veren ve hukuku var eden istisna hali, iç savaş, ayaklanma, kuşatma veya direniş gibi olaylardan farklı bir olgudur. İstisna hali, hukuk veya anayasa metni üzerinde zaten öngörülmüş olan bu tür zorunluluk halleri ile karıştırılmamalıdır. Bu açıdan, “istisna halinin anayasada ya da yasada öngörülmesinin uygun olduğunu savunanlar ile tanımlı gereği norma sokulamayacak bir şeyin yasa yoluyla düzenlenmesi iddiasını kesin olarak eleştirenler” (Agamben, 2006, s. 18). arasında bir ayırım yapılması gerekir. Agamben birinci grupta yer alanların bazısının, hukukun askıya alınmasına yol açan istisna halini, pozitif hukukun kaynaklarından biri olarak algıladığına bir kısmının da “devletin kendini korumasına yönelik öznel –doğal ya da anayasal- bir hak olarak” anladığına vurgu yapar (Agamben, 2006, s. 32-33).

Bu görüşlerin ikisi de istisna halini hukuk düzeni bağlamına oturtmaya çalışırlar. Hukuk alanı, istisna halini yargılamak için nesnel bir ölçüt olmayı sürdürür. İstisna hali ya hukuka aykırı bir eylemin cezalandırılmasının sonucu olarak başvuru olan bir yön-

temdir ya da hukuk tarafından öngörölmüş ve devletin varlığını korumaya yönelik bir ön tedbir olarak düşünölmüştür. Oysa Agamben'e göre, "istisna hali, hukuki düzenin ne dışında, ne de içindedir (...) istisna halinin tanımı sorunu, tam olarak, iç ile dışın birbirini dışlamadığı, tersine birbirini belirlediği bir eşik (...) bölgesi ile ilgilidir" (Agamben, 2006, s. 33). Agamben, hukukun askıya alınması anlamına gelen istisna halinin, hukuk düzeninin içinden kavranılamayacağını, hiçbir hukuk düzeninin hukuksuzluğa kendi bünyesi içinde yer vermesinin düşünölemeyeceğini belirtir. Bu nedenle, hukukun temel kurucu dayanaklarından biri olan istisna halini hukuk düzeni içinden değil de siyasal alanda arayan Schmitt'in egemenlik kuramı önem kazanır.

Balibar'ın hatırlattığı gibi, Schmitt'in egemenlik kavramlaştırması, günümüzde, sadece "egemenci ya da ulusal cumhuriyetçi söylemlerin kaynaklarını anlamak için değil ama anayasa hukukunu yeniden inşaaya yönelik çalışmaları (Oliver Beaud), 'otoritenin mistik temellerini' (Derrida), 'kurucu iktidarın ütopyacı projelerini' (Negri), ya da -'kozmpolit hakkı' yürürlüğe koyma (Habermas) denemelerini aydınlatmak için de vazgeçilmez bir kaynaktır" (Balibar, 2008), s. 168). Schmitt, gerek hukukun temelini anlama çabalarına gerekse siyasal olanı başka bir deyişle kurucu siyaset uğrağını yeniden düşünme girişimlerine aracılık etmektedir. Agamben'in Schmitt okumasının her iki gündemi de içerdiğini söylemek mümkündür.

Schmitt, *Siyasal İlahiyat* (1922) isimli çalışmasında egemeni bir sınır kavramı olarak tanımlar (Schmitt, 2002, s. 13). Egemen, hukukun hem içinde hem de dışındadır. Bunun nedeni egemenin, hukuku, kendi kararıyla varetmesi ve bunu yaparken kendinden önceki verili herhangi bir norma dayanmamasıdır. Dolayısıyla, egemenin kararı, verili normlar çerçevesinde belirlenmiş bir kuralın ifasından çok, boşluktan yeni bir normlar manzumesi yaratmak olarak görölebilir. Egemen, hukuku askıya alarak yerleşik hukuk düzeni içinde bir boşluk açar. Egemenin hukuku askıya alması, Schmitt'in ünlü deyişle, neyin istisna olduğuna dair verdiği kararın doğrudan bir sonucudur. Bu nedenle, istisna hali hakkında verilen karar, "kelimenin tam anlamıyla 'karar'dır" (Schmitt, 2002, s. 13). Yürürlükteki bir kanunu ilga etme yetkisini, "egemenin alametifarikası" olarak gören Schmitt açısından, "kamu düzeni ve güvenliğinin ne olduğunu, ne zaman bozulduğunu vb. kesin olarak belirlemek" (Schmitt, 2002, s. 17) egemenin görevidir. Bu açıdan diğer tüm düzenler gibi hukuki düzende norma değil bir "karar"a dayanmaktadır ve istisna, egemenin ilk kararıdır.

Bu bağlamda "hukukun gücü" kavramı, ne yasama gücü ile ne de yürütmenin faaliyetleri ile ilişkilendirilebilir (Derrida, 2010, s. 79-127; Mills, 2008b). Hukukun gücü, istisna halinde olduğu gibi, ancak yasadan soyutlanarak düşünölebilecek bir güce

gönderme yapar. İstisna hali, “yasadız bir yasa gücünün söz konusu olduğu (...) bir yasadızlık uzamı” (Agamben, 2006b, s. 50) olarak “yasanın gücü”nün siyasal anlamda geçerli olduğu bir duruma gönderme yapar. Başka bir deyişle, yasanın egemenin kararıyla bağlantılı olması, yasanın hem geçerli hem de geçersiz olabileceği durumların yaratılmasını olanaklı kılar. Bu nedenle, istisna hali, “bir yandan, normun yürürlükte olduğu, ama uygulanmadığı. . . öte yandan, yasa değeri olmayan kararların yasanın ‘güç’ünü edindikleri bir yasa halini tanımlar” (Agamben, 2006, s. 50). Egemenin kararıyla ilintili bu yasadız yasallık hali ya da yasalı yasadızlık hali, kamp gibi totaliter deneyim mekânlarını anlamının anahtarıdır.

4. Hukuk Biçimi: Anlamı Olmadan Yürürlükte Olma

Hukuk biçiminin temel yapısını yasaklama fiilinin oluşturduğunu söyleyen Agamben, yasaklı olmanın Latin kökenli dillerde, “-nin merhametine kalmak” ile “kendi iradesine bırakılmış, özgür olmak” (Agamben, 2001a, s. 43) anlamlarını birlikte içerdiğine dikkat çekerken, yasaklamanın hem dışlanmış olmaya hem de herkese açık, serbest olmaya işaret ettiğine vurgu yapar. Dolayısıyla, egemenin istisna halinde hukuku askıya almasıyla birlikte “*nomos* hayatı terk ederek onu yasak alanında” tutar. Bu durumda yasaklı kimse, “tam anlamıyla hukukun dışına atılan ve hukukla ilgisi koparılan birisi değil; hukuk tarafından terk edilen, yani hayat ile hukukun, dışarıdaki ile içeridekinin birbirinden ayırt edilemediği eşik alanda bırakılan ve burada tehdit edilen bir kişidir” (Agamben, 2001a, s. 43).

Agamben’e göre belirleyici özelliği anlamı olmadan yürürlükte olmak olan hukuk biçiminin en iyi ifadesi, Aristoteles’in potansiyel tanımında yer alır. Potansiyel, “edim kapasitesine bunu gerçekleştirmeyerek” sahip olan şeydir (Agamben, 2001a, s. 65; Colebrook, 2008, s. 107). Agamben’in Aristoteles’e dayanarak söylediği gibi, potansiyelin potansiyel olarak varlığını sürdürebilmesi ya da “hemen edimsele dönüşmemesi (...), edimsele geçmeme kabiliyetine sahip olması(na), (yapma)ma ya da (olma)ma potansiyeli olarak var olması(na)” (Agamben, 2001a, s. 64) bağlıdır. Potansiyel, edimsele dönüşmeme kabiliyetine sahip olmak dolayısıyla hükmünü geçerli kılan bir güçtür. Buradan hareketle Agamben, hukuk biçiminin doğasının bir dışavurumu olarak istisna üzerindeki geçerliliğini artık geçerli olmamak şartıyla sürdüren egemen yasaklama ile “edimsel bağlamında kendisini tam da sahip olduğu olmama kabiliyetiyle yaşatan” (Agamben, 2001a, s. 66) potansiyelin yapısı arasında yakınlık kurar. Hukukun biçimini kuran egemen yasaklamanın paradoksu, kendisini hayat üzerinde mutlak iktidar olarak gerçekleştirmek için kendisini askıya almak zorunda olmasıdır.

Agamben'in potansiyelin ontolojisi, istisna hali ve hukuk biçimi arasında kurduğu bağlantıyı örneklemek için Kafka'nın metinlerine gönderme yapması bu açıdan önemlidir. Kafka'nın eserlerinin (özellikle *Dava* ve *Şato*) sadece olağanüstü dönemlerle sınırlı tutulamayacak bir insanlık durumunu yansıttıkları düşünüldüğünde, Agamben'in hukuk biçiminin doğasını anlama isteği daha da açığa çıkar. Nitekim Agamben'in Benjamin'den hareketle modernite düzeninde istisnanın kural haline geldiğini hatırlatması, onun bakışının sadece hukukun askıya alındığı askeri ve siyasi kriz dönemleriyle sınırlı olmadığını gösterir. Bu açıdan istisna halinde yaşanan bir hayat, sadece “hukukun uç ve aşılmaz biçimini tanımaktan ibaret olan” (Agamben, 2001a, s. 83) bir girişime karşılık gelmektedir. İnsanın nedenini bile anlamadan *dava* edilebilmesi, mahkûm olması veya cezalandırılması, şatonun aşağısındaki köyde yaşanan hayatın hukukla iç içe geçmesinin sonucu olarak yorumlanmalıdır. Ona göre Kafka'nın betimlediği hayat, anlamı olmadan yürürlükte olan bir hukuk altında yaşanan bir hayatı betimler: “Burada hukuk, içerikten tamamen yoksun olmasının karşılığında hayatı her tarafından kuşatmıştır ve yanlışlıkla çalacağınız bir kapı sizi sonu gelmez mahkeme celselerine taşıyabilir” (Agamben, 1999, s. 71).

Sonuç Yerine: Herhangi Varlıkların Siyaseti

Agamben; çıplak hayat, egemenlik ve istisna hali tartışmaları yoluyla çağımızda siyasetin artık biyosiyasete dönüşmüş olduğundan bahseder ve görüldüğü gibi, kampı, modern siyasal gerçekliğin *nomos*'u veya paradigması olarak sunar. Siyasetin biyosiyasete indirgenmesi ve norm ile istisnanın, kural ile kurgunun iç içe geçmesi bağlamında Agamben'in düşüncesinde siyasal eylemin yeri ve statüsünün ne olduğu soruları önem kazanmaktadır. Agamben'in çalışmalarında siyasetin, kamp olgusu ve istisna hali çözümlenmelerinden bir “yaşam biçimi” düşüncesinin üretilmesine doğru genişlediği söylenebilir. Başka bir deyişle, Agamben'in, egemenliğin ve egemen yasaklamanın çözümlenmesinden hareketle, egemenlik siyaseti tarafından kurulmuş veya biçimlendirilmiş olmayan bir varoluş biçimi olarak özneliğin yeniden düşünülmesine yönelik bir çaba içinde olduğunu görmek mümkündür. Agamben'in öznellik düşüncesi, siyasetin iktidar pratikleri kadar öznellik süreçleri açısından da ele alınmasını gerektirir. İktidar biçimleri sadece baskıcı veya disiplinci değil aynı zamanda üretkendir; bu durum, egemen iktidar ve çıplak hayat arasındaki ilişkinin siyasal eylemin yeniden yapılandırılması doğrultusunda kullanılabileceği anlamına gelir (Agamben, 1999, s. 71).

İnsan-hayvan ayrımını Alman-Yahudi, yurttaş-mülteci ayrımına dönüştüren antropolojik makinenin işleyişini durdurmak ve kendi biçiminden yalıtılamayan bir varoluş olarak hayatı mümkün kılmak “gelmekte olan birlikteliği” (*Coming Community*)

hedefleyen bir öznellik ve siyasal eylem biçimini gerektirmektedir. Kendi varlığından başka herhangi bir aidiyet biçimine dayanmayan “herhangi tikelliklerin” (*Whatever Singularities*) birlikte varoluş tarzı anlamına gelen “gelmekte olan birliktelik,” Agamben’e göre, potansiyel ve edimsel ontolojilerinin yeniden düşünülmesini öngörür. Sadece bu tür bir siyaset biçimi, egemenliğin işlemek için gereksinim duyduğu yaşam biçimini bölen ayrımlara son verme potansiyeline sahiptir. (Passavant, 2007, s. 147; Borislavov, 2005, s. 174).

Agamben’e göre, “gelmekte olan varlık herhangi varlıktır” (*The coming being is whatever being*) (Agamben, 2001b, s. 1). Bu cümlede geçen iki terim de Agamben’in önerdiği siyaset kavramının iki temel ögesini oluşturur. Egemenliğe dayanmayan ve dışlayıcı olmayan; dolayısıyla ne varlığını şiddete borçlu olan ne de istikrarı için şiddete gereksinim duyan yegâne siyasal topluluk biçimi herhangi tikelliklerden oluşan “gelmekte olan birlikteliktir.” Bu cümledeki “herhangi” (*Whatever*) ifadesi, ne evrensel ne de bireysel bir varoluşa atıf yapar (Edkins, 2007, s. 73). Agamben’in deyişiyle, herhangi “tikellik bilgiyi, bireysel olanın tanımlanamazlığıyla evrensel olanın tasavvur edilemezliği arasında seçim yapmaya zorlayan hatalı ikilemden kurtulmuştur.” Herhangi tikellik, “kendi başına varlığa” (*such as it is*) işaret eder. Bu bağlamda, kendi başına varlık olarak herhangi tikellik, onu bir ulusa, toprağa, dine, kimliğe, sınıfa veya cinsiyete (kızıl, Fransız, Müslüman vb.) ait kılan tanımlayıcı özelliklerinden sıyrılmıştır. Böylece, herhangi birliktelik, ortak bir kimliği veya siyasal projeyi paylaşmayan varlıkların birlikte varoluşu anlamında (Jean-Luc Nancy’nin “-ile varoluş” kavramından farklı olarak) bir birlikte yaşama işaret eder (Nancy, 2010, s. 73).

Etik Beyan

“Hayatın Hakkını Gözetmek: Giorgio Agamben’in Siyaset Felsefesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Agamben, G. (1999). *Means Without Ends: Notes on Politics*. (G. Albert, Çev.) Stanford, CA: Stanford University Press.

Agamben, G. (2001a). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Agamben, G. (2001b). *The Coming Community*. (M. Hardt, Çev.) Minneapolis: University of Minnesota.

Agamben, G. (2005). Yaşam biçimi. (S. Özer ve S. Göbelez, Çev.) İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika içinde İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Agamben, G. (2006). *Language and Death: The Place of Negativity*, (K. E. Pinkus ve M. Hardt, Çev.) Minneapolis, Oxford: University of Minnesota Press.

Agamben, G. (2007). The Work of man. (M. Calarco ve S. DeCaroli, Der.) *Sovereignty and Life* içinde. California, Stanford: Stanford University Press. California, Stanford: Stanford University Press.

Agamben, G. (2009). *Açıklık: İnsan ve Hayvan*, (M. Çilingiroğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Agamben, G. (2010). Olağanüstü hal. A. Çelebi (Der.) (F. B. Aydar, Çev.) Şiddetin Eleştirisi içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayınevi.

Balibar, E. (2008). Egemenliğe önsöz. *Biz, Avrupa Halkı: Ulus-aşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde (K. Tunca, Çev.) İzmir: Aralık Yayınları.

Button, P. (2007). Agamben and Foucault on Biopower and Biopolitics. (M. Calarco ve S. DeCaroli, Der.) *Sovereignty and Life* içinde. California, Stanford: Stanford University Press.

Borislavov, R. Agamben, ontology and constituent power". *Debatte*, v. 13, n. 2, August 2005.

Calarco, M. (2007). Jamming the Antropological Machine. (M. Calarco ve S. DeCaroli, Der.) *Sovereignty and Life* içinde. California, Stanford: Stanford University Press.

Clemens, J. Heron, N. ve Murray, A. (2008). *The Work of Giorgio Agamben: Law, Literature, Life*. Edinburg: Edinburg University Press.

Dubreuil, L. (2006). Leaving politics: *Bios, Zoē, life, Diacritics*. 36-2, Summer, 2006.

Durantaye, L. (2009). *Giorgio Agamben: A Critical Introduction*. Stanford, California: Stanford University Press.

Edkins, J. (2007). Whatever politics. *Sovereignty and Life* içinde (M. Calarco ve S. DeCaroli, Der.) (K. Attel, Çev.) California, Stanford: Stanford University Press.

Magnuson, R.(2008). Just Barely: Agamben's reading of bare life from Benjamin's *Critique of Violence*. *Strategies of Critique*. v. 1, n. 1, Spring.

McLoughlin, D. P. (2009).The politics of caesura: Giorgio Agamben on language and the law", *Law and Critique*, v. 20, n. 2.

Mesnard, P. (2004). The Political Philosophy of Giorgio Agamben: A critical evaluation, *Totalitarian Movements and Political Religions*. v. 5, n. 1, Summer, ss. 139-157.

Mills, C. (2008a). *The Philosophy of Agamben*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.

Mills, C. (2008b). Playing with law: Agamben and Derrida on Postjuridical justice, *South Atlantic Quarterly*, v. 107, n. 1, Winter, ss. 15-36.

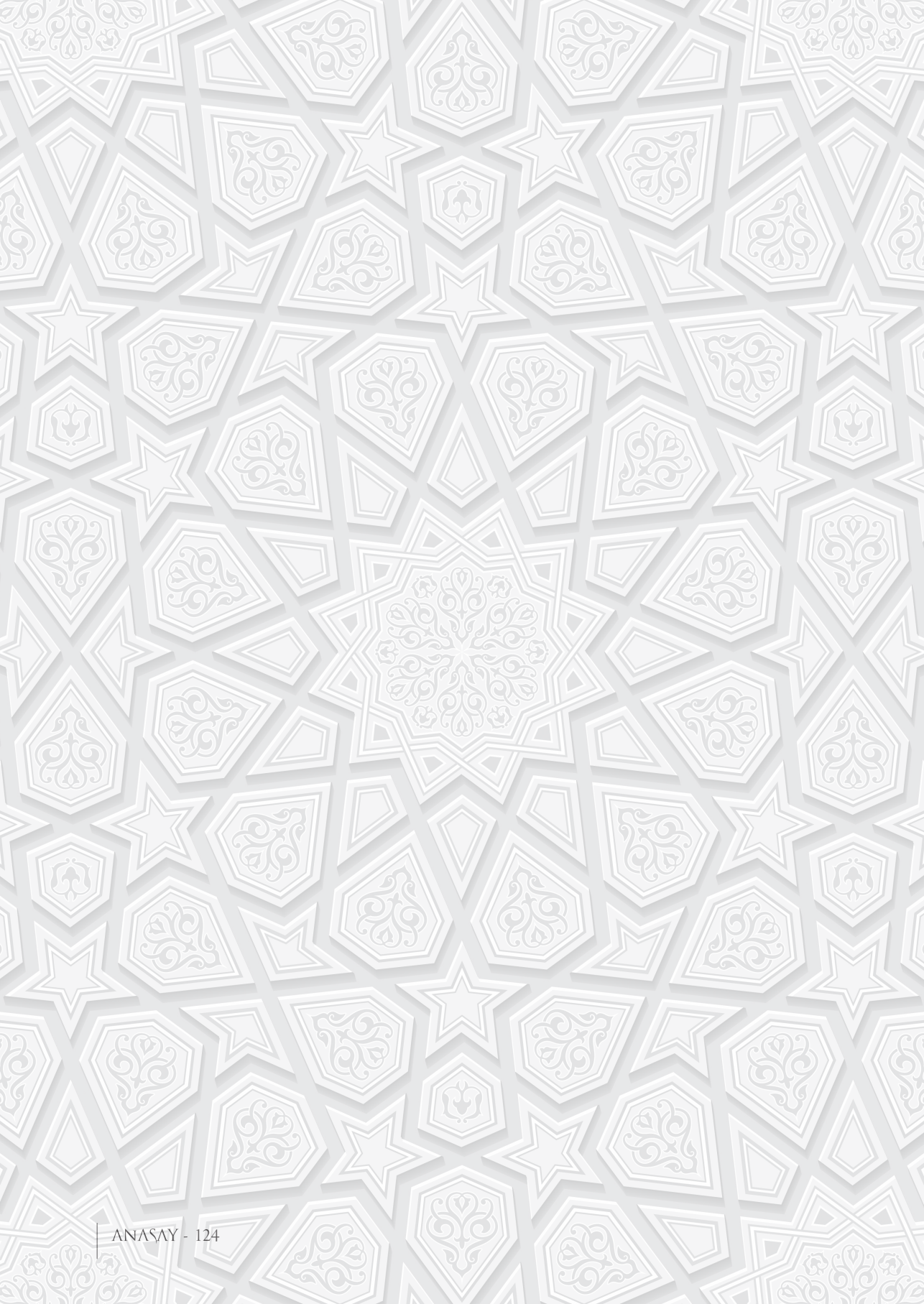
Nancy, J. L. İle-Olmak ve demokrasi, (A. Karakış, Çev.) *Demokrasinin Doğruluğu* içinde, İstanbul: Monokl, 2010, ss. 73-96.

Norris, A. (2005). *Politics, Metaphysics and Death: Essays on Giorgio Agamben's Homo Sacer*. Durham: Duke University Press.

Pan, D. (2009). Against biopolitics: Walter Benjamin, Carl Schmitt and Giorgio Agamben on political sovereignty and symbolic order. *The German Quarterly*, v. 82, n. 1, Winter, ss. 42-62.

Passavant, P. A. (2007).The contradictory state of Giorgio Agamben. *Political Theory*, v. 15, n. 2, April, ss. 147-174.

Schmitt, C. (2002). *Siyasal İlahiyat*. (E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.

İBN REŞİK EL-KAYRAVÂNÎ'NİN TASVİRCİLİĞİ: ŞİİRLERİNDE MEYVE MOTİFİ

THE DEPICTION OF IBN RASHĪQ AL-QAYRĀWANĪ: FRUIT MOTIF IN HIS POEMS

DOI: 10.33404/anasay.1235810

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

İhsan DOĞRU*

ÖZ

Tasvir hem resimde hem de şiirde kullanılan bir sanattır. Tasvirde dikkat çeken ve bir nevi onun başarısını kanıtlayan husus ressamın ya da şairin karşısında yer alan bir nesne ya da canlının tıpatıp aynısının tualde oluşturulması veya mısralarda nakşedilmesidir. Bir hal veya hareket de tasvirin konusu olabilmektedir. Resimde tasvir şekiller ve renklendirmeyeyle yapılırken şiirde bu unsurların yerini kelimeler alır. Yetenekli bir şair o kelimeleri kullanarak şiirselliğin kalitesini düşürmeden tasvir eylemini gerçekleştirir. Şiiri işiten ya da onu okuyan kişi mısraları dinlerken/okurken hemen gözü önünde mısralarda betimlenen varlığı, hali veya olayı canlandırabiliyorsa yapılan betimlemenin başarıya ulaştığı söylenebilir. Şairin betimlemeyi şiirselliği bozmadan başarması oldukça güçtür. Bu açıdan tasvir işi de yetenekli bir şairin elinden daha iyi bir şekilde sunulacaktır. Arap şiirinde Cahiliye döneminden beri tasvir geleneği devam etmektedir. Birçok şair tabiatı, çölü, çadırı, deveyi, atı, zürafayı, kuşları, bahçeleri,

1- Makale Geliş Tarihi: 16. 01. 2023 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Arapça Mütercim ve Tercümanlık ABD, ihsandogru@kmu.edu.tr **ORCID ID**

 <https://orcid.org/0000-0001-6056-8608>

binaları, göksel varlıkları vs. akla gelebilecek pek çok şeyi tasvir etmiştir. İbn Reşik de bu şairlerden birisidir. Tasvirlerinde varlığı, hali veya olayı en iyi şekilde yansıtmak kelimeler seçtiği görülmüştür. Bu tasvirlerden bir kısmı da meyve tasvirleridir. Meyve motifini bazen bir bahçeyi veya meyvenin kendisini ya da onun yenişini ortaya koymak için bazen de eski şairlerin geleneğine tabi kalarak teşbih ve istiare yoluyla sevgiliyi, onun fiziki özelliklerini belirtmek için kullanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada İbn Reşik'in tasvirleri başarılı bir şekilde kullandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap şiiri, tasvir, İbn Reşik el-Kayravânî, divan, meyve motifi

ABSTRACT

Depiction is an art used in both painting and poetry. The thing that draws attention in the depiction and proves its success in a way is the creation of the exact same object or creature opposite the painter or poet on the canvas or embroidered in verses. A state or movement can also be the subject of the description. While the depiction is made with shapes and coloring in painting, words take the place of these elements in poetry. A talented poet performs the act of describing using those words without degrading the quality of the poetry. It can be said that the description is successful if the person who hears or reads the poem can revive the being, state or event described in the verse right in front of his or her eyes while listening/reading the verse. It is very difficult for the poet to achieve the description without ruining the poetry. In this respect, the work of depiction will be presented in a better way by a talented poet. In Arabic poetry, the tradition of depiction has continued since the period of Jahiliyyah. Many poets describe many things imaginable like nature, desert, tent, camel, horse, giraffe, birds, gardens, buildings, celestial beings, etc. Ibn Rashîq is one of these poets. It has been observed that he chose words that best reflect the existence, state or event in his depictions. Some of these depictions are fruit depictions. He used the fruit motif sometimes to reveal a garden or the fruit itself or its eating, and sometimes to reveal the physical characteristics of the lover through similes and metaphors, following the tradition of the old poets. In this study, content analysis method, one of the qualitative research methods, was used. In the study, it was seen that Ibn Rashîq used the descriptions successfully.

Keywords: Arabic poetry, description, Ibn Rashîq al-Qayrāwanî, divan, fruit motif

Giriş

Somut bir varlık resim gibi görsel sanatlarla bakanın ve şiir gibi edebî sanatlarla dinleyen ve/veya okuyanın zihnine nakşedilirken büyük emek harcandığı tahmin edilebilir. Ressam saatler, günler hatta bazen haftalarca bir ağacın, bahçenin vs. önünde oturarak gerçekte var olan bir nesnenin küçük numunesini veya bir kuşun daha büyük boyuttaki resmini tuvale aktarmaya çalışır. En gerçekçi tasvirlerin yapıldığı tablolar çok büyük çabayla meydana getirilirken şiirde de anlamak için herhangi bir resme bakmaya ihtiyaç duyulmadan ve şiirsellik bozulmadan kelimelerle en gerçekçi tasviri yapmak büyük bir şiirsel yetenek, bilgi ve kültürel birikim gerektirir. Her ressamın nesnelere ilgisi farklı olabilir. Kendi isteği veya başkasının arzusuyla tuvale yansıttıkları varlık farklılık arz edebilir. Bu durum şairler için de söz konusudur. Şairin meşrebine göre ilgisi farklı olabileceği için tasvir ettikleri nesnelere de kişiden kişiye değişebilir. Bazıları tabiat tasvirleriyle bazıları ise mimariye dair tasvirleriyle öne çıkabilmektedir. Sevgilinin fiziki özelliklerinin tasvir edilmesi ise daha çok aşk şiirlerinde görülebilmektedir.

Arap şiirinde tasvir geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Tasvir, Cahiliye şairlerinin şiirlerinde de görülmektedir. Kimi Muallaka şairleri şiirinin yaklaşık üçte birini devesini tasvire ayırırken (Doğru, 2020, s. 137), kimisi de atı veya kurdu tasvir eder (İbn Reşîk, 2000, II: s. 1096, 1099). Bazı sonradan gelenler “*Tasvirin en beliğ² olanı kulağı göze çevirendir*” demektedir (İbn Reşîk, 2000, II: s. 1097). İbn Reşîk ise en güzel tasvir için şöyle demektedir: “*Tasvirin en iyisi bir şeyin, işitenin gözü önünde neredeyse canlandırarak kadar nitelendirilmesidir...*” (İbn Reşîk, 2000, II: s. 1096). Bir diğer yerde ise “*Tasvirin aslı aşikâr etmek ve ortaya çıkarmaktır...*” (İbn Reşîk, 2000, II: s. 1097) demektedir. İbn Reşîk tasvirle teşbih (benzetme) arasındaki farkı ise şöyle açıklamaktadır (İbn Reşîk, 2000, II: s. 1096): “*Tasvir ile teşbih arasındaki fark şudur: Bu bir şeyin hakikatini haber vermektir, o ise mecaz ve temsildir*”. Bu tariflerdeki dikkat çeken nokta kelimelerle yapılan tasvir işitildiğinde işitenin gözü önünde tasviri yapılan şeyin canlanabilecek olmasıdır. Bu tariflerle yukarıda ressam şair arasındaki benzetme daha iyi bir şekilde vurgulanmaktadır.

İbn Reşîk el-Kayravânî'nin de tasvirde yetenekli bir şair olduğu divanı incelendiğinde görülebilmektedir. Şairin divanını hazırlayan Abdurrahman Yâgî de şairin methiye, ağıt, gazel vs. birçok alanda şiiri olmakla birlikte tasvirin onda daha çok öne

---

2- Sanatlı olan, belagatle söylenen

çıkıldığını belirtmektedir (İbn Reşik, 1989, s. 13). Hayvanlardan bitkilere, sevgiliden içkinin üzerine doğru alttan çıkan kabarcıklara varıncaya kadar birçok varlığın tasvirini şiirlerinde işlediği görülmektedir (İbn Reşik, 1989, s. 16-227). Şairin divanın en başında otuz dokuz beyitlik kasidesinde zürafayı tasvir ettiği görülmektedir. O kasidede zürafanın kibirli yürüyüşü, uzun boynu, derisi ve hızı betimlenmiştir (İbn Reşik, 1989, s. 17-19). Bu nedenle onun varlıklara ayrıntılara dikkat eden bir gözle baktığı görülebilmektedir.

İbn Reşik el-Kayravânî şiirlerinde meyve motifini kullanmaktan geri durmamıştır. Kıtalar halinde yer alan kısa birçok şiirinde meyve tasvirlerini konu edinmiştir. Bu alanda şair yalnız değildir. Kendisiyle aynı sırada yaşayan Endülüslü şair İbn Hafâce'nin de şiirlerinde meyve motiflerine yer verdiği görülmektedir (Ayyıldız, 2021, s. 142). Bu çalışmamızda divanında yer alan meyve motifleri ele alınacaktır.

Araştırmanın önemi, şairin meyve motiflerinin edebi mazmunlar çerçevesinde ele alınıp alınmadığının belirtmesi ve meyve tasvirlerinde öne çıkan yönleri ortaya koymasında yatmaktadır.

AMAC

Bu çalışmanın amacı İbn Reşik'in divanında meyve motiflerini nasıl kullandığı ve tasvirde bunlara nasıl yer verdiğini ortaya çıkarmaktır.

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Meyve motiflerinin yer aldığı şiirlerin çevirisi yapılmış ve mısralar edebi tenkite tabi tutularak yorumlanmıştır.

Araştırma Sorusu

Araştırma sorusu şöyle ifade edilebilir: İbn Reşik şiirlerinde meyve motiflerini nasıl kullanmıştır? Onun meyve tasvirlerinde edebi mazmunlar kullanılmış mıdır?

1. İBN REŞİK EL-KAYRAVÂNÎ (M.1000-1071)³

Tam adı Ebû Ali el-Hasen b. Reşik el-Kayravânî (m.1000-1071) olan edebiyatçı, Mesîle'de (Mağrib) doğdu (ez-Ziriklî, 2002, II: s. 191). Babası Muhammediye halkından bir adamın Rum kölesiydi (el-Kıftî, 1986, I: s. 333). Babasından kuyumculuk sanatını öğrenen şair sonra şiir söylemeye başlayınca Kayravân'a giderek oranın melikini

3- Doğum ve ölüm tarihleri kaynaklarda farklı olarak zikredilmektedir. Bu çalışmada ez-Ziriklî'nin el-A'lâm isimli eserindeki tarih esas alınmıştır.

övdü (ez-Zehebî, 1996, XII, s. 325). Araplar Kayravân'a hücum edip katliam yaparak orayı harabeye çevirince Sicilya adasına kaçtı ve ölünceye kadar orada bulunan Mazara kentinde yaşadı (el-Kıfî, 1986, I: s. 338).

İbn Hallikân (t.y., II: s. 86) İbn Reşîk ile İbn Şeref'i "Mağrib'in iki edebiyatçısı ve iki şairi" olarak kaydetmektedir. İbn Hallikân (t.y., II: s. 86-88) kitabında şairin bazı şiirlerine yer vermiştir. Brockelmann 'Kuzey Afrika ve Sicilya Şairleri' başlığı altında her ne kadar İbn Reşîk'e ayrı başlık altında yer vermemişse de üçüncü sırada yer verdiği İbn Şeref'i, 'İbn Reşîk'in rakibi' olarak kaydetmiştir (Brockelmann, t.y., V: s. 105-115). Yine Brockelmann (t.y., V: s. 343) onun methiyeleriyle Emir el-Muizz b. Bâdis katında itibara kavuştuğunu bildirmektedir. İbn Reşîk (2000, I: s. 367) el-'Umde isimli eserinde kendisinin irticalen şiir söylediğini ifade etmektedir. İrticalen şiir söylemenin kolay bir iş olmadığı tahmin edilebilir. Bunu her şair başaramaz. Şairin divanındaki şiir sayısının az olduğu görülmektedir ancak bir şaire ait şiir sayısının azlığı ile şiirin kalitesi arasında bir bağ kurmak doğru değildir.

2. DİVANI

İbn Reşîk el-Kayravânî'nin divanını oluşturan şiirler iki farklı kişi tarafından toplanmıştır. el-Meymenî "en-Nutefu min şî'r İbn Reşîk ve İbn Şeref" isimli eserinde 155 kaside ve kıta içinde 496 beyit bir araya getirmişken ondan sonra ve ondan daha fazla eseri tarayarak divanı bir araya getiren Abdurrahman Yâgî 214 kaside ve kıta içinde 743 beyit kaydetmiştir (İbn Reşîk, 1989, s. 12,13). ez-Ziriklî (2002, II: s. 191) şairin divanını onun eserleri arasında zikretmektedir. Divandaki şiirler birkaç uzun kaside dışında çoğunlukla kısa kıtalar ve bir ya da birkaç beyitten ibaret olacak şekilde yer almaktadır.

Brockelmann şairin eserleri arasında şiir eleştirisi alanında yazdığı meşhur kitabı el-'Umde' ve diğer eserlerini zikrederken divanını zikretmemiştir (Brockelmann, t.y., V: s. 343-345). Bunun sebebi kütüphane, müze ve diğer yerlerde tespit edilen eserler arasında bu divana rastlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tüccar (1999, s. 248) da bu duruma vurgu yaparak İbn Reşîk'in şiirlerini içeren divanın bir nüshasının henüz bulunamadığını belirtmektedir. Ancak Brockelmann (t.y., V: s. 344) İbn Reşîk'in şiirlerinin yer aldığı 'en-Nutefu min Şî'r İbn Reşîk ve Zemîlihi İbn Şeref' adlı eseri zikretmektedir. Zaten şairin şiirlerini bir araya getiren Yâgî de divanı yazmalar ve ulaşabildiği kitapların içinde dağınık halde bulunduğu beyitlerden oluşturduğunu dile getirmektedir (İbn Reşîk, 1989, s. 12). Ancak içerisinde İbn Reşîk'in el-'Umde adlı kendi eseri de

olmak üzere alandaki temel eserlerden oluşan bu kaynakların güvenilir olduğu görülmektedir. İbn Reşik'in el-'Umde isimli eserinin tahkikini yapan en-Nebevî Abdulvahid Şa'lân da Yâgî'nin hazırladığı bu divana göndermede bulunmuştur (İbn Reşik, 2000, I: s. 480). Yâgî'nin tahkik ederken dikkatli çalışması eserin mevsukiyeti hakkında akla gelebilecek şüpheleri izale edecek mahiyettedir. Ayrıca yukarıda Brockelmann'ın şairler arasında saydığı İbn Şeref'in divanı için de aynı durum söz konusudur. Onun divanı farklı kitapların içinde saçılmış bir vaziyette yer alan 600'e yakın beytin bir araya getirilmesi yoluyla oluşturulmuş ve basılmıştır (Şensoy ve Küçüksarı, 2019: s. 36). Onun divanının hacimce İbn Reşik'in divanından daha küçük olduğu görülmektedir.

Yâgî şiiirleri hangi kaynaklardan aldığını dipnotlarda belirtmektedir. Bu kaynaklar arasında İbn Reşik'in meşhur eseri el-'Umde de vardır. Nitekim Yâgî'nin divana aldığı ilk şiirin on bir beyti orada yer almakta ve İbn Reşik de şiirin kendisine ait olduğunu belirtmektedir (İbn Reşik, 2000, II: s. 1101,1102). el-'Umde şiir sanatıyla ve eleştirisiyle ilgili bir kitap olduğu için şair bazı kasidelerinin tamamını bazılarının ise bir kısmını oraya almıştır. Mesela şiirin ne olduğunu açıkladığı kasidesi (İbn Reşik, 1989, s. 50,51) ile divandan uzak kalışı sebebiyle efendisinden özür dilediği (İbn Reşik, 1989, s. 113,114) kasidelerinin tamamını el-'Umde'ye alırken (İbn Reşik, 2000, I: s. 53; İbn Reşik, 2000, I: s. 366,367) yukarıda belirtildiği gibi bazılarının da bir kısmını kitabına almıştır. Nitekim İbn Reşik'in konuları ele alırken istişhâd için genellikle diğer şairlerden de sadece birkaç beyit aldığı görülmektedir (İbn Reşik, 2000, s. 6-1132). İbn Reşik el-'Umde'de birçok yerde kendine ait şiirler için '..وَصَنَعْتُ' 'ben meydana getirdim', 'قلتُ' 'ben söyledim' gibi ifadeler kullanmıştır (İbn Reşik, 2000, I, II: s. 53,366,367,464,599,854). Dolayısıyla müstakil bir nüshanın olmaması ona ait şiir varlığını ortadan kaldıramayacaktır.

2.1. DİVANDA MEYVE MOTİFLERİ

İbn Reşik'in divanında farklı birçok meyve motifine yer verdiği görülmektedir. Farklı renk, tat ve şekillere sahip bu meyvelerin şiirde nasıl kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada bu husus açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Kayısı

İbn Reşik el-Kayravânî'nin şiirinde yer verdiği meyve motiflerinden biri kayısıdır. Şair kayısı meyvesini şiirinde şöyle tasvir etmektedir (İbn Reşik, 1989, s. 39):

أَشْجَارُهُ وَهُوَ بِهَا يَلْتَوِبُ جَلَّاجٌ مَصْفُورَةٌ مِنْ دَهَبٍ	كَأَنَّهَا الْمِشْمِشُ لَمَّا بَدَتْ خَضِرُ قِيَابِ الْمَلِكِ حَقَّتْ بِهَا
<i>Sanki kayısı, gözüktüğünde</i> <i>Saltanat kubbelerinin yeşili gibidir;</i>	<i>Ağaçları, o onun üstünde tutuşmuşken</i> <i>Altın [kâğıt]la parlatılmış küçük zillerin</i> <i>etrafını sardığı</i>

Bu iki beyitte şair ağacın yeşiliyle kayısının sarılığını yani renkleri öne çıkarmış, teşbih yoluyla ağacın yeşil rengini saray kubbelerinin yeşiline, kayısıları ise oradaki küçük altın varakla kaplanmış zillere benzetmektedir. Burada yeşil ve sarı renklerin tonlarının farklılığına vurgu yapılmıştır. Kayısının rengini dile getirirken ‘tutuşma’ fiilini kullanması dikkat çekmektedir. Bu beyitte bir yangını tasvir ederken kullanılan bir fiile başvurularak kayısının rengine vurgu yapılmıştır. Yine meyve ağaçları zenginliğin olduğu yerlerde, köşk ve sarayların bahçesinde sıklıkla bulunmaktadır. Yani şairin teşbihi yaparken müşebbeh ve müşebbeh bihi (benzeyen ve benzetilen) uzakta aramadığı görülmektedir. Şiirde نَأَكْ teşbih edatı kullanılmıştır.

2.1.2. Turunç (Narenciye)

İbn Reşîk el-Kayravânî'nin tasvir ettiği bir diğer meyve turunçtur. Bu meyveyi şiirinde şöyle tasvir etmektedir (İbn Reşîk, 1989, s. 60):

وَقَدْ نُشِيرَتْ أَغْصَانُهَا لِلنَّوْدِ نُجُومٌ عَفِيفٍ فِي سَمَاءِ زَبْرَجَدٍ	وَدَوْحَةَ نَارِنَجٍ بُهِنْنَا بِحُسْنِهَا وَنَارِنُجَهَا فَوْقَ الْعُصُونِ كَأَنَّهُ
<i>Güzelliğinden ötürü şaşkınlığa düş-</i> <i>tüğümüz nice narenciye (turunç) ağacı</i> <i>vardır;</i> <i>Dalların üstünde onun narenciyesi ise</i> <i>sanki</i>	<i>Ağırlıktan dalları aşağı doğru yayılmış-</i> <i>ken</i> <i>Sanki zeberced gökyüzünde [kızıl] akik-</i> <i>ten yıldızlar gibidir</i>

Bu iki beyitte de yine renkler ön plana çıkmakta ve teşbihlerde renkler üzerine inşa edilmektedir. Turunç meyvesinin turuncu rengi parlayan yıldızların renklerine ve ağacın yeşili göğün koyu rengine benzetilmiştir. Beyitlerde görsel görüntü ön plana çıkmaktadır. Yere ait olan varlık yani ağaç ve meyvesi zımnem gökyüzü ağacına ve göksel bir varlık sayılan onun meyvesi yıldızlara benzetilmiştir. Şiirde كَأَنَّ teşbih edatı kullanılmıştır.

2.1.3. Elma

Şairin kullandığı bir diğer meyve motifi elmadır (İbn Reşik, 1989, s. 64):

جَنَاهَا مِنَ الْعُصْنِ الَّذِي مِثْلُ قَدِّهِ وَطَعْمٌ تَنْبَاهُهُ وَحُمْرَةٌ خَدَّهُ	وَتُفَاحَةٌ مِنْ كَفِّ طَبِيٍّ أَخَذْتُهَا حَكَتْ لَمْسَ نَهْدِيهِ وَطَيْبَ نَسِيمِهِ
<i>Bir ceylanın avucundan aldığım nice elmalar vardır ki</i> <i>[O elmaya dokunmuş] Onun göğüslerine dokunuşu ve [elmanın kokusu] onun hoş esintisini hatırlatır</i>	<i>[O ceylanın] Kendi boyu gibi bir daldan koparıp aldığı</i> <i>Ve ön dişlerinin [ağzının] [öpüşürken] tadını ve yanağının allığını</i>

Burada da elma motifi kullanılmıştır. Şiirde istiare ve benzetme vardır. Sevgili istiare yoluyla ceylana, sevgilinin boyu elma ağacının dalına, elmanın rengi sevgilinin al yanağına, kokusu onun kokusuna ve şekli de –yuvarlaklığına vurgu yapılarak- sevgilinin göğüslerine benzetilmiştir. Sevgili güzel sıfatlarla anılmıştır ki bu klasik olsun modern olsun Arap şiirinde yaygın olarak görülen bir husustur. Yine ağız tadından bahsedilirken öpüşmeye de telmih yapılmıştır.

Bir diğer şiirinde de Şam elmasını şöyle betimlemektedir (İbn Reşik, 1989, s. 161):

مِنْ كَفِّ طَبِيٍّ أَكْحَلِ تِلْكَ لِغَيْرِ الْقَبْلِ حُمْرَةٌ خَدِّ حَجَلِ	تُفَاحَةٌ شَامِيَّةٌ مَا خُلِقَتْ مِثْلُ خُلِقَتْ كَأَنَّهَا حُمْرُهَا
<i>[Bu] Bir Şam elması,</i> <i>Yaratıldığından beri yaratılmamıştır</i> <i>Sanki onun allığı</i>	<i>Sürme gözlü bir ceylanın avucundan [aldığım]</i> <i>O [elma], yanağından öpücük alma dışında [bir şey için]</i> <i>Utangaç birinin yanağının allığı gibidir</i>

Son beyitte teşbih makluba başvurulmuş ve normalde sevgilinin yanağı allıkta elma yanağına benzetilirken burada elma yanağı sevgilinin yanağına benzetilmiştir. Yine klasik şiirde görülen sevgili-ceylan teşbihi burada da görülmektedir. Nasıl ki sevgili öpülmek için vardır, aynı şekilde de elma yanağından ısırılmak, öpülmek için yaratılmıştır. Burada da sevgilinin boyu ağaç dalına benzetilmiştir. Somut iki varlık arasında benzetme yapılmıştır.

2.1.4. Muz

Şairin şiirinde ele aldığı bir diğer meyve muzdur (İbn Reşik, 1989, s. 112):

<p>مِنْ قَبْلِ مَضْغِ الْمَاضِغِ وَمَشْرَبِ لِسَانِغِ مَلَأْنُ مِثْلُ فَارِغِ لِلْحَلْقِ غَيْرَ بَالِغِ</p>	<p>مَوْزٌ سَرِيعُ أَكْلُهُ مَأْكَلَةٌ لِأَكْلِ فَالْفَمُ مِنْ لَبْنٍ بِهِ بُخَالٌ وَهُوَ بَالِغٌ</p>
<p>Çabuk yenen bir muz, [O] Yiyen için bir yiyecektir Ağız onun yumuşaklığından ötürü O ulaşmışken</p>	<p>Çiğneyenin çiğnemesiyle İçen içirse bir içecek Boş gibi[dir ama aslında] doludur Boğaza, [henüz] ulaşmamış sanılır</p>

Bu beyitlerde de muzı tasvir ederken onun yumuşaklığı ve kolay yenilişi öne çıkmaktadır. O öyle bir besindir ki yiyen için bir yiyecek, içen için bir içecektir. Burada tasvirin dikkatli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda İbn Reşîk'in el-'Umde adlı eserinden tasvirle ilgili tarifleri de göz önüne aldığımızda bu beyitler gözümüzün önüne muz yiyen bir insanı ve o muzun nasıl kolay bir şekilde yenilip yutulduğunu getirmektedir. Bundan dolayı şiirdeki bu tasvir dinleyenin gözü önünde bir muz yeme işini getirip o ameliyeyi canlandırabildiği için İbn Reşîk ve diğerlerinin tasvir tariflerinin burada başarılı bir şekilde uygulandığı söylenebilir.

2.1.5. Hurma

Hurmayı ise meramına ulaşmak isteyen birinin düştüğü yanlışlığı göstermek için kullanmıştır (İbn Reşîk, 1989, s. 188):

<p>مَنَالَهَا مِنْ يَدِي مَرَامَهُ وَمَا انْقَضَى مُنْتَهَى كَلَامِهِ لِيَأْكُلَ التَّمْرَ فِي مَقَامِهِ</p>	<p>وَطَالِبٍ حَاجَةً بَعِيدًا عَرَضَ بِالْإِقْتِضَاءِ فِيهَا كَغَارِسٍ فِي النَّرَى نَوَاةً</p>
<p><i>Bir şeyi nice isteyen vardır ki Onun zaruriyetini üstü kapalı bir şekilde dile getirir, O, toprağa bir çekirdek eken gibidir</i></p>	<p><i>Sadece niyet eder [ama sadece niyetle] ona ulaş- mak zordur [Ancak] sözünün sonunu getirmez⁴ [Ancak ektiği] anda [hemen] hurmayı yemek ister</i></p>

Şair burada hurmayı, bir isteğinin hemen yerine getirilmesini isteyen kişinin durumunu açıklamak için kullanmıştır. Tohum toprağa atılır sonra bitki filizlenir. Ardından birkaç yıl sonra ağaçlar meyveye durmaya başlar. Çekirdeği ektiği anda oturup ağacın çıkışını beklemek ve onu eker ekmez meyvesini istemek olacak bir iş değildir. Şair burada bu durumu açıklamak için hurma motifini kullanmıştır.

4- Yani işaret ettiğini, isteğini dahi tam olarak dile getirmez

2.1.6. Nar

Şiire konu olan bir diğer meyve nardır (İbn Reşik, 1989, s. 127):

وَقَدْ حَجَبَ الْأَعْصَانَ شَمْسَ الْمَشَارِقِ فَقَادِيلُ نَبْرِ مُحْكَمَاتِ الْعَلَائِقِ	نَظَرْتُ إِلَى الْبُسْتَانِ أَحْسَنَ مَنْظَرٍ بِهِ زَوْجُ رُؤُوسِ بُلُوحٍ كَأَنَّهُ
<i>En güzel suretinde bostana baktım Onda görünen bir çift nar var, sanki o ikisi</i>	<i>Dallar doğu güneşini örtmüşken Bağları sağlam altın kandiller gibidir</i>

Bu beyitlerde bahçede bir nar ağacındaki bir çift nar ⁵benzetme edatı kullanılarak kandile benzetilmiştir. Bahçe ağaçları yemyeşil yapraklarıyla süslenmiş ve meyveleri takınmış bir haldeyken yani en güzel haldeyken görülmüştür. Dallar güneşin ışığının aşağıya inmesini engellemiş, ona perde olmuştur. Doğru güneşi denilerek vaktin sabah vakti olduğu belirtilmiştir ki tabiatın, çiçekli bahçelerin en güzel görüldüğü zamanlardan biridir. Nar meyvesi de yukarıdan aşağıya sarkıtılan kandillere benzetilmiştir. Bilhassa ağaç nar meyveleriyle yüklü olduğu zaman dallar daha da aşağı sarkar. Şair ilk beytin başlangıcında bahçeye o en güzel haldeyken baktığını ifade etmiştir. Elbette en güzel hal meyvelerle dolu olduğu haldir. Dolayısıyla burada da dalları iyice yere doğru sarkan bir ağaçtaki narların tavana ya da duvarın üst kısmına asılıp aşağı doğru sarkıtılan altın kandillere benzetilmesi iki hali birbiriyle tam olarak karşılaştırdığı için isabetli olmuştur.

2.1.7. Turunç

Şair aşağıdaki beyitlerde turunç (narenciye) meyvesini sevgilisinin sevgisinin gerçek olup olmadığını açıklarken kullanmıştır (İbn Reşik, 1989, s. 165):

أَحْرَجَ مَا كُنْتُ لِتَقْبِيلِهِ عَرَفْتُ فِيهَا كُنْهَ تَأْوِيلِهِ صَمَمْتُ بِنَانًا نَحْوَ تَعْلِيلِهِ	قَبَّلَنِي مُحْتَشِمًا شَادِنُ أَمَاتَ أذْ حَيًّا بِأَثْرَجَةٍ لَمَّا تَطَيَّرْتُ بِمَعْكَوسِهَا
<i>Beni bir ceylan yavrusu utanarak öptü Beni bir yanakla dirilttiğinde [aşktan] öldürdü Onun [öpüşün] aksini [veda öpüşü vs. olacağını düşünüp] uğursuz saydığımda</i>	<i>Ben onun öpüşüne en çok muhtaç iken Onda onun önceki işaretinin iç yüzünü bildim⁵ [Aşkını vurgulama] kastıyla parmakla- rı[mı] tuttu⁶</i>

Sevgili, yaşının küçüklüğüne vurgu yapılarak açık istiare yoluyla yavru ceylana benzetilmiştir. Ceylan utanarak âşığını öpmüştür. Bu öpüş, âşığın sevgilisinin öpüşüne

5- Önceden sevgisine dair işaretler olsa da ben o an beni sevdiğini anladım

6- Elele tutuştuk

en çok ihtiyacı olduğu zamanda gerçekleşmiştir. Böyle bir anda âşığın öpüşmeden mahrum bırakılması onu derinden yaralayacaktır. Öpüşme aşktaki en önemli sevgi alametlerinden biridir. İkinci beyitte de sevgili âşığa öpmesi için yanağını uzatmıştır. Yanak açık istiare yoluyla turunca benzetilmiştir. Âşık bu öpüşle hayat buluyorken aynı anda aşkıdan ölecek kadar heyecanlı ve mutludur. Âşığın sevgilinin bu öpüşmeyi sunmasıyla onun aklındaki soru işaretleri gitmiş ve bunun bir veda öpücüğü olmadığını anlamıştır. Yine sevgili âşığının elini tutarak kalpten kalbe ulaşan gizli bağı elleri birbirine geçirmek yoluyla perçinlemiştir. Bu birkaç beyitte şair aşka dair bir hali olabilecek en güzel şekilde sunmayı ve iki sevenin buluşma anını tasvir etmeyi başarmıştır.

Diğer bir şiirinde de turunç şöyle tasvir edilmiştir (İbn Reşîk, 1989, s. 220):

أَحْسَنُ مِنَ التَّرْجَةِ الرَّيَّانِ إِشَارَةُ التَّلْطِيمِ بِالْبَيْتَانِ	مَا حَمَلْتُ عَرَائِسُ الْجَنَانِ لِبَعْضِهِ فَوْقَ دُرَى الْأَعْصَانِ
<i>Bahçelerin gelinleri (ağaçlar) taşımamıştır Dalların tepesinde bazısının</i>	<i>Bol sulu turunçtan daha iyisini Parmaklarla selamlama şekli vardır⁷</i>

Burada bahçeler açık istiare yoluyla cennetlere, çiçekleriyle süslü ağaçlar ise açık istiare yoluyla gelinlere benzetilmiştir. Gelin nasıl ki gelin elbisesini narin bir tutuşla tutuyorsa ağaçlar da meyvelerini aynı şekilde tutmaktadır. Şaire göre en güzel ağaç turunç meyveleri taşıyan ağaçtır. Burada şair ağaçlar hakkındaki hükmünü vermektedir. Bundan sonra meyveleri tasvir etmiştir. Şair aşağı doğru salınan üçü beşi birbirine yakın halde bulunan turunçları bir eldeki açık parmaklara benzetmektedir. Sanki ağacın insan gibi parmakları vardır. İnsanlar nasıl ki birbirini gördüğünde ve veda anında el sallıyorsa ağaç da -esinti olduğunda- elini parmaklar aşağı gelecek şekilde sallamakta ve sanki altındakilere selam vermektedir. Şairin iki hali birbirine olabilecek en yakın şekliyle tasvir etmeyi başardığı görülmektedir.

Bir diğer şiirinde sultanın halka ihsanı yağmurlarla meyvelerin ortaya çıkışına benzetilmiştir (İbn Reşîk, 1989, s. 87):

كَتْنَاؤُا الرُّبَى عَلَى الْأَمْطَارِ كَ سَفُوطِ الْأَنْوَاءِ بِالْأَثْمَارِ	خُذْ نَقَاءَ عَلَيْكَ غِيبَ الْأَيْدِي سَقَطَ الشُّكْرُ وَهُوَ مُوجِبٌ نَعْمًا
<i>[Nimetle doldurduğun] ellerin [senin için duaya kalmasını] kendin için övgü [sebebi] kıl Şükür [insanların ağızından senin için] çıktı – [çünkü] senin [verdiğin] nimetler[in] onu gerektirir-</i>	<i>Yüksek tepedeki bahçenin yağmurlara övgüsü gibi Bol yağışların meyveler indirişi gibi</i>

7- Bazı turunçların dördü beşi bir arada bulunur, rüzgârda bunlar el sallanması gibi hareket eder.

Buradaki beyitlerde de insanların övülen kişiye duyduğu ihtiyaç yüksek tepelerdeki bahçelerin yağmura duyduğu ihtiyaca benzetilmiştir. ك benzetme edatı kullanılmıştır. Toprağın yağmura ne kadar muhtaç olduğu en çok yağmur uzunca bir süre yağmadığında anlaşılır. Şair de burada övülen kişinin bir yağmur gibi imdada yetiştiğini haber vermektedir. Bu kişiye duyulan ihtiyacı anlatabilecek en iyi ifade tarzlarından biridir. Çünkü yağmurun yağmaması kuraklık, kuraklık da yokluk demektir. Adeta övülen kişi olmadığında bunların olacağı haber verilmektedir. Burada mübalağa sanatı kullanıldığı görülmektedir.

SONUÇ

İbn Reşik -divanını tahkik eden Yâgî'nin de yukarıda belirttiği gibi- tasvirciliği öne çıkmış bir şairdir. Hayvan, bitki ve meyve gibi birçok varlığı ve farklı halleri tasvir etmiştir. Divanında yer alan şiirler genelde kısa şiirlerdir. Ancak bu kısa şiirler içinde şairin demek istediğini kolaylıkla ifade ettiği görülmektedir. Bunda onun betimleme sanatını ustalıkla kullanmasının büyük rolü vardır. Şiirlerinde farklı meyve motiflerini ve meyve ağaçlarını bazen edebi mazmunlar içinde kullanarak sevgilinin fiziki özelliklerini (boyunu posunu vs.) ortaya koymuş bazen de sadece meyveyi niteleme yoluna gitmiştir. Muz tasviri bunlardan biridir. İki sevgilinin buluşma anında da turunç motifini o anı tasvir ederken tamamlayıcı bir unsur olarak kullanmıştır. Tasvirlerinde kelimelerle ifade ettiği şeyi, olayı ya da hali, okurun gözü önünde canlandırabileceği şekilde sunmayı başardığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte meyve motiflerini kullanırken daha çok benzetme sanatına başvurduğu görülmektedir.

Meyve tasvirlerinin bir hayvan tasviri gibi detaylı olarak ele alınması beklenebilir. Çünkü hayvanda meyvede olmayan ruh ve hareket vardır. Onda duygular gibi daha başka özellikler de işin içine girer. Bu çalışmanın giriş kısmında onun tasvirci yönünden bahsederken onun hayvan tasvirlerinden biri olan zürafa tasvirine yer verilmiştir. Daha karmaşık canlıların tasviri daha detaylı olacaktır. Bu açıdan hayvan tasvirlerinde meyve tasvirlerine göre daha çok detayın olduğu görülmektedir. Meyvelere gelince; onun şiirinde meyvelerin bir kısmı klasik şiirde olduğu gibi benzetme amaçlı kullanılırken bir kısmı da sadece tasvir amacıyla şiire dâhil edilmiştir.

Etik Beyan

“İbn Reşik el-Kayravânî'nin Tasvirciliği: Şiirlerinde Meyve Motifi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka

bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Ayyıldız, E. (2021). Endülüslü Şair İbn Hafâce'nin Tabiat Şiirleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21 Sayı: 1, 142-160.

Brockelmann, C. (t.y.) *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. V. cilt. II. Baskı. Ar. Çev. Ramazan Abduttevvâb, es-Seyyid Yakub Bekr. Kahire: Dâru'l-Maârif.

Doğru, İ. (2020). Cahiliye Kültürünün Şiir Çevirisiyle Aktarımı: Yedi Askı'da Öne Çıkan Unsurlar. *Çeviriye Kültürel Bakış*. Esra Uluşahin. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

İbn Hallikân, A. (t.y.). *Vefeyâtu'l-A'yân*. II.cilt. Tahk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâr Sâdir.

El-Kifî, A. (1986). *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. I. Baskı. Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî.

İbn Reşik, H. (1989). *Dîvânu ibn Reşik el-Kayravânî*. Haz. Abdurrahman Yâgî. Beyrut: Dâru's-Sekâfe.

İbn Reşik, H. (2000). *el-'Umde*. I. Baskı. Tahk. en-Nebevî Abdulvahid Şa'lân. Kahire: Mektebet el-Hâncî.

Şensoy, S., ve Küçüksarı, M. (2019). İbn Şeref el-Kayravânî'nin Şiirlerinde Şikâyet Teması. *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 27-46.

Tüccar, Z. (1999). İbn Reşik el-Kayrevânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.20, ss.247-249). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

ez-Zehebî, M. (1996). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. 11. Baskı. Tahk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Nuaym el-Arksûsî. Beyrut: Muesseset er-Risâle.

ez-Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.

İSMET ÖZEL ŞİİRİNDE ‘KAHRAMAN BEN’İN GÖRÜNÜMLERİ THE IMAGES OF HEROIC SELF IN İSMET ÖZEL’S POETRY

DOI: 10.33404/anasay.1230482

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Ekrem GÜZEL*

ÖZ

Modern çağda, klasik anlamda mitolojik ve destansı kahramanlara pek rastlanmaz. Roman türü ile birlikte ortalama insanın hikâyesi yaygınlaşır. Bununla birlikte, edebî metinlerde, kahramanlığı ile ön plana çıkan figürlere rastlanabilir. Bu anlamda Türk edebiyatında İsmet Özel’in şiirlerinde bir *kahraman benin*, personanın olduğu görülür. Şiirlerinde birçok politik, ideolojik, sınıfsal ve toplumsal konuyu işleyen Özel, bu konular içinde gezinip duran bir persona da yaratır. Şairin sesi olmaya yakın duran bu persona, *kahraman ben* şeklinde tezahür eder. Özel, özellikle *Erbain*’deki şiirlerde görülen bu personayı betimlerken epik tarzda bir söyleyiş biçimi ve üslup kullanır.

Bu makalede, Özel’in şiirindeki *kahraman ben* incelenmiştir. Daha ziyade *Erbain*’deki şiirler esas alınarak *kahraman benin* üç şekilde tezahür ettiği ileri sürülmüştür. Buna göre öncelikle şiirdeki *kahraman benin* sıradan insandan farklı olduğu; ikinci olarak mücadelecî bir kahraman olarak ön plana çıktığı ve nihayet insanlık için açtığı ortaya konulmuştur. Bu üç durum üzerinden Özel’in şiirlerindeki *kahraman*

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 01. 2023 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Dr. Öğr. Üyesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Rize, ekrem.guzel@erdogan.edu.tr, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7949-5063>

benin genel özellikleri gözler önüne serilmiştir. Sözü edilen *ben* ile birlikte ortaya çıkan destansı, epik anlatıma da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmet Özel şiiri, kahraman ben, persona

ABSTRACT

In modern era, mythological and epic heroes are rarely seen in the classical sense. With novel genre, the story of the average person becomes widespread. However, in literary texts, personas who stand out with their heroism are encountered. In this sense, it seen that a heroic self, a persona, in İsmet Özel's poems in Turkish literature. Özel, who deals with many political, ideological, class and social issues in his poems, also creates a persona wandering around these topics. This persona, which is close to being the voice of the poet, comes to the fore as the heroic self. Özel uses an epic phrasing and style that reveals this persona, especially in *Erbain's* poems.

In this article, the heroic self in İsmet Özel's poem has been examined. It has been argued that the heroic self, which appears quite clearly in the poems in his poetry book *Erbain*, emerges in three ways. Accordingly, first of all, it has been revealed that the heroic self in the poems is different from the ordinary person; secondly it was remarked that this persona came to the fore as a fighting hero and finally suffered for humanity. The general characteristics of the heroic self in Özel's poems are revealed through these three situations. Attention is also drawn to the epic narrative that emerges with this heroic self.

Keywords: İsmet Özel's poetry, heroic self, persona

Giriş

Mitolojide olağanüstü özellikleri olan ve bir toplumun kaderini değiştirecek büyüklükte işler yapan bir kahraman tipi söz konusudur. Bu kahraman, çocukluğundan itibaren sahip olduğu meziyetleri, kendisine tevarüs eden ödevlere göre geliştirmek durumundadır. Bu yüzden onun bir maceraya çıkması, deneyim kazanması ve olgunlaşması gerekir. Daha çok mitolojik ve epik anlatılarda görülen bu tipe, modern metinlerde pek rastlanmaz. Özellikle roman, olağanüstünün yerine olağanı ve sıradan insanı ikame ederek bunun önüne geçer. Zira modern toplum, kahramanın işlevini görebilecek kurumsal yapılara sahip olduğu için bütün toplumun kaderini tayin edecek bir bireye ihtiyaç duymaz. Bu konuda Hegel, modern toplumlarda kahramanın olamayacağını, onun yerini sosyal kurumların aldığını ileri sürer (Bröckling, 2019, s. 127-

131). Mitolojik anlatılarda ve destanlarda görülen kahramanın yerini modern dönemin toplumsal ve kolektif unsurları alır. Bununla birlikte edebî eserlerde, klasik yüceltilmiş kahraman tipi görülmektedir. Bu anlamda İsmet Özel'in şiirlerinde sıradan insanlardan farklı, mücadelecî, gerektiğinde toplum için acı çekip bedel ödeyen bir kahramanın varlığından söz edilebilir. Ben anlatıcı ile kurgulanan bu kahraman, aynı zamanda şairin kendi söylemini emanet ettiği bir persona izlenimi vermektedir.

İsmet Özel'in şiirlerinde öykülemeci bir anlatım tekniği kullanır (Aktaş, 2011, s. 71). Bu öykülemede acı çeken, fedakâr ve genellikle *ben* zamiri ile gösterilen bir kahraman figüre rastlanır. Birinci tekil şahıs (ben) anlatıcılı şiirlerdeki ben, şairin kendisi olabileceği gibi onun yarattığı bir persona da olabilir. Birçok eleştirmen şiirde konuşanın bir persona, anlatıcı olduğunu, şairin sözü ona emanet ettiğini dile getirirler. Böylelikle şair, metinde konuşan farklı kişiler yaratabilmektedir (Baldick, 2001, s. 190). Bu açıdan Özel'in yarattığı persona kendisinden izler taşımakla birlikte şiirlerde sözün emanet edildiği bir anlatıcı ben (birinci tekil şahıs anlatıcı) konumundadır. Bu makalede de persona kavramı, şairin şiirlerinde yarattığı kahraman ve anlatıcı *benin* yerine kullanılmaktadır. Alphan Akgül, Fuat Köprülü'nün Tevfik Fikret'e dair eleştirisi üzerine yazdığı makalesinde, Köprülü'nün Fikret'in şiirlerinde yarattığı personalar ile şairi aynı kişi olarak gördüğü ve bunun üzerinden ona bir tutarsızlık atfettiği konusu üzerinde durur. Köprülü'nün eleştirisini persona kavramı üzerinden ele alan Akgül, modern eleştiri ve kuramların eser ile metni ayırdıkları tezinden hareket ederek Fikret'in şiirindeki personaların farklı düşünceler ve tutumlar takınabileceğini ve Köprülü'nün eleştirisinin yersiz olduğunu ileri sürer (Akgün, 2013, s. 279-280). Dolayısıyla romanda olduğu gibi şiirde de kurgusal bir kişilikten, personadan söz edilebilir. Bu bağlamda Özel'in şiirlerinde yarattığı, persona diyebileceğimiz kişiliklerden bahsedilebilir. Bunlardan biri de ortalama insandan farklı, mücadele etmeye yazgılı ve gerekirse kendisini toplum için feda etmeye amade kahraman tipi özelliklerini gösteren personadır.

Özel'in şiirinde yarattığı ve ben anlatıcı olarak ön plana çıkan personanın onun hayatından, dünya karşı duruşundan ve şiire yüklediği anlamdan izler taşıdığını belirtmek gerekir. Şiir ile ilgili görüşlerine yer verdiği Şiir *Okuma Kılavuzu* isimli kitabında Özel, şiirin zorbalıklara karşı koyabilecek bir alan olduğundan ve dünyanın karanlık güçleriyle iş birliği yapmaksızın da yaşayabilme imkânı yarattığından söz eder:

Yapayalnız insan, seçmelerini kendine zorla kabul ettiren düşünme yolları

içinde yapmaktan tedirginlik duyduğu zaman şiir okuyabilir. Şiir insan için serbest bir alan olmakla da kalmaz, bu dünyanın karanlık güçleriyle işbirliği yapmaksızın, bu pis zorbalıklara yaltaklanmadan insanlar arasında anlaşmaya dayanan, sevgiyi ve ruhça dayanışmayı mümkün kılan bir ilişkiler zincirinin de başlatıcısı olabilir. (Özel, 2007, s. 22)

Yukarıdaki paragrafta ifade edilenlere benzer bir tutum, onun şiirlerinde yarattığı kahraman tipinde de görülür. Modern dünya ve insana karşı kendisini acı çekme pahasına feda eden bir kahraman söz konusudur. Bu bağlamda, *Erbain*'in girişine yazdığı “Yaşamayı bileydim yazar mıydım hiç şiir?” dizesi, onun hayat ve modern dünya ile kurduğu ilişki ve bu ilişki sonucu şiiri yaşamının ayrılmaz parçası yapmasına göndermede bulunur (Özel, 2005, s. 7). Dolayısıyla Özel, gerçek hayatta yaşayamadıklarını bir bakıma, modern dünyanın sınırlarını ihlal ederek şiirlerinde yarattığı kişilerle yaşar. Bu personayı, *beni* ise daha çok toplumu kast ederek kullandığını söyler. Yani kendi benine kolektif, toplumsal bir misyon da yükler.

Özel'in şiirinde yarattığı *kahraman ben* ile şairliğe yüklediği misyon ve sorumluluk arasında bir yakınlık olduğuna değinmek gerekir. Bu anlamda şair, “Türk Milleti Olarak Varlığımızı Şiire Borçluyuz” başlıklı konuşmasında şiirin neden hayatî bir öneme sahip olduğu üzerinde durur ve “Türkiye'nin bir kişiliği, kimliği ve kendine mahsus bir yolu olmalıdır, diyen insanlar şairler olagelmıştır.” çıkarımında bulunur (Özel, 2014, s. 212). Özel, yine bu yazısında modern Türk şiirinde ethos, logos ve pathos olmak üzere üç tarz şiir söyleme biçiminin varlığından söz eder. Toplumcu bir özellik arz eden ethosa Tevfik Fikret, Mehmet Akif ve Nazım Hikmet'i; duygu ortaklığı kurmaya dönük bir şiir olan pathosa ise Cenap Şahabettin, Ahmet Haşim ve Yahya Kemal'i örnek verir. Bu, şiirin toplumcu ve lirik olarak ön plana çıkması ile ilgili bir ayrımdır. Bu tasnife göre Özel'i hem ethos (toplumcu) hem de pathos (lirik/epik) denilebilecek özellikleri taşıyan bir şair olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla o, şiirlerinde Türkiye'nin “kendine mahsus bir yolu” olması gerektiğini anlatmak isteyen, ethosa yaslanan ve yine ortak duygulardan ve lirizmden yani pathostan kaynağını alan bir şiir inşa eder. Dolayısıyla Özel'in şiirinde yarattığı kahraman *ben*, onun şiire yüklediği misyonun ve şair olmanın verdiği farkındalık ve ayrıcalığın bir yansıması olarak tezahür eder.

“Demek İstedim... Diyebiliyor Muyum” başlıklı yazısında Özel, şiirinde yarattığı *kahraman ben* hakkında ipuçları veren tutumundan bahseder. Buna göre dünya görüşünde görülen değişimler, aslında onun bir şair olarak Türkiye için yapılması

gerekli olanları yapmasının sonuçlarıdır. Özel, “Dünyaya uğratılışımızın çıkış yolunu Türkiye namına mümkün kılan şartlar öyle icap ettirdiği için önce sosyalistmiş gibi yapan solcular, bilahare Müslümanmış gibi yapan sağcılar arasından bir (hiç olmazsa bir) yol arkadaşı aradım.” ifadeleriyle kendi arayışını ve bu arayışlarda bulunduğu duraklardan söz eder (Özel, 2014). Ne var ki bu durakların hiçbirisinin beklentilerini karşılamadığını düşünen şair, kendinde başından itibaren mevcut olan özü korumuş olduğu kanaatini taşır. Metinlerindeki *kahraman benin* dünya görüşü değişmesine rağmen, bazı değişiklikler olmakla birlikte, devam etmesini Özel’in bu düşüncesinin ve tutumunun bir tezahürü olarak yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla onun hayatında yaşadığı bazı dönüşümler kendisindeki özü ve şiirinde yarattığı personayı da bütünüyle değiştirmez.

Özel, *Of Not Being A Jew* (Yahudi Olmamak) şiiri üzerine yapılan bir söyleşide, neden bu başlığı seçtiğiyle ilgili bir soruya verdiği cevapta kendisini dünyada ufuk açmaya görevli bir olarak tanımlar. “Dünyada bir ufuk açmak için kendilerini âdeta görevli sayan insan psikolojisine sahip olanlar.” şeklindeki tanıma kendisini dâhil ederken şiirindeki *kahraman benin* ardında yatan psikolojiyi de bir bakıma yansıtır (Özel, 2014, s. 308). Özel’in bunun gibi çoğaltabileceğimiz ifadeleri aslında onun kendi şiirinde yarattığı personanın art alanına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda şiirlerinde, zaman zaman mitolojik ve efsanevî kahramanları anıştıran bir kişilik izlenimi veren bir persona yaratmasını, Özel’in kendi psikolojisi ve dünya görüşünün yansıması olarak da okumak mümkündür.

Özel’in şiirinde yarattığı ve kendinden de izler taşıyan *kahraman ben*, genel olarak üç şekilde tezahür eder. Birincisi *kahraman benin* sıradan insandan ayrılan meziyetler ve faziletlere sahip olmasıdır. İkincisi, daha çok Marksizm etkisinde yazılan şiirlerde görülen, kahramanın mücadelecî bir iradeye sahip olmasıdır. Üçüncü ise *kahraman benin* insanlık için acı çeken bir figür, ‘trajik akıl’ olarak ön plana çıkmasıdır. Dolayısıyla Özel’in şiirinde, özellikle *Erbain*’de, ortalama insandan farklı, mücadelecî ve gerektiğinde insanlık adına acı çekmeye gönüllü; mitolojik, efsanevî, tarihî ve dinî kahramanlardan izler taşıyan bir persona ile karşılaşırız.

Sıradan Kalabalıklar İçinde Sıra Dışı Özne/Kahraman Ben

İsmet Özel’in şiirindeki ben anlatıcı üzerinden yarattığı kahramanının en büyük özelliği sıradan insandan farklı olmasıdır. Bu farklılık bazen güçlü, iyi ve cesur olma, bazen de onu toplumun dışına itecek bir alamet şeklinde tezahür eder. Mesela bu bağ-

lamda 1963 yılında yazdığı *Waterloo'da Bir Dişi Kedi* şiirinde, yüzü insanlara benzemekle birlikte “çağdaş olmayan iğrenç bir yüz, değişmiş, iğrenç bir yara” gibidir. Şair bu yüzü “O silik aynalarda şaşırduğum pis yüzüm/daha çok insanlara benzeyen ve onlara/hırçın çalgılar ansitan/yüzüm” şeklinde tasvir eder (Özel, 2005, s. 20). Dolayısıyla çirkin olmakla birlikte sıradan olmayan bir yüz söz konusudur. Sıradan insandan genellikle olumlu yönleriyle ayrılan *ben*, bazen de toplum dışına itilmiş lanetli bir kahraman izlenimi verir.

Karlı Bir Gece Vakti Bir Dostu Uyandırmak (1972) şiirinde “yağmuru çağıracak kadar güzel” olan *benin* ismi bir tür ceza sayılabilecek şekilde “insanların hizasına yazılmıştır” (Özel, 2005, s. 161). Bu cezaya rağmen *kahraman ben*, “yıllar boyu sevmekle tarazlanmış gövdesiyle kendisini deniz karşısında bir güneş gibi görür” (Özel, 2005, s. 162). Sıradan insanlar arasında olmakla birlikte meziyetlerinin farkındadır. Özel'in birçok metninde hissedilen bu durum, *Tüfenk* şiirinde “canavarlar besliyordum ulu bir askerdim sanki” şeklinde dile getirilir (Özel, 2005, s. 23).

Tahrik (1972) başlıklı şiirde Özel, efsanelerden kovulduğundan bahsederek aslında modern dünyada geleneksel anlamda bir kahramanın imkânsızlığına göndermede bulunur (Özel 2005, 168). *Çözülmüş Bir Sırrın Örtüsü* (1973) şiirinde ise “doğadan bir vahiy bekler” (Özel, 2005, s. 172). Vahiy beklemek peygamberlere özgü bir özellik olmakla birlikte burada doğadan bir ilham beklemeye gönderme vardır. Mitolojik kahramanların doğadan, olağanüstü güçlerden bir işaret ve yardım almasına benzer bir durum ve bekleyişten bahsedilebilir. Ne var ki bu bekleyiş boşunadır, zira modern hayatın doğaüstü güçlere sahip bir kahramana ihtiyacı yoktur. Kahraman bireyin yerini artık kurumların aldığı bir dünya söz konusudur. Bununla birlikte şair yine de modern dünyada mümkün olmayana estetik bir düzlemde mümkün kılmaya çalışır. Freud'un sanatçıların gerçek hayatta yapamadıklarını eserlerinde yaşatmak istemelerine dair tezinde ileri sürdüğü gibi şair de zihnindeki insan tasavvurunu şiirinde yaşatmak ister. “Freud'a göre sanat, isteklerin doyumunu engelleyen gerçeklik ile isteklerin özgürce doyurulabileceği düşlemsel dünya arasında bir ara alandır” (Özeren, 2017, s. 17). Özel'in şiirinde de *ben*, kendisini toplum için feda eden kahraman ile özdeşleştirerek varolur. Fransız psikanalist J. Lacan'ın *egonun* kendisine bir imge, ayna oluşturarak bir bütünlük ve varlık kazandığına dair düşüncesine benzer şekilde burada da *benin* kendi özbilincini fark etmesi ve kahramanı kendi imgesi olarak benimsemesi durumu söz konusudur (Hithchcock, 2015, s. 251). Öznenin “kendi eksiklikleri ya da arzuları bağlamında dünyayı yeniden düşünmesi” Özel'in şiirindeki *benin* varlık sebeplerinden

biri olarak yorumlanabilir (Hithchcock, 2015, s. 258). Dolayısıyla şiirdeki persona, kendi şahsına ayna olan, bir kahraman imgesiyle tebarüz ederek şairin de benliğini, iç dünyasını görünür kılar. Bunun görünür kılınmasında *benin* modern dünyayı kendisine *öteki* olarak seçmesinin de etkili olduğunu söylemek gerekir.

Çağdaş Bir Ürperti (1965) şiirinde *kahraman ben* “kara yağlar sürünerek/câni bir kadınla yatarak” büyür (Özel, 2005, s. 71). Dolayısıyla dünyanın hâllerini olabilirdiğince fazla deneyimleyerek dünyayı anlar hâle gelir. Zira o tufanın koptuğuna ve kâinatın yeniden yaratıldığına tanıklık etmiş kadar olaylara vâkıftır:

Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında.
Her şey ben yaşarken oldu, bunu bilsin insanlar
ben yaşarken koptu tufan
ben yaşarken yeni baştan yaratıldı kainat
her şeyi gördüm içim rahat
gök yarıldı, çamura can verildi (Özel, 2005, s. 231)

Çamura can verilmesi imajı, Âdem peygamber gibi insanlığın yaratılışından çok şairin kendisinin yeniden, ikinci kez yaratıldığını (hidayete erdiğini) dile getirir (Aktaş, 2011, s. 257). Ne var ki onun elinde insanları mutlu edecek gerçekler yoktur. Bu gerçekler, modern dünyada para etmeyen, hatta şairden nefret edilmesine sebep olan olgulardır. Bunlar, ona göre yalnızca büyük bir kişiliğin taşıyabileceği ağırlıkta yüklerdir. O yüzden modern toplumun insanı, bu *kahraman benin* çabaları karşısında ancak izleyici olarak kalabilmektedir.

Amentü (1974) şiirinde, Özel’in metinlerindeki *kahraman benin* yeniden doğuşuna tanık oluruz:

İnsan
eşref-i mahlûkattır derdi babam
bu sözün sözler içinde bir yeri vardı
ama bir eylül günü bilek damarlarımı kestiğim zaman
bu söz asıl anlamını kavradı
geçti çıvgınların, çıbanların, reklamların arasından
geçti tarih denilen tamahkâr tüccarı
kararmış rakamların yarıklarından sızarak
bu söz yüreğime kadar alçaldı
damar kesildi, kandır akacak

ama kan kesilince damardan sıcak
sımsıcak kelimeler boşandı
aşk için karnıma ve göğsüme
ölüm için yüreğime sürdüğüm eczâ uçtu birden
aşk ve ölüm bana yeniden
su ve ateş ve toprak
yeniden yorumlandı. (Özel, 2005, s. 177)

Kahramanın yolculuğundaki bu yeniden doğuş önemli bir dönüm noktasıdır. Aşk ve ölümün; su, ateş ve toprağın yeniden yorumlanması ile *kahraman ben*, yeni bir evreye geçer. Nitekim şiirin takip eden dizelerinde bu *benin* kendisini su, ateş, toprak ve rüzgârdan oluşan dört elemente eklediğini görürüz (Özel, 2005, s. 184). Bu eklemlenme, sıradan bir insandan ayırmakla birlikte ona büyük bir sorumluluk yüklemektedir.

Özel, şiirindeki personanın ortalama insandan farklılığını yine sıradan insan üzerinden ortaya koyar. *Akla Karşı Tezler* (1974) şiirinde, baca temizleyicilerden bahseden şair, en mutlu insanların onlar olduklarını söyler. Baca temizleyicileri “çünkü herkesi düşünmeyecek kadar mutlu/herkes tarafından düşünölmeyecek kadar mutludurlar” (Özel, 2005, s. 187). Başkasının sorumluluğunu taşıma yükü olmadan yaşamak, sıradan insana mutluluk verir. Bu şansa sahip olmayan *kahraman benin* sorumluluğu ve yüküne örtük bir gönderme vardır. Onun işi baca temizlemek gibi sıradan bir iş değildir; diğer insanları düşünmek ve diğer insanlar tarafından düşünölmektir. Bu yüzden hayat onun için dokunaklı bir şarkı değildir (Özel, 2005, s. 70).

Özne Olmaya ve Mücadele Etmeye Mahkûm Kahraman Ben

İsmet Özel'in denemelerinin bulunduğu ve birbirine gönderme yapan kitaplarından birinin adı *Henry Sen Neden Burasın* ve diğerinin adı ise *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*'dir. Bu kitaplar, başlıklarını Henry Thoreau ve Ralph Waldo Emerson arasında geçen bir hikâyeden alır. Hikâyeye göre;

“Thoreau Abd'nin Meksika'ya karşı yürüttüğü emperyalist savaş sırasında konan nüfus başına vergiyi, ‘ödediği dolarlar bir adam öldürmek üzere, başka bir adam veya tüfek satın almaya yaramasın’ gerekçesiyle vermeyi reddedince bir gece hapis yattı. Kendisinden ondört yaş büyük olan ve birçok özgürlükçü düşünceyi kendisiyle paylaşan Ralph Waldo Emerson, telâşla arkadaşını görmek üzere onun hücre sine girdiğinde aralarında şöyle bir konuşmanın cereyan ettiği anlatılır:

- 'Henry, neden buradasın'

- 'Waldo, sen neden burada değilsin?' (Özel, 1995, s. 116)

Özel, bu hikâyeyi anlatarak aslında kendi tutumunu, *mücadeleci benini* ortaya koyar. Ona göre önemli olan burada olmak, haksızlığa karşı çıkmak, gerektiğinde ise bedel ödemektir. Neden burada olduğunu söyleyenlere de onların neden burada olmadığını, Amerikalı iki önemli düşünür ve yazar Henry Thoreau ve Ralph Waldo Emerson arasında geçen diyalog aracılığıyla cevaplamış gibidir. Dolayısıyla bu hikâyeye onun şiirlerinde görülen *mücadeleci benin* kaynağı olarak okunabilir.

Mücadeleci *kahraman ben*, daha çok Özel'in sosyalist dünya görüşüne sahip iken yazdığı şiirlerinde görülür. İşçi sınıfı ve ezilmiş halkın sesi olmak isteyen *benin* bu dönem şiirlerinde umudunun hırçın bir hayvana benzediği, gökçe sancılar çektiği ifade edilir (Özel, 2005, s. 82-83). Bu tarz şiirlerde, yaşamak ile mücadele etmek eş anlamlıdır. *Sevgilim Hayat* (1968) şiirinde, "ben öyle bilirim ki yaşamak/berrak bir gökte çocuklar aşkına savaşmaktır" dizeleri ile *kahraman benin* mücadelesinin meşru zemini ortaya konulur. Mücadele ve dirimin ön plana çıktığı bu metinlerde, 'merd-i meydan' şeklinde tezahür eden, mücadeleci ve er meydanına çıkmaktan sakınmayan bir persona vardır. Bu persona, Evet *İsyân* (1967) şiirinde açık bir şekilde görülür:

Ben merd-i meydan

yani toprağın ve kanın gürzü

güllerin bin yıllık mezarı bendedir

yukardan bakarım efendilerin pusatlarına (Özel, 2005, s. 100)

Anlatıcı ben, bu şiirde yerini kavganın göbeği olarak belirleyerek mücadele içerisinde olduğunu epik bir üslup ile meydan okurcasına ilan eder. Bu ilanını sadece şiirdeki sözcüklerde değil, onu söyleyişteki yiğitçe eda ile gösterir. Yerini "kavganın göbeği" olarak belirleyen *kahraman benin* aynı zamanda kırbaçlayarak büyüttüğü bir ağrısının olduğu görülür (Özel, 2005, s. 98). Dolayısıyla hem içerik hem de üslup olarak mücadele etmekten geri durmayan, agoraya çıkan bir figür söz konusudur. *Yaşamak Umrumdadır* (1967) şiirinde geçen dizeler de yine hayata dair mücadeleci ve yaşamak isteyen bir *ben* söz konusudur:

Yaşamak debelenir içimde kıvrak ve küheylân

beni artık ne sıkıntı ne rahatlık haylamaz

çünkü ben ayaklanmanın domurmuş haliyim

yürüsem rahmet boşanacak
ve sana bir karşılık vereceğim. (Özel, 2005, s. 103)

Şiirde yaşama arzusuyla birlikte bir ayaklanma, *Evet İsyân* şiirinde görülen mücadelecî ve hayata karşılık vermeye hazır bir *ben* söz konusudur. Düşünde “yaratkan ve patlayıcı bir kimya”, beyninde ise “manalı bir uçurum” olduğunu söyleyen bu *benin* hayranlığı şehri inletecek güçtedir (Özel, 2005, s. 103). Bu şiirde, şair olmak ile *kahraman ben* arasında örtüşme vardır. Dolayısıyla şair olmak, hayatla ortalama insandan farklı ilişkiler kurmak demektir. Mücadele etmek için öncelikle mücadelenin ayırıcında olacak bir benliğe ve kahramanın iradesine ihtiyaç vardır. Bu yüzden de “beyaz bir şiir için tüfeğini” doğrultan bir kişi söz konusudur (Özel, 2005, s. 125). Bütün mücadele, yaşanılır bir hayat uğrunadır. Ölümün ise yaşam için olduğu “ölüyoruz, demek ki yaşanılacak” dizeleriyle dile getirilir (Özel, 2005, s. 132).

Mücadelecî figür, Özel'in işçi sınıfının savaşımını dile getirdiği şiirlerinde daha fazla görülür. *Aynı Adam* (1968) şiirinde, “dünyaya doğru yürümekle meşhur” olduğunu söyleyen *ben*, işçi sınıfının sembolleriyle betimlenen bir kahraman portesi çizer:

Ben dünyaya doğru yürümekle meşhurum
kökten dallara yürüyen sular gibi
yürürüm kömür ocaklarına, çapalanan tütüne
yürürüm hüznün ve ağrılar çarelenir
dağların esmer ve yaban telaşından kurtula diye
torna tezgahlarında demir.
Yürürüm çünkü ölümdür yürünülmeyen
yürürüm yürüyüşümdür yeryüzünün halleri
kanla dolar pazuları tarladakinin
hızır gürültüsü içinde türkülenir bir öteki
gökleri göğsümden aşırarak yürürüm
yağlı kasketimin kıyısında nar çiçekleri. (Özel, 2005, s. 115)

Bir işçi gibi yürüyen, koltuğunda iki bomba gibi iki somun taşıyan, gözleri namlu bu *kahraman ben* için “hayat başat bir avrattır” (Özel, 2005, s. 116-117). Şiirdeki kişinin kahramanlığı, emekçi bir figür şahsında, hayatta kalma mücadelesi şeklinde tezahür eder. Bu şekilde sıradan bir eyleme bile efsanevî bir hava verilir. Bu anlamda, sınıf bilinci ve çatışması ile mitolojik özellikler taşıyan kahraman iç içe geçer.

Özel'in sosyalizm etkisinde olduğu dönemde yazdığı şiirlerde bir partizan gibi mücadele etmek ve ölmek isteyen *kahraman ben* Müslüman dünya görüşünü benimse-

diği dönemde yazdığı şiirlerde acı çeken İsa peygamber figürüne dönüşür. Mücadeleci figür, yerini başkalarının günahları ve hataları için kefaret ödemeye hazır bir *bene* bırakır.

Trajik Aklın Temsili Olarak Kahraman Ben

İsmet Özel'in şiirinde trajik aklın ürünü diyebileceğimiz, insanlık için acı çekmeye hazır bir *ben* söz konusudur. Trajik akıl kavramı, “sonucunda ceza veya acı çekeceğini bilse bile kendini bilinçli bir şekilde amacı uğruna feda eden kişi”ye gönderme yapar (Şener, 2020, s. 8). Trajik akla Prometheus ve Sokrates örnek verilebilir. Prometheus, insanlık için ateşi çalmasında dolayı, Sokrates ise hakikati söylemekten vazgeçemediği için büyük bedeller ödemişlerdir (Şener, 2020, s. 8). Bu kahramanlar, eylemlerini sonuçlarının nereye varacağını bilerek yapmışlar ve sonuç olarak büyük cezalara çarptırılmışlardır.

Özel'in şiirlerinde 1970'ten sonra mücadeleci personanın yerini daha çok bu acı çeken trajik aklın ürünü diyebileceğimiz *benin* aldığı görülür. Mücadeleci *kahraman benin* Özel'in bir tür yeniden doğuşu imleyen *Amentü* şiiriyle birlikte kısmen de olsa dönüşüme uğrar. Bu dönüşümde onun sosyalizmden İslamiyet'e kayışının etkisi olduğu söylenebilir. Özel'in insanlık için acı çeken personasını sosyalist düşünceden sonra benimsediği 'Müslüman dünya görüşü' ile değerlendirmek gerekir (Tüzer, 2008, s. 269-270). Her ne kadar söyleyişteki yiğitçe eda aynı kalsa da Müslüman olmak onun şiirlerindeki kahraman tipi üzerinde değişiklikler yapar. Mücadele eden kahraman, yerini daha çok insanlık için acı çeken bir figüre bırakır. Bu anlamda, İsa imgesini çağrıştıran, acı çeken, insanlık için kendisini feda eden bir kahramanın varlığı hissedilir.

Özel'in *Yaşatan* (1969) adlı şiirinde, bakışlarını halka yöneltmiş bir *ben* vardır. Bu *benin* bakışları sıradan insanın bakışları değildir. Zira o halka bakınca, “gümüş tırnaklı kısraklar, sırça kirpikli gelinler huylanır” (Özel, 2005, s. 133). Dolayısıyla bunlar, ancak özel güçlere sahip bir kahramanın yapabileceği türden şeylerdir. “Kanıma kızgın demirler sokulur/ben halka bakınca” dizeleri ise halk için acı çekmeye hazır bir *benin* varlığını gösterir (Özel, 2005, s. 136). “Gözlerim ne güzeldir halka bakınca” dizesinin olduğu şiir, halk için bedel ödemeye hazır olan kahramanın oluşumunun başlangıç aşamalarıdır. Zira bu kahraman, sonraki dönemlerde yazılan şiirlerde, daha büyük acılara maruz kalacaktır. *Karlı Bir Gece Vakti Bir Dostu Uyandırmak* (1972) şiirinde, insanlarla aynı düzlemde olmanın bir tür ceza olduğunu düşünen ve kendisini deniz karşısında güneş gibi gören *ben*, gövdesinin ise belalara açık hedef kılındığını

söyler (Özel, 2005, s. 161-163). Bu tarz ifadelerle acı çeken bir kahraman *bene* uygun bir atmosfer yaratılır.

Amentü (1974) şiirinde yeniden doğuşuna tanık olduğumuz *kahraman ben*, artık kendisini temel bir unsur olarak görür. Kendisini dört temel unsura ekleyen *benin* insanlık için acı çeken bir kahraman olması ise yolculuğunu tamamlamasının ve olgunlaşmasının göstergesidir:

Hayat

dört şeyle kaimdir, derdi babam

su ve ateş ve toprak.

Ve rüzgâr.

ona kendimi sonradan ben ekledim (Özel, 2005, s. 184)

Su, toprak, ateş ve rüzgâra eklenmek insanlık için vazgeçilmez bir hâle gelmek anlamını taşır. Aynı şiirde geçen “çıkınımda güneşler halka dağıtmak için/halkı suvarmak için saçlarımda bin ırmak” dizeleri de yine halk için kendisini feda etmeye hazır kahraman figürün özellikleri olarak ön plana çıkar (Özel, 2005, s. 182). *Amentü* şiirinde, Leydi Godiva’ya göndermede bulunulması yine halk uğruna acı çekme ve kendisini feda etme anlamı içerir. Söylenceye göre Leydi Godiva, kocası Lord Leofric’ten halkın ödemekte zorluk çektiği ağır vergileri kaldırmasını ister. Lord, Leydi’nin isteğini bir şartla kabul eder. Buna göre vergi indirimine karşın Leydi sokaklarda çıplak bir şekilde dolaşacaktır. Bunu öğrenen ahali ise Leydi Godiva’yı görmemek için evlerine kapanır. Ne var ki modern dünyada bu tarz eylemlere yer yoktur; zira “ne Godiva geçer yoldan, ne bir kimse kör olur” (Özel, 2005, s. 182). Şiirde bir yandan modern dünya eleştirilirken diğer yandan da insanlar için kendisini feda eden kahraman tipinin yokluğuna gönderme bulunur. Şiirin sonunda ise *kahraman benin* eşref-i mahlukat olmanın asıl anlamını kavradığından bahsedilerek bir anlamda, bu adanmışlığının art alanına ışık tutulur.

Özel’in şiirinde acı çeken kahraman birçok yerde İsa peygamber motifiyle karşımıza çıkar. *Akdenizin Ufka Doğru Mora Çalan Mavisî* (1974) şiirinde, İsa peygamber gibi çarmıha gerilmekten bahsedilir:

çünkü ben çok gizli bir yanlışın

dehşetengiz yeteneğini ölçmek için

yepyeni bir hata için iniyorum Akdeniz’e

Meryemoğlu sanıp ben zavallı ademi

çarmıha çaktılar orda çok zaman önce. (Özel, 2005, s. 190)

Aynı şiirde, şair denize ayaklarından önce dilini soktuğundan bahsederek acıya karşı kayıtsız olduğunu ifade eder. Yine *Mataramda Tuzlu Su* (1981) şiirinde, “uzun yola çıkmaya hüküm giymiş” ve “kendisine dünyada acı bir kök tadı seçmiş” bir persona ile karşılaşırız (Özel, 2005, s. 222). Bu persona, dünyada artık yerinin olmadığını, kurulu düzende barınamayacağını, dolayısıyla “ısmarlama bir hayatı” bıraktığını, uzun yola çıkmaya hüküm giydiğini söyler (Özel, 2005, s. 223-224). Bu yersiz yurtsuz kahraman, insanlar için, İsa peygamber gibi, acı çekmeye hazırdır. Kahramanın uzun yola çıkması, konfor alanından terk edip yeni bir hayata geçmesi ve olgunlaşma yaşayarak dönmesini de içerir (Cambel, 2021). Böylece bu kahraman, kendisini kısıtlayan korkularla yüzleşerek onları geride bırakır ve nihayet bir tekâmüle ve iç huzura ulaşır:

bu hayatta ne koku, ne yankı, ne de boya

taşımamı yasaklayan belgeyi imzaladım

burada bitti artık işim, ocağım yok

uzun yola çıkmaya hüküm giydim. (Özel, 2005, s. 224)

Kahraman benin giydiği hüküm ile insanlar için acı çekme feragatinde bulunma birleşir. Zira o bütün lüks sayılabilecek şeyleri, geride bırakarak kendisini dünyevî olandan soyutlar. Burada ölüme gönderme olmakla birlikte maddî olandan sıyrılmış bir *ben* de söz konusudur.

Jazz (1981) şiirinde, *kahraman benin* dünyada olup bitenlerden kendisini sorumlu tuttuğu görülür:

nabzımı çünkü ben kasadan fiş alarak

yağmuru, selvileri zor durumda bıraktım

benim yongalarımın yapıldı bu çelenkler

ben papatyaları şımartmadım diye oldu

Mata Hari’ler casus, Al Capone’lar gangster (Özel, 2005, s. 221)

Burada anlatıcı, kolektif bir *ben* olarak tezahür eder. Şair, ben diyerek toplumu kastetmektedir. Bununla birlikte toplumun bir ferdi olarak sorumluluğu en fazla hissedilen bir kişi olarak ön plana çıkar. Onun kendisini toplum için feda eden bir personada

izhar etmesi, daha anlaşılır bir hâl alır. Bu anlamda Özel'in şiirindeki *ben*, *Üç Frenk Havası* (1980) şiirinde ifade edildiği gibi kolektif insanı, toplumu ve devleti reddeden Max Stirner gibi gülünç bir ölümlle ölmek istemez (Özel, 2005, s. 201). Celladına gülümseyerek estetik bir idamla ölmek ister (Özel, 2005, s. 233). Çünkü celladına gülümsemek, "idealist dava adamları"na özgü bir davranıştır (Aktaş, 2011, s. 208). Ancak bu şekilde bir ölüm şaire, halk için acı çeken kahramana layık bir son olabilir.

Cellâdıma Gülümserken Çektirdiğim Resmin Arkasındaki Satırlar (1984) şiirinde şair, bir tür manifesto sayılabilecek dizelere yer verir.

Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında.

her şey ben yaşarken oldu, bunu bilsin insanlar

ben yaşarken koptu tufan

ben yaşarken yeni baştan yaratıldı kainat

her şeyi gördüm içim rahat

gök yarıldı, çamura can verildi (Özel, 2005, s. 231)

Buna göre kırk yaş, artık *kahraman benin* her şeyi gördüğü bir yaştır. Tufanı gören, kâinatın ve kendisinin yeniden yaradılışına tanıklık eden bu kahraman, bir bakıma olgunlaşma yolculuğunu tamamlamıştır (Cambell, 2021). Göreceğini görmüş, yaşayacağını yaşamıştır. Bundan dolayı insanların terk ettiği düşüncelerini, yanlışlarını almaya, hataları için bedel ödemeye hazırdır:

Gelin

bir pazarlık yapalım sizinle ey insanlar!

Bana kötü

bana terkettiğiniz düşünceleri verin

o vazgeçtiğiniz günler, eski yanlışlarınız

ah, ne aptalmışım dediğiniz zamanlar

onları verin, yakınmalarınızı

artık gülmeye değer bulmadığınız şakalar

ben aştım onları dediğiniz ne varsa

bunda üzülecek ne var dediğiniz neyse onlar

boşa çıkmış çabalar, bozuk niyetleriniz

içinizde kırık dökük, yoksul, yabansı

verin bana

verin taammüden işlediğiniz suçları da. (Özel, 2005, s. 236)

Bu *kahraman ben*, olgunlaştıktan sonra insanların taammüden işlediği suçları, bozuk niyetlerini ve artık değer vermedikleri şeyleri almaya hazırdır. İnsanlığın yükünü taşıyabilecek bu personaya dönüştüğünü açık şekilde ortaya koymaktadır.

Özel'in şiirindeki *kahraman ben* yalnızca kendisi acı çekmez, aynı zamanda dokunduğu insanların da acı çekmesine sebep olur. *Of Not Being A Jew* şiirinde geçen "Kimi öptüm de kurtuldu çarmıha çakılmaktan?" dizelerinde, yalnızca *kahraman benin* değil, ilişkide olduğu kim varsa onların da acı çektiği söylenir (Özel, 2011, s. 168). Bu özelliğinden dolayı kimse ona yaklaşmak istemez. İsa peygamberin çarmıha gerilmesine, en yakınındakilerin cezalandırılmasına ve kurtulmak için onu tanımadıklarını söylemlerine göndermeler barındıran bu dizelerde, *kahraman benin* yaşadığı yalnızlık ve çektiği acılar daha da geniş bir boyutta gösterilir.

Özel'in bu evrede yazdığı şiirlerde, sosyalist mücadeleci bir figürden, İsa peygamber gibi insanlık adına acı çeken, fakat daha pasif denilebilecek bir kahramana dönüşüm söz konusudur. Nitekim *Ölüm Kere Ölüm/Ölüm Kare* şiirinde geçen "İsa Golgota'ya çıkarken tökezlemeden önce/Önü sıra sendeleyip ayağı burkulan bendim" dizelerinde *kahraman benin* İsa peygamberin çarmıha gerilmesine eşlik ettiği görülür (Özel, 2011, s. 4). Yine devam eden dizelerin birinde "İlk ben üşüdüm sonradır 'Tur-i Sina'daki sağnak" ifadeleriyle Musa peygamber kıssasına da tanıklık söz konusudur (Özel, 2011, s. 4). Bu dizelere göre İsa peygamberin çarmıha gerilmesi, Musa peygamberin Sina dağında yaşadıkları ve tufan gibi dinî ve tarihsel olaylara sembolik düzlemde tanıklık eden bir *ben* söz konusudur. Bu kadar acı ve tecrübeye tanık olmuş bu *benin* halkı için acı çekmeyi göze almış bir figür olması, aynı zamanda şair İsmet Özel'in topluma karşı hissettiği sorumluluğun ve egosunun estetik düzleme yansımalarıdır. Bu anlamda Özel, şiirinde yarattığı persona nezdinde topluma, gerçekliğe ve kendisine verdiği önemi dile getirmek istediğini söyler. İnsanın kendi önemini ortaya koymak için şiire sarıldığını ileri süren Özel'e göre "insanoğlunun en sahici dili şiirdir" ve eğer "her kim şiir önemlidir, büyüktür derse, aslında ben önemliyim, ben büyü-

ğüm diyordur” (Özel, 2007, s. 21). Dolayısıyla şair İsmet Özel sembolik düzlemde şiire ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getiren bir figür yaratarak aslında kendi benini de yansıtmış olur.

SONUÇ

İsmet Özel, şiirlerinde dünyaya karşı tutumundan, hislerinden ve düşünce biçiminden izler taşıyan bir *kahraman ben* yaratmıştır. Bu *ben*, sıradan olmama arzusu ve bilinciyle zaman zaman toplum ve halk adına mücadele etmesiyle ön plana çıkan ve acı çeken bir figür olarak tezahür eder. Özel'in şiirlerindeki *kahraman ben*, modern dünyada insanların sıradanlaşmalarına, kendileri dışında bir şeyi görmemelerine karşı tepkisel bir dışavurumun öznesi biçiminde görülür. Zira bir kahramanın ortaya çıkması için toplumda bazı şeylerin eksikliğinin yoğun bir şekilde hissedilmesi ve onu tamamlamaya aday bir figürün olması gerekir. Dolayısıyla şiirdeki *kahraman ben*, kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Bu *ben*, bir yandan kendi meziyetlerini açığa çıkarırken diğer yandan da öteki olarak gördüğü modern toplumun birtakım eksikler barındıran ve çare bulunması gereken ahvalini gözler önüne serer. Şairin toplum karşısında takındığı tutum, sözü edilen *benin* davranış biçimini etkiler.

İsmet Özel'in *kahraman benin* özne olduğu şiirler yazması, hem benimsediği ideolojilerin dünyaya bir kurtarıcı sunma arzusuyla hem de şairin kendi kişiliğiyle örtüşmektedir. Özel bir Marksist ve Müslüman olmasına paralel bir şekilde kurtarıcı/ Mesih bekleyişi ve arayışı duygusuna karşılık gelebilecek şiirler yazarken bir yandan da kendi kişiliği ve egosunu halk için mücadele eden ve bunun için acı çekmeye amade bir persona olarak yansıtmıştır. Bu anlamda onun gerçek yaşamda doğrudan doğruya açığa çıkarmadığı/çıkarmadığı duygu ve düşüncelerini metinlerine aksettirdiği söylenebilir. Son dönemlerdeki söylemleriyle Özel, şiirinde bahsettiği kurtarıcı *benin* tezahürü olarak okunabilecek bazı yönleri daha fazla dillendirir. Nitekim İstiklal Marşı Derneği çatısı altında yaptığı konuşmalar ve yazdığı yazılara bakılırsa onun elden giden bir topluma kurtarıcı bir el uzattığına inandığına dair izlenimler edinmek mümkündür.

Etik Beyan

“İsmet Özel Şiirinde ‘Kahraman Ben’in Görünümleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı

zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Akgün, A. (2013). Fuat Köprülü'nün Tevfik Fikret Eleştirileri. *Karadeniz Araştırmaları*, 36, 277-286.

Aktaş, H. (2011). *Celladına Gülümseyen Şair İsmet Özel*. Rize: Yortsavul Yayınları.

Baldick, C. (2011). *The Concise Oxford Dictionary of Lirerary Terms*. New York: Oxford University Press.

Bröckling, U. (2019). «Heroism and Modernity.» *helden. heroes. héros.*”, 12, 127-142.

Cambell, J. (2021). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çeviren: Sabri Gürses. İstanbul: İtahaki Yayınları.

Hitchcock, A. L. (2015). *Kuram ve Kuramcılar*. Çeviren: Seda Pekşen. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, İ. (1995). *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (2005). *Erbain*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (2007.) *Şiir Yazma Kılavuzu*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (2011). *Of Not Being A Jew*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (2011). *Sorulunca Söylenen*. İstanbul: Tiyo Yayınları.

Özel, İ. (2014). *Şiir Okuma Kılavuzu*. İstanbul: Tiyo Yayınları.

Özel, İ. (2014). Demek İstedim... Diyebiliyorum muyum, İstiklal Marşı Derneği, <http://www.istiklalmarsiderneği.org.tr/IcerikDetay?Id=1095&IcerikId=1791>. Erişim tarihi: 17.11.2022

Özeren, P. L. (2017). Yaratıcılığın Kökenleri ve Narsisizm. *Narsisizm ve Yaratıcılık* içinde, Düzenleyen: Nilüfer Erdem, (ss. 17-34). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şener, H. E. (2020). «Aklın Trajedisi ve Bir Suçlama Olarak Bürokrasi: Kafka'nın Dava'sı ve Şato'su.» *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 33, 1-34.

Tüzer, İ. (2008). *İsmet Özel Şiire Damıtılmış Hayat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

**AN IRONIC INTERSECTION OF REALITY AND FICTIONALITY:
TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS**

**GERÇEKLIĞİN VE KURGUSALLIĞIN İRONİK BİR KESIŞİMİ:
TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS**

DOI: 10.33404/anasay.1225946

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Aytaç ÖREN*

ABSTRACT

The irony of reality and fictionality in *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* by Jorge Luis Borges makes us rethink about exactly what both reality and fictionality/unreality are, and also surprises the reader with the common aspects of the construction processes of reality and fictionality. Fictionality takes the place of reality and this is carried out surprisingly by means of an encyclopedia accepted as the information source for reality. While making an irony of reality and fictionality in the text, Borges follows an encyclopedic style of language and sometimes goes on writing his narration like an

1- Makale Geliş Tarihi: 28. 12. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Dr. Öğr. Üyesi., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, aytaç.oren@sbu.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-4208-548X>

article including many footnotes and references; that is, he uses the presentation form of reality by disrupting reality and gives the fictionality the reality appearance in the same presentation way. *Tlön* is a narrative in which a parallel concept of reality and its gradual, inevitable encroachment dominate every aspect of everyday reality where alternative universe is seen to prevail. In an environment like that where reality is lost, what is said in the name of reality becomes doubtful and the question of how real they are preoccupies one's mind. In this context, this article aims to show how the irony of reality and fictionality is created in the story, ironically draw our attention to what consists of the base of reality and to reveal how the assumptions of reality and fictionality are unsettled.

Keywords: Tlön, Uqbar, Orbis Tertius, Borges, reality, fictionality, irony, encyclopedia.

ÖZ

Jorge Luis Borges'ın *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*'taki gerçeklik ve kurgusallık ironisi, hem gerçekliğin hem de kurgusallığın/gerçekdışılığın tam olarak ne olduğu hakkında yeniden düşünmemizi sağlar ve gerçeklik ve kurgusallığın kurulma süreçlerindeki ortak yönleriyle okuru şaşırtır. Gerçekliğin yerini kurgusallık alır ve bu, gerçekliğin bilgi kaynağı olarak kabul edilen ansiklopedi aracılığıyla şaşırtıcı bir şekilde gerçekleştirilir. Borges, metinde gerçekliğin ve kurgusallığın ironisini yaparken ansiklopedik bir dil kullanır ve bazen de birçok dipnot ve kaynakça içeren bir makale gibi anlatıyı yazmaya devam eder; yani gerçekliği bozarken bunu gerçek bir şeyin sunum biçimini kullanarak yapar ve aynı sunum şekliyle kurgusallığa gerçeklik görüntüsü verir. *Tlön*, paralel bir gerçeklik kavramının ve onun kademeli, kaçınılmaz ihlalinin, alternatif evrenin egemen olduğu görülen gündelik gerçekliğin her yönüne hükmettiği bir anlatıdır. Gerçekliğin yitirildiği böyle bir ortamda, gerçek adına söylenenler şüpheli bir hal alır ve bunlar ne kadar gerçektir sorusu insanın aklını meşgul eder. Bu bağlamda makale, söz konusu öyküde gerçeklik ve kurgusallık ironisinin nasıl yapıldığını göstermeyi, gerçekliğin temelini nelerin oluştuğuna ironik olarak dikkat çekmeyi ve dolayısıyla gerçeklik ile kurgusallığın kabullerinin nasıl sarsıldığını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tlön, Uqbar, Orbis Tertius, Bogen, gerçeklik, kurgusallık, ironi, ansiklopedi.

Introduction

Jorge Luis Borges, who makes a different blend of a different past, is a 20th century poet, story writer and also a translator. He was born in Argentina in 1899 to a family of English descent who lost all his property. He grew up in an environment full of literature in a bilingual family. At the age of nine, he translated Oscar Wilde's *The Happy Princess* into Spanish. While he was in different countries for various reasons, he saw some cultures and their historical past closely. He also learned German, French and Latin. When he returned to Argentina in 1931, he began to write continuously for one of the country's most important magazines. He worked in the library for a while. He created a unique narrative technique by combining prose and poetic language. In 1955, he lost his eyesight. As a writer who sees and makes people see life not with his eyes but with the magnificent depths of his mind and emotions, he wrote many works, most of which have been translated into many languages. When he died in 1986, he had already become one of the most important writers of his age.

Although Borges is known for his fantastic short stories not similar to any others, Borges, beyond being a good reader and writer, is like an librarian of the universe, literature itself that stands before you in every reading. He thinks about the life through the books he read; the paths of his thought sometimes lead him to a short story such as *The Labyrinth*, and sometimes to literary analysis, such as *The Discussions* or *Other Inquisitions*. Borges is a person of many worlds and moods, even though he is Argentinian in the origins and emotions of his writings. It is not possible to define his writing as traditional, modernist or postmodernist, but with his modern stance, Borges has been a frequent destination for many names in both modernist and postmodernist thought. Many writers and thinkers such as Foucault, Eco, Manguel, Derrida, Márquez, Calvino have been influenced by him. The character of the blind librarian Jorge da Burgos in *The Name of the Rose* is Borges, and Eco admits that there is no better librarian than him (Parker, 1990, p. 843). Borges with his thoughts and suggestions on literature has been also included to today's modern age as well as Heidegger, Benjamin, Derrida and Calvino. For all these reasons, the reader can find himself in a literary museum when he/she is a guest of his writing. In these respects, *Tlön* can be given as a very good example from Borges that summarizes him.

The story in *Tlön*, in which reality and the fictionality are reflected together and the leaps in time and space are made, deals with the problem between the reality and the

fictionality. By exemplifying the metafictional strategies and techniques Borges uses to erode all kinds of ontological boundaries in *Tlön*, he creates the speculation that the fictional reality, freed by the dissolution of the interplanetary boundaries, could seep into our world and directs the reader to an ontological inquiry process (Arargüç, 2011, p. 84). The text begins as a detective story based on a conspiracy theory. The reader finds himself within an investigate on the civilization constructed by a secret intellectual community in the 17th century who “dreamed” to create a planet called Tlön with all its physical and metaphysical laws, epics and legends. In the second part, the detective story is cut; the philosophical explanations are given on the planet “Tlön”, the life, and the concepts of Tlön. The narration continues as encyclopedic articles. Towards the end of the work, the first-person narrator prophesies that some objects from the fictional world of Tlön will seep into our world and our world will gradually turn into Tlön. So, *Tlön* turns into a narrative dominated by the notion of a parallel reality and its gradual, ineluctable encroachment on everyday reality to the point where the alternative universe takes over (Rollason, 2009, p. 13). By doing so, the narrator tries to give the impression that what he tells is real by using real people, real works and real places. Borges makes irony from the fictional world to the non-fiction world in *Tlön*, where reality and fictionality erode each other.

The term “irony” is written as a subtly humorous perception of inconsistency, in which an apparently straight forward statement or event is undermined by its context so as to give it a very different significance (Baldick, 2001, p. 130). Another description is that irony refers to the technique of implying something very different from what one is ostensibly saying (Quinn, 2006, p. 222). In another one, it is stated that irony underwent a transformation from a rhetoric and literary device to a broad-ranging, all composing idea and its attitude, sometimes called Romantic or cosmic irony, developed from the belief that life is inherently a mix of opposites and the most appropriate response to its double-edged nature is to assume the role of a detached, knowing spectator (Quinn, 2006, p. 223). At times these days, the word *ironic* is used to mean surprising and incongruous, but strangely fitting (Mikics, 2007, p. 160). In the light of these definitions, it would not be wrong to claim that Borges tries to corrupt the understanding of encyclopedia in the eyes of people in the text by shaking its usual place, and then despite that, he gives some information about *Tlön* and *Uqbar* by using encyclopedia. There is a subtle irony here because we come across a doubt against reality and unreality seems very normal. All these things are given in an encyclopedic style and

this style is sometimes similar to an article. The meaning exceeds what have as reality and we find ourselves in opposite edges. What he does for encyclopedia at first breaks our belief in how reality comes to us, but he goes on talking about an imaginary country / world in this broken way still. Here, irony is seen to depend for its effectiveness on the belief in and exploitation of difference and distance between words or events and their contexts (Childs, 2006, p. 123). Similarly, Borges ironically appropriates ideas and images from mathematics and science in order to question and perhaps invalidate aspects of a common-sensical world. The mixture of how real reality is and how unreal unreality is with each other creates an ironic atmosphere in the reader's mind in *Tlön*.

Discussion

“Protests have always been raised against the realist belief that there is a hidden reality behind the phenomena waiting to be discovered and represented. In antiquity, skeptics denied that humans, with their limited capabilities of perception and reasoning, could ever achieve knowledge of underlying essences, necessities, causes and laws. In the late Middle Ages, the nominalists argued that we can observe what actually happens, but we cannot ascertain in the mechanisms behind what we observe. In the eighteenth century, David Hume concluded that knowledge about underlying causes is impossible, while Kant held that we can never have access to things in themselves but only to things as perceived, filtered, and interpreted by us. At the turn of the century, empiricists like Ernst Mach rejected the idea that our descriptions of reality could be anything more than probable hypotheses, always subject to test and likely to be rejected.” (Dapia, 1997, p. 94)

There are two parts in the story. How the discovery of *Uqbar* happens is explained in the first part, written in the first person: “I owe the discovery of *Uqbar* to the conjunction of a mirror and an encyclopedia” (Borges, 2011, p. 17). The relationship of the mirror and encyclopedia remains as a symbol throughout the course of the story because “Bioy Casares recalled that one of the heresiarchs of *Uqbar* had stated that mirrors and copulation are abominable, since they both multiply the numbers of man” (Borges, 2011, p. 17). However, they learn the exact information about *Uqbar* from the encyclopedia; “For one of those Gnostics, the visible universe was an illusion or, more precisely, a sophism. Mirrors and fatherhood are abominable because they multiply it

(universe) and extend it” (Borges, 2011, p. 18). When finishing the story, we cannot help thinking that an encyclopedia is also abominable because it reflects the universe and makes an illusion, which leads to multiply the universe like a mirror. A parallel universe of Borgesian exegesis is in process of creation, doubling and mirroring the world of the master’s texts, and the imaginary world of *Tlön* mirrors and doubles that of familiar reality, so a risk exists that mirrors may distort more than they reflect (Rollason, 2004, p. 119). Hence, Borges draws our attention to the function of encyclopedia and causes us to be in doubt about whether we take correct knowledge about one world/universe from encyclopedia or whether it multiplies our knowledge, world and universe. Encyclopedia can multiply reality and even create unreality as in the story. This makes our relationship to encyclopedia ironic because any encyclopedic information should be objective and create the same in people’s mind, but in this instance, it multiplies reality and so it looks no real reality. Therefore, this supports the idea that encyclopedia reflects and distorts reality like a mirror.

The point of view of encyclopedia in the story is very remarkable and ironic. As we read the story, we feel as if any encyclopedia might not be reliable. The name of the encyclopedia in their villa is not correct: “The misleading encyclopedia goes by the name of *The Anglo American Cyclopaedia* (New York, 1917), and is a literal if inadequate reprint of the 1902 *Encyclopedia Britannica*” (Borges, 2011, p. 17). It is very strange because the narrator cannot find what Bioy read about Uqbar in a copy of the same encyclopedia in the villa. On the other hand, Bioy informs the narrator the following day that he finds the article on Uqbar in another copy of the same encyclopedia; “The volume which Bioy brought was indeed Volume XLVI of *The Anglo-American Cyclopaedia*. On the title page and spine, the alphabetical key was the same as in our copy, but instead of 917 pages, it had 921. These four additional pages consisted of the article on Uqbar” (Borges, 2011, p. 18). Afterwards, they go to the National Library to check the information, but they do not find anything regarding Uqbar. The following day, the narrator’s friend Carlos Mostronardi catches sight of the black and gold bindings of *The Anglo-American Cyclopaedia* in a bookshop, goes in and looks up the volume, but there is not the slightest mention of Uqbar (Borges, 2011, p. 20). Consequently, it can be concluded that any of the same encyclopedia may be different from each other, any article may be added in it, and this article may not be in the other copies, so the encyclopedia seems to be out of control and so does reality. This makes the information source and reality ironic because they can be changeable.

The second part of the story begins with the first-person narration like the pre-

vious one, but it turns into the encyclopedic language on page 22 suddenly, which changes the narrative form of the story. This is one of Borges's usual story-writing techniques. Calvino points out his style in that way:

“The reasons for my fondness for Borges do not end here, but I will mention only the main ones. I love his work because every one of his pieces contains a model of the universe or of an attribute of the universe (infinity, the innumerable, time eternal or present or cyclic); because they are texts contained in only a few pages, with an exemplary economy of expression; because his stories often take the outer form of some genre from popular literature...” (Calvino, 1993, p. 70)

He takes the outer form of encyclopedia and goes on writing his story in this format. We find some information about Tlön from an encyclopedia, *A First Encyclopedia of Tlön*, Volume XI, sent to Herbert Ashe a few days after his death (Borges, 2011, p. 21). Borges uses this language change to make fiction real, so there can be said to be an irony here again between reality and language: Can language create a reality? Or, can reality have a language of its own? What if language can create reality? Does this mean reality may be a fiction? If so, Borges presents us with a model of un/real universe made up of language, words. The presenting irony interrogates our source of reality and blurs what we know as reality. Does what we consider reality depend on a cotton thread, that is, a language, sentences written in an encyclopedia? Is reality a fiction? On this point, the irony arouses our suspicion of our reality.

Another ironic point about un/reality stands out in the story again because an unknown encyclopedia from an unknown place appears suddenly and it can be accepted as a knowledge source and referred to Tlön. In addition to the eleventh volume referring to both subsequent and preceding volumes, some people talking about or denying the existence of these volumes are mentioned (Borges, 2011, p. 22). All these people are real; a poet, a writer, a philosopher or a critic, but do not have a real connection to Tlön. Great thinkers like Hume, Berkeley, and Schopenhauer are also in the story, but they do not have a connection to Tlön, either. Nearly all these people are real, but the events are not. The entrance of Tlön to our world begins with Buckley's suggestion: “The twenty volumes of the Encyclopedia Britannica were then in circulation; Buckley suggested a systematic encyclopedia of the imaginary planet” (Borges, 2011, p. 31). As seen here, fiction creates multiple worlds, and worlds which are larger than their

textual depiction (Nicol, 2009, p. 119). The world Borges creates is bigger than the one we live, so we begin to doubt the concept of reality.

In 1944 (4 years after Borges wrote this story), a reporter from Nashville uncovers the forty volumes of the *First Encyclopedia of Tlön*, which affects the world so deeply that the international press overwhelmingly hails the ‘find’; manuals, anthologies, summaries, literal versions, authorized reprints, and pirate editions of the Master Work of Man pour and continue to pour out (Borges, 2011, p. 33-34). It is informed that someone will discover the hundred volumes of the *Second Encyclopedia of Tlön* a hundred years from now (Borges, 2011, p. 34). The appearance of these encyclopedias and its influence on the world show that man’s knowledge source is open to any intervention; so is reality. Reality can be vulnerable to anything. Unreality can get into an encyclopedia and be very active. These make our point of view of knowledge sources dirty and convert reality into an illusion. The irony of reality introduces the same question again: What is reality?

There is another interesting ironic point about Tlön and Uqbar. The narrator and his friend find and read some information about Uqbar in the Volume XLVI of *The Anglo-American Cyclopaedia*. The first impression regarding Uqbar is that it is a real geographic section in the world because three places of the fourteen names mentioned are real; Khurasan, Armenia, and Erzurum. So is one of the historical names, Smerdis (Borges, 2011, p. 19). However, it is understood that Tlön is an unknown world in the second part of the story: “... now, chance was showing me something to be reckoned with. Now, I had in my hands a substantial fragment of the complete history of an unknown planet, with its architecture and its playing cards, its mythological terrors ...” (Borges, 2011, p. 21). Such a lot of information about this unknown world gives an impression that Tlön is a real world or planet, but things are very different from the ones we are used to. The reader encounters the reality game of fiction here. As Waugh says, literary fictions are only linguistic realities, and they construct an imaginary world with referential status as an alternative to the world we live in, through language, with its unique concepts (Waugh, 1984, p. 100), like Tlön.

Nevertheless, it is clear in the later pages that Tlön is a gigantic idea or an enormous project in order to invent a country and a world. One of the founders of this idea says that mortal men are capable of conceiving a world to demonstrate to the nonexistent God (Borges, 2011, p. 31). In that case, Tlön looks an imaginary place. Once again, the case changes and the world of Tlön becomes concrete in this world.

A magnetic compass whose blue needle longs for magnetic north, whose metal case is concave and whose letters on the dial correspond to those of one of the alphabets of Tlön is among the silver table service the Princess of Faucigny Lucinge receives from Poitiers and this is the first intrusion of the fantastic world into the real one (Borges, 2011, p. 32). Another intrusion occurs in a grocery store belonging to a Brazilian. The narrator and his friend see some mysterious cones beside a dead man. They are made of a metal which does not exist in this world (Borges, 2011, p. 33). The earth begins to become Tlön by the end of the story. Our idea about Tlön continually changes: a real place in our world, another world, a imaginary world and then a world entering to our world. The Tlön project ceases to be a secret and some objects from Tlön appear in the world, which means that Tlön disseminate its (unreal) universe. There is an extreme case of ideas influencing reality. Reality draws attention to itself once more and makes an irony of itself: does ‘writing/language’ create reality or does reality create ‘writing’? In fact, we read the destroying of our reality. We read how reality can be established/broken easily. The ironic atmosphere in the story does a great harm to the place we put our realities on and we cannot help asking this question of ourselves: Does reality continually change? If so, what is the position of our present realities?

That there are extreme people on the base of the allegation about Uqbar is very ironic: “Then Bioy Casares recalled that one of the heresiarchs had stated that mirrors and copulation are abominable, since they both multiply the numbers of man” (Borges, 2011, p. 17). Moreover, the comparison of thinkers with heresiarch is very interesting and ironic: “After the problem had been stated and restated for hundred years, one thinker no less brilliant than the heresiarch himself, but in the orthodox tradition, advanced a most daring hypothesis” (Borges, 2011, p. 27). Another ironic point is that the person, Ezra Buckley, putting forward the idea of Tlön, is an atheist and wants the work to have no truck with the imposter Jesus Christ (Borges, 2011, p. 31). In addition, the person playing a role in clarifying the general understanding of an unlikely thesis is a heresiarch (Borges, 2011, p. 26) and he can stir a storm there (Borges, 2011, p. 27). That people like heresiarchs are very active in establishing un/reality, that they can intervene in encyclopedia, and that they can plot the course of knowledge and thought make us think about who are at the source of reality or unreality. This irony breaks our confidence in reality because its source is ambiguous, so the questions of ‘what the source of reality is and who is there’ become our topics of the agenda.

Another ironic part in the story is that some of its writing style is reminiscent of

a scientific article. This proves that unreality can be written in the same manner as the style of writing reality. There are totally six footnotes in page 19, 25, 26, 27, 31 and 34. From page 22, the narrative language turns into an encyclopedic one and sometimes like an article, which makes us feel as if there was something to be proven. These footnotes prepare a real environment for an unreal thing. For example, “Haslam has also published *A General History of Labyrinths*” is the first footnote. Haslam is entirely a fictional character, but maybe it is based on Burges’s English ancestors because it is his paternal grandmother’s maiden surname. In the second one, there are a real person, Bernard Russell and a citation from one of his books, *The Analysis of Mind*. In the third and fourth ones, some interesting information about Tlön is given such as “...All men who repeat one line of Shakespeare are William Shakespeare (Borges, 2011, p. 27). In the others, we can find something about what kind of man Buckley (also fictional) is and about the problem of the matter which some objects from Tlön consists of. This form increases persuasiveness. Is a paper form or an encyclopedic style enough to create a reality or an unreality? Can many writings we read in these forms make up our realities? In this case, is their reality indisputable? It seems that Borges brings them into sharp relief in the text and he implies an ironic attribution to the fact that a certain writing style can create un/reality.

In the text, the situation about *hrönir*, which is called a secondary object (Borges, 2011, p. 29), is also ironic, so we can have a *hrönir* of an object, its copy. Even a *hrönir* can produce its *hrönir* and it can produce another one and so on; “the *hrönir* derived from another *hrön*, and the *hrönir* derived from the *hrön* of a *hrön* – exaggerate the flaws of the original; those of the fifth degree are almost uniform; those of the ninth can be confused with those of the second; and those of the eleventh degree have a purity of form which the originals do not possess. The process is a recurrent one; a *hrön* of the twelfth degree begins to deteriorate in quality.” (Borges, 2011, p. 30). It can be concluded from these sentences that there are copies of an object and there are also many copies of those copies. This process is recurrent and copies begin to move away from the original object and even from its copies, so many objects deriving from the same object but different from one another come into being and the original object is lost and all of them intermingle. It is impossible now to distinguish which one is which. This draws the picture of what reality actually is. Is our reality a *hrön* or not? Is there any original reality? If so, where is it or which one? Or, can anything have more than one reality, all of which may be different from one another? What can we expect to see in

that ironic picture of un/reality? Who can say that our reality is not a *hrön*? In this case, could encyclopedia be a *hrön*? As a matter of fact, all fiction is fiction, all art is deception, and the world of all great writers is a world of dreams, with its own logic, its own rules, its own coincidences (Nabokov, 1988, p. 32), but Borges extends the fictional boundaries to the realm of reality and makes his dream world feel as if it exists there as well. Borges is very successful in placing a deep doubt about reality inside us, which makes our relation skip with reality ironic.

Conclusion

In *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* where reality gets lost and becomes ambiguous, the irony of un/reality makes us face our own un/reality, breaks off us from our own reality and takes us to an imaginary world. “In *Tlön*, The encyclopedic dimension becomes explicit and essential to the narrative... The story begins with the (fictional) *Anglo-American Cyclopaedia* of 1917, described as a reprint of the (real) Tenth Edition (1902) of the *Britannica*; it moves into the fantastic with the (real) Bioy Casares’ (imagined) location of a preternatural copy of the *Cyclopaedia*’s volume XLVI, containing an apocryphal entry on the (invented) country Uqbar,” (Rollason, 2009, p. 16) so reality is within fictionality/unreality and fictionality/ unreality is within reality. While distorting reality, Borges uses idealism as an inspiration source; “Centuries and centuries of idealism have not failed to influence reality” (Borges, 2011, p. 29). Idealism enables man to multiply his world and universe, so he can find himself in a big puzzle like *Tlön* where everything can be correct or where everything is wrong; “*Tlön* may be a labyrinth, but it is a labyrinth plotted by men, a labyrinth destined to be deciphered by men” (Borges, 2011, p. 34). Our own reality is really a labyrinth in which we become lost, because there is not an objective reality and everybody seems to live in the same world, but actually lives in a different one. Reality is perceptual and changes from person to person. A person or a book like a mirror multiplies reality. Similarly, all our past is only a fiction; “Now, in all memories, a fictitious past occupies the place of any other. We know nothing about it with any certainty, not even that it is false” (Borges, 2011, p. 34). Therefore, it can be said that by means of ‘*Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*’ Borges explores the realm of human consciousness. What we know as reality is what is written in an encyclopedia or a scientific script like an article. Writing creates reality and we find realities there. Borges converts reality into a text and establishes a relationship between man and reality which is inevitably mediated by the necessity of a reading (Arrojo, 2022). The more we visualize objects and settings, the more we can

move away from reality and come near to unreality. This leads to a disagreement in our world and the designation of Borges as a magic realist has created critical dissension largely because of his close with the fantastic (Simpkins, 1998, p. 140). With the help of irony Borges makes, he weakens our reality understanding and destroys our reality grounding. How valid are the sources of reality? Is it impossible to obtain unreality with the same sources? We can understand that we live ironically in multiple realities without a reality. In this point, a question concerning whether a thing exists if it is not perceived takes our mind away and we see that the Tlönian view is primarily based on perceptions which deny existence of any underlying reality. Therefore, we float in a denial of what looks to be reality. This challenge destroys our boundaries between fiction and non-fiction, reaches our real world and then threatens our realities. We begin to watch how reflection, replication, reproduction, language, encyclopedia etc. can corrupt our reality. An irony of reality comes on the scene and we can by no means sort out fact and fiction within the text or our world. *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* is really an ironic narration which carries a message about that there can be unreality in reality and reality can be a fiction.

Etik Beyan

“An Ironic Intersection of Reality and Fictionality: *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

- Arargüç, M. F. (2011). Tlön, Uqbar, Orbis Tertius and Possible World(s), *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 3, No. 3, pp. 81-92.
- Arrojo, Rosemary. *Jorge Luis Borges's Labyrinths and Joao Guimaraes Rosa's 'Sertao': Images of Reality as Text*. [Http://search.proquest.com/docview/303318178?accountid=25094](http://search.proquest.com/docview/303318178?accountid=25094) December 14, 2022.
- Baldick, C. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, 2nd edition, New York: Oxford University Press.
- Borges, J. L. (2011). *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*, 10th edition (trans. T. Uyar & F. Özgüven), Istanbul: İletişim.
- Calvino, I. (1993). *Memos for the Next Millennium*, New York: Vintage International.
- Childs, P. & Fowler, R. (2006). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, New York: Routledge.
- Dapia, S. G. (1997). "This Is Not a Universe": An Approach to Borges's "Tlön, Uqbar, Orbis Tertius", *Chasqui*, Vol. 26, No. 2 (Nov.), pp. 94-107.
- Mikics, D. (2007). *A New Handbook of Literary Terms*, Michigan: Yale University Press.
- Nicol, B. (2009). *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. New York: Cambridge University Press.
- Nabokov, V. (1988). *Edebiyat Dersleri*, (Trans. F. Özgüven & N. Akbulut), İstanbul: Ada Yayınları.
- Parker, Deborah (1990). The Literature of Appropriation: Eco's Use of Borges in *Il Nome Della Rose*, *The Modern Language Review*, 85.4 , pp. 842-849.
- Quinn, E. (2006). *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, 2nd edition, New York: Facts On File.
- Rollason, Christopher (2004). Borges' Library of Babel and the Internet, *IJOW-LAC (Indian Journal of World Literature and Culture)*, Vol.1.1, January-June, 117-120.
- Rollason, C. (2009). The Character of Phantasm: Edgar Allen Poe's 'The Fall of the House of Usher' and Jorge Luis Borges' 'Tlön, Uqbar, Orbis tertius', *Jsimpkournal*

of Spanish Association of Anglo-American Studies, 31.1 (June), pp. 9-22.

Simpkins, S. (1988). Magical Strategies: The Supplement of Realism, *Twenty Century Literature*, Vol. 34, No.2 (Summer), pp. 140-154.

Waugh, P. (1988). *Metafiction*, New York: Routledge.

MÜLKİYELİLERİN “BABA” SI: AYNÎZÂDE HASAN TAHSİN (1876-1962)

THE “FATHER” OF MULKİYELİ’S: AYNÎZÂDE HASAN TAHSİN (1876-1962)

DOI: 10.33404/anasay.1212985

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Uğur AVCI*

ÖZ

Mülkiyeliler tarafından “baba” unvanı ile anılan Aynîzâde Hasan Tahsin’in Serfiçe’de başlayıp, İstanbul’da sonlanan uzun hayatı ile İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin tanığı olduğu gibi bu sürecin önemli bir noktasında aktörlüğünü de yaptığı görülmektedir. Aynîzâde, Mülkiye’de aldığı eğitimin sonrasında gerçekleştirdiği girişimleri ile pek çok yeniliğe imza atmış sürdürdüğü faaliyetleri ile yaşamın her safhasında eğitimci kimliğini korumuştur. Yürüttüğü diğer memuriyet görevleriyle birlikte pek çok eğitim kurumunda dersler vermeye devam etmiştir. Kabataş Erkek Lisesi’nin kuruculuğunu yapan Aynîzâde emekliliğe ayrıldığı yıllarda dahi ders vermeyi bırakmamıştı. Bir yandan da iktisat ve sosyoloji üzerine yazdığı yazılar ve yaptığı çevirilerle dönemin düşünce dünyasının şekillenmesine katkıda bulunmuştu. Bu çalışmada kendi

1- Makale Geliş Tarihi: 01. 12. 2022 Makale Kabul Tarihi: 17. 02. 2023

* Doktora Öğrencisi., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, avciugur@yahoo.com, **ORCID ID**

 <https://orcid.org/0000-0002-6945-134X>

eserleri, dönemi aydınlatan arşiv vesikaları ve konu etrafında kaleme alınan araştırma eserleri ışığında Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in genel bir biyografisi ile birlikte kaleme aldığı eserlerinin bibliyografinin oluşturulması amaçlandığının yanı sıra Osmanlı iktisadî ve içtimai hayatına etkisi de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aynîzâde Hasan Tahsin, Mülkiye, Eğitim, İçtimaiyât, İktisat

ABSTRACT

Aynîzâde Hasan Tahsin, who was called as "The Father" by the students of Mulkiye, was among the critical actors of the transition process from empire to the republic in Turkey. Aynîzâde made lots of reforms after fulfilling his education in Mulkiye and emerged as an educator in his entire life. Besides his other official services, Aynîzâde also gave lectures in several schools of his time. Known as the founder of Kabatas Male High School, he continued giving lectures even in his years of retirement. With his translations and articles on economics and sociology he also made great contributions to the intellectual life of his time. In this study, by using his own works, the archive records and the primary literature on the issue, the biography of Aynîzâde Hasan Tahsin and the bibliography of his works is targeted besides pointing his special place in the economic and social life in the late Ottoman period.

Keywords: Aynîzâde Hasan Tahsin, Mulkiye, Education, Sociology, Economy

Aynîzâde Hasan Tahsin'in Eğitim Hayatı

Aynîzâde Hasan Tahsin, bölgede Konyarlar² olarak bilinen bir aileye mensup olup, kasabanın ileri gelenlerinden Tüccar Komisyoncusu Mehmed Necib Aynî ile Refika Hanım'ın oğulları olarak H. 1293/M. 1876-77 yılında Manastır Vilayeti'ne bağlı Serfiçe Kasabası'nda dünyaya geldi. Osmanlı Devleti'nin son döneminin önemli mütefekkirlerinden Mehmet Ali Aynî'nin küçük kardeşidir (BOA, DH.SAİD.d..., 129-99, s. 99; Aynî, 2009, s. VII).

Aynîzâde ailesi, Hasan Tahsin'in doğumunun hemen ardından önce Selanik'e, kısa bir süre sonra İstanbul'a göç etti. Burada önce Türkler tarafından kurulan ilk özel

---

2- Konyarlar olarak adlandırılan Türk topluluklarının Balkanlara ne zaman göçtükleri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak Gökbilgin en kabul edilebilir olanının II. Murad ve II. Mehmed zamanında Karamanoğulları ile yaşanan çatışmalar sırasında Konya, Karaman ve Ankara'da bulunan aşiretlerin Balkan coğrafyasına iskân edildiği görüşü olduğunu belirtir. Konyarlar başta olmak üzere Rumeli Yörükleri hakkında detaylı bilgi için bkz: (Gökbilgin, 2008).

okullardan birisi olan Şemsü'l-Maârif Mektebi'nde,³ ardından da Vefa İdadî-i Mülkî-i Şahane'de okudu. İdadîdeki ilk senesinde Hüseyin Cahit (Yalçın) ile tanışmış, ikinci sınıfa geçtiklerinde, Selanik'ten yeni gelen Süleyman Kani (İrtem) ve Cavit Beyler de aralarına katılmıştı. Böylelikle bu dört isim uzun süre hiç ayrılmamış, Mekteb-i Mülkiye'ye de beraber gitmiş ve buradan 1896 yılında mezun olmuşlardı (BOA, DH. SAİD.d... 129-99, s. 99; Gövsa, 1946, aktaran İstanbul Ansiklopedisi, 1960, s. 1619; Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 645; Aynî, 1957, s. 2). Dört arkadaş Mülkiye sıralarında da hiç ayrılmadıkları için kendilerine “Les quatre inséparables” yani Ayrılmaz/Ayrılmayan Dörtler lakabı takılmıştı (Aynî, 1957, s. 2).

İdadî yıllarında Fransızca derslerine eski bir asker olan Mösyö De Varz giriyordu. Yaşının ilerlemiş olmasından kaynaklı olarak bütün sınıfla ilgilenemeyen De Varz, zamanla sadece Fransızcası iyi olan öğrencilerle alakadar olmaya başlamıştı. Mösyö De Varz'ın bu davranışı sınıf için olumsuz olmasına rağmen *Ayrılmaz Dörtler* için olumlu bir hal aldı. Çünkü diğer sınıftan Fransızcası iyi olan Ahmed Şuayb ve Bedi Nuri de yanlarına katılmıştı. De Varz, aynı zamanda Askeri Tıbbiye'de de Fransızca derslerine giriyordu. Bu sayede de *Ayrılmaz Dörtler*, Ahmed Şuayb ve Bedi Nuri'nin yanına Cenap Şahabeddin de katılmıştı (Aynî, 1957, s. 2). Bu yedi kişilik arkadaş grubu, uzun bir süre hemen her işi birlikte yapmışlardı.

1895 yılına kadar Mekteb-i Mülkiye'nin eğitim süresi üç yıldır. Ancak o yıl çıkarılan bir kanunla okulun süresi dört yıla uzatılmıştı. Bu yüzden Mekteb-i Mülkiye 1895 yılında hiç mezun vermemiş, mezun olmayı bekleyen Aynîzâde ve arkadaşları, bir yıl daha okumak zorunda kalmışlardı. 1896 yılında Mülkiye'den sadece 31 kişi mezun olmuş, Aynîzâde ise okulu birincilikle bitirmiştir (Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 625).

Uzun Mesailer: Aynîzâde Hasan Tahsin'in Çalışma Hayatı

Aynîzâde ve arkadaşları henüz Mülkiye sıralarındayken çalışma hayatına atılmışlardı. Okulda iyi derecede öğrendikleri Fransızca, onlara ilk paralarını kazandıracaktır. İlk olarak Hüseyin Cahit, Karabet Efendi'nin yanına uğrayarak sayfası 10 kuruşa Fransızcadan çeviriler yapmaya başlamıştı. Bu çevirilerin büyük bir kısmını polisiye romanlar oluşturuyordu. Çünkü dönemin padişahı II. Abdülhamid polisiye romanlara oldukça meraklıydı.⁴ Karabet Efendi ise padişaha roman temin eden kitapçılardan biriydi. Hüseyin Cahit'ten sonra Aynîzâde ve diğerleri de çeviri yapmaya başlamıştı.

3- Akyüz, bu okul için “muhtemelen ilk Türk özel okuludur” yazmaktadır (Akyüz, 2007, s. 240). Şemsü'l-Maârif Mektebi hakkında detaylı bilgi için bkz: (Ergin, 1977, C. 3, ss. 951-954).

4- II. Abdülhamid'in polisiye merakı için bkz: (Üyepazarcı, 2008, C. I, ss. 521-526).

Böylelikle hem Karabet Efendi padişaha daha fazla kitap temin edebiliyordu hem de öğrenciler için bir gelir kapısı oluşmuştu. Ancak çeviri yapacak kişi sayısı çoğalınca Karabet Efendi sayfa başına verdiği 10 kuruşluk ücreti düşürmek zorunda kaldı. Fiyat düşüşü öğrenciler için kötü olmuşsa da bir müddet daha çeviri yapmaya devam ettiler. Daha sonra çeviri işini bırakarak Karabet Efendi'nin imtiyaz sahibi olduğu Mekteb Gazetesi'nde çalışmaya başladılar.⁵ Burada da karşılıklarına bir sorun çıktı: öğrencilerin gazetelere yazı yazmaları yasaktı. Çözüm olarak da Şani, Nami, Hâkî⁶ gibi takma isimlerle yazılar yazmaya başladılar. Bir süre çalıştıktan sonra Mekteb Gazetesi'nden ayrılarak yeni bir mecmua çıkartma girişiminde bulundular ve Hüseyin Cahit'in bir akrabası üzerinden yeni bir imtiyaz aldılar. Amaçları, o dönem benzeri olmayan Ser- vet-i Fünun gibi resimli ve haftalık bir mecmua çıkartmaktı. Uzun süre üzerinde çalış- tıkları mecmua, Türk reklam tarihi için önemli bir yer teşkil edebilecek konumdaydı. Bir risk alıp, mecmuanın reklamını ilk defa projeksiyonla yapmaya karar verdiler. Reklam Ramazan ayında Şehzadebaşı Tiyatroları'nda gösterildi. Ancak çok kısa bir süre içerisinde saraya jurnallenmiş, saraydan gelen talimat doğrultusunda, basımına bir gün kala mecmuanın imtiyazı ellerinden alınmıştı (Aynî, 1957, s. 2). Böylelikle matbuat tarihimizde bir mecmua daha basılmadan ortadan kalkmış oldu.

Mecmua imtiyazlarının ellerinden alınması, Mülkiye'nin bir yıl daha uzatılması gibi aksiliklere rağmen mezun olduklarında Mülkiye hocalarından Menemenlizâde Tahir Bey'in tavsiyesi doğrultusunda, Maarif Nezareti bünyesinde istihdam edilmek üzere Hüseyin Cahit ve Cavit beyleri Mektubi Kalemi'ne, Aynîzâde Hasan Tahsin Bey ise Muhasebe Kalemi'ne memur olarak alındılar (Aynî, 1957, s. 2).

Hasan Tahsin, Muhasebe Kalemi'nde başladığı memuriyet hayatını devletin farklı kurumlarında sürdürdü. Memuriyetinin yanı sıra hayatı boyunca eğitimci kişiliğiyle de ön plana çıkmış olan Aynîzâde, Maarif Nezareti'nde memur olarak çalışırken bir yandan da öğretmenlik yapmış ve Üsküdar İdadîsi, Mekteb-i Mülkiye'ye bağlı Sınıf-ı Mahsus'ta, 1897 yılında Numune-i Terakki Mektebi, Dersaadet İdadîsi'nde,

5- Cenap Şahabeddin, 1933 yılında Hikmet Feridun Es'e, Akşam Gazetesi'ndeki "Her Gün Bir Anket" başlıklı köşesi için verdiği röportajda *mektepten yeni çıkmış birkaç genç* olarak Cahit Bey, Mehmed Rauf ve Aynîzâde Hasan Tahsin Beylerle birlikte "Mekteb" adında bir mecmua çıkartmayı düşündüklerini ve o hafta yayım hayatına başladıklarını söylemiştir (Es, 1933). Yalçın, mecmuanın aslında Karabet'e ait olduğunu, bir müddet o çıkarttıktan sonra yayımını duraklattığını belirtiyor. Kendileri öğrenci oldukları için doğrudan Mekteb'i çıkartamıyorlardı. Bu yüzden lisedeki Fransızca öğretmenleri Baki Bey, Karabet'ten onlar adında dergiyi almıştır. Hüseyin Cahit, Aynîzâde Hasan Tahsin, Cavit, Kâni ve Şuayb dergi için para almadan çalışmaya başlamışlardı (Yalçın, 1975, s. 65).

6- Hâkî takma adını Hüseyin Cahit kullanmıştır (Yalçın, 1975, s. 65).

1898 yılında Eğrikapı Merkez Rüşdiyesi'nde dersler verdi. 1900 yılında Maarif Nezareti Mektubî Kalemi 2. Mümeyyizliği'ne terfi etti. Altı yıl bu görevi sürdürdükten sonra 1906 yılında ise ek bir görevlendirme ile Mercan İdadîsi'ne öğretmen olarak atandı. 18 Mayıs 1908 tarihinde verilen bir görevlendirmeye birlikte, Esmâ Sultan Konakları'nda yedi sınıf ve 276 öğrenci ile eğitim hayatına başlayan Kabataş Erkek Lisesi'nin kuruculuğunu ve ilk müdürlüğünü yaptı. Aralık 1908 tarihinde ise İstanbul Orta Ticaret Mektebi'ne ve yine ek görevlendirme ile 22 Kasım 1908 tarihinde de Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk Umumi İktisad Müderrisliğine getirildi. Yine bu dönemde Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde -günümüzde Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi- müdürlük yaptı. 1909 yılında Divan-ı Muhasebat azası, 1910 Eylül'ünde Belediye İstikraz Tahvilleri'ni Osmanlı Hükûmeti adına kontrol etmekle görevlendirilerek Londra'ya gönderildi. Temmuz 1911 tarihinde ise Divan-ı Muhasebat ihtisası için Fuat Bey ve mümeyyizlerden Petri Efendi ile birlikte Viyana, Berlin, Brüksel, Roma ve Paris'e gitmiş ve Ağustos ayında İstanbul'a dönmüştü. 1913 yılında, Maliye Nezareti bünyesinde bulunan Islahat-ı Maliye Komisyonu azalığına getirilmiş, birkaç ay içerisinde de Maliye Müsteşar Vekili yapılmış,⁷ Ağustos 1914 tarihinde ise Medreset'ül-Kuzzat (Kadılar Mektebi) İktisadi Muallimliği'ne başlamıştı. Sekiz ay sonra, Nisan 1915 tarihinde Maliye Nezareti Müsteşarlığı'na atanmış, bir yıl sonra yine ek bir görevlendirme ile Ekim 1916 tarihinde kurulan Yüksek İktisad Meclisi Azalığı'na getirildi. Ayrıca Darülaceze İdare Meclisi azalığı da yapmıştı.⁸ Aynı yıl Osmanlı Devleti'nin uyguladığı gümrük politikalarını yeniden düzenlemekle görevli bir komisyona başkanlık yaptı.⁹ Komisyon, gümrüklerde uygulanan *ad valorem* sistemini, yani malın değeri üzerinden vergi alınan sistemini kaldırarak yerine "Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resim Ahzı Hakkında Kanun" adında yeni bir kanun oluşturarak Osmanlı Devleti'nin gümrük politikası kökten değiştirilmek suretiyle daha *spesifik, seçici bir gümrük düzenine* geçildi. Aralık 1918 tarihinde Sulh Hazırlığı Komisyonu azalığına ve Şubat 1919'da tekrar Islahat-ı Maliye Komisyonu azalığına getirildi. 1920 yılında ise kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (BOA, DH.SAİD.d...129-99, s. 99-100; Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 645-646; *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi (1862-1923)*,

7- Islahat-ı Maliye Komisyonu azalığı ve Maliye Müsteşar Vekilliği yaptığı sırada devlet tarafında İkinci Rütbeden Nişân-ı Osmânî'ye layık görülmüştür. (BOA, İ...TAL., 491-49, H. 14.04.1332).

8- Darülaceze bütçesinin görüşüleceği bir toplantı organize edilecektir. Bu toplantıya katılması istenen Darülaceze İdare Meclisi'nin yedi azasından bir tanesi de Aynîzâde Hasan Tahsin'dir (BOA, DH.UMVM, 137-58, H.01.06.1334).

9- Komisyonun diğer üyeleri: Sırrı Bey (Rüsûmat Müdür-i Umumîsi), Edhem Bey (Ticaret Müsteşarı) ve Suad Bey'dir (Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Şubesi Müdürü).

2012, s. 107; Erdoğan & Haksun, 1994, s. 327; *Beşiktaş Kabataş Erkek Lisesi Tarihçesi*, 2020; Dekanlarımız, 2020; Toprak, 2019, s. 184, 185, 437).

Aynîzâde'nin emeklilik hayatı uzun sürmedi. Bitmek bilmeyen çalışma azmi ve eğitimci kişiliği onu Darülfünun'da dersler vermeye itmişti. Aynı dönemde Galatasaray Lisesi'ne müdür olarak atanmıştı. O dönem son sınıfta olan Suat Aray hatıralarında Salih Arif Bey'in müdürlükten istifasının ardından Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in müdür olarak atandığını ve ancak birkaç ay -ki bu süre 1 Ocak-24 Şubat 1923 tarihleri arasındır- müdürlük yaptığını yazmıştır. Darülfünun'da da görev yaptığı için okula çok az uğrayabildiğini, onun yerine bütün iş yükünü müdür muavini Zeki Mesut Bey'in üstlendiğini belirtmiş, hatta bu dönemde öğrenciler yemekhane yemeklerini beğenmedikleri için bir gece büyük bir gürültü çıkarttıklarını, idarenin buna engel olamadığını ve son sınıf talebeleri olarak kendilerinin olayları yatıştırdığını eklemiştir. Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in görevden ayrılmasının ardından yerine Galatasaray Lisesi'nin yeni müdürü olarak Faik Bey atanmıştır (Aray, 1959, ss. 220-221). Müdürlüğü bıraktıktan sonra Darülfünun'daki derslerine dönen Aynîzâde, 31 Mayıs 1933 tarihli ve 2252 sayılı kanunla İstanbul Darülfünunu ve bütün teşkilatı ilga edilip yerine İstanbul Üniversitesi kurulduğunda tekrar görevlendirilmesi yapılmayan 157 öğretim üyesinden birisi olmuştu.¹⁰

Aynîzâde, Darülfünun'da derslerine devam ettiği ve aynı zamanda Hukuk Fakültesi Dekanlığı yaptığı sırada okulun ihtiyaçlarını görüşmek üzere Rektör İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Edebiyat Fakültesi Dekanı Köprülüzade Fuad, Tıp Fakültesi Dekanı Dr. Vasıf ve Fen Fakültesi hocalarından Matematikçi Şükrü'den oluşan bir ekip ile Şubat 1924 tarihinde Ankara'ya, Maarif Vekaleti'ne gitti. Görüşmenin ardından Darülfünun ekibi Başvekil İsmet İnönü'yle bir yemeğe davet edilmişlerdi. Mustafa Kemal, bu sırada İzmir ziyaretini gerçekleştiriyordu.¹¹ Başvekil ve heyetinin ertesi gün İzmir'e hareket edeceğini öğrenen Baltacıoğlu, yemeğin ardından dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Bey'e *Gazi Paşa'ya tanzimlerini arz etmek üzere* kendilerinin de İzmir'e

10- Hukuk Fakültesi'nde görev yapmış ve İstanbul Üniversitesi'nde yeniden görevlendirilmeyen 15 öğretim üyesi şunlardır: Müderris Musliheddin Adil (Taylan), Müderris Ahmet Reşit (Turnagil), Müderris Ahmet (Ağaoğlu), Müderris Hacı Adil (Arda), Müderris Dr. Ethem Akif (Battalgazi), Müderris Ahmet Mithat, Müderris Cevdet Ferit (Basman), Müderris Abdurrahman Münib (Berkman) Müderris Kenan (Özer), Müderris Aynîzâde Hasan Tahsin, Müderris Mustafa Zühtü, Müderris Münir (Serim), Muallim Cevat Abdurrahim, Muallim Memduh ve Muallim Vehbi (Yekebaş) (Özcan, 2003, s. 152).

11- Atatürk'ün İzmir ve devamında gerçekleştirdiği Aydın seyahatleri için bkz: (Tinal, 2008, ss. 19-33; Güneş, 2005, ss. 219-242).

gelmek istediklerini söylemişti. İsmail Safa Bey'in kabul etmesi üzerine, 10 Şubat tarihinde, Darülfünun ekibinin de yer aldığı tren İzmir'e doğru yola çıktılar. Baltacıoğlu, yolculuk boyunca kendilerini iki kere görüşmeye kabul ettiklerini, bu görüşmelerin de daha çok maarif ve maliye üzerine olduğunu ve Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'e pek çok sorular sorduklarını belirtmiştir (Ergin, 1977, C. V, s. 1647).

Aynîzâde Hasan Tahsin Bey üç kez Hukuk Fakültesi Dekanlığı yaptıktan sonra kendi isteğiyle istifa etmişti.¹² Bu dönemde Ankara'da Mülkiye kurulmasına yönelik girişimler başlatılmıştı. Ankara'ya gitmek istemeyen Aynîzâde, görevinden ayrılarak İstanbul'da kalmışsa da Ankara ile bağlarını kesmedi. Mustafa Kemal, Ankara Hukuk Mektebi'ne fazla önem verdiği ve sık sık gerek derslerde gerekse sınavlarda bulunduğu bilinmektedir. Bu dönemlerde Ankara'ya davet edilen Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Profesör André Mercier¹³ ve Hamdullah Suphi Bey'in yanı sıra Aynîzâde de Fakültede konferans vermişti (Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 646; Yücel, 2016, s. 366).

Ekim 1937 tarihinde Siyasal Bilgiler Okulu, Aynîzâde'nin öğretim görevliliğindeki 40. yılını kutlayarak kendisine bir tören düzenlemiş ve "baba" unvanı vermiştir. 1938 yılında kendi isteğiyle emekliliğe ayrılmış ve gündelik hayatına mali müşavirlik ve avukatlık yaparak devam etmişti. Sadece İstanbul Yüksek İktisad ve Ticaret Mektebi ile Mülkiye'deki Maliye Dersi Profesörlüğünü bırakmamıştı. Nisan 1949 tarihinde ise Yüksek İktisad ve Ticaret Mektebi'nde öğretim üyeliğinin 40. yılı, Çankaya'nın deyimiyile *bir jübile ile* kutlanmıştı. 21 Şubat 1959 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kuruluşunun 100. yılı kutlamalarında *en yaşlı Mülkiyeli ve Mülkiyelilerin 'duayeni'* olarak katılmıştı (Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 646).

Eğitimci kişiliği okul sıralarıyla sınırlı kalmayan Aynîzâde Hasan Tahsin Bey saray içerisinde, hanedan üyelerine de dersler vermişti. Bunlardan birisi Sultan Abdülmecid'in torunu ve Enver Paşa'nın eşi olan Naciye Sultan'dır. 1952 yılında yurda döndüğü zaman Rezzan A. E. Yalman'a anlattığı hatıraları Vatan Gazetesi'nde bir dizi halinde yayımlanmıştı. Hatıralarda verilen bilgiye göre Naciye Sultan, kendisine alfabeği öğreten kişinin Aynîzâde Hasan Tahsin Bey olduğunu söylemiş, *saraya münevver*

12- Dekanlığı sırasında, diplomatik pasaport olarak "Paris Darülfünunu'nda" gerçekleştirilen kutlama törenine katılmıştır (BOA, HR.İM..., 248-87, M. 11.05.1925; BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 13-28-16, 12.05.1925).

13- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ülkeye davet edilen Profesör André Mercier, İstanbul'u çok iyi bilmediği için istasyonda karşılanmayı istemişti. Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü (Aras), Profesör Mercier'e her türlü kolaylığın sağlanması emri verilmişti (BOA, HR.İM..., 214-73, M. 30.03.1927).

zümreden hoca gelmesinin yasak olduğunu belirtmiş, Aynîzâde'nin bu kurala uymadığı için İstanbul'dan sürüldüğünü söylemiştir (Yalman, 1952).

Mülkiye'nin Kapatılıp Tekrar Açılması

I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri tüm ülkede olduğu gibi Mülkiye'de de hissedilmişti. 4 Eylül 1915 tarihinde çıkartılan bir kanun hükmünde kararname ile okul ödeneği kesilerek kapatıldı. Çetinsaya'nın tespitlerine göre Mülkiye'nin kapatılmasının üç gerekçesi bulunmaktadır: a) *28 Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı yüzünden devletin içinde bulunduğu sıkıntılar (savaş giderleri vb.) nedeniyle genel bütçede tasarrufa gidilmek istenmesi*, b) *Mebuslar ve Nazırlar arasında Mülkiyedeki ders programının Darülfünun Hukuk Mektebinde daha geniş ve daha kuvvetli olarak takip edilmekte olduğu, Hukuk Mektebini bitirenlerin adli hizmetler dışında, idari hizmetler için de yetiştirilmiş olacağı görüşünün yaygınlık kazanması*, c) *Mebuslar ve Nazırlar arasındaki Mülkiye aleyhtarlığı*. Ancak I. Dünya Savaşı öncesindeki Meclis konuşmalarını inceleyen Çetinsaya, Mülkiye'nin kapatılmasının aslında bütçe tasarrufu olmadığını, bunun daha önceden de konuşulup tartışıldığını ve Meclis'te Mülkiye'yi savunabilecek sayıda Mülkiyelinin olmadığını belirtmiştir (Çetinsaya, 2002, ss. 225- 227).

Bu olayı izleyen yıllarda dönemin sadrazamı Talat Paşa, Doğu vilayetlerine yaptığı inceleme gezisinin ardından İstanbul'a döndüğünde Haydarpaşa Garı'nda kendisini karşılayanlar arasında Maliye Nezareti Müsteşarı Aynîzâde Hasan Tahsin Bey de vardı. Talat Paşa, Aynîzâde'ye Mülkiye'nin tekrar açılması gerektiğini, Mülkiye'yi kapatmakla çok büyük bir hata yaptıklarını ve *Mülkiye mezunları kadar bu memlekete hizmet eden, en uzak ve mahrum vatan köşelerine nur, hayat ve medeniyet götüren kimse yoktur*, diyerek bir an önce çalışmalara başlamasını istemişti. Hemen çalışmalarına başlayan Aynîzâde, Ali Münif (Yeğena) ve Hüseyin Suad'dan (Erpul) oluşan bir komisyon oluşturdu. Mülkiye'nin yeniden açılması için kanun tasarısını ise dönemin Dahiliye Nezareti Müsteşarı olan Abdülhalik Renda kaleme almış ve Talat Paşa'nın isteğiyle Hükümet teklifi olarak Mebusan Meclisi'ne ivedilikle sevk edildi. Meclis kararı ve dönemin padişahı V. Mehmed Reşad'ın iradesiyle 1 Nisan 1918 tarihinde, zor da olsa Mekteb-i Mülkiye tekrar kuruldu. Yeniden açılan Mülkiye'de iktisat derslerini de Aynîzâde ile Hasan Saka birlikte okuttular (Çankaya, 1968-69, C. 1, s. 400, 434, 437; Çetinsaya, 2002, ss. 228-229).

Kooperatifçilik Cemiyeti

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nde kooperatifçilik

fikri hızla gelişmişti. Bu fikre katkıda bulunan isimlerden birisi de Aynîzâde Hasan Tahsin'dir.¹⁴ Muammer Reşit Sevgi, İbrahim Fazlı Pelin, Münir Serin, A. Mithat Metya, Zühtü İnhan, Yunus Nadi, Alaattin Cemil Fazıl, Zühtü, Mithat ve Muhlis Etem ile kuruculuğunu yaptığı Türk Kooperatifçilik Kurumu ya da o günkü adıyla “Kooperatifçilik Cemiyeti” ile birlikte kooperatifçiliğin ve kooperatiflerin *milli ekonomide hak ettikleri yeri almaları gerekliliği* düşüncesini ve bu düşüncenin bilimsel ayağını da oluşturmaya çalışmışlardı. 1921 yılında Faik Nuzhet Bey'in başkanlığında Muslihiddin Adil, Aynîzâde Hasan Tahsin, Mustafa Zühtü (İnhan) ve Hüseyin Hamit beyler “Memurin Erzak Kooperatifi” adı altında 18 maddelik bir izahnâme hazırladılar. Bu izahnâme, Batıdaki örneklerinden yararlanarak hazırlanması bakımından önemli olsa da bazı maddeleri modern kooperatifçilikten ayrılmıştı. Örneğin kooperatife girecek olanların sosyal durumlarını net olarak belirtmeleri ve *İstanbul'da bulunan mülkiye ve ilmiye (sarıklı) memurlarıyla, resmî okullar öğretim üyelerini ve görevlilerinin* kabul edileceği maddesi “açık kapı” ilkesine fazlasıyla aykırı bir durum olarak görülmekteydi. Ayrıca kooperatifçiliğin ders kitaplarına girmesi gerektiği gibi fikirlere de yer verdiler. Fakat Z. F. Fındıkoğlu'nun bizzat Aynîzâde'den aktardığı üzere, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı günlerden dolayı hiçbir fiili netice vermemişti (Fındıkoğlu, 1953, ss. 195-197; Göker, 1975, s. 53; Hazar, 1981, s. 4; Hazar, 1987, s. 8; Yıldırım Kocabaş, 2003, ss. 19-20).

Muallimler Cemiyeti

1918'in karışık ortamında ilkokul öğretmenleri için İstanbul'da olumlu gelişmeler yaşanmıştı. Öğretmenler bir dernek çatısı altında bir araya gelmek için girişimlere başlamışlardı. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başkanlığında kurulan “Türkiye Muallime ve Muallimler Cemiyeti”, Mütareke Dönemi'nin ilk öğretmen örgütü oldu.¹⁵ Cemiyet ilk genel kurul toplantısını 100'ü ilkokul, 130'u ortaokul ve kalanı yüksek öğretimden olmak üzere 300'e yakın üyenin katılımıyla Hukuk Fakültesi Başkanı Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in başkanlığında 13 Ocak 1922 tarihinde yaptı. Aslında toplantıya Ebul'ulâ Mardin Bey başkanlık edecekti. Fakat rahatsızlığından dolayı bu görevden çekilmiş ve başkanlığı Aynîzâde yapmıştır (Sarıhan, 2019, ss. 30-31).

Cemiyet-i Akvam

Sadece eğitim alanında değil, ülkenin geleceği için de çalışan Aynîzâde Hasan

14- Aynîzâde Hasan Tahsin'in kooperatif faaliyetlerindeki önemi için bkz: (Saka, 1957, ss. 3-5).

15- Muallimler Cemiyeti hakkında detaylı bilgi için bkz: (Pustu, 2022; Kısa, 2020, ss. 209-237).

Tahsin Bey, "Türkiye'de Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyet", yani "Milletler Cemiyeti'ni Destekleme Cemiyeti" adındaki daha yerel, ülke bazlı teşkilatlanma çalışmaları da yer almıştı. Bu teşkilat, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımlar sonucunda, dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918 tarihinde verdiği barış yanlısı bir demecin ardından bütün dünyayı kapsayacak, devletlerin siyasî bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ön planda tutacak olan, İsviçre merkezli Cemiyet-i Akvam'ın Avrupa'da pek çok ülkede oluşturulan bir parçasıdır. Türkiye'de, Tevfik Paşa ile hükümetin isteği ve Ankara'nın emriyle teşkilatlanma girişimine İstanbul'da başlanmıştı. Aynîzâde Hasan Tahsin, Muslihiddin Adil, Cemil ve Hayreddin beyler ile Ayandan Çürüksulu Mahmud Paşa ile Doktor Besim Ömer Paşa tarafından Ocak 1922 tarihinden itibaren bir komisyon oluşturarak çalışmalara başlanmıştı. Komisyon üyesi Aynîzâde Hasan Tahsin Bey, 1 Şubat 1922 tarihinde İkdam Gazetesi'ne bir röportaj vermiş ve 27 Nisan 1922 tarihinde Türkiye'de Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti resmi olarak kurulmuştu. Cemiyetin reisi Çürüksulu Mahmud Paşa, birinci reis vekili Doktor Besim Ömer Paşa, ikinci reis vekili ise Aynîzâde Hasan Tahsin oldu.¹⁶

Mebusluk Denemesi

Aynîzâde, eğitimci kişiliğinin yanı sıra siyasette de aktif rol oynamak istemişti. Meclis-i Mebusan'da Reşat Hikmet Bey'in ölümü ve Fuat Selim Bey'in de istifasıyla birlikte iki kişilik İstanbul mebusluğu boş kalmıştı. Meclis, mebusluk için bir ara seçim yapma kararı almıştı. Seçim yapılmışsa da sandıklar açılıp oylar sayılamamıştı. Çünkü 1920 Mart'ında İngilizler İstanbul'da Meclis'i basmış ve Rauf (Orbay) Bey ile Müdafaa-i Hukuk üyesi mebusları tutuklayarak Limni ve Malta'ya sürmüşlerdi. Bu yüzden Meclis, önce kendi isteğiyle oturumlarına ara vermiş, ardından da 11 Nisan tarihinde Padişah iradesiyle kapanmıştı. Tunçay'a göre bu seçim geçersiz olmakla birlikte sandıkların sayımı da unutulmuştu. İstanbul'daki Meclis'in işlevsiz hale gelmesinin ardından Ankara'da, Mustafa Kemal önderliğinde kurulan Büyük Millet Meclisi, 1923 TBMM seçimlerinde, bu unutulmuş sandıkların muhtevası merak konusu olmuş, açılan sandıklardaki oylar kontrol edildiğinde 468 müntehib-i sâni'den 313'ünün oy kullandığını ve en yüksek oy alan kişilerin Evkaf Müsteşar-ı Sâbıkı Münir Bey (175 oy), Kurtuluş Gazetesi müdürü Vehbi Bey (160 oy), Mâbeyn Başkâtib-i Sâbıkı Cevat Bey (61 oy) ve Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in (53 oy) olduğu görülmüştür (Tunçay, 1978, s. 305, dp. 16).

16- Cemiyet-i Akvam içerisinde Darülfünun Müderrisi Ebu'l-'ula (Mardin) Bey, Ahmed İhsan (Tokgöz), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey, Abdurrahman Şeref Bey ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey gibi isimler vardı (Sürmeli, 2000, s. 184-187).

Millî Türk Ticaret Birliği Kongresi

1 Aralık 1922 tarihinde, Sultan II. Mahmud Türbesi'nin karşısında bulunan Hilal-i Ahmer binasında Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey'in başkanlığında bir grup toplanmıştı. Toplantıda Ahmed Hamdi (Başar) tarafından yapılan konuşmada birliğin amaçları açıklanmış ve 18 kişinin imzasıyla birlik nizamnamesi kabul edilmişti. Böylelikle Millî Türk Ticaret Birliği resmî olarak kurulmuştur. Birliğin amacı yerli girişimci ve şirketleri Batı'ya tanıtmak ve oradaki iktisadî, ticarî gelişmelerden yerli tüccarları haberdar ederek hem tüccarların hem de ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlamaktı. Diğer yandan da tüccarların haklarını korumayı, *millî ve meslekî ahlakı geliştirmeyi* ve bir birlik oluşturmalarını sağlamayı amaçlamıştı. Bu amaçla 1922 yılında İstanbul'da bir "dış ticaret kongresi" yapılması planlanmıştı. Ancak hazırlıkların tamamlanamaması nedeniyle kongre 15 Ocak 1923 tarihine ertelendi. Üyelerin, Şubat ayında İzmir'de yapılacak olan İktisat Kongresi'nden davet almaları üzerine İstanbul'daki kongre üç ay daha ertelenmişse de hiçbir zaman yapılamamıştır. 21 ve 23 Ocak tarihlerinde toplanarak bir rapor hazırlamışlar ve Kongre'ye katılan Birlik temsilcileri *ticaret sermayesinin Türkleştirilmesi konularında* düşüncelerini aktarıp destek almışlardı ("Türk Ticaretinin Hayırlı Bir Teşebbüsü, Millî Türk Ticaret Birliği", 1338-1922, ss. 249-250; Koraltürk, 2007, s. 14; Ökçün, 1997, s. 85-89; Varlı & Koraltürk, 2010, s. 132; Karabulut, 2022; Bînağul, 2022).

İzmir İktisat Kongresi'nden bir yıl sonra, 20 Ocak 1924 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından çekilen telgraftan Aynîzâde Hasan Tahsin'in Millî Türk Ticaret Birliği Reisi olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, Ticaret Birliği Reisi olarak hitap ettiği Aynîzâde'ye *kongre muhterem üyelerinin hakkında gösterdiği samimi hissiyata teşekkür etmiş ve millî ticaretimizi tanzim ve yükseltme hususunda muvaffakiyet etkeni olmalarını temenni etmiştir* (Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 16, 2005, s. 198).

Eserleri¹⁷

Aynîzâde Hasan Tahsin, hayatı boyunca sürekli çalışmış ve devletin farklı kademelerinde görev yaparken bir yandan da yazdığı yazılarla halkı bilgilendirmeyi ihmal etmemişti. Yazı yelpazesi oldukça geniş olan Aynîzâde, özellikle iktisadî konulara ağırlık vermiştir. İktisat tarihine yönelik yazılarının (Tarih-i İktisad, 1326, N. 14, ss. 57-60; N. 15, ss. 61-64; N. 21, ss. 43-49; N. 22, ss. 54-62, 1327, N. 26, ss. 93-95) yanı sıra

17- Aynîzâde Hasan Tahsin'in eserleri hakkında genel bir değerlendirilme yapılmıştır. Eserler, bir sonraki çalışmada daha detaylı incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nin ilk sosyal bilimler dergisi olan Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası için pek çok yazı kaleme almıştı. Bu dergide Fransız iktisatçı Gustave de Molinari'den ilham alarak, o dönem için sosyalizmin bir geçerliliğinin kalmadığını anlattığı yazıların yanı sıra teorik iktisada yönelik bilgiler verdiği yazılar da yazmıştı. Aynı dergide Mehmed Cavid Bey ise uygulamaya yönelik iktisadî bilgiler veriyordu (Tunçay, 1978, s. 65, dp. 78; Karaman, 2005, s. 92; Doğan, 2005, s. 75; Akça, 2013, ss. 51-52).

Gümrükler konusuna özellikle eğilen Aynîzâde, İsmail Safa ve Konstantin Efendi gibi himayeci politikayı destekliyor ve bu doğrultuda yazılar kaleme alıyordu (Toprak, 1985, s. 637). Ona göre dönemin gümrük politikası *ad valorem* sistemi bir an önce değiştirilmeli ve himayeci sistem uygulanmalıydı. Almanya, Fransa ve İngiltere ekonomilerini karşılaştırarak bu düşüncesini destekleyecek veriler elde etmiştir. Ancak himayeci politikanın sınırlarını da çizmişti. Bu gümrüklerden geçen her mala uygulanmayacaktı. Mesela Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yetişmeyen ürünler, eğer yetiştirilemeyecekse himayeci politika dışında bırakılacaktır. Fakat Osmanlı'da var olan, yetiştirilen, bulunan bir ürün ise, bu politika uygulanacaktır. Böylelikle zaman içerisinde millî sermayede artış yaşanabilecektir (Serbest-i Mübâdelât ve Usul-i Himaye-1, 1326-1324, ss. 86-89; Serbest-i Mübâdelât ve Usul-i Himaye-2, 1326-1324, ss. 203-206; Serbest-i Mübâdelât ve Usûl-i Himâye, 1324, ss. 15-17).

I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan gümrük politikasını da inceleyen Aynîzâde, "Gümrük Tarifeleri" adında bir yazı kaleme almıştı. Bu yazıda uygulanan politikayı yedi madde halinde sıralamış ve hemen ardından politikanın ne himayeci ne de serbest ticaret olduğunu, böyle bir durumda *rekâbet-i ecnebiyye te'siriyle mahv olunacağını* vurgulamıştır (Gümrük Tarifeleri, 1331, ss. 3-5).

Aynîzâde, sadece himaye politikasını savunmakla kalmamış, onun tarihine ilişkin araştırmalar yapıp yazılar da kaleme almıştır (Avrupa'da Usûl-i Himâye Hareketinin Menşeleri, 1909, ss. 325-329). Bunun haricinde Duyun-ı Umumiye konusuna oldukça önem vermiş ve borçlanmanın (Aliks, 1342-1340, ss. 200-206; Aynîzâde Hasan Tahsin, 1343-1340, ss. 405-412; Aliks, 1341, ss. 627-635; Aliks, 1341, ss. 884-894; Aliks, 1926, ss. 330-342; Aliks, 1926, ss. 415-422; Aliks, 1927, ss. 498-502; Aliks, 1927, ss. 593-598), borç yükünün nasıl hafifletileceği konusunda çareler aramıştı (Aynîzâde Hasan Tahsin, Teşrin-i Sani 1341, ss. 1090-1102).

Aynîzâde, kaleme aldığı ve tercümesini yaptığı iktisadî konularının yanı sıra

sosyoloji alanında da karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp ve Prens Sebahattin'den önce Türk sosyolojisinin şekillenmeye başladığı yıllarda Fransız sosyolojisinin etkisi yoğun bir biçimde görülmektedir. Çünkü bu dönemde Avrupa denilince akıllara ilk Fransa geliyordu. Bu yüzden düşünce modelleri geliştirilirken ilk olarak Fransa'ya bakılıyordu (Fındıkoğlu, 1958-1959, s. 141). Rıza Tevfik'in Herbert Spencer'dan yola çıkarak yazdığı yazılar, Ahmed Şuayb'ın Tarde, Durkheim, Boutroux ve Bergson'u anması, Aynîzâde'nin René Worms'tan yaptığı çevirilerle Türk sosyolojisindeki Fransız etkisinin ilk örneklerini vermektedir (Akça, 2015, s. 62, 65). Ancak zaman içerisinde Gökalp'in öncülüğünü üstlendiği Alman sosyolojisinin etkisi artmaya başlamış, Fransız etkisi kırılmıştır (Kaçmazoğlu, 2013, s. 15).

Aynîzâde'nin kaleme aldığı kitapların sayısı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Araştırmalarda yedi (Mazıcı, 1995) veya daha az sayıda eser kaleme aldığı bilgisi bulunsa da en derli toplu bilgiyi Çankaya'nın "Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler" isimli eserinden öğrenmekteyiz. Hepsisi malî-iktisadî konulara yönelik olan altı kitabın (Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 647) bir tanesi tercüme eserdir. Hamdi (Hasancan) ve Zühdi (İnhan) ile Charles Gide'den yaptıkları çeviride "solidarist" iktisadî düşünce, Osmanlı iktisadî düşüncesinde oldukça etkili olacak ve İttihatçıların "millî iktisad" düşüncelerinin temelini oluşturacaktır (Toprak, 2017, s. 50).

Aynîzâde Hasan Tahsin'in Bibliyografyası

Kitapları

Aynîzâde Hasan Tahsin, *Muhtasar İlm-i Hâl*, Kanaat Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul 1329.

Aynîzâde Hasan Tahsin, *İlm-i Mali*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330.

Charles Gide,¹⁸ *İlm-i İktisad Dersleri*, Mütercimleri: Hasan Hamdi (Hasancan), Hasan Tahsin (Aynîzâde), H. Zühdi (İnhan), Birinci Cild, Kader Matbaası, İstanbul 1327.¹⁹

Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, Mütercimleri: Hasan Hamdi (Hasancan), Hasan Tahsin (Aynîzâde), H. Zühdi (İnhan), İkinci Kitab, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331.

18- 1847-1932 yılları arasında yaşamış, Fransız kooperatifçiliğinin öncüsü olan ekonomist (Gide, 2022). "Charles Gide (1847-1932)", Erişim Tarihi: (23.11.2022), <https://museeprotestant.org/notice/charles-gide-1847-1932/>

19- Dört cilt olarak çevrilen eserin orijinali eser için bkz: (Gide, 1891).

Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, Mütercimleri: Hasan Hamdi (Hasançan), Hasan Tahsin (Aynîzâde), H. Zühdi (İnhan), İkinci Kitab, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, Mütercimi Aynîzâde Hasan Tahsin, Dördüncü Kitab, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

Aynîzâde Hasan Tahsin, *Ondokuzuncu Asır Bidayetinden Zamanımıza Kadar Türk Bütçesi ve Maliye Sistemi*, Matbaa-i Ebü'z-Ziya, İstanbul 1928.

Aynîzâde Hasan Tahsin, *Borsa Rehberi*, Esham ve Tahvilat-ı Kambiyo ve Nûkud Borsası Yayını, İstanbul 1928.²⁰

Aynîzâde Hasan Tahsin, *İlmi Mali ve Maliye Kanunları*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.²¹

Makaleleri

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Veraset ve İstifa", *Servet-i Fünûn*, On Üçüncü Cild, Aded 335 (31 Temmuz Sene 1313), ss. 359-361.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Sizden Bana", *Servet-i Fünûn*, On Dördüncü Cild, Aded 339 (28 Ağustos 1313), ss. 7-8.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Medfun Emeller", *Servet-i Fünûn*, On Dördüncü Cild, Aded 348 (30 Teşrin-i Evvel Sene 1313), ss. 152-154.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Âli", *Servet-i Fünûn*, On Yedinci Cild, Aded 422 (1 Nisan Sene 1315), s. 93.

René Worms,²² "Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ'-1", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirminci Cild, Aded 507 (26 Teşrin-i Sani Sene 1316), ss. 215-218.

René Worms, "Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ'-2", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirminci Cild, Aded 511 (14 Kanun-ı Evvel Sene 1316), ss. 264-266.

René Worms, "Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ'-3", Mütercim:

20- Bu eserin transkripsiyonu yapılarak iki cilt halinde tekrar basılmıştır. Bkz: (*Borsa Rehberi 1928*, 1990).

21- Eserin tanıtımı için bkz: (Saraçoğlu, 20220, ss. 143-148).

22- 1869-1926 yılları arasında yaşamış olan Fransız sosyolog. "Institut International de Sociologie"yi kurmuş ve "Revue Internationale de Sociologie" yıllıklarını çıkartmıştı (Ülken, 1969, s. 374; Toprak, 2017, ss. 43-74).

Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirminci Cild, Aded 517 (25 Kanun-ı Sani Sene 1316), ss. 359-362.

René Worms, “Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ’-4”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirmi Birinci Cild, Aded 521 (22 Şubat Sene 1316), ss. 6-7.

René Worms, “Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ’-5”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirmi Birinci Cild, Aded 525 (22 Mart Sene 1317), ss. 77-79.

René Worms, “Ulum-ı Siyasiye ve İctimaiye, İktisad-ı İctimâ’-6”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Servet-i Fünûn*, Yirmi Birinci Cild, Aded 528 (12 Nisan Sene 1317), ss. 124-125.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Serbesti-i Mübâdelât ve Usul-i Himaye-1”, *Aşiyân*, Birinci Cild, Numro 3 (28 Şaban 1326-11 Eylül 1324), ss. 86-89.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı”, *İstişare*, Numro 4 (28 Eylül 1324), ss. 178-184.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “İctimaiyyat: Nüfus Meselesi”, *Beyan ’ül-Hakk*, Birinci Sene, Aded 3 (23 Ramazan Sene 326-6 Teşrin-i Evvel Sene 324), ss. 20-22.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Serbesti-i Mübâdelât ve Usul-i Himaye-2”, *Aşiyân*, Birinci Cild, Numro 7 (26 Ramazan 1326-9 Teşrin-i Evvel 1324), ss. 203-206.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Ticaret Şirketleri ve Menafi-i İktisadiyesi”, *Beyan ’ül-Hakk*, Birinci Sene, Aded 5 (7 Şevval Sene 326-20 Teşrin-i Evvel Sene 324), ss. 100-101.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı-2”, *İstişare*, Numro 8 (30 Teşrin-i Evvel 1324), ss. 369-371.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı, Mâbad”, *İstişare*, Numro 9 (6 Teşrin-i Sani 1324), ss. 412-414.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizmin Buhranı)-4”, *İstişare*, Numro 12 (27 Teşrin-i Sani 1324), ss. 561-563.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı, Mâbad", *İstişare*, Numro 13 (4 Kanun-ı Evvel 1324), ss. 611-613.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Usûl-i Himâye ve Serbest-i Mübâdelât", *Aşîyan*, İkinci Cild, Numro 14 (23 Zilkade 1326-4 Kanun-ı Evvel 1324), ss. 15-17.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı, Mâbad", *İstişare*, Numro 17 (7 Kanun-ı Sani 1324), ss. 803-806.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı, Mâbad", *İstişare*, Numro 17 (7 Kanun-ı Sani 1324), ss. 836-840.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, (Emperyalizm)in Buhranı", *İstişare*, Numro 22 (12 Şubat 1324), ss. 1038-1043.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, Emperyalizmin Buhranı", *İstişare*, Numro 23 (19 Şubat 1324), ss. 1094-1095.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İzhar-ı Mütalaa: Yirminci Asır İbtidasında Britanya İmparatorluğu, Emperyalizmin Buhranı", *İstişare*, Numro 24 (26 Şubat 1324), ss. 1140-1142.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Bibliyografi: (Ruhü'l-Cemaat) Hakkında", *İstişare*, Numro 25 (5 Mart 1324), ss. 1168-1170.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Avrupa'da Usûl-i Himâye Hareketinin Menşeleri", *İctihad*, İkinci Sene, Numro 9 (Mayıs 1909), ss. 325-329.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Yirminci Asırda Mesele-i İktisadiye, 1-3", *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, Cild 3, Numro 9 (1 Eylül 1325), ss. 113-128.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Yirminci Asırda Mesele-i İktisadiye, 4-6, mâbad", *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, Cild 3, Numro 10 (1 Teşrin-i Evvel 1325), ss. 198-208.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Yirminci Asırda Mesele-i İktisadiye, 7-9, mâbad", *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, Cild 3, Numro 11 (1 Teşrin-i Sani 1325), ss. 371-385.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Tarih-i İktisad”, *Mülkiye Mecmuası*, Numro 14 (1 Mart 1326), ss. 57-60.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Tarih-i İktisad”, *Mülkiye Mecmuası*, Numro 15 (1 Nisan 1326), ss. 61-64.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Tarih-i İktisad”, *Mülkiye Mecmuası*, Numro 21 (1 Teşrin-i Evvel 1326), ss. 43-49.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Tarih-i İktisad”, *Mülkiye Mecmuası*, Numro 22 (1 Teşrin-i Sâni 1326), ss. 54-62.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Tarih-i İktisad”, *Mülkiye Mecmuası*, Numro 26 (1 Mart 1327), ss. 93-95.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Gümrük Tarifeleri”, *İktisadiyat Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1 (8 Şubat 1331), ss. 3-5.

Edgar Aliks [Edgard Allix], “İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene 2, Sayı 13 (Receb 1342-Şubat 1340), ss. 200-206.²³

Aynîzâde Hasan Tahsin, “İstikrazat Nasıl Akd Olunur”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene 2, Sayı 15 (Muharrem 1343-Temmuz 1340), ss. 405-412.

Edgar Aliks [Edgard Allix], “İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 17 (Mart 1341), ss. 627-635.

Edgar Aliks [Edgard Allix], “İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 19 (Temmuz 1341), ss. 884-894.

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Düyun-ı Umumiye Yükünün Tahfifi Çareleri”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene 3, Sayı 21 (Teşrin-i Sani 1341), ss. 1090-1102.

Edgar Aliks [Edgard Allix], “İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 26 (Eylül 1926), ss. 330-342.

Edgar Aliks [Edgard Allix], “İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad”, Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 27 (Teşrin-i Sâni 1926), ss. 415-422.

23- Edgard Allix 1874-1938 yılları arasında yaşamış, Paris Üniversitesi, Hukuk Fakültesi (Faculté de Droit de l'Université de Paris) dekanlığı yapmış Fransız ekonomisttir (Edgard Allix, 1938, pp. 186-192).

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Hukuk Malı: Vergilerde Deavi-i İdare", *Hukuk Bilgiler Mecmuası*, Sene 1, Numro 9 (Mayıs 1927), ss. 556-564.

Edgar Aliks [Edgard Allix], "İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 28 (Kanun-i Sâni 1927), ss. 498-502.

Edgar Aliks [Edgard Allix], "İstikraz ve Düyun-ı Umumiyye, mâbad", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 29 (Mart 1927), ss. 593-598.

Mösyö Salüst, "Bolşevizmin Gizli Esasları", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene 6, Sayı 36 (Mayıs-Haziran 1928), ss. 1251-1273.²⁴

Mösyö Salüst, "Bolşevizmin Gizli Esasları", Mütercim: Aynîzâde Hasan Tahsin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene 6, Sayı 37 (Temmuz-Ağustos 1928), ss. 1327-1338.²⁵

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Cihan Buhranı", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 9 (1931), ss. 14-20.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Dünya İktisat Konferansı", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı 23 (1933), ss. 34-37.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İktisat Aleminde Hüküm Süren Karanlık", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı 26 (1933), ss. 32-34.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "Fransa'da Aksiyonlu Şirketlerin Verdiği Vergiler", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı 33 (1933), ss. 40-43.

Aynîzâde Hasan Tahsin, "İçtimai Meseleler Amele Hareketi", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı 37 (1934), ss. 55-58.

Hasan Tahsin Aynî, "Cahid'e Ait Bazı Hâtıralar, Okul Sıralarında", *Dünya Gazetesi*, s. 2, 09.11.1957, Salt Araştırma, FFT238001.

24- La Revue de Paris'teki yazılarında "Salluste" mahlasını kullanan Flavien Brenier, Fransız aktivist, gazeteci ve Paris Anti-Marksist Enstitüsü'nün (l'institut anti-maxiste de Paris) kurucusudur (Brenier, Flavien, 2022).

Makalenin orijinali için bkz: (Salluste, 1928a, pp. 567-589; Salluste, 1928b, pp. 900-923).

25- Makalenin orijinali için bkz: (Salluste, 1928c, pp. 153-175; Salluste, 1928d, pp. 426-445).

SONUÇ

Serfiçe’de dünyaya gözlerini açan Aynîzâde, 86 yıllık yaşamının büyük çoğunluğunu İstanbul’da geçirdi. Burada iyi okullarda eğitim görmüş, Hüseyin Cahit (Yalçın), Süleyman Kani (İlter), Cavit Bey, Ahmed Şuayb, Bedi Nuri ve Cenap Şahabettin gibi Osmanlı’nın son dönem düşünce dünyasını şekillendiren insanlarla aynı sıraya dirsek dayamıştı.

Okul sıralarından itibaren çalışma hayatının içerisinde bulunan Aynîzâde, gözlerini kapadığı 1962 yılına kadar neredeyse hiç durmadan çalışmıştı. Mülkiye yıllarından sonra hocası Menemenlizâde Tahir Bey’in önerisiyle Maarif Nezareti’ne bağlı Muhassebe Kalemî’nde başlayan memuriyet hayatı, devletin farklı kademelerinde etmişti. Eğitime ve eğitimciliğe gönül vermiş olan Aynîzâde, memuriyetinin yanında onlarca okulda dersler vermiş, Kabataş Erkek Lisesi gibi ülkenin en önemli lisesinin kurucu müdürlüğünü yapmış ve 1915 yılında kapatılan Mülkiye’nin tekrar açılmasında önemli roller üstlenmişti.

Memuriyetinin ve öğretmenliğinin yanı sıra İstanbul’da toplanan Muallimler Cemiyeti’ne başkanlık yapan, Osmanlı’da kooperatifçilik fikrinin yayılması amacıyla Kooperatif Cemiyeti’nin kurucuları arasında bulunan ve Türkiye’de Cemiyet-i Akvam’a Müzaheret Cemiyet’inin içerisinde yer alarak ikinci reislik görevini üstlenen Aynîzâde, İstanbul’un karışık olduğu 1920’lerde mebusluk denemesinde dahi bulunmuştur.

Eğitimci kişiliği sadece okulla sınırlı kalmamış, Sarayda da dersler vermişti. Bir yandan da gazetelerde oldukça aktif bir şekilde yazılar yazmıştı. Belki de bu yazılar sayesinde okul sıralarında eğittiği öğrencilerden daha fazlasını bilgilendirmeyi başarmıştı.

Türk sosyolojisinin henüz şekillenmeye başladığı yıllarda Osmanlı düşünce dünyasında Fransız etkisi hâkimdi. Bu dönemde Rıza Tevfik ve Ahmed Şuayb gibi isimlerle birlikte yazılar kaleme alan Aynîzâde, özellikle René Worms çevirileriyle Türk sosyolojisinin şekillenmesinde ilk tuğlayı koyanlardan birisi olmuştur.

Pek çok konuda ilkler arasında yer alan Aynîzâde, Osmanlı Devleti’nin ilk sosyal bilimler dergisi olan Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası yazarları arasında yerini almıştı. Mecmuada kaleme alınan iktisat yazıları teorik ve uygulamaya yönelik olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Aynîzâde daha çok iktisadın teorik tarafını ele alan

yazılar yazarak Mehmed Cavid Bey'in uygulamaya yönelik iktisada ilişkin yazılarının arka planını, akademik taraflarını anlatmıştır. Sadece teorik iktisatla, iktisat tarihini de anlattığı bir yazı dizisi kaleme alarak, iktisat biliminin ortaya çıktığı zamanlardan kullanım alanlarına kadar hemen her konuya değinmiştir.

Gümrük vergileri konusuna özellikle değinen Aynîzâde, o dönemde var olan *ad valorem* sistemine karşı çıkmıştı. Ona göre eğer ülke ekonomisinin iyileştirilmesi ve millî sermayenin artışı sağlanmak isteniyorsa "himayeci" bir gümrük politikası izlenmesi gerekiyordu. Bu düşüncesini temellendirmek için ise Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin ekonomilerini ve ekonomi politikalarını incelemişti. Ancak savunduğu "himayeci" politikaya da belirli sınırlar çizmekten geri durmamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti sınırlarında yetişmeyen ve yetiştirilemeyecek olan ürünler bu politikanın dışında kalması gerekiyordu. Ancak bu yöntemle millî sermaye artırılabilirdi. Aynîzâde'nin bu düşüncesi kısa sürede meyvesini vermiş ve kendisinin başkanlığını yaptığı bir komisyon 1916 yılında Osmanlı'nın gümrük politikasına kökten bir değişim gerçekleştirmişti.

Aynîzâde Hasan Tahsin, yazıları kadar çevirileriyle de Osmanlı düşünce dünyasında etkili olmuş bir isimdi. Özellikle Hamdi (Hasancan) ve Zühdi (İnhan) ile yaptıkları Charles Gide çevirisi, Fransa'da ortaya çıkıp devlet ve toplumun nasıl bir yapılanmada olması gerektiği düşüncesinin, yani "solidarist" kavramının Osmanlı düşünce dünyasına girmesini sağlamıştır. Solidarist düşünce zaman içerisinde kendisine daha büyük bir yer edinmiş, İttihatçıların fikrî alt yapısının şekillenmesinde ve "millî iktisad" düşüncelerinin oluşmasında bir temel olmuştur.

Yaşamı boyunca çalışmaktan vazgeçmeyen, her ne yaparsa yapsın bir yandan da muhakkak eğitimciliğe devam eden Aynîzâde Hasan Tahsin'in ismi günümüzde ne yazık ki pek fazla bilinmiyor. Oysa kendisi hem gözlerini açtığı Osmanlı Devleti hem de gözlerini yumduğu Türkiye Cumhuriyeti için çalışmaktan ve öğretmekten hiçbir zaman vazgeçmemişti. O dönem için büyük bir yenilik olarak projeksiyonla reklam yayınlama fikri, ne kadar yenilikçi fikirlere sahip olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra hayatının büyük bir kısmını harcadığı eğitimci kişiliğiyle yetiştirdiği binlerce öğrencinin belki de daha fazlasını da yazdığı yazılarla sağlamıştı. Hiçbir zaman düşüncesini dile getirmekten çekinmemiş, titizlikle yaptığı araştırmalarıyla düşüncelerini delillendirmişti.

Etik Beyan

“Mülkiyelilerin “Baba”sı: Aynîzâde Hasan Tahsin (1876-1962)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplana veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kurulları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA²⁶

1.Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA),
Dahiliye Nezâreti (DH.) Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (SAİD.d...), 129-99, H. 29.12.1293.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), 137-58, H.01.06.1334.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM...), 248-87, M. 11.05.1925; HR.İM..., 214-73, M. 30.03.1927.

İrade Taltifat (İ...TAL.), 491-49, H. 14.04.1332.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 13-28-16, 12.05.1925.

2.Araştırma ve İnceleme Eserleri

Aynî (Hasan Tahsin) (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 3, Ed. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1618-1619.

Brenier, Flavien (2022). Erişim Tarihi: (23.11.2022), <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb12948429k>.

Charles Gide (1847-1932) (2022). Erişim Tarihi: (23.11.2022), <https://muse-protestant.org/notice/charles-gide-1847-1932/>.

Dekanlarımız (2020). Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Erişim Tarihi: (06.01.2020), <https://siyasal.marmara.edu.tr/fakulte/dekanlarimiz>.

Edgard Allix (1938). *Revue Internationale de l'enseignement*. Année 1938 (15 Juillet), 186-192.

Türk Ticaretinin Hayırlı Bir Teşebbüsü, Milli Türk Ticaret Birliği (1338-1922). *Türkiye İktisad Mecmuası*, Cild 1, Numro 10, 17 Kanun-ı Evvel.

Milliyet, (1962). Vefat, Hasan Tahsin Ayni, 2.

Akça, Ü. (2015). Türk Sosyolojisinde Organizmacı ve Evrimci Akım. *Sosyoloji Konferansları*, 52/2 (2015), 57-78.

26- Aynîzâde Hasan Tahsin'in yazıları "Aynîzâde Hasan Tahsin'in Bibliyografyası" başlığı altında künyeleri ile verildiği için Kaynakçaya dahil edilmemiştir.

Akça, Ü. (2013). *Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi Ulum-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Ankara: A Yayıncılık, 11. Baskı.

Aray, S. (1959). *Bir Galatasaraylının Hatıraları*. İzmir: TCDD Basımevi, 220-221. Erişim Tarihi: (06.01.2020), <http://www.gsl.gsu.edu.tr/tr/tarihce/mudurlerimiz>.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1924). C. 16, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aynî, H. T. (1957). Cahid'e Ait Bazı Hâtıralar, Okul Sıralarında. *Dünya Gazetesi*. s. 2, 09.11.1957, Salt Araştırma, FFT238001.

Aynî, M. A. (2009). *Hatıralar*. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Beşiktaş Kabataş Erkek Lisesi Tarihçesi, (2020). Erişim Tarihi: (29.03.2020), http://kabataserkeklisesi.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_1784484.html

Çetinsaya, G. (2002). Mekteb-i Mülkiye 1915'te Niçin Kapatıldı?. *Mülkiye Dergisi*, XXVI/237 (Kasım-Aralık), 225-231.

Doğan, A. (2005). Liberalizmin İlk İzleri Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda Liberal Anlayış. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 7 (Liberalizm), Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 75-83.

Erdoğan, K. & Haksun, K. (1994). Kabataş Erkek Lisesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 327.

Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 3, İstanbul: Eser Neşriyat.

Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, İstanbul: Eser Neşriyat.

Es, H. F. (1933). Her Gün Bir Anket (Cenap Şahabeddin). *Akşam Gazetesi*, Erişim Tarihi: (25.03.2020), <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/18361>.

Fındıkoğlu, Z. F. (1958-1959). Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz. *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, S. 13-14, 137-149.

Fındıkoğlu, Z. F. (1953). *Türkiye'de Kooperatifçilik, Tatbiki Sosyoloji Denemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Gide, C. (1891). *Principes D'Economie Politique*. Paris: L. Larose et Forcel, Libraires-Editeurs.

Gökbilgin, M. T. (2008). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Göker, S. (1975). *Türk Kooperatifçilik Hareketi 1863-1973*, Ankara.

Gövsa, İ. A. (1946). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.

Güneş, G. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI/61, 219-242.

Hazar, N. (1981). Ellinci Kuruluş Yıldönümümüzü Kutluyoruz, *Kooperatifçilik*, 52 (Nisan-Mayıs-Haziran), 3-5.

Hazar, N. (1987). Cumhuriyetin 64. Yılında Kooperatifçiliğimiz. *Kooperatifçilik*, 78 (Ekim-Kasım-Aralık), 7-20.

Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyolojisi Tarihi-II, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Karabulut, S. (2022). Millî Türk Ticaret Birliği. *Atatürk Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: (23.11.2022), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-turk-ticaret-birligi/>.

Karaman, D. (2005). Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 7 (Liberalizm), Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 83-102.

Kısa, A. (2020). Mütareket İstanbul'unda Muallimler Cemiyeti ve Faaliyetleri (1912-1922). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 16/31 (Bahar), 209-237.

Koraltürk, M. (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Gazi bana kızmış!"*. C. 1, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi (1862-1923), (2012). Ankara: T. C. Sayıştay Bakanlığı 150. Kuruluş Yıl Dönümü Yayınları.

Mazıcı, N. (1995). Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu. *Birikim*, 76 (Ağustos), Erişim Tarihi: (11.04.2020), <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/oncesi-ve-sonrasiyla-1933-universite-reformu/2767>.

Çankaya, M. A. (1968-69). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt 1 (1859-1968). Ankara: Mars Matbaası.

Çankaya, M. A. (1968-69). *Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, Cilt II (1859-1968). Ankara: Mars Matbaası.

Çankaya, M. A. (1968-69). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt 3 (1860-1923). Ankara: Mars Matbaası.

Çankaya, M. A. (1968-69). *Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, Cilt IV (1909-1923). Ankara: Mars Matbaası.

Ökçün, A. G. (1997). *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Özcan, M. T. (2003). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumlaşmasının Tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 61/ 1-2, 85-174.

Pustu, Y. (2022). *Türkiye Muallimler Birliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Saka, R. (1957). Kooperatifçilikteki Yeri ile Aynizade Tahsin Bey. *Karınca*, C. 23, S. 242, 3-5.

Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Salluste (1928a). Les Origines Secrètes du Bochevisme, Henri Heine et Karl Marx-I". *La Revue de Paris*, Trente-Cinquième Année, Tome Troisième (Mai-Juin), 567-589.

Salluste (1928b). Les Origines Secrètes du Bochevisme, Henri Heine et Karl Marx-II. *La Revue de Paris*, Trente-Cinquième Année, Tome Troisième (Mai-Juin), 900-923.

Salluste (1928c). Les Origines Secrètes du Bochevisme, Henri Heine et Karl Marx-III. *La Revue de Paris*, Trente-Cinquième Année, Tome Quatrième (Juillet-Août), 153-175.

Salluste (1929d). Les Origines Secrètes du Bochevisme, Henri Heine et Karl Marx-IV. *La Revue de Paris*, Trente-Cinquième Année, Tome Quatrième (Juillet-Août), 426-445.

Saraçoğlu, F. (2022). Hasan Tahsin Aynizade ve Eseri İlmi Mali ve Maliye Kanunları. *Vergi Raporu*, 271 (Nisan), 143-148.

Sarıhan, Z. (2019). Mütareke'nin İlk Öğretmen Örgütü Muallimler Cemiyeti. *Bütün Dünya*, Yıl: 20, S. 249 (3), 30-31.

Sürmeli, S. (2000). Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 25-26 (Mayıs-Kasım), 181-200.

Tınal, M. (2008). Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları. *ÇTTAD*, VII/16-17 (Bahar-Güz), 19-33.

Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet Döneminde İktisadî Düşünce. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 635-640.

Toprak, Z. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945. *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor: DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası*, Ed. Hayriye Erbaş, Ankara: Sentez Yayıncılık, 43-74.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*. 3. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Üyepazarcı, E. (2008). *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*. C. 1, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Varlı Bînağul, A. (2022). Ahmet Hamdi Başar (1897-1971). *Atatürk Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: (23.11.2022), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-hamdi-basar-1897-1971/>.

Varlı, A. & Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *ÇTTAD*, IX/20-21 (Bahar, Güz), 127-142.

Yalçın, H. C. (1975). *Edebiyat Anıları*, Yay. Haz. Rauf Mutluay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalman, R. A. E. (1952). Hayatım: Naciye Enver Paşa'nın Hatıraları. *Vatan Gazetesi*.

Yıldırım Kocabaş, Ö. (2003). Türkiye'de Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 8/1-2, 15-24.

Yücel, M. S. (2016). Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin İlk Yılı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/26 (Mart), 361-387.

EKLER

Ek-1: Aynîzâde Hasan Tahsin (Çankaya, 1968-69, C. 3, s. 645).

Ek-2: 1910 yılı mezuniyet günü ve hocaları ile Mülkiye'nin bahçesinde çekilen fotoğrafta Aynîzâde'nin yanı sıra dönemin sadrazamı Mahmud Şevket Paşa, Abdurrahman Şeref, Mehmed Fehmi Ülgener, Diran Kelekyan, Hamid Ongunsu, Zeki Mesud Alsan, Nafi Atuf Kansu gibi isimler bulunmaktadır (Çankaya, 1968-69, C. IV, s. 1258).

1910 (1326) Me'zunları, Me'zun Resim, Prof. Dr. Sayın Fahri Yeniçay tarafından lutfedilmiştir
 (1. Sıra: Yerde oturanlar; soldan sağa): 1 — Mustafa Asım (Kuruya); 2 — Ferid Necdet; 3 — İlah; 5 — Emin Ali (Çavlı); 6 — Milli Şehid (Köprülü) Hamdi; 7 — İbrahim Edhem;
 (2. Sıra: Oturanlar; Profesörler; soldan sağa): 1 — M. Emin (Yeniçay, Mülkiyeli); 2 — (?); 3 — mud Es'ad (Müdrerris); 5 — Mahmud Şevket Paşa (Sadrazam — Başbakan); 6 — Emrullah Kiyeli); 7 — Abdurrahman Şeref (Eski Mülkiye Md., Müdrerris); 8 — Bakım (Md., Açıklan); 9 — ris); 10 — Mehmed Fehmi (Müdrerris, Ülgener); 11 — Diran Kelekyan (Müdrerris).
 (3. Sıra: Ayakkadiler; soldan sağa): 1 — (?); 2 — (?); 3 — George Poard (Fransızca okutma Mülkiyeli); 5 — Hasan Tahsin Aynî (Müdrerris, Mülkiyeli); 6 — İsmail Hakkı (Müdrerris, Gözetici); 8 — Eldaliddin (Tekiner, Müdrerris); 9 — Şevket (Yund, Müdrerris); 10 — (? öğrencisi); 12 — Sadrazamın yaveri;
 (4. Sıra: Ayakkadiler; soldan sağa): 1 — Hamid (Ongunsu); 2 — Ali Haydar (Candanlar); 3 — 5 — Ahmed Hilmi (Kalaç); 6 — (?); 7 — Niyazi (Ramazanoğlu); 8 — (?); 9 — Zeki Mes'ud 11 — Ömer Adil (Şanlı); 12 — İbrahim Edhem (Aykut); 13 — Ali Gaalib (Pekel);
 (5. Sıra: Ayakkadiler; soldan sağa): 1 — Nafi Atuf (Kansu); 2 — Arif Hikmet (Bağdad'lı); 3 — 5 — (?); 6 — Mehmed Edib (Ergüven); 7 — (?); 8 — (?); 9 — Hasan Fehmi (Kazanlı); 10 — (6. Sıra: Ayakkadiler; soldan sağa): 1 — (?); 2 — (?); 3 — Ali Bahâeddin (Ocal); 4 — (?); 8 — Ahmed Hilmi (Ergeneli); 9 — Mustafa Muhsin (Tek'er).

Ek-3: 1922-1923 ders yılında Aynîzâde Hasan Tahsin (en solda oturan), Ebul'ula Mardin (oturanlardan soldan üçüncü), Dr. Kılıslı Rifat (Kardam) (ayakta soldan ikinci), İbrahim Fazıl (Pelin) (ayakta soldan üçüncü), Zeki Mesud Alsan (ayakta soldan dördüncü), Hamid (Ongunsu) (ayakta en sağda) ile birlikte Sineklibakkal'daki Mülkiye Mektebi bahçesinde (Çankaya, 1968-69, C. II, s. 1220).

1338 — 1339 (1922 — 1923) Ders Yılı Öğretim Üyelerinden Bir Grup
Sineklibakkal'daki MÜLKİYE MEKTEBİ Bahçesinde

Oturanlar: (Sol'dan Sağa): 1 — Hasan Tahsin (Aynî); 2 — İ. Hakkı (Görelî); 3 — Ebul-ULâ (Mardin); 4 — (Adliye Nâzin) Celâl; 5 — Müdür Süreyya; 6 — Eski Müdür Hüseyin Nâzım; 7 — Kemâl Atif (Kuyucak); 8 — Cemil (Bilsel); 9 — Nusret (Metya).

Ayaktakiler: (Sol'dan Sağa): 1 — Mekteb Kâtibi Ş. Emin (Kutluk); 2 — Kılıslı Dr. Rifat (Kardam); 3 — İbrahim Fâzıl (Pelin); 4 — Zeki Mes'ud Alsan; 5 — Ali Şeydi; 6 — Saffet (Tuncay); 7 — Hâmid (Ongunsu).

Ek-4: Cumhuriyet'in ilk yıllarında Darülfünun öğrencileri Adliye Vekili Mustafa Necati ile birlikte (ortada bastonuna dayanmış, kalpaklı) sağ yanında Aynîzâde Hasan Tahsin, onun yanında ise Ebul'ula Mardin bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2003, s. 360).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Darülfünun öğrencileri Adliye Vekili Mustafa Necati ile birlikte (ortada bastonuna dayanmış, kalpaklı) sağında ikinci sıradaki Ebul'ula Mardin, yanında Aynizade Hasan Tahsin Bey.

Ek-5: 20 Nisan 1930 yılında Mülkiye öğrencilerinin Romanya İdari İlimler Enstitüsü'nü ziyareti sırasında çekilmiş fotoğrafın ortasında Enstitünün şehircilik profesörü ve Aynîzâde Hasan Tahsin bulunmaktadır (Çankaya, 1968-69, C. V, s. 1975).

"Resim, sağlığında rahmetli Niyâzî Dalokay'dan alındı."

20 Nisan 1930'da Mülkiye öğrencileri Romanya İdari İlimler Enstitüsü Şehircilik Profesörü ile Mülkiye Bahçesinde

(Resmin izâhı 1976. sf.'dadır.)

IRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SINIR MÜNASEBETLERİ

BORDER RELATIONS BETWEEN IRAQ AND KUWAIT

DOI: 10.33404/anasay.1223836

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Yaşam KARAÇAY ÇELİK*

ÖZ

Bölgesel ve küresel ölçekte ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlıkları, uluslararası gerilim ve çatışmaların yaygın sebeplerinden biridir. Tarihi süreç içerisinde Irak ile Kuveyt arasındaki sınır anlaşmazlığı da Ortadoğu jeopolitiğindeki tarihi sınır anlaşmazlıklardan biridir. Kuveyt'in uluslararası statüsünün 1961'de bağımsızlığını kazanana kadar net bir şekilde tanımlanamaması ve Kuveyt sınırları ile ilgili yapılan anlaşmaların bağlayıcı bir niteliğe sahip olmaması da bölgesel gerilimi tetikleyen en önemli nedenler olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Suudi-Irak ve Suudi-Kuweyt tarafsız bölgeleri oluşturulması, Irak-Kuweyt sınırının çizilmesi konusunu İngiltere'nin tekrar gündeme getirmesi ve Kuveyt ile olan sınır probleminin çözülmeyeceğinin dönemin aktörleri tarafından ifade edilmesi, bu sorunun geleceğe de sirayet edecek bir muhtevaya sahip olmasına neden olmuştur. Aynı şekilde bu mesele, İran-Irak Savaşı'nın

1- Makale Geliş Tarihi: 24. 12. 2022 Makale Kabul Tarihi: 10. 01 2023

* Dr. Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yasamkaracay48@artvin.edu.tr, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3637-8211>.

sonunda iki ülke arasındaki krizi yeniden alevlenmiştir. Kuveyt'in bağımsızlığından önce de bir sorun haline gelen sınır meselesi, pratikte Irak-Kuweyt sınır problemi dönemin iktidarları ve yöneticilerinin tutumları doğrultusunda şekillenerek istikrarın sağlanamadığı bir mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda Irak ile Kuveyt arasındaki sınır meseleleri, dönemin konjoktürü ve siyasi aktörleri ile bir bütünlük içinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuveyt, Irak, Sınır Meselesi, Ortadoğu, Suudi.

ABSTRACT

Border disputes between countries on a regional and global scale are one of the common causes of international tensions and conflicts. The border dispute between Iraq and Kuwait in the historical process is one of the historical border disputes in the geopolitics of the Middle East. The fact that Kuwait's international status was not clearly defined until it gained independence in 1961 and that the agreements made on Kuwait's borders did not have a binding character emerged as the most important reasons that triggered regional tension. However, the creation of Saudi-Iraqi and Saudi-Kuwait neutral zones, the fact that the UK brought up the issue of drawing the Iraq-Kuwait border again, and that the border problem with Kuwait would not be solved by the actors of the period, caused this problem to have a content that would spread to the future. . Likewise, this issue rekindled the crisis between the two countries at the end of the Iran-Iraq War. The border issue, which became a problem before Kuwait's independence, in practice, the Iraq-Kuwait border problem was shaped in line with the attitudes of the rulers and administrators of the period and became an issue where stability could not be achieved. In this context, the border issues between Iraq and Kuwait will be examined in unity with the conjuncture and political actors of the period.

Keywords: Kuwait, Iraq, Border Issue, Middle East, Saudi.

Giriş

Sınır ve toprak anlaşmazlıkları, Ortadoğu'da bölgesel istikrarı bozan en önemli sorunlardan biridir. Etnik, dini ve geleneksel gruplar arasındaki köklü düşmanlıkların neden olduğu gibi bölgedeki gerilimin ve sıcak çatışmaların nedenleri arasındadır. Mevcut sınır-bölge ihtilaflarının kökleri eskiye uzanmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından İngiltere ve Fransa, Milletler Cemiyeti mandaları aracılığıyla bölgenin bir kısmında kontrolü ele

almıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra sömürgesi güçler tarafından çizilen sınırlar Ortadoğu'da da oldukça dirençli bir yapıya sahip olmuştur. Bu çerçevede Kuveyt'in durumu farklı bir yapıya sahiptir. Nitekim, Kuveyt'in uluslararası statüsü, 1961'de bağımsızlığını kazanana kadar net bir şekilde tanımlanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra fiilen, ancak hukuken değil, İngiliz himayesi altına girmiştir (Sluglett, 2002, s. 815).

Irak-Kuweyt sınırı ile ilgili son anlaşma, 4 Ekim 1963'te Bağdat'ta imzalanan 1963 tarihli bir anlaşma olmakla birlikte bu anlaşmanın geçerliliği sonraki süreçte Saddam Hüseyin tarafından reddedilecektir. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki sınırı tanımlayan 1932 tarihli anlaşmayı yeniden teyit etmiş, ek olarak 1932 anlaşması, herhangi bir kesinlik derecesine sahip bir sınır çizgisi belirlememiştir (Mendelson&Hulton, 1990, s. 299).

Irak, 20. yüzyılın ortalarından bu yana Körfeze daha fazla erişilebilirlik sağlamak adına Kuveyt üzerinde hak iddia etmek ve sınırları değiştirmek düzleminde iki büyük iddiada bulundu. Irak, Kuveyt'in tamamını talep ederken Osmanlı döneminde Basra bölgesinin bir parçası olduğu tezini ileri sürmüştür. Bu çerçevede ilk iddia 1938'de Kral Gazi tarafından, sonrasında 1961'de Cumhurbaşkanı Abdülkerim Kasım tarafından ve son olarak 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali neticesinde ortaya atılmıştır (Karam, 2005, s. 1).

Irak-Kuweyt Sınır Meselesinin Tarihi Arka Planı

Irak'ın sınır sorunları, Irak'ın önemli bir dış politika kaygısıdır. Irak-Kuweyt sınır anlaşmazlığının kökenleri, Kuveyt'in bağımsız bir devlet olarak evrimine, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere ile eski siyasi ilişkilerine dayanmaktadır (FOIA, 1986, s. 16-17). 1545'ten itibaren Basra'yı kontrolü altına alan Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olarak Kuveyt'i Basra beylerbeyliği sınırları içerisine dahil etmiştir. 17. yüzyıl sonlarında bölgeye yerleştirilen Utûb kabilesinin şeyleri buraya idareci olarak tayin edildikten sonra ilerleyen süreçte Utûb kabilesinin üç kolundan Âl-i Sabah ön plana çıkarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren bu kabilenin şeyhleri bölgeye kaymakam olarak tayin edilmeye başlanmış, diğer iki kol ise Kuveyt'i terk etmiştir (Küçük- Bilge, 2003, s. 36).

Mevcut Kuveytli yönetici aile, 18. yüzyılın ortalarından beri Basra Körfezi'ndeki önemli bir liman ve gemi inşa merkezi olan Kuveyt kasabası ve çevresindeki bölgeyi yönetmiştir (FOIA, 1975, s.7). Osmanlı Devleti'nin bölgeyle yakından ilgilenmemesi ve Kuveyt'in müstakil bir hükümet görüntüsü kazanması neticesinde Midhat

Paşa, Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nde zayıflayan nüfusunu yeniden tesis etmek için çalışmıştır. Bu çerçevede Midhat Paşa, kaymakamlığa Kuveyt Şeyhi Abdullah El-Sabah ve naipliğe de Kuveytliğin isteği üzerine Muhammed b. Abdullah Sâni'yi getirmiştir (28 Mart 1870). Ayrıca Kuveyt'in beş büyük camiine hatip tayin etmiştir (Korkmaz, 2019, s. 267-268). 1871'e geldiğinde de Kuveyt, o zamanlar şimdi Irak olan Mezopotamya'daki Osmanlı topraklarının bir parçası olan Basra Vilayetinin idari yetkisi altına alınmıştır (FOIA, 1975, s.7).

1890'ların sonlarında, o döneme kadar İngiltere'nin Irak ve Körfez'de güvenli olan ticari ve siyasi nüfuz tekeline yönelik potansiyel tehditler ortaya çıkmıştır. Bu tehditlerin en önemlisi, İstanbul'dan Körfez'e uzanan, Almanya tarafından finanse edilen ve işletilen Bağdat Demiryolu projesi olarak nitelendirilmiştir. Mayıs 1896'da iktidardaki Şeyh Muhammed İbn Sabah, üvey kardeşi Mübarek İbn Sabah tarafından öldürülmüştür. Şeyh Muhammed'in oğulları ve bazı akrabaları Basra'ya kaçarak burada Mübarek'in görevine son verilmesi ve cezalandırılması maksadıyla başvuruda bulunmuştur. Bu taleplere karşılık Mübarek İbn Sabah da Sultan Abdülhamid'e Kuveyt Kaymakamı olarak tanınması ve atanması talep etmiştir. Böylelikle, 1897'de Mübarek Bab-ı Ali tarafından Kuveyt Kaymakamı olarak tanınmıştır (Çetinsaya, 2006, s. 137-139).

Kuveyt şeyhinin öldürülmesi ve Mübarek İbn-i Sabah'ın şeyhliğe geçmesi hem Osmanlıların hem de İngilizlerin Kuveyt'te elini güçlendirme fırsatı verdi. Öte yandan Mübarek, istikrarsız konumunu güçlendirmek için yerel İngiliz yetkililerin desteğini aramaya başladı. Bu koşullar ve düşünce çerçevesinde bir İngiliz yetkilisi, Mübarek ile 23 Ocak 1899'da sözde gizli "İngiliz-Kuveyt tahvilini" imzaladı. Buna göre yetkilinin kendisi, Şeyh Mübarek; kendisi, varisleri ve halefleri, topraklarının herhangi bir bölümünü, kendisinin önceden rızası olmaksızın başka herhangi bir devletin hükümetine devretmemeye, satmamaya, kiralamamaya, ipotek etmemeye ya da işgal ve başka herhangi bir amaçla vermemeyi taahhüt etti. Bu anlaşmanın, İngilizler açısından da uluslararası hukukta hiçbir karşılığının yoktu (Ahmad, 1992, s. 181-185).

Osmanlı açısından yeni rejimle birlikte her ne kadar İngiltere ile yakın ilişkiler kurulması ön plana çıkmış da olsa; Bağdat Demiryolunun son durağı olması muhtemel olan Kuveyt üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin güçlendirilmesi, Osmanlı Hükümeti'nin ana temalarından biri haline gelmişti. Bu noktadan hareketle hükümet, Kuveyt Şeyhi'ne nüfus tezkeresi aldırıp resmen Osmanlı tebaası olarak kaydederek, Kuveyt

konusunda elini güçlendirmek ve 1902’de İngiltere ve Osmanlı arasında belirlenen statükoyu kendi lehine çevirmek istemekteydi (Kurt, 2012, s. 162-163).

İngiltere ile Osmanlı hükümeti arasındaki müzakereler, İngilizlerin Şeyh Mübarek ile yaptığı gizli anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra başladı. Alman hükümetinin Bağdat Demiryolunun Körfez kesiminin inşaatını İngiltere ile paylaşmayı kabul etmesiyle, Bağdat Demiryolu terminalinin Kuveyt’te kurulması konusundaki tartışma son bulmuştur. Bu arada, devam eden 1912-13 Balkan Savaşlarının yanı sıra, Osmanlı Devleti hem İngiltere’nin Kuveyt üzerinde artan çıkarlarını hem de Kuveyt’in Basra vilayeti ile olan sınırları hakkındaki önerilerini kabul etmeye hazırды. Bu koşullar altında, Osmanlı hükümeti 29 Temmuz 1913 tarihli İngiliz-Osmanlı Sözleşmesi taslağını kabul etmek zorunda kalmıştır. Onaylanmamasına, bu nedenle bağlayıcı olmamasına, rağmen müteakip müzakerelerde sınır sorununu çözmeye yönelik gelecekteki girişimlerin temelini teşkil etmiştir. 29 Temmuz 1913 tarihli İngiliz-Türk Sözleşmesi’nin Irak-Kuveyt sınırının sınırlandırılmasına ilişkin maddeleri şu şekildedir: “Kuveyt toprakları, Osmanlı İmparatorluğu’nun özerk bir kazasını oluşturur. Kuveyt Şeyhi, geçmişte olduğu gibi, Osmanlı bayrağını çekecek ve tanımlanan topraklarda tam idari özerkliğe sahip olacaktır. Bu sözleşme ile Osmanlı Devleti, halef meselesi de dahil olmak üzere Kuveyt’in işlerine karışmaktan ve kendisine ait topraklarda her türlü idari işlemde, işgal ve askeri eylemden kaçınacaktır. Yerin boşalması halinde Osmanlı Devleti, merhum Şeyh’in yerine kaymakam tayin edecektir. Ayrıca, Şeyh’in ve Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerindeki yerlilerin çıkarlarını korumak için bir Komiser atama yetkisine de sahip olacaktır. Osmanlı Devleti, 23 Ocak 1898, 24 Mayıs 1900 ve 28 Şubat 1904 tarihli Kuveyt Şeyhi ile İngiltere arasında akdedilen sözleşmelerin geçerliliğini kabul edecektir. Kuveyt şeyhinin özerkliği, sınırları merkezde Kuveyt şehri, kuzey ucunda Havr el-Zübeyr ve el-Kureyyin olmak üzere yarım daire oluşturan topraklarda kendisi tarafından kullanılacaktır” hükümleri yer almıştır (FOIA, 1975, s.7, Khadduri-Ghareeb, 1997, s.26).

Sözleşme, Kuveyt’in statüsünü tanımlayarak zımnen Osmanlı egemenliğinin kabul edilmesi, Kuveyt’in sınırlarının geniş bir taslağının çizilmesi ve Osmanlı Padişahı ile Kuveyt Şeyhinin yetkilerini ve sınırlarının belirtilmesi esasları olmak üzere üç temel husus üzerinde durmuştur (Khadduri-Ghareeb, 1997, s.26).

Hem İngiltere hem de Türkiye tarafından kabul edilen ancak hiçbir zaman onaylanmayan Konvansiyon Anlaşmasının 5. ve 7. maddeleri Kuveyt’i iki bölgeye ayırdı.

Birinci bölge, Kuveyt kasabasından yaklaşık 65 kilometrelik bir yarıçap içindeki araziye içine alırken ikinci bölge, şu anda Kuveyt'in batı bölgesini ve Suudi Arabistan'ın Doğu (Al Hasa) Eyaletinin kuzeydoğu kesiminin büyük bir bölümünü ve eski Suudi-Kuweyt tarafsız bölgesini kapsamıştır. Kuveyt'in ikinci bölge üzerindeki egemenliği kısa sürede kaybedilmiştir. Kral Abdülaziz, İbn Suud, 1920'de Kuveytli Şeyh Salim, Suudilere karşı ikinci bölgeye bir kuvvet göndermiş ancak Kuveyt kuvvetlerinin yenilgiye uğraması neticesinde Suudilerin, Kuveyt kasabasının 30 kilometre yakınına ilerlemesi ile ikinci bölge olarak nitelendiren alan Suudi kontrolü altına alınmıştır (FOIA, 1975, s.1-2).

1922'de Sir Percy Cox, Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın temsilcilerini Arap Çölü'ndeki Muhammara'da ortak bir karar üzerinde anlaşmaya varmak için bir araya getirdi. İngiliz arabuluculuğu neticesinde Irak ve Suudi Arabistan Muhammara Antlaşması ile ilk anlaşma sağlanmış, 2 Aralık 1922 Uqair Protokolü² müzakereleri³, Suudi Arabistan'ın Uqair Hasa sahilinde, İbn-i Suud'un hem Irak hem de Kuveyt ile olan sınırlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir (Prados, 1991, s.3; Mansfield, 2012, s. 269-270).

Söz konusu anlaşmalar neticesinde, Suudi Arabistan'ın Kuveyt ve Irak ile mevcut sınırlarını tanımlanarak Suudi-İrak ve Suudi-Kuweyt tarafsız bölgeleri oluşturulmuş; ancak Irak-Kuweyt sınırından bahsedilmemiştir. Bu mesele, Nisan 1923'te, Kuveyt Şeyhi'nin Sir Percy'den Kuveyt'teki İngiliz siyasi temsilcisine yazdığı bir mektuba yanıt olarak bir muhtırayla "filen halledildi" olarak ifade edilmiştir. Irak-Kuweyt sınırı muhtıradaki, 1913 İngiliz-Türk Sözleşmesi'ndeki ifadeler hemen hemen aynı şekilde tanımlanırken açık deniz adalarının, Kuveyt mülkiyeti de dahil olmak üzere, 1913 sınır ifadeleri yeniden teyit edilmiştir (FOIA, 1986, s.17, FOIA, 1975, s.2).

2- Anlaşmanın maddeleri; Madde 1:(a) Doğudan sınır Vadi al Aujah'ın (W. el Audja) Al Batin ile birleştiği noktada başlar ve bu noktadan Necd sınırı düz bir çizgide Al Wuqubah (El Ukabba) denilen kuyuya geçer ve Al'dan ayrılır. Hattın kuzeyinde Dulaimiyah (Dulaimiya) ve Al Wuqubah (El Ukabba) ve Al Wuqubah'tan (El Ukabba) kuzeybatıya Bir Ansab'a (Bir Unsab) kadar devam eder.(b) Yukarıda belirtilen noktadan başlayarak, örneğin, Wadi al Aujah (W. el Audja) ile Al Batin (El Batin) arasındaki bağlantı noktasından başlayarak, Irak sınırı kuzeybatıda Al Amghar'a (El Amghar) bu yeri hattın güneyinde terk eder ve oradan güneybatıya düz bir hat üzerinde ilerler ve Bir Ansab'da (Bir Unsab) Necd sınırıyla birleşir.(c) Yukarıda sayılan noktalarla sınırlanan ve tüm bu noktaları kapsayan bölge, her bakımdan eşit haklara sahip olacak olan Irak ve Necd'in iki Hükümeti için tarafsız ve müşterek kalacaktır. Detaylı bilgi için bk. FOIA, ESDN, Past and Present Problems of Iraq's Boundaries with Kuwait and Saudi Arabia, August 1, 1975.p.8.

3- Uqayr Protokolü ile Muhammarah Antlaşması tarafından kurulan 1922 sınırıdır. Ancak 1981'den bu yana, Irak ve Suudi Arabistan yeni bir sınır belirleyen bir anlaşma imzalamadıklarında, 1922 sınırı fiilen sınır olmadı. FOIA, ESDN, Geographic Notes ,March 1, 1991.p.3

1923'te tanımlanan sınır Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanması ile birlikte Irak Başbakanı Nuri Said ile Kuveyt hükümdarı arasında gerçekleşen bir mektup alış-verişi yoluyla 1923 muhtırasını yeniden teyit etmek için bir anlaşmaya varıldı. 1938'de Irak resmi olarak ilk kez Kuveyt'in Irak'a dahil edilmesi gerektiği görüşünü ortaya atarak Kral Gazi kişisel yayın servisinden Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmesi yönünde çağrıda bulundu (Mendelson&Hulton, 1994, s. 124). 1938'de Kuveyt'te petrolün keşfedilmesiyle İngiltere Irak'ın Kuveyt üzerindeki isteklerine karşı çıkmada daha kararlı bir tavır sergilemeye başladı. 1946'da Kuveyt ilk ham petrol sevkiyatını ihraç etti ve sonraki on yıl boyunca İngiltere'nin toplam petrol ithalatının yüzde 58'ni oluşturarak İngiliz pazarının en önemli tedarikçisi haline geldi (Biskhu, 1991, s. 81).

1951'in başında Kuveyt, Irak ile sınırının çizilmesi konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Irak, Kuveyt'in Varbah adasını Irak'a teslim etmesi halinde sınırların belirlenmesinden yana bir tavır sergileyeceği hususunu ifade etmiştir. Bu hadise, Irak hükümetinin Kuveyt sınırı sorununu belirli toprak düzenlemelerine bağladığı ve adaların güney komşusundan transferini talep ettiği ilk olaydır. Irak'ın bu talebine karşılık Kuveyt, sınırda herhangi bir değişikliği kabul etmeyerek Irak'ın bu yöndeki isteğini reddetmiştir. 1954'te, Şat-ül-Arap'tan Kuveyt'e su temini için müzakereler sürerken, Irak, Varbah ve Bubiyan adalarının kuzeyinde kıyı şeridi⁴ için hak talebinde bulundu. 1956'ya gelindiğinde Kuveyt, İngiltere'nin Varbah adasını Irak'ın Kuveyt'e Şat-ül-Arap'tan su sağlama izni karşılığında Irak'a kiralanması teklifini reddetti. 1957'de Irak-Kuveyt sınırının çizilmesi konusunu İngiltere'nin tekrar gündeme getirmesi üzerine Irak komşuları Um Kasr ve Varbah Adası'nın güneyinde dört kilometre genişliğinde bir toprak şeridini devretmediği ya da kiralamadığı sürece Kuveyt ile olan sınır probleminin çözülmeyeceği ve sınırın çizilmeyeceği hususunda ısrarcı bir tutum sergilemiştir (Shamir, 1995, s. 886; Schofield, 1994, s. 166-169).

1958'de Kasım'ın iktidarının ilk üç yılında Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkiler sakin bir şekilde ilerlemiş, Kasım'ın Dışişleri Bakanı Haşim Cevad, Kuveyt'te bir Irak konsolosluğu açma izni teşebbüsünde bulunmuştur. Nitekim, Kuveyt'in bağımsızlığa doğru ilerlemesi neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır (Schofield, 1994, s. 101).

Irak-Kuveyt toprak anlaşmazlığı, İngiltere'nin 19 Haziran 1961'de Kuveyt'e bağımsızlık vermesiyle yeni bir karakter kazandı. İngiliz-Kuveyt anlaşması yürür-

4- Khor al-Sabiya.

lükten kaldırıldı ve yeni bir anlaşma imzalandı. Bağımsızlık kutlamalarından altı gün sonra Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım Bağdat radyosundan yaptığı bir yayında Kuveyt'in bağımsızlığına meydan okuyarak Irak'ın Kuveyt üzerindeki egemenliğini vurguladı (Abidi, 1991, s. 136). 25 Haziran 1961'de Kasım: "Kuveyt Irak'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Kuveyt'in şu anki Şeyhini Irak'ın kaymakamı olarak atayan bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yakında yayınlanacak" ifadelerini kullanmıştır. Kasım'ın güneydeki birliklerinin işgal hazırlığında olduğu da ifade edildikten sonra Arap ülkeleri Irak'ın Kuveyt üzerindeki iddialarını reddederek Kuveyt'in bağımsızlığını destekledikleri yönünde Irak'a tepki göstermiştir. Kasım'ın Kuveyt'i ilhak etme çağrısı, sadece şeyhlik ve Batılı güçler tarafından değil, tüm Arap dünyası tarafından reddedilmiştir. Konu kapsamında tepki gösteren ilk Arap ülkesi, 1947'de Kuveyt'le karşılıklı savunma anlaşması imzalayan Suudi Arabistan oldu. (Biskhu, 1991, s. 82-83). 1961 yılındaki Irak tehdidi nedeniyle Kuveyt'e İngiliz askerleri de gönderilmiş, böylece bir süreliğine de olsa Irak'ın ilerlemesi durdurulmuş ancak iddiasına son verilememiştir (Lewis, 2006, s. 419).

Irak, Kuveyt üzerindeki iddiasını, Kuveyt ve Mezopotamya'daki arkeolojik kalıntılar arasındaki benzerlik, Kuveyt'in Osmanlı yönetimi sırasındaki Basra vilayetinin bir parçası olarak konumu ve Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olarak meşruiyeti iddialarından yola çıkarak ileri sürmüştür. Irak'ın ortaya attığı iddialar Kuveyt tarafından reddedilmiş ve Kuveyt egemenlik hakkını savunma kararlılığını ilan etmiştir (Abidi, 1991, s. 136).

1963'te Kasım rejiminin devrilmesinin ardından Kuveyt Irak sınır problemi hususundaki atmosfer Kuveyt'in lehine döndü. General Kasım'ın devrildiği 8 Şubat 1963 devriminden sonra iktidara gelen Abdüsselam Arif döneminde Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkiler daha istikrarlı bir hal almış olsa da Kuveyt ile Irak arasındaki sınır problemi devam etmiştir (Schofield, 1994, s. 110).

4 Ekim 1963'te Kuveyt ile Irak arasında Bağdat'ta Kuveyt'in bağımsızlığını öngören ve Irak tarafından kabul edilen bir anlaşma imzalanarak bu anlaşma kapsamında 1932'de ki sınırlar teyit edilmiştir. Ancak bu anlaşma sınır anlaşması niteliğinde olmayıp açık deniz adaları üzerindeki egemenlik sorunu çözülmemiştir. 1963'te imzalanan anlaşmada, "Irak Cumhuriyeti'nin 1932 tarihinde dönemin Irak Başbakanı ve Kuveyt hükümdarı arasındaki 21.07.1932 tarihli mektuplaşmanın neticesinde kabul edilen Kuveyt'in bağımsızlığının ve tam egemenliğinin tanıdığı, iki hükümet (Irak ve

Kuveyt) iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel ve ticari iş birliğinin tesis edilmesi karşılıklı teknik bilgi değişimi için çalışacaktır. İki hükümet ulusal görevlerinden ve ortak çıkarlarından esinlenerek iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmek için çalışacaktır” şeklindeki hükümler yer almıştır (Mendelson&Hulton, 1994, s. 125).

Kuveyt’in bağımsızlığına olan bu inanç beyanına rağmen, Irak kısa süre sonra sınır ve toprak iddialarını yeniden gündeme getirmiştir. Bu durumla alakalı ilk olarak, 1966’da Kuveytli kayıkçıların Varbah’ta Irak bayraklarını görmesi üzerine Kuveyt Başbakanı durumu gözlemlemek için adayı ziyaret etmiş ancak bayrakları kimin diktiği hiçbir zaman bulunamamıştır. Bu olay hiçbir askeri veya diplomatik çatışmaya yol açmamıştır (FOIA, 1975, s. 4). 1973’te Irak, bir Kuveyt polis karakoluna saldırarak Um Kasr yakınlarındaki bitişik bölgeyi ele geçirmiş ve Kuveyt sınırında sorun yeniden alevlenmiştir. Diğer Arap ülkelerinin müdahalesi hızlı bir ateşkes getirmiş ve daha büyük bir çatışmanın önüne geçilmiştir. Irak, Samita’daki mevzilerden çekilme sözü vermişse de kuvvetleri Kuveyt’ten yüklü miktarda kredi aldıktan sonra çekmiştir (FCO 51/354, 1973-1974). 1976’da ise Irak ve Kuveyt arasında Irak petrolünün Kuveyt tarafından kaçırıldığı iddiası gerekçe gösterilerek bir başka askeri çatışma yaşanmıştır (FOIA, 1986, s. 17).

1979’da parti içi darbeyle Cumhurbaşkanı olan Saddam Hüseyin Kuveyt ile olan sınır çizgisinin çizilmesi, Irak hükümetinin Kuveyt’in kuzey bölgesi ile Varbah ve Bubiyan adalarını kontrol etme konusundaki ısrarı devam etse de kısa bir süre sonra İran-Irak savaşının patlak vermesi neticesinde Kuveyt sınır sorununun yatıştığı sekiz yıllık savaş süresi boyunca Kuveyt Irak’ı desteklemiştir. Kuveyt’in savaş süresinde Irak’a yaptığı yardımlar sıfır faizli kredi temin etmek ve lojistik ve mali destek sağlamak yönünde olmuştur (Alkenae, 2011, s. 55).

İran ile Irak arasında 1975 Mart’ında yapılan bir anlaşma ile Şat-ül-Arap toprakları, Irak ile İran arasında paylaşılınca Irak’ın Basra Körfezi’ne çıkışı daralmıştı. İran-Irak savaşı başlayınca Irak anlaşmayı feshederek Şat-ül-Arap’ın kontrolünü tamamen eline almışsa da, İran 1986’da Şat-ül-Arab’ın ağzındaki Fao (al-Faw) adasını ele geçirdince, Irak’ın Basra’ya çıkışı yine daralmıştı. Nitekim Fao’nun batısında, Kuveyt’e ait Varbah ve Bubiyan adaları bulunuyordu. Saddam Hüseyin 1981’de Kuveyt’e Kuveyt sınırlarının Irak tarafından kesin olarak tanınmasına karşılık bu iki adanın 99 yıl süre ile Irak’a kiralanmasına teklif etmiş ancak Kuveyt tarafından reddedilmişti (Armaoğlu, 2009, s. 440).

İran-İrak Savaşı'nın sonunda iki ülke arasındaki kriz yeniden alevlendi. Irak, 1980'ler boyunca yüksek askeri harcamalar ve düşük petrol gelirleri nedeniyle ekonomik bakımdan kötü bir vaziyetteydi (Sassoon&Walter, 2017, s. 610). Mayıs 1990'a gelindiğinde Irak, Kuveyt'e karşı çeşitli teoriler üretmiştir. Irak'a göre Kuveyt Irak'ın mali krizinden sorumlu olmakla birlikte Kuveyt Irak'ın savaş borçlarını silmeyi, Irak ekonomisini canlandırmayı ve bütçe açığını kapatmaya katkıda bulunacak türden mali yardım sağlamayı reddetmişti. (Marr&Al-Marashi, 2017, s. 172).

Saddam Hüseyin İran Savaşı'nın bedelini Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'a ödetmeye çalışmıştı. Bu ülkelerden Irak'ın borçlarının silinmesi talebinde bulunması ve Körfez ülkelerinin bu talebi önemsememesi gerginliği artırmıştır. Saddam Hüseyin Bağdat'taki Amerikan Büyükelçisi April Glaspie'nin olası bir çatışmada Amerika'nın müdahale etmeyeceği yönündeki aldıktan sonra 1 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etti (Yılmaz, 2011, s. 49).

2 Ağustos 1990 işgaline tepki olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'ı kınayan bir dizi karar almıştır. 2 Ağustos tarihli 660 sayılı karar Irak birliklerinin derhal çekilmesi hususunda çağrıda bulunmuş ancak 8 Ağustos'ta Irak Kuveyt'in Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu 28 Ağustos'ta ise Kuveyt'i Irak'ın 19. Eyaleti olacağını ilan etmiştir. Kasım ayının sonunda Birleşmiş milletler üye devletlere 15 Ocak 1991'e kadar Irak'ın kuvvetlerini Kuveyt'ten çekmemiş olması durumunda Irak'ı Kuveyt'ten çekilmeye zorlamak için tüm araçları kullanma yetkisi verdi. Saddam Hüseyin'in bu ultimatoma da cevap vermemesi neticesinde Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri 17 Ocak 1991'de Irak'taki çeşitli stratejik noktaları hedef aldı ve 24 Şubat'ta başlayan kara saldırısı ve sonrasında Irak ordusunun mühim bir kısmının bozguna uğraması sonucunda 27 Şubat 1991'de ateşkes ilan edilmiştir (Sluglett&Sluglett, 1990, s. 281-283).

Birleşmiş Milletler, 3 Nisan 1991'de Irak ve Kuveyt sınır dokunulmazlığını ve 4 Ekim 1963 tarihli anlaşmada tanınan adaların tahsisini onaylayan 687 sayılı kararı kabul ederek iki ülkenin bu sınıra saygı göstermesini talep etti. 2-3 Mayıs 1991'de 1963 anlaşmasında belirtilen sınırın çizilmesi amacıyla Irak ve Kuveyt adına birer temsilci ve bağımsız üç uzman olmak üzere toplam beş kişiden oluşan bir komisyon meydana getirilmiştir (Mendelson&Hulton, 1994, s. 140-141).

11 oturum ve 82 toplantı gerçekleştiren komisyon çalışmaları sonucunda Irak-Kuweyt arasındaki sınır anlaşmazlığı Birleşmiş Milletler'in aracılığıyla uluslara-

rası düzeyde çözüme kavuşmuştur. Irak'ı Kuveyt'ten ayıran uluslararası sınırın 1991, 1992 ve 1993 yıllarına ait komisyon kararları neticesinde resmi olarak Irak ve Kuveyt tarafından kabul edilmesiyle birlikte sınır problemi 1994'te çözüme kavuşmuştur (Alkenae, 2011, s. 88).

SONUÇ

Kuveyt'in uluslararası statüsü, 1961'de bağımsızlığını kazanana kadar net bir şekilde tanımlanamamıştır. Kuveyt'in kuzey sınırının ilk resmi tanımı 1913 tarihli, onaylanmamış, Türk-İngiliz sözleşmesinde yer almıştır. 16. yüzyıldan itibaren Basra'yı kontrolü altına alan Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki kabilenin şeyhlerini bölgeye kaymakam olarak tayin etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyle yakından ilgilenememesi neticesinde Kuveyt müstakil bir hükümet görüntüsü kazanmaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru, İstanbul'dan Körfez'e uzanan, Almanya tarafından finanse edilen ve işletilen Bağdat Demiryolu projesi o dönemde bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. 1890'ların sonunda Kuveyt şeyhi İngiltere'nin desteğini almak için çaba göstermiştir. Bu çerçevede 1899'da İngiliz yetkilisi ve Kuveyt şeyhi arasında sözde gizli İngiliz-Kuveyt tahvili imzalanmış ancak bu anlaşmanın herhangi bir geçerliliğinin olmadığı İngiltere tarafından da bilinmektedir. Kuveyt sınırları ile ilgili ilk resmi anlaşma 29 Temmuz 1913'te imzalanmış olsa da bu anlaşmanın onaylanmamış olması anlaşmanın bağlayıcı bir niteliğe sahip olmamasına neden olmuştur. Bu sözleşme Kuveyt'in statüsünü tanımlayarak zımnen Osmanlı egemenliğinin kabul edilmesi, Kuveyt'in sınırlarının geniş bir taslağının çizilmesi ve Osmanlı Padişahı ile Kuveyt Şeyhinin yetkilerinin belirtilmesi esasları olmak üzere üç temel husus üzerinde durmuştur.

2 Aralık 1922 Uqayr Protokolü imzalanmış söz konusu protokol ile Suudi Arabistan'ın Kuveyt ve Irak ile mevcut sınırlarını tanımladı ve Suudi-Irak ve Suudi-Kuveyt tarafsız bölgeleri oluşturulmuş ancak Irak-Kuveyt sınırından bahsedilmemiştir. Bu mesele, Nisan 1923'te Irak-Kuveyt sınırı muhtırasında, 1913 sınır ifadeleri yeniden teyit edilerek tanımlanmıştır. 1923'te tanımlanan sınır Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanması ile birlikte Irak Başbakanı Nuri Said ile Kuveyt hükümdarı arasında gerçekleşen bir mektup alışverişi yoluyla 1923 muhtırasını yeniden teyit etmek için bir anlaşmaya varıldı. 1951'in başında Kuveyt tarafından Irak ile sınırının çizilmesi konusunu tekrar gündeme getirilmiştir. Irak, Kuveyt'in Varbah adasını Irak'a teslim

etmesi halinde sınırların belirlenmesinden yana bir tavır sergileyeceğini belirtmiş ancak Kuveyt tarafından teklifine olumlu bir karşılık alamamıştır. 1957’de Irak-Kuveyt sınırının çizilmesi konusunu İngiltere’nin tekrar gündeme getirmesi üzerine Irak komşuları Umm Qasr ve Varbah Adası’nın güneyinde dört kilometre genişliğinde bir toprak şeridini devretmediği ya da kiralamadığı sürece Kuveyt ile olan sınır probleminin çözülmeyeceği ve sınırın çizilmeyeceğini ifade etmiştir.

Irak-Kuveyt sınır konusu ve iki ülke arasındaki ilişkiler 1961’de Kuveyt’in bağımsızlığını kazanmasıyla yeni bir döneme girmiştir. Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım Bağdat radyosundan yaptığı bir yayında Kuveyt’in bağımsızlığını kabul etmeyerek Irak’ın Kuveyt üzerindeki egemenliği hususunun altını çizmiştir. Kasım’ın tutumu yalnızca şeyhlik ve Batılı güçler tarafından değil, tüm Arap dünyası tarafından da reddedilmiştir. 1963’te Kasım rejiminin devrilmesinin ardından Kuveyt Irak sınır problemi hususu ile Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkiler daha istikrarlı bir hal almış olsa da Kuveyt ile Irak arasındaki sınır problemi bir çözüme kavuşmadan devam etmiştir.

İran-İrak savaşının başlaması ile birlikte Kuveyt sınır sorununun yatıştığı sekiz yıllık savaş süresi boyunca Kuveyt Irak’ın yanında yer alsa da İran-İrak Savaşı’nın sonunda iki ülke arasındaki kriz yeniden alevlenmiştir. 2 Ağustos 1990’da Irak Kuveyt’i işgal etmiş, Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin 17 Ocak 1991’de Irak’taki çeşitli stratejik noktaları hedef alması neticesinde 27 Şubat 1991’de ateşkes ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletler’in arabuluculuk yapması sonucunda Irak ve Kuveyt arasındaki sınır problemi komisyon raporlarının sonuçları esas alınarak 1994’te çözüme kavuşmuştur.

Etik Beyan

“Irak İle Kuveyt Arasındaki Sınır Münasebetleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Amerikan Arşivleri

CIA GENERAL RECORD

FOIA, ESDN, Past and Present Problems of Iraq's Boundaries with Kuwait and Saudi Arabia, August 1, 1975.

FOIA, ESDN, International Boundary Digest: The Middle East, March 1, 1986.

FOIA, ESDN, The Shatt Al Arab Dispute , January 7, 1960.

FOIA, ESDN, Geographic Notes ,March 1, 1991.

FOIA, ESDN, The Iran-Iraq Boundary: Geographical Considerations, October 11, 1986.

İngiliz Arşivleri

Foreign and Commonwealth Office

FCO 51/359, Iraq: Annual Review For 1973, Feb. 7 1974, RR 6/5.

Türk Arşivleri

Araştırma ve Tetkik Eserler

Abidi, A. H. H. (1991). Origins and Dimensions of the Iraqi Claim Over Kuwait, *India International Centre Quarterly*, No. 1, pp. 129-143.

Ahmad, F. (1992). A Note on the International Status of Kuwait before November 1914, *International Journal of Middle East Studies*. 24: 1, ss. 181-185.

Alkenae, M. (2011). *The Boundary Dispute Between Kuwait and Iraq Has it Subsided?*, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Lübnan Amerikan Üniversitesi, Beyrut.

Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul.

Bishku, M. B., (1991), Iraq's Claim to Kuwait: A Historical Overview, *Middle East Policy*, ss. 77-88.

Çetinsaya, G. (2006), Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908, *SOAS/Routledge Studies on the Middle East*, Ed. Benjamin C. Fortna, pp. 1-237.

Hassan A. H. (1999). *The Iraqi Invasion of Kuwait: Religion, Identity and Otherness in the Analysis of War and Conflict*. London: Pluto Press.

Karam, (2005). The Boundary Dispute between Kuwait and Iraq: an Endless Dilemma, *Domes Digest of Middle East Studies*, Volume 14, Issue 1, 2005, pp. 1-11.

Khadduri, M. & Ghareeb, E. (1997). *War in the Gulf 1990-91: The Iraq-Kuwait Conflict and Its Implication*, Oxford: Oxford University Press.

Korkmaz, A., (2019). *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 267-268.

Kurt, B., (2012). Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C. 7, S. 2, ss. 155-179.

Küçük, C.- Bilge, M., (2003). "Kuveyt", *DİA*, C. 27, Ankara, ss. 36-38.

Lewis, B. (2006). *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara.

Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.

Marr, P., &AL-MARASHI, I. (2017). *The Modern History of Iraq (Fourth Edition)*, California State University.

Mendelson, M. &Hulton, S. (1990). The Iraq-Kuwait Boundary: Legal Aspects. *Revue Belge De Droit International*, Bruxelles.

Mendelson, M. &Hulton, S. (1994). Iraq's Claim to Sovereignty over Kuwait, *Territorial Foundations of The Gulf States*, Ed. Richard Schofield, London.

Prados, A. B., (1991). Iraq and Kuwait: Conflicting Historical Claims. *CRS Report for Congress*, 91-34 F, January 11.

Sassoon, J.&Walter, A. (2017). The Iraqi Occupation of Kuwait. *Middle East Journal*, Vol. 71, No. 4, pp. 607-628.

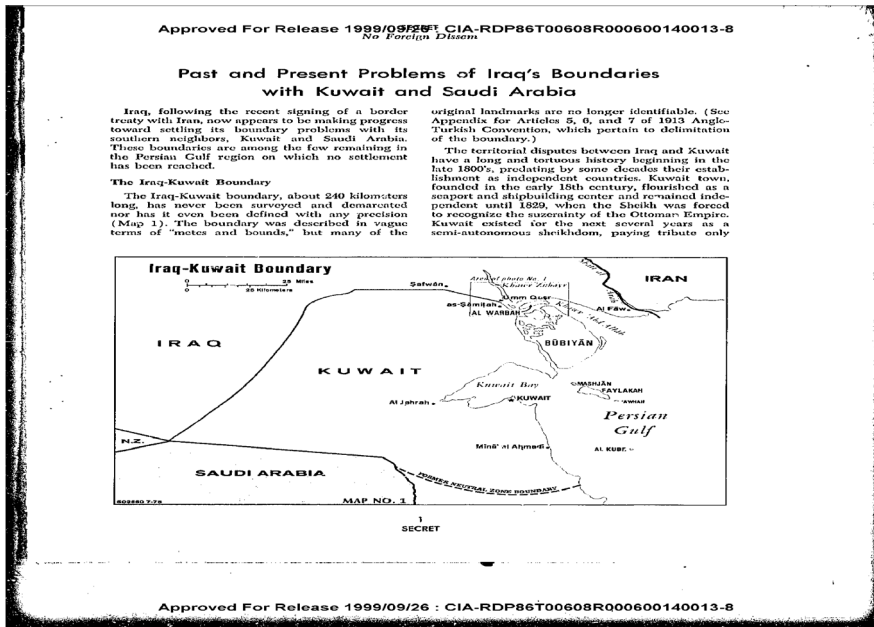
Schofield, R. (1994). The Kuwaiti Islands of Warbah and Bubiyan, and Iraqi Access to the Gulf, *Territorial Foundations of The Gulf States*, Ed. Richard Schofield, London, pp. 153-176.

Shamir, S. H. (1995), Britain and the Iraq-Kuwait Dispute. *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 56, ss. 881-888.

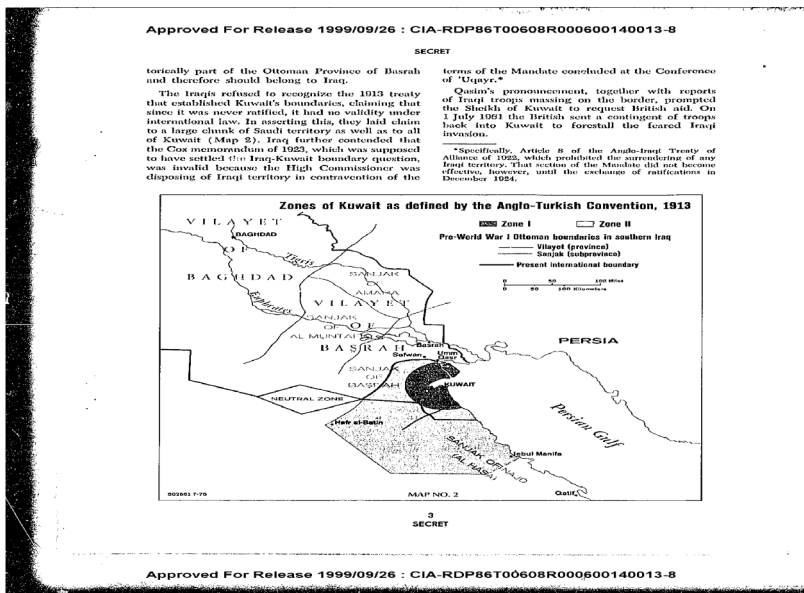
Sluglett, M. F.&Sluglett, P. (1990). *Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship*, I.B.Tauris Publishers, London.

Yılmaz, S. (2001). *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

EKLER

Harita-I, Kaynak: FOIA, ESDN, Past and Present Problems of Iraq's Boundaries with Kuwait and Saudi Arabia, August 1, 1975.

Harita II, Kaynak: FOIA, ESDN, Past and Present Problems of Iraq's Boundaries with Kuwait and Saudi Arabia, August 1, 1975.

Approved For Release 1999/09/26 : CIA-RDP86T00608R000600140013-8

The history of the Iraq-Saudi Arabia boundary and the Saudi-Iraq Neutral Zone boundary parallels that of the Iraq-Kuwait border. The British created the boundaries under their Mandate powers. They were delimited by the treaty of Mohammarrak (now Khorramshahr), May 1922, which formalized an agreement reached by Sir Percy Cox and King 'Abd al-'Aziz to stop the raiding between Iraqi and Saudi tribes and to assign some tribes to Iraq and others to Saudi Arabia, and by the Protocol of 'Uqayr, December 1922 (see Appendix). 'Abd al-'Aziz was persuaded to agree to a boundary delimitation only on the condition that there would be no fortifications or troop concentrations by either party at wells or watering places and that Najdi tribes would be allowed free movement to watering places on the Iraq side of the boundary. These arrangements were later confirmed by the Treaty of Arab Brotherhood, signed in April 1935, between

Iraq and Saudi Arabia. Although there have been a number of disputes among the tribes along the border since the 1922 delimitation, they have not escalated to disputes between the two governments.

The Saudi Arabian press recently announced that representatives of Iraq and Saudi Arabia signed a border agreement in Riyadh, Saudi Arabia, on 2 July 1975. According to the report, the agreement provides for an equal division of the Neutral Zone between the two countries and for some alterations to straighten the border, whereas this involves one country's giving up territory, it is compensated elsewhere. The agreement has yet to be ratified and no further details concerning it have been released. The report seems to indicate, however, that the two countries are well along toward a final boundary settlement.

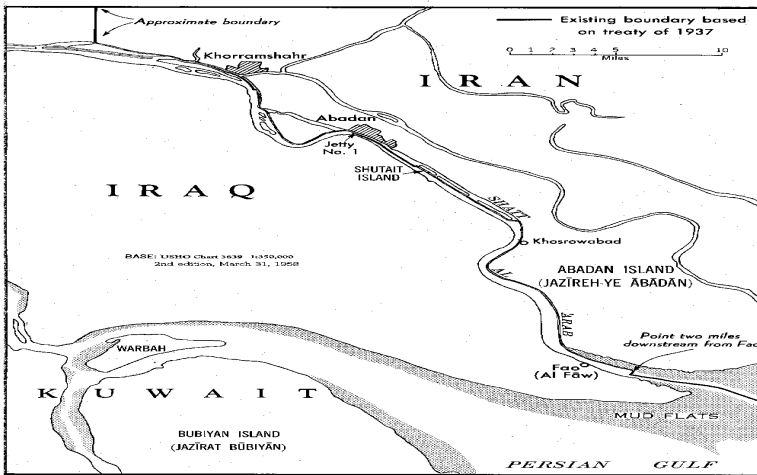

Approved For Release 1999/09/26 : CIA-RDP86T00608R000600140013-8

Harita III, Kaynak: FOIA, ESDN, Past and Present Problems of Iraq's Boundaries with Kuwait and Saudi Arabia, August 1, 1975.

Declassified and Approved For Release 2012/12/11 : CIA-RDP08C01297R000600010054-8

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

Declassified and Approved For Release 2012/12/11 : CIA-RDP08C01297R000600010054-8

Harita IV, Kaynak: FOIA, ESDN, The Shatt Al Arab Dispute, January 7, 1960.

EVLİLİK ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ GELİŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (ERZİNCAN ÖRNEĞİ)

DEVELOPING THE PREMARITAL EDUCATION PROGRAM AND EVALUATION OF ITS RESULTS (ERZİNCAN CASE)

DOI: 10.33404/anasay.1241099

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

İbrahim AKSAKAL*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı araştırmacı tarafından hazırlanmış olan evlilik öncesi eğitim programının genç yetişkin üniversite öğrencilerine uygulanması ve sonuçların etkinlik düzeyinin belirlenmesidir. Bu amaçla ilgili literatür taranmış ve 14 hafta sürecek olan bir eğitim müfredatı hazırlanmıştır. Çalışma grubu tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmaya kadın ve erkek katılımcılardan oluşan 104 bekâr üniversite öğrencisi katılmıştır. Araştırma deneysel desende tasarlanmıştır. 14 hafta süren eğitimin birinci haftasında çalışma grubuna Evlilik Tutum Ölçeği, Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stilleri Ölçeği, Evlilik Olgunluk Ölçeği ve Evlilik Beklenti Ölçeği gerekli izinler alınarak uygulanmıştır. Eğitim tamamlandıktan sonra aynı ölçekler yeniden uygulanmış ve ön test ile son test arasındaki farka bakılarak çalışmanın başarısı değerlendirilmiştir. Ön test ve son test sonuçlarının verileri SPSS 22 paket programı ile

1- Makale Geliş Tarihi: 23. 01. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü ibrahimaksakal25@hotmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3367-3194>

analiz edilmiştir. Normal dağılım özelliği gösteren verilerin analizi bağımlı gruplar t testi ile normal dağılım özelliği göstermeyen verilerin analizi ise Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda evlilik öncesi eğitimin, evlilik olgunluk düzeyi, romantik ilişkilerde çatışma çözme becerileri ve evlilik beklenti düzeyleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat eğitim programının evlilik tutum düzeyine anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Aile, Evlilik Öncesi Eğitim, Evlilik Eğitimi

ABSTRACT

The aim of this research is to apply the premarital education program prepared by the researcher to young adult university students and to determine the effectiveness of the results. For this purpose, the relevant literature was searched and a 14-week training curriculum was prepared. The study group was determined by random sampling method. 104 single university students, consisting of male and female participants, participated in the research. The research was designed in an experimental design. In the first week of the 14-week training, the Marriage Attitude Scale, Conflict Resolution Styles in Romantic Relationships, Marriage Maturity Scale and Marriage Expectation Scale were applied to the study group after obtaining necessary permissions. After the training was completed, the same scales were reapplied and the success of the study was evaluated by looking at the difference between the pretest and the posttest. The data of the pre-test and post-test results were analyzed with the SPSS 22 package program. The analysis of data showing normal distribution was analyzed with dependent groups t-test, and the analysis of data not showing normal distribution was analyzed with Wilcoxon signed-rank test. As a result of the research, it was determined that premarital education had positive effects on marital maturity level, conflict resolution skills in romantic relationships and marital expectation levels. However, it was observed that the education program did not have a significant effect on the level of marriage attitude.

Keywords: Marriage, Family, Premarital Education, Marriage Education

Giriş

Tek ebeveynli aileler bugün Amerika’da en hızlı yayılan aile yaşam tarzıdır ve geleneksel iki ebeveynli ailelere göre 21 kat daha hızlı büyümüştür. Amerikan ailesinde bir taraftan iki ebeveynli aile sayısı azalırken diğer taraftan tek ebeveynli aile sayısında artış olmuştur (Gongla & Edward H. Thompson, 1988). Bir çok kadın ve erkek mutsuz

bir aile kurmaktansa yalnız yaşamayı seçmeye başlamıştır. Gongla ve Edward (1988), 1980'lerde artan tek ebeveynli aile sayısının iki ebeveynli ailelerin beşte birinden fazlasını temsil ettiğini belirtmektedir.

Çeşitli araştırmalar çiftlerin evlilikten gerçekçi olmayan beklentilerinin olmasının boşanmaya ve başarısız evlilik yaşamaya etki ettiğini ortaya koymuştur (Laner & Russel, 1995). Gleen (1991), 1973-1998 yılları arası elde edilen ABD ulusal verilerinden hareketle evlilik başarısını mümkün kılan eğilimleri tespit etmeye çalışmıştır? Gleen'in cevabını aradığı soru şuydu: Başarılı olan ve devam eden evlilikler ile başarısız olan ve boşanma ile sonuçlanan evlilikler arasındaki farklıklar nelerdir? Ayrıca evliliklerin tatmin edici olması ile evlilik süresi arasında bağlantı var mı? Gleen'in cevabını aradığı şey birçok aile araştırmacısı tarafından da merak edilmekte ve cevabı aranmaktadır. Evlilikte çiftlerin birbirlerine alışması ve işlerin yoluna girmesi için gerekli süre nedir?

Flört sürecinde çiftlerin karşılıklı olarak yüksek motivasyonu sayesinde evliliğe dair heyecan ve yüksek beklentiler oluşmaktadır. Flört eden çiftler daha fazla verici ve daha az alıcı bir sosyal alışveriş ilişkisi kurarlar. Evli olmayan partnerler ise flörtün bu yanıltıcı atmosferine kapılarak gerçekçi olmayan beklentilere girer ve evlendikten sonra da ilişkinin aynı biçimde devam edeceğini düşünürler. Fakat çoğunlukla evlilikten sonra her iki taraf da yüksek beklentiden dolayı hayal kırıklığı yaşar. Birçok çiftin evlendikten sonra hayal kırıklığı yaşadığı çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konmuştur. İnsanlar arasında evliliğin aşkı öldürdüğüne dair yaygın bir düşünce vardır. Evliliğin aşkı öldürmesi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat evlilikten sonra ilişkinin boyunun değiştiğine şüphe yoktur. Zira flört ilişkisi kamusal alanda yaşanırken evlilik özel alanda yaşanan bir ilişki biçimidir. Ayrıca flört iki yetişkin arasında yaşanan bir ilişkidir fakat evlilik aile gruplarının da dahil olduğu bir birlikteliktir.

Sabatelli (1988), flört ilişkileri ile evlilik ilişkileri arasında beklenti farklılıklarının olduğunu ifade edenler arasındadır. Çiftler arasındaki ilişki her ne olursa olsun karşılıklı bir beklenti vardır ve bu beklenti evlilik ilişkisinde flört ilişkisine göre daha farklıdır. Ayrıca bireylerin evlilikten beklentileri kişiden kişiye değişmektedir. Sabatelli evli bireylerin evlilikten beklentilerinin evlilik boyunca aynı kalmadığını ve zamanla değiştiğini de ifade eder (Sabatelli, 1988). Öyleyse aile birliğinin gelişimsel bir yönü vardır ve her gelişim döneminde aile kurumu farklı bir kimliğe bürünmektedir. Çiftler evliliğin ilk yıllarında ve ilerleyen yıllarında birbirlerinden farklı beklentiler içine

girebilmektedir. Burada önemli olan şey değişen beklentilere her iki tarafın da uyum sağlama başarısıdır.

Evlilik kararı alırken gözden kaçan en önemli konulardan biri gerçekçi olmayan beklentilerdir. İrrasyonel beklentiler ise bireyin amacına ulaşmasının önündeki önemli bir engeldir. (Larson, 1992). Larson (1992), eş seçiminde en yaygın irrasyonel inançları ve beklentileri belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada evlenme sürecinde olan bireylerde yaygın bir biçimde; mükemmel eş, kusursuz benlik, kusursuz ilişki, aşk bütün sorunları çözer ve zıtlar birbirini tamamlar gibi beklenti tipleri belirlemiştir. İnsanların evlilikten gerçekçi olmayan beklentilerinin olması zamanla ilişkinin doyumsuz olmasına sebep olabilmektedir. Sabatelli (1998), evli ve evli olmayan çiftlerin evlilikten beklentilerini belirlemek amacıyla karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Elde edilen sonuçlara göre evli olmayan bireylerin evlilikten beklentileri ile evli bireylerin beklentileri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların evlilik beklentilerinin erkeklerden düşük olduğu elde edilen bir başka sonuçtur (Sabatelli, 1988, s. 219-220). Sabatelli (1988), evli olmayan çiftlerin evlilikten gerçekçi olmayan çeşitli beklentiler içerisinde olduğunu buna karşılık evli çiftlerin daha gerçekçi beklentilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Bagorazzi ve diğerleri (1981), Amerika'da boşanma oranlarının ve aile içi çatışmalarının arttığını ve evlilik öncesi eğitim programlarının eş edaylarının ilişkilerini daha sağlıklı bir biçimde değerlendirmelerine yardımcı olabileceğini ifade etmektedir.

Gerçekçi olmayan evlilik beklentileri evlilik boyunca çeşitli sorunların yaygın biçimde yaşanmasına sebep olmaktadır. Evlenme sürecindeki bireyler kendilerini evliliğe duyuşsal anlamda yeteri kadar hazırlamadıklarında doyumsuz evlilik yaşama ihtimali artmaktadır. Risch ve diğerleri (2003), evlilik doyumu düşük olan çiftlerin yaşadığı en yaygın sorunları incelemiştir. Evlilik çatışması yaşaya çiftlerin bildirdiği en yaygın sorunlardan biri iş ile aile arasındaki dengenin kurulması olarak tespit edilmiştir. Cinsel ilişki sıklığı ve cinsel tatminsizlik katılımcıların bildirdiği en sorunlu konulardan ikincisi olmuştur. Finansal mali konular çiftlerin (hem kadınlar hem de erkekler) bildiği üçüncü en önemli sorun olarak tespit edilmiştir. Çiftlerin bildirdiği bir başka konu da ev işleriyle ilgili beklentiler olmuştur (Risch, Riley, & Lawler, 2003). Modern çiftlerde erkeklerin yaptığı ev içi görevler geçmiş yıllara göre iki katına çıkmasına rağmen hala erkeklerin üstlendiği sorumluklar kadınların yarısı kadardır (Risch, Riley, & Lawler, 2003). Çiftlerin bildirdiği sorunlardan karşılıklı çekişme ve iletişim sorunları yedinci ve sekizinci sırada yer almaktadır. Çiftlerin bildirdiği dokuzuncu ve onuncu sıradaki problemler ise ebeveynler akrabalar ve köken aile ile yaşanan sorunlardır (Risch, Riley,

& Lawler, 2003). Ray (1990), çift kariyerli çiftlerin iş ve aile ilişkileri arasında denge kurmada zorlandıklarını ve buna bağlı gerginlik, stres, aşırı iş yükü ve çelişkili talepler gibi çeşitli sorunlar yaşandığını ifade edenlerden biridir.

Üniversite eğitimi öğrencileri sadece kariyer süreçlerine değil aynı zamanda hayatın kendisine hazırlamalıdır. Zira üniversite eğitiminden sonra bireyler bir meslek dalında uzmanlaşmaya başlamakla beraber özel hayatlarını da düzenlemek ve kendilerine ait hayat planlamak zorunda kalırlar. Evlenme ve aile olma da bu planların en önemlilerinden biridir. Üniversite öğrencilerinin evlilik ve aile kurumuna hazırlıklı olması toplumda yaygın biçimde yaşanan aile krizinin, aile içi şiddet ve geçimsizlik sorunlarının azalmasına katkı sağlayacaktır. Evlilik öncesi eğitim programları evlenme çağında olan üniversite öğrencilerinin yakın zamanda yapacakları evlilikle ilgili ön yargılarını ortadan kaldıracak, evlilik beklentilerinin daha gerçekçi olmasını sağlayacak, çatışma çözme becerilerini geliştirecek, eş seçme stratejilerini gözden geçirmelerine yardımcı olacaktır. Bu eğitim programı orta ve yüksek eğitim kademelerinde yaygınlaştırılması ile evlilik ve aile kurumunun içinde bulunduğu krizin çözülmesine önemli bir katkı sağlanacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı evlilik çağına gelmiş ve yakın zamanda evlenme potansiyeli olan genç yetişkinlerin evlilik hayatına ve aile kurumuna çeşitli açılardan hazırlanmasına yardımcı olacak bir Evlilik Öncesi Eğitim Programı geliştirmektir. Bu amaçla geliştirilmesi hedeflenen Evlilik Öncesi Eğitim Programında katılımcılara; evlilik ve aile kurumuna karşı olumlu tutum geliştirmeleri, evlilik sürecine karşı daha gerçekçi beklentiler içine girmeleri, aile olmanın ne demek olduğu ve ne gibi sonuçlar getireceği, aile kurumunun bireysel ve toplumsal işlevleri, aile içi ilişkilerde başarılı olmanın yolları, ikili ilişkilerde çatışma çözüme yöntemleri gibi beceriler kazandırarak toplumdaki aile krizine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaçla evlilik çağına gelmiş ve yakın zamanda evlenme potansiyeli olan üniversite öğrencilerine önce evlilikle ilişkili çeşitli ölçekler uygulanmış ardından Evlilik Öncesi Eğitim programına alınarak 12 haftalık evlilik öncesi eğitim verilmiştir. Program tamamlandıktan sonra aynı ölçekler son test olarak uygulanmış ve katılımcıların tutum ve davranış değişiklikleri analiz edilmiştir. Ölçeklerin belirlenmesi sürecinde alan uzmanlarından görüşler alınmıştır. Ayrıca Evlilik Öncesi Eğitim programının içeriği oluşturulurken yine uzman görüşlerine başvurulmuştur.

Bu çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada öğrencilere evlilik tutum ölçeği, toplumsal cinsiyet ölçeği, eş seçme stratejileri ölçekleri uygulanmış ve elde

edilen sonuçlar SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda evlilik programı tasarlanmıştır. Evlilik programı tasarlanırken ayrıca literatür taraması yapılmış ve benzer çalışmalar incelenmiştir. İkinci aşamada hazırlanan evlilik programı öğrencilere 14 haftalık sürede uygulanmıştır. Üçüncü aşamada ise son test yapılarak ön test sonuçları ile karşılaştırılmış ve değerlendirme yapılmıştır. Bu araştırma Evlilik Öncesi Eğitim programının Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencilerine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada deneysel desen kullanılmıştır. Örneklemin belirlenmesinde amaçlı örneklem tipi tercih edilmiştir. Çalışmada önce araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Ayrıca daha önce Yıldız (2017) tarafından geliştirilmiş ve güvenilirlik geçerlik çalışmaları yapılmış olan “Evlilik Olgunluk Ölçeği”, Özen, Engin ve Uğurlu (2016) tarafından geliştirilmiş ve güvenilirlik geçerlik çalışmaları yapılmış olan Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stilleri Ölçeği, Braaten ve Rosen (1998) tarafından geliştirilen ve Soysal, Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan Evlilik Tutumu Ölçeği ve son olarak Jones ve Nelson (1996) tarafından geliştirilen ve Soysal, Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan Evlilik Beklenti Ölçeği uygulanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Türkiye’de son yıllarda evlenme oranlarında hızlı bir düşüş, boşanma oranlarında ise artışlar yaşanmaktadır. 2021 yılında evlenme sayısı 561.710 oldu. Kaba evlenme oranı ise binde 6,68 olarak gerçekleşti (TUİK). Boşanan çiftlerin sayısı ise 2021 yılında 174 bin 85 olarak gerçekleşti. Kaba boşanma hızı 2,07 oldu (TUİK). Yıllara göre ortalama evlenme yaşı her iki cinsiyette de yükselmiştir. Ortalama evlenme yaşı 2001 yılında kadınlarda 22,7 iken 2021’de 25,4, erkeklerde ise 2001’de 26,0 iken 2021’de 28,1 olmuştur (TUİK). Kaba boşanma hızının en yüksek olduğu 10 il sırasıyla İzmir, Antalya, Uşak, Muğla, Denizli, Eskişehir, Mersin, Aydın, Karaman ve Ankara’dır. Kaba boşanma hızının en düşük olduğu 10 il Bingöl, Mardin, Ağrı, Van, Batman, Bitlis, Muş, Siirt, Hakkâri ve Şırnak’tır (TUİK). Boşanmaların %33,6’sı evliliğin ilk 5 yılı, %20,9’u ise evliliğin ilk 10 yılı içinde gerçekleşmiştir (TUİK). TUİK verilerine göre son bir yıl içinde boşanma olaylarından 165 bin 937 çocuk etkilenmiştir. Çalışmamızla ilgili bir başka sorun da doğum istatistikleridir. Toplam doğurganlık hızı 2001’de 2,38 çocuk iken 2020 yılında 1,76 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler ışığında aile kurumunun önemli bir krizle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu nedenle genç yetişkinlerin evlenme tutum ve davranışlarının değiştirilmesi ve evliliğe dair farkındalık düzeylerinin artırılması önem arz etmektedir. Evlilik Öncesi eğitim programları evlilik çağına gelmiş genç yetişkinlerin evliliğe dair farkındalık düzeylerini yükseltmek ve

bu yolla aile kurumunun karşı karşıya kaldığı krize müdahale etmek bakımından faydalı olabilir. Çalışmamızda evlilik çağında olan genç yetişkinlere evlilik öncesi eğitim vererek tutumlarının değişip değişmeyeceği gözlenecektir. Elde edilen bulgular ışığında evlilik öncesi eğitim programı yeniden düzenlenecek ve literatürdeki önemli bir eksiklik karşılanmış olacaktır. Bu araştırma deneysel desende tasarlanmıştır. Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde evlilik öncesi eğitim programı geliştirmek ve sonuçlarını değerlendirmek amacıyla yapılan yeterli sayıda çalışmanın olmadığı görülmektedir. Yaptığımız bu çalışma diğer araştırmacılara yol göstermek ve aile çalışmalarına dikkat çekmek bakımından da faydalı olacaktır.

Araştırmanın Amacı: Araştırmanın amacı evlilik çağında olan genç yetişkin üniversite öğrencilerinin evlilik ve aile kurumuna karşı tutum ve davranışsal açıdan hazır olmalarını sağlayacak bir evlilik öncesi eğitim programı geliştirmek ve geliştirilen programın sonuçlarının ne kadar başarılı olduğunu değerlendirmektir.

Araştırmanın Hipotezi: Evlilik Öncesi Eğitim Programının üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları, çatışma çözme stilleri, olgunluk düzeyleri ve beklentilerine olumlu bir etkisi olacaktır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Evlilik öncesi eğitim programları 1930'larda ortaya çıkmıştır ve o dönemden itibaren bu programlara olan ilgi artarak devam etmektedir. Özellikle aile kurumunun daha büyük krizlerle karşı karşıya kaldığı Amerika ve Avrupa'da bu tip programlar daha yaygındır. Evlilik öncesi eğitim üzerine yapılan çalışmalar 1980'lerden beri yaygınlaşmış, araştırmacılar eğitim programının etkinliği üzerine veriler ortaya koymuştur. Literatür incelemesi kapsamlı bir şekilde yapılmış ve yerli literatürde evlilik öncesi eğitim çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat yabancı literatürde 1980'leden itibaren evlilik öncesi eğitime yoğun bir biçimde ilgi durulduğu görülmüştür.

Evlilik öncesi eğitim çalışmalarında çoğunlukla programın içeriği irdelenmiş, deneysel çalışmalar yapılmış, müstakbel çiftlerin evlilik öncesi eğitim programına ne düzeyde ve hangi boyutlarda ihtiyaçlarının olduğu incelenmiştir. Yapılan çalışmalar evlilik öncesi eğitim programlarında müstakbel çiftlere şu becerilerin kazandırılmasını önermektedir: evlilik beklentileri, ekonomik konular, bireysel benzerlik ve farklılıklar, çocuklar, ebeveyn rolleri, aile içi rol dağılımı, akrabalık ilişkileri, evlilik beklentileri, iletişim ve çatışma çözme yöntemleri ve cinsel ilişkiler.

Birçok çalışma evlilik öncesi eğitim programlarının etkili yürütüldüğü sürece boşanma oranlarının ve evlilik çatışmalarının azaltılmasına bir çözüm olabileceğini ortaya koymuştur (Risch, Riley, & Lawler, 2003). Risch ve diğerleri (2003) evlilik öncesi eğitim programlarının şu amaçlara odaklanması gerektiğini söylemektedir: (a) Evlilik öncesi eğitim programları, çiftlere evliliğin sadece iki kişi arasında gerçekleşen özel bir birliktelik değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutları da olan kolektif bir ilişki olduğunun hatırlatılması gerekmektedir. (b) Çiftler evlilik öncesi eğitim programları yardımıyla birlikte yaşamının çeşitli sorunlarının keşfetme ve bunlar üzerine çeşitli çözüm yolları geliştirme fırsatı elde ederler. (d) Sorunlarla başa çıkma yolları öğrenirler. (e) Çiftler stres durumunda sorunun üstesinden gelme ya da danışmanlık alma bakımından farkındalık kazanırlar. (f) Evlilik öncesi eğitim programları çiftlerin istikrarsızlık ve doyumsuzluk ihtimallerini azaltacaktır. Nickols, Fournier ve Nickols (1986), evlilik öncesi eğitim programı uygulamış ve eğitim porogramına katıldıktan sonra evlenen çiftlerden geri bildirimler almıştır. Çiftlerde en büyük olumlu geribildirim cimsel ilişkiler ve iletişim becerilerinde gözlenmiştir. Elde edilen geribildirimler eğitim programının genel anlamda olumlu sonuçlar verdiğini göstermiştir. Larsen ve Olson (1989), evlilik sürecinde olan 179 çift üzerine boylamsal bir çalışma yapmış ve eğitim programının olumlu sonuçlarının elde edildiğini bildirmiştir. Bu nedenle bu tür programların bir çiftin gerçekçi beklentilerine, kişilik sorunlarına, iletişime, çatışma çözümüne, boş zaman etkinliklerine ve aile ilişkilerine odaklanması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Larsen ve Olson, evlilik uyumsuzluğu ve sorunların erken dönemlerde daha fazla yaşandığını da ortaya koymuştur. Barlow (1999), Hristiyanlar arasındaki boşanma oranının Hristiyan olmayanlara göre oldukça yüksek olduğunu ve kilisenin evlilik öncesi eğitim konusunda yetersiz olduğunu ifade ederek yeni bir proaktif modele ihtiyaç olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle bozuk evliliklerin onarılması ve yeni evliliklerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlamak için yeni bir model sunmuştur. Bader ve diğerleri (1980), evlilik öncesi eğitim sisteminin geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirmesi amaçlı bir çalışma yapmış, çalışmada deney ve kontrol gruplarıyla düğün öncesi ve sonrası aşamalarda görüşmeler gerçekleştirilmiş ve eğitim programına katılan çiftlerin katılmayanlara kıyasla evlilik problemlerini çözmede daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Bader ve diğerlerinin (1980) yaptığı çalışmanın en ilginç bulgusu; eğitim alan katılımcıların evliliğin ilk yılında çatışma bildirimlerinin oldukça az olduğu, buna karşın eğitim almayan kontrol gurubunun ise evliliğin ilk yıllarında sorunlar hakkında konuşmaktan kaçındığı, ikinci altı ayda ise yüksek düzeyde çatışma bildirdiği yönündedir. Ridley ve Sladeczek (1992), bir ilişki geliştirme programında

eğitim alan evlilik öncesi çiftlerin ilişki kurma yollarındaki karakteristik ihtiyaçlarının değiştirip değiştirmediğini belirlemek amacıyla çalışma yapmış ve katılımcıları 24 saatlik bir eğitim programına dahil etmiştir. Elde edilen sonuçlar eğitim programının etkili sonuçlar elde edebildiği yönünde olmuştur. Risch ve diğerleri (2003), benzer bir çalışma yapmış ve en yaygın bildirilen sorunların iş ve aile ilişkileri arasındaki dengeyi kurmak, cinsel ilişkilerde tatminsizlik, mali durum, evlilik beklentileri, iletişim ve çatışma çözme problemleri olduğunu bildirmişlerdir. Risch ve diğerleri (2003) evlilik ilk beş yılında ortaya çıkan temel sorunları incelemiş ve evlilik öncesi eğitim programları için temel içerik alanları belirlemiştir. Araştırma sonucuna göre tavsiye edilen temel içerik alanları şunlardır: Finansal konular (evliliğin getireceği finansal yük, kocanın kariyeri, finansal durum, finansal karar alma, kadının kariyeri), ev işleri hakkında beklentiler, iletişim ve çatışma çözme stilleri, cinsel konular (cinsel ilişki sıklığı, cinsel tatminsizlik, cinsel sorunlar) rol beklentileri (ev işleri hakkında beklentiler ve toplumsal cinsiyet rolleri), geniş aile sorunları (ebeveynler ve akrabalar ve aile üyelerinin bakımı), çocuklar (gebelik kaybı, kısırlık, çocuk planlama, çocuk sayısı ve doğum kontrolü) uyum sorunları (ilgi ve eğlence anlayışındaki farklılıklar, ortak arkadaşlar, bireysel farklar, inanç farklılıkları), ilişki kalitesi (bencillik, sadakat, evliliğe bağlılık, cinsel sadakat ve sevgi eksikliği) ve sağlık sorunu (madde kullanımı, zührevi hastalıklar ve kronik hastalıklar) (Risch, Riley, & Lawler, 2003). Risch ve diğerleri (2003), konu hakkında yapılan çeşitli araştırmalara atıf yaparak günümüz çiftlerinin birçoğunun çift maaşlı olduğunu ve bu durumun çeşitli sorunları da beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir. Çift gelirli ailelerde her iki çiftin de çalışmasından dolayı zaman sorunu, ev içi görev dağılımı, çocuk bakımı ve otorite sorunu gibi konularda çeşitli zorluklar daha yaygın yaşandığı tespit edilmiştir.

EVLİLİK ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Yızminci yüzyılın başından itibaren başta Amerika olmak üzere batılı devletlerde aile kurumun güçlendirilmesini amaçlayan çeşitli kurumsal çalışmalar yapılmıştır. 1908’de aile refahının sağlanması ve iyileştirilmesi amacıyla Amerikan Ev Ekonomisi Derneği, 1914’de cinsel eğitim, zührevi hastalıkların ve fuhuşun önlenmesi için Amerikan Sosyal Hijyen Derneği kurulmuştur. Evliliğe hazırlıkta ilk üniversite kursu Boston Üniversitesi’nde Ernest Groves tarafından 1922’de açılmıştır. 1929’da aile uzmanları, kuruluşlar ve ajanslar arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamak amacıyla Ulusal Ebeveyn Eğitimi Konseyi kurulmuştur. 1934’te aileyi korumak, aile değerlerini sürdürmek, danışmanlık yöntemleri geliştirmek ve aile hayatı eğitim teknikleri geliştirmek amacıyla çok disiplinli bir anlayışla akademik konferanslar düzenlenmiştir. 1938’de

evlilik hayatında profesyonel hizmetler veren uzmanları, dernek liderlerini, araştırmacıları ve eğitimcileri bir araya getirmek için Aile İlişkileri Ulusal Konseyi kurulmuştur (Darling, 1988). 1948’de Family Service Association of American aile yaşamı eğitimi çağrılarını yapmış, kiliseler, okullar ve çeşitli işletmelerin eğitim programları desteklenmiş, kitaplar, broşürler, dergiler, gazeteler, filmler, simülasyonlar ve teknolojik aletler yardımıyla eğitim çalışmaları yapılmıştır (Darling, 1988). Cooperative Extension Service (CES) 1980’lerde aile durumunun iyileştirilmesine dair çalışmalar yapmıştır: (1) Ailenin iyileştirilme için kamu politikaları ve hizmetler bağlamında neler yapılabileceğine dair çalışmalar. (2) Aile güçlendirme çalışmaları (3) Stres ve çatışma yönetimi (4) Ebeveyn eğitimi (Darling, 1988).

Evlilik öncesi eğitim çalışmaları yüzyılın başından beri yürütülmektedir. Önceleri kiliseler tarafından verilen bu eğitim zamanla diğer profesyonel kurumlar tarafından da yürütülmeye başlanmıştır (Maybruch, Pirutinskyb, & Pelcovitz, 2014). ABD, Kanada, Avusturya ve İngiltere’de okullarda aile kurumunun iyileştirilmesine dair dersler okutulmaya başlanmış (Stahmann, 2000), bazı eyaletler tarafından çeşitli yasal düzenlemeler yapılarak evlenme hazırlığı yapan genç çiftlere evlilik öncesi eğitim zorunluluğu getirilmiştir (Elkin, 1977). Türkiye’de bu çalışmaların ilki “evlilik okulu” ismiyle İstanbul Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Sürerbiçer, 2008). 2012 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Türkiye Belediyeler Birliği ile protokol imzalayarak belediyeler bünyesinde evlenme sürecinde olan çiftlere evlilik öncesi eğitim uygulamaları başlatmıştır. Yine Aile ve sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde çeşitli yayınlar hazırlanmış ve evlilik öncesi eğitim programları uygulanmıştır (Sevim, 2018). Bu tür çalışmalar Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı bünyesinde yürütülmeye devam etmektedir. Bu da göstermektedir ki Türkiye’de bakanlık düzeyinde evlilik öncesi eğitim programlarının gerekliliği fark edilmiş ve geleceğe dönük somut adımlar atılmaya başlanmıştır.

EVLİLİK ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMLARININ İÇERİĞİ

Evlilik öncesi danışmanlık fikri yeni değildir. Barlow (1999), Katolik Kilisesi’nin nişanlı çiftlere evlilik hayatında karşılaşılabilecek zorluklarla tanıştırmak amaçlı bir eğitim verdiğini fakat bunların mentörlük ve grup seansı biçiminde yürütüldüğü için yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca birçok din görevlisinin evlilik öncesi eğitim konusunda hazırlıksız olduğunu ve bu nedenle mevcut haliyle kilisenin sunduğu evlilik öncesi eğitim hizmetlerinin ihtiyacı tam olarak karşılayamadığını aktarmıştır.

Buckner ve Salts (1985), evlilik öncesi eğitim programlarında grup çalışmalarının yetersiz olacağını ve bireysel yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini söylemekte-

dir. Programın temel amaçlarından biri çiftlerin evlilik kararlarını, seçtiği çiftin doğru kişi olup olmadığını tekrar gözden geçirme fırsatı sunmak olduğunu ifade etmektedir. Yine eğitim programı çatışma çözme ve problemlerin üstesinden gelme becerileri de kazandırmalıdır. Programın bir başka işlevi arkadaşlar, akrabalar, din, değerler, eğlence, finansal konular, çocuklar ve ihtiyaç halinde profesyonel yardım alma konularında beceri kazandırmak ve farkındalıklar oluşturmaktır (Buckner & Salts, 1985). Buckner ve Salts (1985), eğitim programının birkaç oturum halinde olması gerektiğini söylemektedir. Oturumlarda evliliğe dair çeşitli konular ayrı ayrı ele alınmalı, tartışma konuları paylaşılmalı ve ev ödevleri verilmelidir. Oturumlar şu şekilde ilerlemelidir: (1) Düşün planları, (2) beklentiler, roller, ihtiyaçlar ve hedefler, (3) aile, finans, arkadaşlar ve eğlence, (4) ebeveynlerle toplantı (5) cinsel konular (Buckner & Salts, 1985).

Duval (1971), evliliğin sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için evlilik öncesi eğitim programları bir dizi gelişimsel görev üstlenmesi gerektiği söylemiştir: (a) Mali kaynakların kullanımı, yetki ve kontrol modelleri tasarlamak, (b) ailevi roller ve görevlerin belirlenmesine yardımcı olmak, (c) karşılıklı olarak tatmin edici bir cinsel ilişkinin geliştirilmesi, (d) entelektüel ve duygusal bir iletişim biçimi, (e) akraba ve arkadaşlarla başarılı bir ilişki geliştirme, (f) karar verme kalıpları ve (g) çiftlerin birbirlerine uygun olup olmama bakımından kararlarını gözden geçirme fırsatı sunmak (Bagarozzi & Rauen, 1981).

Silliman ve Schumm (1999), evlilik öncesi eğitim programlarının etkililiği üzerine yaptığı çalışmada programa dair çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur: Esnek ve uyarlanabilir program kullanılmalı, eğitimcilerin yeterliliği statüsünden daha fazla önemsenmeli, profesyoneller arasından seçilmeli, programlarda çiftlerin gerçekçi beklentiler oluşturması sağlanmalı, çiftleri dinleme programın önemsenmeli, bireylerin güçlü yönleri ve ihtiyaçları belirlenmeli, pratik ve uygulanabilir içerikler hazırlanmalı, danışanlarla kurulan iletişim çiftler evlendikten sonra da sürdürülmeli, iletişim becerilerinin geliştirilmesi önemsenmeli, ideal eğitim süresi 12-24 saat arası olmalı, şayet düşün tarihi yakınsa daha kısa programlar hazırlanmalı, şiddet ve istismar riski taşıyan çiftlerde iletişim becerilerine ağırlık verilmelidir.

Bu eğitim içeri hazırlanırken daha önce yapılan çalışmalar (Alpaydın, 2012; Bagarozzi & Bagarozzi, 1982; Bodenmann, 2016; Giblin, 1994; Larson & Holman, 1994; Markman & Hahlweg, 1993; McGeorge & Carlson, 2006; Ponzetti, 2016; Sene-diak, 1990; Williams, 1992) incelenmiş ve çalışmamızda kullanılacak olan içerik bu çalışmalardan hareketle geliştirilmiştir.

KONULAR	ALT KONULAR	EĞİTİM SÜRESİ
1. Ders içeriğinin tanıtımı ve ön testin uygulanması		90 dk.
2. Evlilik kavramı, evliliğin tarihçesi ve evlilikten beklentiler	2.1. Evlilik nedir ne değildir? 2.2. Flört etme, birlikte yaşama ve evlilik arasındaki benzerlikler ve farklılıklar. 2.3. Evliliğin diğer ilişki türlerine göre avantajları nelerdir? 2.4. Evliliğin diğer ilişki türlerine göre dezavantajları nelerdir? 2.5. Erken yaşta evlenme ve evlenmekte geç kalmanın avantaj ve dezavantajları. 2.6. Evlilikten sonraki ilişkide neler farklı olacak ve neler aynı kalacak?	90 dk.
3. Evlilikte roller, beklentiler ve aile içi rol dağılımı	3.1. Ebeveynlik becerileri 3.2. Ev işleri ile ilgili beceriler 3.3. Rol dağılımı	90 dk.
4. Evlilikten sonra sosyal yaşam	4.1. Arkadaş ilişkileri 4.2. Sosyal faaliyetler 4.3. Akraba ilişkileri 4.4. Tatiller, bayramlar, ritüeller	90 dk.
5. İletişim Becerileri ve Çatışma Çözme Yöntemleri	5.1. İkili iletişimi geliştirmenin yolları 5.2. Evlilik çatışmasına sebep olan faktörler 5.3. Çatışma çözme yolları 5.4. Öfke ve sessizlikle başa çıkma	90 dk.
6. Finansal durum ve planlama	6.1. Evliliğin finansal boyutu 6.2. Harcamalarla ilgili kararlar nasıl verilecek?	45 dk.
7. Kişilik ve tutumlardaki benzerlik ve farklılıklar	7.1. Tutum ve davranışlardaki farklılıklar aile içi ilişkilere nasıl yansır? 7.2. İnanç, beslenme, hobi, eğitim seviyesi, ekonomik gelir durumu, meslek, vatandaşlık, inanç, mezhep, ırk gibi farklılıklar evliliği etkiler mi? 7.3. Farklılıklardan kaynaklanan sorunları çözme	90 dk.
8. Akrabalık ilişkileri	8.1. Akrabaların evlilik ilişkisine etkileri 8.2. Kayınvalideler	45 dk.

9. Çocuklar	9.1. Çocuk planlaması nasıl yapılacak? 9.2. Çocukların bakımından kim, nasıl sorumlu olacak? 9.3. Çocuk yetiştirme ve disipline etme?	90 dk.
10. Din, kültür ve politik görüş	10.1. İnanç sistemleri ve aile ilişkileri 10.2. Çocukların inanç eğitimi. 10.3. Politik görüş ve kültürel unsurlardaki benzerlik ve farklılıklar.	45 dk.
11. Kariyer	11.1. İş hayatından kaynaklı sorunlarla başa çıkma 11.2. Kimin kariyeri daha önemli olacak? 11.3. Çiftlerden sadece biri çalışıyorsa? 11.4. Çiftlerin her ikisi de çalışıyorsa?	45 dk.
12. Cinsellik ve romantizm	12.1. Romantizm nasıl canlı tutulur? 12.2. Cinsellik çiftler için önemli midir? 12.3. Evlilik dışı ilişkiler ve evliliğe etkileri	45 dk.
13. Boşanma, sağlık sorunları ve yaşlılık	13.1. Kronik sağlık sorunları 13.2. Yaşlılık 13.3. Eş kaybı 13.4. Boşanma 13.5. Dul kalma	90 dk.
14. Düğün planlaması ve yaşanan sorunlar	14.1. Evlilik kararı nasıl alındı 14.2. Ev kurma planları 14.3. Harcamalar	45 dk.
15. Son test uygulama		90 dk.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

2022-2023 eğitim öğretim yılı güz yarısında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde Evlilik Öncesi Eğitim dersi açılmış ve gönüllü olan 104 (63 kadın, 41 erkek) bekar öğrenci iki ayrı grup olarak eğitime dahil edilmiştir. Örneklem grubu seçkisiz örneklem türlerinden biri olan tesadüfi örneklem yöntemi ile oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğrenciler 3. ve 4. sınıf öğrenciler arasından tercih edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 20-27 yaş aralığında değişmektedir. Katılımcılardan 70'i romantik bir ilişkisi olduğunu, 34'ü ise romantik ilişkisinin olmadığını bildirmiştir.

Prosedür

Çalışma başlamadan önce Erzurum Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuş ve E-88012460-050.01.04-211726 evrak numarası ile etik kurul onayı alınmıştır. 2022-2023 eğitim öğretim yılı güz döneminde 104 öğrencilik iki ayrı gruba araştırmacı tarafından geliştirilen eğitim programı 14 hafta boyunca yüz yüze eğitim yöntemi ile uygulanmıştır. Geliştirilen eğitim programı literatür taraması yapılarak hazırlanmıştır. Eğitim programının birinci haftasında katılımcılara araştırmacının amacı anlatılmış ve ön test uygulaması yapılmıştır. Araştırmayı katılan öğrencilere bilgilendirici onay formu uygulanmıştır. Katılımcılar 4 ayrı ölçeğin sorularını sınıf ortamında online olarak doldurmuştur.

Veri Toplama Araçları

Evlilik Olgunluk Ölçeği

Yıldız (2017) tarafından geliştirilmiş olan Evlilik Olgunluk Ölçeği, evliliğe hazırlanan bireylerin, evliliğe ne kadar hazır olduklarını tespit etmek ve evlilik sürecinde yaşanması muhtemel krizlerle baş etme bakımından ne derece hazır oldukları ölçmek amacıyla geliştirilen 6'lı likert tipinde bir ölçektir (Yıldız, 2017). EOÖ, duygusal, ekonomik, toplumsal ve biyolojik olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır.

Evlilik Tutum Ölçeği (Marriage Attitude Scale)

Braaten ve Rosen (1998) tarafından geliştirilen Evlilik Tutumu Ölçeği, Soysal, Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. 23 maddelik 4'lü likert tipinde olan ETÖ evliliğe yönelik bireysel tutumları ölçen bir ölçektir. Katılımcılar evlilikle ilgili çeşitli durumları içeren maddeleri 1'den (kesinlikle katılmıyorum), 4'e kadar (kesinlikle katılıyorum) puanlanması istenmektedir (Soysal, Baş, & Aysan, 2016). Ölçekten alınacak en düşük puan 23 en yüksek puan 92'dir. Ölçekten alınan yüksek puan evliliğe karşı olumlu tutumu, düşük puan ise olumsuz tutumu göstermektedir (Soysal, Baş, & Aysan, 2016).

Romantik İlişkilerde Çatışma Çözüm Stilleri Ölçeği

Özen, Engin ve Uğurlu (2016) tarafından geliştirilmiş olan ÇÇSÖ, romantik ilişkilerde çatışma çözme stillerini kültüre özgü maddeler yardımıyla ölçen 6'lı likert tipinde bir ölçektir. ÇÇSÖ, olumlu çatışma çözme stilleri, olumsuz çatışma stilleri, boyun eğme ve geri çekilme olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılar ölçek maddelerini 1 (hiç katılmıyorum) ile 6 (çok katılıyorum) arasında derecelendirmektedirler. Ölçekten yüksek puan almak çatışma çözüm stillerini çok kullanma, düşük

puan almak ise az kullanmak anlamına gelmektedir (Özen, Engin, & Uğur, 2016). ÇÇSÖ puanlaması sadece alt boyutlar bakımından yapılmakta ve ölçeğin toplam puanı anlamlı sonuç yansıtmamaktadır (Özen, Engin, & Uğur, 2016). Bu nedenle çalışmamızın analiz aşamasında alt boyutlar üzerinden analiz yapılmıştır.

Evlilik Beklenti Ölçeği (Marriage Expectation Scale)

Jones ve Nelson (1996) tarafından geliştirilen Evlilik Beklenti Ölçeği, Soysal, Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve güvenirlik geçerlik çalışması yapılmıştır. Ölçek 40 maddeden oluşmaktadır ve 5’li likert tipindedir. Evlilik Beklenti Ölçeği; evlilikteki samimiyet, eşitlik ve uyumlulukla ilgili beklentileri ölçmektedir (Jones & Nelson, 1996; aksataran Soysal, Baş, & Aysan, 2016). Ölçekten alınan puanlar en düşük 40 en yüksek 120 arasında değişmektedir ve 0-85 arası düşük, 85-96 arası gerçekçi ve 97-120 aralığı ise yüksek beklentiyi ifade etmektedir (Jones & Nelson, 1996; aktaran Soysal, Baş, & Aysan, 2016).-

Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Veri analizi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada araştırma verileri hatalardan arındırılmış ve analize ilişkin varsayımlar test edilmiştir. Normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiştir.

Evlilik olgunluk ölçeğinin ön test sonuçları normal dağılım özelliği gösterirken (Skewness:-,061, Kurtosis: -.320) son test sonuçları normal dağılım özelliği göstermemiştir (Skewness:-1,992, Kurtosis: 11,222). Bu nedenle Evlilik Olgunluk Ölçeği ön test son test puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır.

Romantik İlişkilerde Çatışma Çözüm Stilleri Ölçeği’nin ön test ve son test puanları normal dağılım özelliği göstermiştir (Ön Test: Skewness:-,023, Kurtosis: -.285; Son Test: Skewness: ,074, Kurtosis: ,775). Normallik test sonuçlarına dayanarak ÇÇSÖ ön test son test ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını tespiti için bağımlı (ilişkili) gruplar t testi kullanılmıştır.

Evlilik Beklenti Ölçeği’nin ön test son test verileri normal dağılım özelliği göstermiştir (Ön Test: Skewness:-,331, Kurtosis: ,016; Son Test: Skewness: ,762, Kurtosis: 2,525). Bu sonuçlar doğrultusunda Evlilik Beklenti Ölçeğinin Ön test ve son test verileri arasındaki farkın anlamlılık derecesine bağımlı (ilişkili) gruplar t testi ile bakılmıştır.

Evlilik Tutum Ölçeği’nin ön test son test verileri normal dağılım özelliği göstermiştir (Ön Test: Skewness:-,611, Kurtosis: ,624; Son Test: Skewness: -,065, Kurtosis:

,450). Bu sonuçlar doğrultusunda Evlilik Beklenti Ölçeğinin ön test ve son test verileri arasındaki farkın anlamlılık derecesine bağımlı (ilişkili) gruplar t testi ile bakılmıştır.

BULGULAR

Evlilik Beklenti Ölçeğine İlişkin Bulgular

Tablo 1. Deney Grubunun EBÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Ölçüm	$\bar{X}$	Cronbach's Alpha
Evlilik Beklenti Ölçeği Ön Test	3,76	,874
Evlilik Beklenti Ölçeği Son Test	3,54	,904

Jones ve Nelson (1996), Evlilik Beklenti Ölçeği'nde yüksek puanların gerçekçi olmayan beklentiye temsil ettiğini ifade etmiştir (Soysal, Baş, & Aysan, 2016). Deney grubuna uygulanan ön test sonuçları Tablo 1'de görüldüğü gibi 3,76, son test puan ortalaması ise 3,54 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara dayanarak deney grubuna katılan öğrencilerde yüksek beklenti durumundan gerçekçi beklenti durumuna doğru bir değişim yaşandığı söylenebilir. Ön test ve son test ortalamaları arasındaki puan farkının anlamlılık düzeyi bağımlı gruplar t testi ile incelenmiş ve aradaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür ($p < .05$).

Tablo 2. Deney Grubunun EBÖ Ön Test ve Son Test Verilerine İlişkin Bağımlı Gruplar t testi Sonuçları

		Paired Samples Test							
		Paired Differences							
		Std. Deviation		95% Confidence Interval of the Difference		t	df	Sig. (2-tailed)	
Mean	n	Mean	Std. Error	Lower	Upper				
Pair 1	EBÖ ön test_ort EBÖ son test ort	,218	,440	,055	,108	,328	3.969	63	,000

Evlilik öncesi eğitim programında katılımcılara evliliğin getireceği güçlükler dair eğitim verilmiş ve öğrencilerin aile ilişkilerinde daha gerçekçi beklentiler içinde olmaları sağlanmıştır. Eğitim sürecinde çocuk bakımı, aile içi iletişim sorunları, akrabalık ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri, ev içi rol dağılımı, iktisadi sorunlar, kültürel farklılıklardan kaynaklı çatışmalar ve sağlık sorunları gibi başlıklar altında aile ilişkilerinde yaşanan muhtemel güçlükler ve bu güçlükler dair çözüm önerileri üzerinde

durulmuştur. Bunun sonucunda katılımcıların rasyonel davranma yetilerinin gelişeceği öngörülmüştür. EBÖ sonuçları evlilik öncesi eğitimin gerçekçi beklenti oluşturma bakımından etkili olduğunu göstermiştir.

Diğer birçok araştırmanın da ortaya koyduğu gibi (Larson, 1992; Sabatelli, 1988) evliliğe dair yüksek beklentiye sahip olan çiftlerin evlendikten sonra hayal kırıklığı yaşama ihtimali oldukça yüksektir. Bu nedenle gerçekçi beklentilerin evlilik doyumuna olumlu etki yaptığına dair ortak görüş mevcuttur. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar bu ortak görüşü desteklemiştir.

Evlilik Olgunluk Ölçeğine İlişkin Bulgular

Tablo 3. Deney Grubunun EOÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Alt Boyutlar	$\bar{X}$	Cronbach's Alpha
Duygusal Boyut Ön Test	4,61	,753
Duygusal Boyut Son Test	4,91	,886
Ekonomik Boyut Ön Test	3,94	,753
Ekonomik Boyut Son Test	4,28	,886
Toplumsal Boyut Ön Test	4,85	,753
Toplumsal Boyut Son Test	5,09	,886
Biyolojik Boyut Ön Test	5,45	,753
Biyolojik Boyut Son Test	5,40	,886

Tablo 4. Deney Grubunun EOÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wicoxon İşaretli Sıralar Analiz Sonuçları

Alt Boyutlar	Ölçümler	Olgunluk Öntest-Olgunluk Son test
Duygusal Boyut	Z	-4,369
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,000
Ekonomik Boyut	Z	-3,815
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,000
Toplumsal Boyut	Z	-3,373
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,001
Biyolojik Boyut	Z	-,166
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,868

Evlilik Olgunluk Ölçeği Duygusal, Ekonomik, Toplumsal ve Biyolojik olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin verileri normal dağılım özelliği göstermediği için (Skewness:-1,992, Kurtosis: 11,222) test sonuçları arasındaki farkın anlamlılık düzeyi nonparametrik testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testi ile yapılmıştır. Katılımcıların duygusal özelliklerini ölçen maddelerden oluşan birinci alt boyuttan ön test sonuçları ($\bar{X}=4,61$) ile son test sonuçları ($\bar{X}=4,91$) arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir ($p<,05$). Katılımcıların evlilik olgunluk düzeyini ekonomik bakımdan ölçen ikinci alt boyutun ön test sonuçları ($\bar{X}=3,94$) ile son test sonuçları ($\bar{X}=4,28$) arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir. Buna göre evlilik öncesi eğitime katılan öğrencilerin evliliğin evlilik boyutuna dair algılarında olumlu bir değişme gerçekleştiği değerlendirilebilir. Evlilik Öncesi eğitim programında ekonomik boyut şu iki alt başlıkla ele alınmıştır: (a) Evliliğin finansal boyutu (b) Harcamalarla ilgili kararlar nasıl verilecek? Eğitim esnasında katılımcılara aile ilişkilerinde finansal planlamaya ve eşler arasında yaşanacak muhtemel güçlüklerle dair eğitim verilmiştir. Ölçek sonuçları, verilen eğitimin ekonomik bakımdan olgunlaşma düzeyine olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Toplumsal olgunluk düzeyini ölçen üçüncü alt boyutun ön test sonuçları ($\bar{X}=4,85$) ile son test sonuçları arasında ($\bar{X}=5,09$) anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. EOÖ, çiftlerin evlilik sürecinde yaşanacak toplumsal ve sosyal ilişkilerdeki muhtemel senaryolara dair sorular içermektedir. Araştırmanın dördüncü boyutu ise biyolojik alt boyuttur. Dördüncü alt boyutun ön test sonuçları ($\bar{X}=5,45$) ile son test sonuçları ($\bar{X}=5,40$) arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Dolayısıyla evlilik öncesi eğitim programının biyolojik olgunlaşma ile ilgili herhangi bir etkisi olmamıştır.

Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stilleri Ölçeğine İlişkin Bulgular

Tablo 5. Deney Grubunun ÇÇSÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Alt Boyutlar	$\bar{X}$	Cronbach's Alpha
Olumlu Çatışma Çözme Stilleri Ön Test	2,67	,707
Olumlu Çatışma Çözme Stilleri Son Test	2,87	,746
Olumsuz Çatışma Çözme Stilleri Ön Test	4,23	,707
Olumsuz Çatışma Çözme Stilleri Son Test	4,56	,746
Boyun Eğme Ön Test	3,50	,707
Boyun Eğme Son Test	3,71	,746
Geri Çekilme Ön Test	3,66	,707
Geri Çekilme Son Test	4,11	,746

Tablo 6. Deney Grubunun ÇÇSÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Bağımlı Gruplar T Testi Sonuçları

		Paired Differences							
		95% Confidence Interval of the Difference					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	Lower	Upper			
Pair 1	ÇÇÖ f1 Ön Test								
	ÇÇÖ f1 Son Test	-,192	,722	,078	-,348	-,035	-2,43	83	,017
Pair 2	ÇÇÖ f2 Ön Test								
	ÇÇÖ f2 Son Test	-,329	,647	,070	-,469	-,188	-4,66	83	,000
Pair 3	ÇÇÖ f3 Ön Test								
	ÇÇÖ f3 Son Test	-,210	,798	,087	-,383	-,037	-2,41	83	,018
Pair 4	ÇÇÖ f4 Ön Test								
	ÇÇÖ f4 Son Test	-,454	,972	,106	-,665	-,243	-4,28	83	,000

Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stilleri Ölçeği (a) olumlu çatışma çözme stilleri, (b) olumsuz çatışma çözme stilleri, (c) Boyun eğme ve (d) Geri çakılma olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin dört alt boyutunun ön test ve son test sonuçları bağımsız gruplar t testi ile analiz edilmiş ve Tablo 6’da görüldüğü gibi bütün alt boyutlarda anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür ($p < ,05$). Buradan hareketle evlilik öncesi eğitimin katılımcıların çatışma çözme stillerine beklenen yönde bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Evlilik Tutum Ölçeği Sonuçları

Tablo 7. Deney Grubunun ETÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Ölçüm	$\bar{X}$	Cronbach's Alpha
Evlilik Tutum Ölçeği Ön Test	58,88	,717
Evlilik Tutum Ölçeği Son Test	59,80	,756

Tablo 8. Deney Grubunun ETÖ Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Bağımlı Gruplar T Testi Sonuçları

		Paired Samples Test							
		Paired Differences							
		Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference		t	df	Sig. (2-tailed)	
Pair	Mean			Lower	Upper				
1	ETÖ ön test ort ETÖ son test ort	-,042	,256	,029	-,100	,015	-1.458	77	,149

ETÖ, bireylerin evliliğe dair tutumlarını ölçen 23 maddelik tek boyutlu 4'lü likert tipinde bir ölçektir. Ölçeğin 6 maddesi kişilerin şu andaki ya da gelecekteki muhtemel evliliğiyle ilgili duygularını ölçmektedir. Diğer 17 madde kişilerin evlilikle ilgili genel tutumlarını ölçmektedir (Soysal, Baş, & Aysan, 2016). Evlilik öncesi eğitim programına katılan öğrencilerin ön test ortalaması 58,88, son test puanı ise 59,80 olarak belirlenmiştir. Braaten ve Rosen (1998), ölçekten alınan puanların yükselmesinin evliliğe dair olumlu tutumu işaret ettiğini bildirmiştir (Braaten & Rosen, 1998). ETÖ sonuçlarının normal dağılım özelliği gösterdiği için (Ön Test: Skewness: -,611, Kurtosis: ,624; Son Test: Skewness: -,065, Kurtosis: ,450) ön test ve son test sonuçları arasındaki farkın anlamlılık derecesi bağımlı gruplar t testi yapılmıştır. Tablo 8'de de görüldüğü gibi katılımcıların ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu sonuç ışında evlilik eğitimine katılan grubun evlilik tutumlarının değişmediği sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle evlilik öncesi eğitim programı katılımcıların evlilik tutumlarını geliştirme bakımından etkili olamamıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Evlilik öncesi eğitim programının içeriği araştırmacı tarafından ilgili literatür taraması yapılarak oluşturulmuş ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilere gönüllülük esasına göre üniversite seçmeli ders kapsamında 14 haftalık sürede uygulanmıştır. Katılımcılar üniversitenin değişik bölümlerinden öğrencilerden oluşmuştur. Eğitimin başında, yapılan çalışmanın amacı detaylıca açıklanmış ve Evlilik Tutum Ölçeği, Evlilik Olgunluk Ölçeği, Evlilik Beklenti Ölçeği ve Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stilleri Ölçeği uygulandıktan sonra eğitime başlanmıştır. Eğitim sürecinde yabancı literatürden, araştırma bulgularından ve akademik kitaplardan faydalanılmıştır. Eğitim boyunca ele alınan bütün başlıklar katılımcıların evlilik

sürecinde olan genç yetişkinler olduğu dikkate alınarak aktarılmıştır. Konu başlıkları işlenirken vaka örnekleri paylaşılmış ve öğrencilerin evlilik sürecinde yaşanan muhtemel senaryoları somut olarak değerlendirmeleri çabası içinde olunmuştur. Eğitim süreci boyunca öğrencilerin evlilik ve aile ile ilgili içeriklere yüksek motivasyonla katılım gösterdiği gözlenmiştir. Ayrıca herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmamıştır.

Ön testin uygulanması aşamasında her katılımcıya kod verilmiş son test uygulanırken de aynı kodlarla katılım gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi aşamasında araştırmacı tarafından her ölçeğin verileri ayrı ayrı incelenmiş ve hatalı veriler elenmiştir. Bu nedenle 104 katılımcının olduğu araştırmada ölçek sonuçlarının analizine dahil edilen öğrenci sayıları farklılıklar gösterebilmiştir. Analizler sonucunda evlilik öncesi eğitim programının çatışma çözme beceri, evlilik beklentisi ve evlilik olgunlaşması bakımından etkili olduğu ve beklenen yönde sonuçlar verdiği görülmüştür. Fakat eğitim programının evlilik tutumlarının değişmesine herhangi bir etki etmediği gözlenmiştir. Bu nedenle hazırlanan evlilik öncesi eğitim programının tutum geliştirme bakımından zayıf yönleri olduğu kanaatine varılmıştır. Geliştirmiş olduğumuz içerik diğer araştırmacılar ve uzmanlar tarafından kullanılırken bu yönüyle dikkat edilmeli ve tutum geliştirmeye dönük içerikler gözden geçirilmelidir. Fakat bu durum tutumların değişme özelliğiyle de ilgili olabilir. Zira tutumlar kısa bir zaman dilimi içinde değişmeyen ve zaman sonra değişim gözlenebilen bir özelliktir.

Daha önce de ifade edildiği gibi bazı araştırmacılar evlenme sürecinde olan genç yetişkinlerin evlilik beklentilerinin yüksek olduğunu ve gerçekçi olmadığını ortaya koymuştur. Bireyler, evlilikten gerçekçi olmayan beklentiler içinde olabilmektedir. Aslında bu durum gayet normaldir. Zira her insan için yaşayacağı evlilik biricik ve özeldir. Bu nedenle genç yetişkin bireyler hayal ettikleri evliliği gerçekçi olmayan biçimde algılayabilmekte ve adeta gerçeği öngörmekte zorlanabilmektedir. Konu hakkında yapılan çalışmalar gençlerinin evlilikle ilgili yüksek beklentiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bizim araştırmamızda da yapılan evlilik beklentisi ölçeğinden benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin katılımcıların birçoğu gelecekteki muhtemel eşiyse, sorunsuz bir evlilik yaşayacakları, eşinin daima çekici olacağı, eşlerin birbirlerine karşı ilgisinin her zaman yüksek olacağı, ev işlerinde adil bir dağılım olacağı, romantizmin daima süreceği vb. yönünde beklentiler ifade etmişlerdir. Bu tür beklentiler elbette gayet insani ve doğaldır. Fakat zaman zaman gerçekçi olmayan beklentiler evlendikten sonra hayal kırıklıklarının yaşanmasına sebep olmaktadır ve bu durum evliliğin başarısız olmasına sebep olabilmektedir. Evlilik öncesi eğitimde uygulanan

EBÖ ön test sonuçları beklenen yönde yüksek çıkmıştır. Yani katılımcıların büyük kısmında gerçekçi olmayan yüksek beklentiler olduğu tespit edilmiştir. Fakat eğitim sürecinde evlilik ve aile ilişkilerinde yaşanması muhtemel ya da çiftler arasında en yaygın biçimde yaşanan güçlükler aktarıldıktan sonra daha rasyonel beklentilerin oluştuğu görülmüştür.

Eğitim boyunca katılımcılara evliliğin bütün boyutları ele anılırken çiftler arasında yaşanan birçok muhtemel sorun tartışılmıştır. Evlilikle flört ilişkisi arasındaki farkların ortaya konulması ve evliliğin ciddiyeti ile karşı karşıya olunması katılımcıların zaman zaman kaygılanmalarına sebep olmuştur. Fakat bu durumu olumsuz bir etki olarak düşünmenin doğru olmadığı görüşümdedir. Zira evlilik süresince ve sonrasında müstakbel çiftlerin, yaşanması muhtemel sorunları ve değişiklikleri öğrenmiş olması kısa süreli bir şok etkisi yaratabilir. Bu etkinin birkaç hafta sonra ortadan kalkacağı ve bireylerin daha rasyonel davranışlar içine gireceği kanaatindeyim. Bunu anlamak için birkaç ay sonra deney gurubuna ölçeğin tekrar uygulanması faydalı olabilir.

Çalışmada katılımcılara uygulanan bir diğer ölçek Evlilik Olgunluk Ölçeği olmuştur. EOÖ, Duygusal, Ekonomik, Toplumsal ve Biyolojik olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırma sonucunda yapılan ön test ve son test sonuçları arasındaki analizler, eğitim programının EOÖ'nün ilk üç boyutu üzerinde anlamlı ve beklenen yönde bir etkisinin olduğunu, dördüncü alt boyutta ise olumlu ya da olumsuz bir etkisinin olmadığını göstermiştir. EOÖ'nün birinci boyutu olan "duygusal boyut", katılımcıların evlilik sürecinde yaşayacakları duygusal durum ya da sorunlarla ilgili maddeler içermektedir. Eğitim programında katılımcılara evliliğin sebep olabileceği duygusal değişiklikler ya da sorumluklara dair içerikler aktarılmıştır. Örneğin eşler arasında yaşanması muhtemel iletişim sorunları ve çatışma çözme yöntemleri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Ya da duygusal ilişkilerde yaşanan çeşitli değişikliklere dair örnekler paylaşılmıştır. Eğitim sonunda katılımcıların duygusal olgunluk seviyelerinde beklenen yönde değişimin olması verilen eğitim içeriğinin yeterli ve başarılı olduğunu göstermiştir. Bu sonuç evlilik öncesi eğitim programları için oldukça önemlidir. Zira çiftler arasında yaşanan sorunların en önemlilerinden biri duygusal anlamda tükenmedir ve bu durum evlilik doyumunun zayıflamasına sebep olmaktadır. EOÖ'nün ikinci boyutu ise ekonomik boyuttur. Bu kısımda ölçek katılımcıların evliliğin getireceği ekonomik sorunlara ya da değişikliklere dair maddeler içermektedir. Genellikle genç yetişkinler evliliğin ileriki yıllarda karşılarına çıkaracağı ekonomik zorlukların sebeplerini ya da sonuçlarını yeteri kadar öngörmekte zorlanabilmektedir. Aynı zamanda maddi

anlamda hayatı boyunca aileleri tarafından desteklenmiş olan gençler evliliğe ilk adımlarını attıkları zaman finansal yönetim hakkında tecrübesizdirler. Evlilik öncesi eğitimde evliliğin finansal boyutuna dair eğitim verilmiştir. Katılımcıların evlilik olgunluk düzeyini ekonomik bakımdan ölçen ikinci alt boyutun ön test sonuçları ($\bar{X}=3,94$) ile son test sonuçları ($\bar{X}=4,28$) arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir. Buna göre evlilik öncesi eğitime katılan öğrencilerin evliliğin ekonomik boyutuna dair algılarında olumlu bir değişme gerçekleştiği değerlendirilebilir. Evlilik Öncesi eğitim programında ekonomik boyut şu iki alt başlıkla ele alınmıştır: (a) Evliliğin finansal boyutu (b) Harcamalarla ilgili kararlar nasıl verilecek? Eğitim esnasında katılımcılara aile ilişkilerinde finansal planlamaya ve eşler arasında yaşanacak muhtemel güçlüklerle dair eğitim verilmiştir. Ölçek sonuçları, verilen eğitimin ekonomik bakımdan olgunlaşma düzeyine olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. EOÖ'nün üçüncü boyutu toplumsal boyuttur. Bu boyutta ölçekte evlendikten sonra sosyal ve toplumsal ilişkilerde yaşanması muhtemel durumlara dair maddeler bulunmaktadır. Evlenme sürecinde olan genç yetişkinler evliliğin sebep olabileceği sosyal ve toplumsal değişiklikleri gözden kaçırabilmektedir. Örneğin bir çift evlendikten sonra sosyal ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağını düşünebilmekte ya da karşı cins ile sosyal arkadaşlıklarının aynen devam etmesini bekleyebilmektedir. Eğitimden önce uygulanan ön test sonuçları da bunu desteklemiştir. Evlilik öncesi eğitim programı sonrasında katılımcıların bu bakımdan farkındalık düzeyleri artırılmaya çalışılmıştır. Yakın akrabalar, arkadaşlar, sosyal çevre ile görüşme sıklığı, arkadaşlık ilişkilerindeki dereceler ve sorumluluklar üzerine eğitim verilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların görüşleri de alınarak örnek vakalar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ön test ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılaşmasının olması verilen eğitimin olumlu bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Özetle evlilik olgunluk ölçeğinden elde edilen veriler göstermiştir ki evlilik öncesi eğitim programı için geliştirdiğimiz eğitim içeriği ve uyguladığımız eğitim, katılımcıların ekonomik, duygusal ve toplumsal bakımından olgunlaşmasına katkı sağlamışken biyolojik olgunlaşmaya etki etmemiştir.

Geliştirdiğimiz ve uyguladığımız evlilik öncesi eğitim programında katılımcılara evlilik sürecinde yaşanması muhtemel çatışmalar ve bunların çözümlerine dair eğitim verilmiştir. Bu anlamda şu alt başlıklar ele alınmıştır: (1) İkili iletişimi geliştirmenin yolları, (2) Evlilik çatışmasına sebep olan faktörler, (3) Çatışma çözme yolları, (4) Öfke ve sessizlikle başa çıkma. Bu eğitimin evliliğin ölçülmesi için Özen, Engin ve Uğurlu (2016) tarafından geliştirilmiş olan Romantik İlişkilerde Çatışma Çözme Stil-

leri Ölçeği kullanılmıştır. ÇÇSÖ, dört alt boyuttan oluşmakta ve sonuçlar değerlendirilirken her alt boyut ayrı ayrı ele alınmaktadır. ÇÇSÖ'nün birinci alt boyutu "Olumsuz Çatışma Çözme Stilleri"dir. Bu bölümde ölçekte çatışma esnasında çiftlerin kullandığı olumsuz stillere dair maddeler bulunmaktadır. Örneğin: (1) Tartışma esnasında konuyla ilgisiz de olsa zayıflıklarını yüzüne vururum. (2) Bağırıp çağırarak istediğimi yaptırım. ÇÇSÖ'nün ikinci alt boyutu "Olumlu Çatışma Çözme Stilleri"dir. Bu alt boyutta ölçekte şu tip maddeler bulunmaktadır: (1) Tartışmada ortak bir çözüm noktası bulmaya çalışırım. (2) Sorunun tüm yönlerini tartışma sırasında konuşmak isterim. (3) Sorunun uzamadan çözülebilmesi için kaynağını bulmaya çalışırım. ÇÇSÖ'nün üçüncü alt boyutu "Boyun Eğme"dir. Bu alt boyutta şu tip maddeler bulunmaktadır: (1) Problemi büyütmemek için onu sakinleştirmeye çalışırım. (2) Kavganın büyümemesi için onun istediği şeyleri yaparım. (3) Sorunun çözülmesine yardımcı olacağına inanırsam durumu alttan alırım. ÇÇSÖ'nün dördüncü alt boyutu "Geri Çekilme"dir. Bu alt boyutun örnek maddeleri ise şunlardır: (1) Çok sinirlenmişsem konuşmayı ertelerim. (2) Sorun yaşadığımızda sevgilimin yanından uzaklaşıyorum. (3) Çok gergin olduğumuzda susarım.

İletişim becerileri ve çatışma çözme stilleri hakkında eğitim verilirken yakın ilişkiler, akraba ilişkileri, kişilik tipleri, iletişim becerileri ve çatışmanın muhtemel sebepleri üzerinde örnek vakalar üzerinde de durularak tartışılmıştır. Çoğunlukla çiftler arasında en yaygın çatışma sebepleri ve bunların çözümleri ile farklı kişilik tiplerin çatışma tutumları hakkında bilgiler aktarılmıştır. Eğitim sonunda elde edilen veriler, katılımcıların ÇÇSÖ'nün bütün alt boyutlarında beklenen yönde anlamlı farklılaşma olduğunu göstermiştir. Bu sonuç bize müstakbel çiftlerin evlilik öncesi eğitimde iletişim becerileri ve çatışma çözme stillerinde ihtiyaç duyulan desteğe dair bilgi vermektedir. Zira genç yetişkinler uzun süreli ilişki türlerinde ve evliliğin sebep olduğu çeşitli sorunlar hakkında deneyimsiz oldukları için iletişim sorunları yaygın biçimde yaşanabilmektedir. Bu durum evliliğin kısa sürede yıpranmasına ve evlilik doyumunun zayıflamasına sebep olabilmektedir. Hazırlanacak olan evlilik öncesi eğitim programlarında bu kazanım üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Evlilik Öncesi Eğitim programında kullandığımız dördüncü ölçek, Braaten ve Rosen (1998) tarafından geliştirilen ve Soysal, Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan "Evlilik Tutumu Ölçeği"dir. Evlilik öncesi eğitim programında elde edilen veriler katılımcıların evlilik tutumlarında olumlu ya da olumsuz herhangi bir anlamlı değişiklik olmadığını göstermiştir. Bu sonuç eğitim içeriğinin bu açıdan yeniden gözden geçirilmesinin gerektiğini göstermektedir. Benzer çalışmalar yapılırken

bizim geliştirdiğimiz içeriği bu anlamda yetersiz olduğu dikkate alınmalıdır. Fakat bu yapılırken tutumların kısa sürede değişmeyen kişilik özellikleri olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Sonuç olarak araştırmamızda literatür taraması yapılarak ve uzman görüşleri alınarak hazırladığımız evlilik öncesi eğitim programının yakın gelecekte evlenme potansiyelleri yüksek olan genç yetişkin üniversite öğrencileri üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Diğer araştırmacıların yapacakları benzer çalışmalar bizim çalışmamızın olumlu ve olumsuz yönleri tespit etmek adına oldukça önemlidir. Türkiye’de üniversite eğitimi alan genç sayısının oldukça fazla olması da düşünöldüğünde üniversitelerde üçüncü ve dördüncü sınıflarda evlilik öncesi eğitim dersinin verilmesi gençlerin evliliğe nispeten hazırlıklı olmasına katkı sağlayacaktır. Bu eğitim programları aile kurumunda yaşanan krizleri tamamen önleyemese de çok önemli etkisinin olacağı yönünde sonuçlar alınmıştır. Eğitime katılan öğrencilerin önemli bir kısmının eğitim boyunca yüksek motivasyonla katılım sağlaması bunun göstergelerinden biridir.

Etik Beyan

“Evlilik Öncesi Eğitim Programının Geliştirilmesi ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi (Erzincan Örneği)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmaya başlamadan önce Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşerf Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuş ve E-88012460-050.01.04-211726 evrak numarası ile etik kurul onayı alınmıştır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics- COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay Dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, S., & Atli, A. (2015). Eş seçme stratejileri envanteri geliştirilmesi . *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 123-135.
- Bader, E., Microys, G., Sinclair, C., Willett, E., & Conway, B. (1980). Do marriage preparation programs really work?: A Canadian experiment. *Journal of Marital and Family Therapy* , 6(2), 171-179, doi: 10.1111/j.1752-0606.1980.tb01303.x.
- Bagarozzii, D. A., & Rauen, P. (1981). Premarital counseling: appraisal and status. *The American Journal of Family Therapy*, 9(3), 13-30, doi:10.1080/01926188108250407.
- Barlow, J. L. (1999). A new model for premarital counseling within the church. *Pastoral Psychology*, 48(1), 3–9. doi:10.1023/a:1021998511250 .
- Braaten, E. B., & Rosen, L. A. (1998). Development and validation of the marital attitude scale. *journal of divorce & remarriage*, 29(3-4), 83-91.
- Buckner, L. P., & Salts, C. J. (1985). A premarital assessment program. *Family Relations*, 34(4), 513-520, doi:10.2307/584012 .
- Darling, C. A. (1988). Family Life Education. M. B. Sussman, & S. K. Steinmetz içinde, *Handbook of marriage and the family* (s. 815-834). Springer.
- Elkin, M. (1977). Premarital counseling for minors: The Los Angeles experience. *The Family Coordinator*, 26(4), 429-443, doi.org/10.2307/581767.
- Gongla, P. A., & Edward H. Thompson, J. (1988). Single-parent families. M. B. Sussman, & S. K. Steinmetz içinde, *Handbook of Marriage and the Family* (s. 397-418). Springer.
- Jones, G. D., & Nelson, E. S. (1996). Expectations of marriage among college students from intact and non-intact homes. *Journal of Divorce and Remarriage*, 82(6), 171-189.
- Laner, M. R., & Russel, J. N. (1995). Marital expectations and level of premarital involvement: does marriage education make a difference? *Teaching Sociology*, (23), 28-34.
- Larsen, A. S., & Olson, D. H. (1989). Predicting marital satisfaction using prepare: a replication study. *Journal of Marital and Family Therapy* , 15(3), 311-322, doi:10.1111/j.1752-0606.1989.tb00812.x .
- Larson, J. n. (1992). You're my one and only": premarital counseling for unrealistic beliefs about mate selection . *The American Journal of Family Therapy*, 20(3), 242–253. doi:10.1080/01926189208250893 .

Maybruch, C., Pirutinskyb, S., & Pelcovitz, D. (2014). Religious premarital education and marital quality within the orthodox jewish community. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, (13)4, 365-381, doi:10.1080/15332691.2014.953655.

Nickols, S. A., Fournier, D. G., & Nickols, S. Y. (1986). Evaluation of a preparation for marriage workshop. *Family Relations*, 35(4), 563. doi:10.2307/584518 .

Özen, A., Engin, S. S., & Uğur, N. S. (2016). Romantik ilişkilerde çatışma çözüm stilleri ölçeği: geçerlik güvenirlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 4(7), 1-19, doi: 10.7816/nesne-04-07-01.

Ridley, C. A., & Sladeczek, I. E. (1992). Premarital relationship enhancement: its effects on needs to relate to others. *Family Relations*, 41(2), 148-153 doi:10.2307/584826.

Risch, G. S., Riley, L. A., & Lawler, M. G. (2003). Problematic issues in the early years of marriage: content for premarital education. *Journal of Psychology and Theology*, 31(3), 253-269.

Sürerbiçer, F. S. (2008). *Boşanmış bireylerin deneyimlerine göre evlilik eğitimi gereksinimi*. 2008: Ankara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Sabatelli, R. M. (1988). Exploring relationship satisfaction: a social exchange perspective on the interdependence between theory, research, and practice. *Family Relations*, Vol. 37, No. 2 (Apr., 1988), pp. 217-222, 37(2), 217-222.

Sevim, Y. (2018). Evlilik öğretilebilir mi? . *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 606-610.

Soysal, F. S., Baş, A. U., & Aysan, F. (2016). Evlilik beklentisi ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 119-128.

Soysal, F. S., Baş, A. U., & Aysan, F. (2016). Evlilik tutumu ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1951-1964.

Stahmann, R. F. (2000). Premarital counselling: a focus for family therapy. *The Association for Family Therapy*, 22(12), 104-116, doi:10.1111/1467-6427.00140 .

Yıldız, M. (2017). Evlilik olgunluk ölçeğinin geliştirilmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(1), 24-34.

KÜRESELLEŞEN DÜNYA'DA DAĞ VE İNSAN ETKİLEŞİMİ: RIZE DAĞLARI ÖRNEĞİ

MOUNTAIN AND HUMAN INTERACTION IN A GLOBAL WORLD: THE CASE OF RIZE MOUNTAINS

DOI: 10.33404/anasay.1223294

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article1

Kadir DOĞAN*- Mesut DOĞAN**

ÖZ

İnsan ve çevre arasındaki etkileşim tarih boyunca farklı şekillerde kendini göstermiş ve farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Doğal çevre koşulları insan yaşamını şekillendirirken insan yaşanan gelişmelerle doğal çevre üzerinde değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Bu çalışmada küreselleşme sürecindeki dünyada insan mekân ilişkisi incelenirken insanların dağlık bölgelerdeki faaliyetleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Son yıllarda artan insan faaliyetlerinin tehditleri nedeniyle düzeyde dağların korunmasına ve zengin dağ ekosistemlerinin sürdürülebilirliğine yönelik uluslararası çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada özellikle zengin su kaynaklarına, doğal güzelliklere, hassas ekosisteme ve kendisine has kültürel bir dokuya sahip olan Rize Dağları'ndaki

1- Makale Geliş Tarihi: 24.12.2022 Makale Kabul Tarihi: 20.02.2023

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, SBE, Coğrafya A.B.D., kadirdogan921@hotmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-4913-9444>

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, esutan@istanbul.edu.tr. **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-4926-5769>

insan çevre etkileşimi incelenmiştir. Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi (DOKAP) kapsamında bu bölgede gerçekleştirilen ulaşım ve turizm yatırımlarının, artan enerji ihtiyacı nedeniyle yapılan hidroelektrik santrallerin ve çalışmaları devam eden madencilik faaliyetlerinin Rize Dağları'ndaki etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İnsan, Çevre, Dağ, Rize Dağları

ABSTRACT

The interaction between man and the environment has manifested itself in different ways throughout history and has produced different results. While natural environmental conditions shape human life, people have started to make changes on the natural environment with the developments. In this study, while examining the human- geographic environment relationship in the world in the globalization process, it has been tried to focus on the activities of people in mountainous regions. Due to the increasing threats of human activities in recent years, international studies have been carried out for the protection of mountains and the sustainability of rich mountain ecosystems. In the study, the human-environment interaction in the Rize Mountains, which has especially rich water resources, natural beauties, sensitive ecosystem and a unique cultural texture, has been examined. Within the scope of the Eastern Black Sea Development Project (DOKAP), the effects of the transportation and tourism investments in this region, the hydroelectric power plants built due to the increasing energy demand and the ongoing mining activities on the Rize Mountains are emphasized.

Keywords: Globalization, Human, Enviroment, Mountain, Rize Mountains

Dağ ve İnsan

Yeryüzünün ana relieflerinden birini oluşturan dağlar yeryüzünün yaklaşık olarak %25'ini kaplarken birçok insana yaşam alanı oluşturmaktadırlar. Dağlar buldukları bölgeye göre farklı yükseltilerde olabilmektedir. Bu nedenle her bölgede yükseltisi fazla olan alanlar dağ veya dağlık alan olarak nitelendirilir. “Dağlar, kısa mesafeler dahilinde büyük yükselti farkları içeren, genellikle dar ve derin vadilerle yarılmış, yamaç eğimlerinin yüksek değerde ve devamlı olduğu yüksek sahalardır” (Hoşgören, 1993, s.6). “Dağlık alan ise; içinde ova ve plato gibi az eğimli alanların bulunabildiği, çevresine göre belirli bir yükseltiye sahip, tek veya sıra dağlık alanlardır” (Gönençgil, 2009, s. 17). Dağlar, önemli doğal kaynaklara sahip olsalar da insanların yaşayabilmesi için çok elverişli sahalardır ancak dağlık alan olarak nitelendirilen sahalarda

yaşayan çok sayıda insan, dağların sunduğu olanaklardan faydalanarak tarih boyunca birazda izole bir şekilde kendilerine özgü yaşam koşulları ve kültürler oluşturarak yaşamlarına devam etmişlerdir.

Dağlar buldukları bölgelerde yaşayan insanların geçmişten günümüze ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanda bütün hayatlarını şekillendirmiş coğrafi yapı birimleri olarak dikkat çekmiştir. Özellikle 20.yüzyılın sonlarına doğru uluslararası platformlarda dağlarla ilgili yapılan çalışmalar ve gündemler dağların önemini odak noktamıza koymuştur. UNESCO'nun 1973 tarihinde oluşturduğu İnsan ve Biyosfer (MAB) Projesi'nin 6.projesi, "Dağ Ekosistemleri Üzerinde İnsan Faaliyetlerinin Etkisi" başlığıyla beşerî faaliyetlerin dağ ekosistemleri üzerine olan etkilerini ortaya koyarak dağların insanlığın geneli için önemine dikkat çekmiştir. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Programı kapsamında Rio De Janeiro'da gerçekleştirilen Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda yayınlanan Gündem 21'in 13.Bölümü'nde "Hassas Ekosistemlerin Yönetimi: Sürdürülebilir Dağ Gelişimi" başlıklı bölüme yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kararıyla 2002 yılı "Uluslararası Dağlar Yılı" olarak kabul edilmiş ve "*We are all mountain people*" (Hepimiz Dağ İnsanımız) cümlesi bu sürecin sloganı olarak açıklanmıştır. Burada da karşımıza şu soru çıkmaktadır: Dağlar yüzlerce yıldır burada yaşayan insanlara mı aittir yoksa bütün insanlara mı? Esas itibariyle bu cevaplama zor bir sorudur. Çünkü doğal ortamlarda herkesin hakkı olduğu bir gerçek olmakla birlikte yüzlerce yıldır dağlarda yaşayan, yaşamlarını ve kültürlerini buna göre şekillendiren insanların burada söz hakkı olduğu da ayrı bir gerçekliktir. Dağlarda yaşayan insanlar buraları kendi yaşam alanları olarak görürken şehirlerde yaşayan insanlar ise dağlarda yaşayarak buraları sahiplenen insanların bu tutumundan rahatsızdırlar (Debarbieux and Price, 2012).

Dağların Ekolojik Etkileri

"Dağların öneminin küresel düzeyde kabul edildiği süreç, dağların küresel ekosistemin önemli bir bileşenini oluşturduğu önermesinden kaynaklanmaktadır" (Debarbieux and Price, 2012, s. 5). Dağlar; zengin su kaynakları, kısa mesafelerde farklılıklar gösterebilen biyoçeşitlilikleri ve çevrelerindeki geniş sathların iklimleri üzerindeki etkileriyle çok önemli coğrafi yapı birimleridir. Dağlar, sadece dağlarda yaşayan insanların değil dağların çevresindeki düzlük alanlarda yaşayan insanların da yaşamlarında önemli etkilere sahip yeryüzü şekilleridir. Kutuplardan sonra en fazla buzulun ve dolaşısıyla tatlı su kaynağının bulunduğu dağlar, her kıtada temel "su kuleleri" olarak görü-

lebilir. İnsanlığın yarısından fazlası içme sularını dağlardan karşılamaktadır. Dünyanın tüm büyük nehirleri dağlarda başlar. Ancak küresel iklim değişikliği, buzulların erimesi ve yağış rejimlerindeki düzenin bozulması tatlı su kaynaklarının hızla azalmasına neden olmaktadır (mountain.org).

Yükseltiyeye bağlı olarak sıcaklığın değişmesi dağlardaki biyoçeşitliliği de etkilemektedir. “Yükseltiyeye bağlı olarak her 100 metrede görülen değişimler enleme bağı olarak her 100 km’de görülen değişimlere denktir” (Smethurst, 2000, s. 39). Dolayısıyla dağlık bölgelerde kısa mesafeler dahilinde zengin bir biyoçeşitlilik söz konusudur. Ayrıca dağların endemik ve relik türler bakımından da zengin olması, bu çeşitliliği daha da artırmaktadır. Dünya’daki orman varlıklarının dağılışında da dağların önemli bir etkisi vardır. Dünya yüzeyinin 9 milyon km²’den fazlasını kaplayan ağaç örtüsünün %20’den fazla olduğu dağ ormanları, Dünya genelindeki ormanların %23’ünü oluşturmaktadır” (UNEP, 2002, s. 25 & FAO, 2011, s. 5).

“Küresel iklim değişimine karşı en hassas sahalarda dağlardır” (Agenda21, Chapter 13.4, 1992). Çünkü meydana gelecek iklimsel değişimler dünyanın en önemli tatlı su kaynakları arasında olan dağlardaki buzulların erimesine yol açacaktır. Dolayısıyla ortaya çıkacak etkiler sadece dağlık bölgelerde değil dağlık bölgelerden gelen su kaynaklarına bağımlı olan düzlük sahaları da etkileyerek çok daha geniş satırlarda etkili olacaktır. Bunun yanı sıra topografik koşullara bağılı olarak ortaya çıkan biyolojik çeşitlilik de yaşanacak iklim değişimlerinden olumsuz yönde etkilenecektir.

Dağların; Beşerî, Ekonomik ve Kültürel Etkileri

Dağlar tarih boyunca insanlar için en ulaşılabilir ve kontrol altına alınamaz yerler arasında olmuştur. Dağların ulaşılabilirliğinden dolayı insanlar dağları tanrısal varlıkların yaşadıkları veya dünya ile iletişime geçtikleri mekanlar olarak da görmüşler, hatta bazı inançlarda dağları tanrılaştırmışlardır (Bahar, Turgut ve Küçük, 2018). Bu nedenle birçok kültürde ve mitolojide dağlara yer verilmiş hatta dağlar efsanelere konu olur hale gelmiştir. Türk kültüründeki Altay ve Tanrı Dağları, Yunan mitolojisindeki Olimpos Dağı, İskandinav mitolojisindeki kutsal dağ olan Hellgafel Dağı, Japon gelenek ve inançlarında Fuji Dağı’nın önemi, Hindular ve Nepalliler için Himalayaların önemi ve Everest’in Tibetçe’de Chomolungma (Dünya’nın Tanrıça Annesi) Nepal dilinde ise Sagarmatha (Gökyüzü Tanrıçası) olarak adlandırılmış olması, dağların kültürel etkilerine dair farklı örnekler olarak gösterilebilir. “Asur dilinde ölmek için kullanılan terim ‘dağlara tutunmak/yapışmak’ olmuştur. Hititlerin dini inanç sistemine göre tanrıla-

rın yaşadıkları yerler olan dağlar, aynı zamanda birer tanrı olarak da görülmüşlerdir” (Bahar vd., 2018, s. 405-406). Nanni ve Hazzi olarak adlandırılan dağ tanrıları Hititlilerin inanç ve kültürlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. “Dağlar, ilahi kaynaklı olmayan dinlerde olduğu gibi, ilahi kaynaklı dinlerde de önemli dini bir motif olmuşlardır. Bazı dinlerde Tanrı’nın makamı, oturduğu yerler olarak görülmüş, bazı dinlerde de sadece kutsiyet izafe edilen yerler olmuşlardır” (Baş, 2013, s. 176). Musevi inancında Hz. Musa’ya gelen on emir Sina Dağı’nda, İslamiyet’te Hz. Muhammed’e gelen ilk vahiy Hira Dağı’nda gelmiştir. Hristiyanlık inancında da Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği yer Zeytin Dağı olarak geçmektedir. Nuh Tufanı’ndan kurtulan Nuh’un Gemisi’nin Ağrı Dağı’nda olduğuna dair inanış da bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihindeki kültür ve inançlarda dağların önemiyle ilgili örnekler oldukça fazladır. Gerçekte var olmayan masallara konu olan, “Dünya’nın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkansızlığına inanılan dağlar zinciri” (Pala, 2002, s. 261) olarak kabul edilen Kaf Dağı bizim kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Mitolojiler, efsaneler, dinler ve masallardaki tüm bu dağ örnekleri dağların insanların yaşamındaki etkilerini ve yansımalarını göstermektedir. İnsanların yaşadıkları coğrafi bölgelerdeki farklı dağlar; kimi zaman heybetli ve yüksek yapılarıyla kimi zamanda volkanik püskürmeleriyle toplumların hayatlarını etkilemiştir. Bazı toplumların kutsiyet attettiği bazı toplumlarında korktuğu ve efsaneleştirdiği dağlar genel olarak insanlar için yüceliği, ulaşılmaz ve aşılabilir simgelemiştir ki bununla ilgili kültürümüzde çok sayıda şiir ve türkü de bulunmaktadır. Özellikle Anadolu’nun dağlık ve engebeli arazi yapısı birçok şiire ve türküye konu olmuştur. Karacaoğlan’ın Dağlar şiirindeki dizeleri, “...Arş u Kürsü gider yolun var dağlar/ Kar ardıçlı, kamalaklı yüceler/ Selvili, söğütlü yerin var, dağlar...”, Anadolu’daki dağların yüceliğini ve özelliklerini yansıtmaktadır. Karacaoğlan gibi Anadolu’nun çok önemli bir diğer halk ozanı olan Pir Sultan Abdal’da Geçti Dost Kervanı şiirinin dizelerinde dağlara yer vermiştir; “Pir Sultan Abdal’ım dağlar aşalım, Aşalım da dost iline düşelim...”. Malatya Arguvan yöresine ait anonim bir türkü olan ve birçok aşık tarafından seslendirilen “Bir Ay Doğar (Dağlar Kışımış)” türküsündeki “Yüce dağ başından aşırın beni.../ Dağlar kışımış yolcum üşümüş...” sözleri de dağların insan hayatına ve dağ olgusunun kültüre olan etkisine dair farklı bir başka örnektir. Bu durumu modern çağımızdaki şair ve sanatçıların eserlerinde de görmek mümkündür. Barış Manço’nun “Dağlar Dağlar, kurban olam yol ver geçem...” ve “...dediler vazgeç/ Binboğa’nın kızdır o sana ne gerek...” dizeleri de bunu yansıtan modern tarihimizdeki örnekler arasında gösterilebilir. Tüm bu edebi eserler mekânsal özelliklerin insan hayatındaki izlerine dair farklı örnekler ortaya koymaktadır.

Dağların büyüklüğü ve ulaşılmazlığı sadece mitolojilerde, dinlerde ve efsanelerde değil gerçek tarihi olaylarda da görülmektedir. Dağlık bölgeler, tarih boyunca kontrol edilmesi ve ele geçirilmesi zor olan bölgeler olarak dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle engebeli ve eğimli bu yüksek sahalarda hem devletlere hem de burada yaşayan ve bölgeyi tanıyan küçük gruplara bir nevi doğal bir koruma alanı sağlamıştır. Bu yönüyle dağlar toplum ve siyasete yönelik etkileri itibarıyla yer şekilleri arasında öne çıkarak siyaset tarihinde önemli bir fonksiyona sahip olmuşlardır. Yüksek dağ sıraları bulunduğu bölgelerdeki devletler için doğal bir savunma hattı oluşturmaktadır. Buna Alp-lerin Almanya'yı güneyden; Pirenelerin İspanya'yı kuzeyden, Fransa'yı ise güneyden çevrelemesi örnek olarak gösterilebilir. Aynı durum kuzeyden Hindistan'ı çevreleyen Himalayalar için de söz konusudur. Güney Amerika'yı istila eden İspanyollardan kaçan İnka ve Aymara yerlileri, And Dağları'nın yüksek yerlerine çıkarak hayatta kalmaya çalışmışlardır. And Dağları'nın yüksek kesimlerinde kurulmuş olan Machu Picchu yerleşim alanının yüzlerce yıl bulunamaması da dağların korunaklı yapısından kaynaklanmıştır. Bu sayede Machu Picchu antik kenti, İspanyol kolonyal dönem mimarisinden etkilenmeyerek İnka mimarisini yansıtan önemli bir kültürel miras olmayı başarmıştır. Benzeri etkileri Anadolu'da görmek mümkündür. Tarihi çok eski olan Anadolu, farklı dönemlerde farklı devlet ve imparatorlukların hüküm sürdüğü bir yarımadadır. Ancak Anadolu'ya hükmetmiş olan bu devletlerin dağlık bölgelerdeki halkları tam olarak kontrol altına alabildiklerini söylemek mümkün değildir (Karnıbüyük, 2019).

Dağların etkileri sadece kültür, din ve savunma gibi özelliklerle sınırlı kalmamıştır. Dağlar; insanların fiziksel yapıları, karakter özellikleri, ekonomik ve sosyal yaşantılarını da şekillendirmiştir. Dağlık bölgelerde yaşayan insanların düzlük bölgelerde yaşayanlar tarafından dağlı ve kaba olarak nitelendirilmeleri, dağlık bölgelerde yaşayan insanların daha zor koşullarda yaşamaya alışık oldukları için fiziksel olarak güçlü yapıda olmaları dağların insan anatomilerini ve karakter özelliklerini etkilediğini göstermektedir. Özgürlüklerine düşkün olan dağlık bölge insanları kendi yaşam alanlarına fazla müdahale edilmesinden hoşlaşmayan, yasal ve toplumsal kurallara uyum sağlamakta güçlük çeken insanlardır (Ülger, 2004). “Dağlar, her vadi veya platoyu bir şekilde izole etmiş, en azından buralarda yaşayanların bağlantılarını zayıflatmıştır. Bu nedenle çeşitli gruplar kendi sosyal, siyasi ve dini karakteristiğini koruyabilmiştir ve bunun sonucunda küçük siyasi yapıların oluşması kaçınılmaz olmuştur” (Karnıbüyük, 2019, s. 178). Çalışma sahasını oluşturan Rize Dağları'nda yaşayan insanlara bakıldığında bölgedeki genel muhafazakâr yapıya karşın bu sahadaki Lazların ve Hemşinlilerin daha sosyal demokrat bir kimliğe sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Dağlık bölgeler, topografik yapılarından dolayı bitki tarımı için olanakların kısıtlı olduğu sahalarda olmuşturlar. And Dağları'nda yaşayan İnkaların dağlık bölgede tarım yapabilmek için eğimli yamaçlarda taraçalar oluşturmaları bu zorluğun bir göstergesidir. Bu nedenle dağlar tarih boyunca insanların ağırlıklı olarak hayvancılık faaliyetlerine yöneldikleri sahalarda olmuşturlar. Hayvancılığın dışında ormancılık ve kısıtlı olarak da tarım faaliyetleri, dağlık saha insanların geçimlerini sağladıkları faaliyetlerdir. Bu nedenle dağlık sahalarda yaşayan toplumlar, ekonomik olarak gelir seviyesi daha düşük insanlardan oluşmuştur. Son dönemlerde dağlarda gelişen turizm faaliyetleri, başta gelişmiş ülkelerdeki dağlık bölgelerde yaşayan insanlar olmak üzere dağ halklarının ekonomilerine önemli katkı yapmaya başlamıştır.

Küreselleşme Sürecinin Dağ ve İnsana Etkileri

“Küreselleşmeye, dünyadaki mekânsal sınırların önemini kaybederek, toplumların bütünleşmesi ve dünyanın tek bir yer olarak algılanması gibi simgesel bir anlam yüklenmektedir” (Kaypak, 2011, s. 20). Bu bütünleşme, sadece ekonomik ve siyasi alanlarda değil sosyo-kültürel alanlarda da yaşanmaya başlamıştır. Küreselleşmeyle meydana gelen iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, uluslararası turizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu konuda özellikle ulaşım araçlarının sayısının, konforunun ve hızının artması ayrıca en hızlı ulaşım yolu olan hava ulaşımının daha geniş kitleler tarafından kullanılabilir hale gelmesi etkili olmuştur. Bu gelişmeler ulaşımaya yönelik yatırımların artmasını sağlamıştır. Uluslararası ticaretin gelişmesi ve kişilerin yaşam standartlarının yükselmesi özellikle gelişmiş toplumlarda seyahat etme eğiliminin artışa geçmesine neden olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak turizm, zamanla küresel bir endüstri halini almaya başlamıştır. Bu endüstrinin en önemli elemanlarını ise doğal ve kültürel güzellikler oluşturmaktadır (Buluk ve Özkök, 2016). Doğal ve kültürel bu güzelliklerin tanıtımının, internet ve televizyon gibi iletişim teknolojileriyle dünyanın her yerine ulaşmasının da turizm faaliyetlerinin küresel bir boyut kazanmasında önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle internet sayesinde insanlar bireysel olarak en uzak yerlere dahi bir turizm şirketine ihtiyaç duymadan gidebilmeye başlamışlardır. Bu sayede en uzak bölgeler de insanlar için bireysel olarak kolay ulaşılabilen yerler haline gelmeye başlamıştır. Bütün dünyayı etkisi altına almış olan bu küreselleşme sürecinin dağlarda da kendini hissettirmesi, her geçen gün küçülmekte olan Dünya'ya dağları da dahil etmiştir. Dağlarda yaşanmaya başlanan bu durum, dağların geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenle de dağların doğal potansiyellerinin korunması büyük önem taşımaktadır.

Teknolojik anlamda yaşanan gelişmelerin verdiği olanaklarla yapılan yollar ve viyadükler, açılan tüneller dağların turizm potansiyelini artırmıştır. Dağlık bölgelerde ulaşım ile ilgili yaşanan bu gelişmeler bir anlamda dağlık sahalarda yaşayan insanlar için önemli avantajlar sağlarken diğer yandan gerek yol yapım çalışmaları esnasında gerekse ulaşılabilirliğin artmasıyla dağlık bölgelerde farklı sorunlarda yaşanmaya başlamıştır. “Dağlar, farklı yaşam biçimlerini ve gelenekleri deneyim edinmek isteyen, insan aktiviteleri ve arazi kullanımı ile kombine olmuş doğal ekosistemlerle ilişkili, çekici peyzaj özelliklerinden hoşlanan, huzur arayan insanlar için” (Gürer ve Eke, 2012, s. 127) alternatif bir turizm seçeneği sunmasının yanı sıra son dönemlerde yaşanan gelişmelerle kitlesel turizm faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlar haline gelmeye başlamışlardır. Ulaşım yollarının, iletişim teknolojilerinin ve sosyal medyanın günümüzdeki kadar gelişmediği dönemde dağlara gelen turistler ağırlıklı olarak dağın doğal çevresine ve kültürüne daha fazla saygı duyan insanlardan oluşuyordu. Bu dönemde dahi genel trekking ve tırmanış rotalarının dışında kalan sahalarda yaşayan insanlar, fazla ziyaretçi gelmesin diye yaşadıkları yerlerin güzelliklerinden bahsedilmesini çok fazla istemiyorlardı. Bunun için en önemli gerekçeleriye gelen insanların çöplerini bırakarak çevreyi kirletiyor olmalarıydı. Günümüzde en ücra noktalar bile tanınır ve bilinir hale gelince sosyal medyada gördüğü bir kare fotoğrafı kendisi de çekerek yayınlatabilmek adına aracına binip dağlara çıkan insanlar, yolun gittiği her yere ulaşabilir olmuşlardır. Öyle ki artık dağların yüksek noktalarında dahi araçlarıyla tur atan, ellerinde cep telefonlarıyla fotoğraf çeken ve bulabildiği hemen her ortamda piknik yapan insanları görmek mümkündür. Dolayısıyla ulaşılamaz ve aşılabilir olarak görülen dağlar gelişen teknolojiyle birlikte kolay ulaşılır ve aşılır hale gelirken iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler özellikle de sosyal medya, en uzak dağları bile insanlara yakınlaştırmıştır. Böylelikle dağlık alanlardaki ekolojik ayak izi artmaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı en büyük sorunlar doğal alan tahribatı, çevre kirliliği, plansız yapılaşma ve yerel kültürlerde yaşanan degradasyondur.

Dağlarda yaşayabilmek için dağlara ve dağların oluşturduğu doğal çevreye saygı duymak ve o çevreye uyum sağlamak şarttır. Burada da tekrar cevaplanması zor olan “Dağlar kimindir?”, sorusuyla karşı karşıya kalmaktayız; çünkü dağlara sadece turistik veya maddi çıkar amaçlı gelen insanların dağlara ve dağların oluşturduğu doğal çevreye ne kadar saygı duyduğu tartışma konusudur. Her ne sebeple olursa olsun dağlara gelen insanlar hem doğal çevreye hem de dağlarda yaşayan insanların kültürlerine saygılı olmak zorundadır. Ancak teknolojik olanaklarla birlikte dağlara gelen insan sayısı-

nın artması ve turizm faaliyetlerinin kitle turizmine dönüşmesi, bu hususta sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme sürecindeki dünyada yaşanan bir diğer sorun da dağlarda sürekli olarak yaşayan ve yaz aylarında yaylacılık faaliyetleri için yüksek rakımlı noktalara çıkan insanların zamanla tüketim toplumunun bir parçası haline gelmiş olmalarıdır. Dağlarda yaşayan ve eskiden kendi ürünlerini kendileri üreten insanlar, günümüzde ihtiyaçlarını karşılamak için ambalajlı ürünleri yoğun şekilde tüketmeye başlamışlardır. Bu durumun ortaya çıkardığı en büyük sorunlardan biri ise dağlardaki katı atık problemidir. Dolayısıyla sadece dağlara kısa süreliğine çıkan insanların değil dağlarda yaşayan insanların çevresel sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirilmesi şarttır.

Dağlık bölgelerde gerçekleştirilen turizm faaliyetleriyle ilgili sorulması gereken bir diğer soru da “Her dağ ve dağ rotası turizme açılmalı mıdır?” sorusudur. Gerçekleştirilecek turizm faaliyetlerinin yerel halk için faydaları ve çevreye olan etkileri düşünüldüğünde birçok dağ turizmi destinasyonunun ekoturizm mekanları olarak nitelendirilemeyeceği görülmektedir. Çünkü hassas ekosistemlere sahip dağların yoğun ziyaretçi baskısından olumsuz etkilenecek olması, yerel halkın gerekli eğitime sahip olmaması nedeniyle plansız yapılaşmanın yaşanması ve yerel unsurların korunmasına yönelik bilincin olmaması dağların ekolojik ve kültürel dokularını tehlikeye sokmaktadır. Bununla birlikte kitle turizmi belirtileri gösteren dağ destinasyonlarının tanıtımında dahi “eko” ön ekinin kullanılmakta olması bu husustaki riskin boyutlarını ortaya koymaktadır (Nepal, 2002). Bu anlayış ekolojik çevrenin metalaştırıldığını ve satış stratejisi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Turizm faaliyetlerinin dağlık bölgelerde ortaya çıkardığı bir diğer sorun da turizmin getirdiği ekonomik avantajlardan faydalanmak için yerel halk ve yönetimler tarafından gerçekleştirilen plansız ve doğal dokuya uygun olmayan yapılaşma anlayışıdır. Özellikle yoğun talep gören dağlık sahalarda bu durumlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Doğu Karadeniz Dağları’nda Ayder, Uzungöl ve Sisdağı yaylaları yoğun yapılaşmaya maruz kalmış alanlara örnek olarak verilebilir. Özellikle Sisdağı Yaylası’ndaki yoğun yapılaşmadan dolayı buraya bazı çevrelerce eleştirel amaçlı olarak Türkiye’nin 82. ili denilmektedir. Ekonomik anlamda koşulların kısıtlı olduğu dağlık bölgelerde turizm önemli bir gerçekliktir ancak “dağ turizmi doğayı bozmadan hak ettiği yeri bulabilmelidir. Bu nedenle dağ turizmi için tasarlanan tesisler, doğal peyzajı bozmadan yerel mimari özelliklere paralel olarak inşa edilmelidir” (Doğan, 2012, s. 275). Ancak

bu şekilde dağlık bölgelerin ekonomisi canlandırılırken hem doğal çevrenin hem de kültürel unsurların sürdürülebilirliği sağlanmış olur.

Dağlık sahaların turizm açısından popülaritesinin artmasının ortaya çıkardığı olumlu bazı etkiler de vardır. Özellikle çevre koruma bilincinin az olduğu gelişmemiş ülkelerde, turizm potansiyeli olan sahaların milli park ve koruma alanı olarak ilan edilmeleri bu sahaların farklı amaçlar doğrultusunda tahrip edilmesinin önüne geçilmesi hususunda bir avantaj sağlamıştır. Doğal çevre üzerindeki olumlu bu etkinin dışında özellikle az gelişmiş ülkelerdeki yoksul dağ halkları için turizm önemli bir gelir kapısı oluşturmuştur.

Dağlık bölgelerde yaşanan bir diğer sorun da hızla büyümeye devam eden sanayinin ve gelişen teknolojinin sebep olduğu enerji ihtiyacına yönelik olarak enerji üretiminde, dağlardaki hidrolik enerji potansiyelinden yararlanılmak istenmesidir. Bu durum hassasiyetlik derecesi yüksek olan dağ ekosistemlerini ve tatlı su kaynaklarını risk altına sokmaktadır. Hidroelektrik santrallerin yapımı sürecinde dağlık sahalar birer şantiye alanına dönüşürken yapılan barajlar; nehirlerin akım düzenini bozmakta, karasal ekosistemlerin ve yerleşim alanlarının su altında kalmasına neden olmaktadır. Nehir tipi hidroelektrik santraller ise vadi yataklarının ve yamaçların bozulmasına, nehirdeki akımın düşmesine neden olarak çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Ayrıca bazı noktalarda oluşturulan taşkın duvarları ve istinat setleriyle de insanların nehirlerle olan bağlantısı kesilmektedir.

Yüzlerce yıldır dağ ve dağdan kaynaklanan nehir sularıyla bir hayat döngüsü oluşturmuş olan insanlar, yaşadıkları mekân biriminden yakın zamana kadar haberi dahi olmayan insanlar tarafından yaşam haklarını aradıkları için eleştirilir hale gelmişlerdir. Benzeri bir sorunsalın yaşandığı konuda dağlık bölgelerde gerçekleştirilen madencilik faaliyetleridir. Madencilik faaliyetleri jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik yapıda bozulmalara yol açarken bitki örtüsü ve toprak örtüsünün tahribatına neden olmaktadır.

Şüphesiz ki enerji ve maden ihtiyacı hayatın bir başka gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır ancak kırılgan ve hassas bir yapıya sahip olan ve doğal kaynakları bakımından insanların temel ihtiyaçlarını yüzlerce hatta binlerce yıldır karşılayan dağların sınırlı üretim potansiyeline sahip ekonomik gerekçelerle tahrip edilmesi sürdürülebilirlik adına ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Bu hususta yaşanan bir diğer sorun ise mekân ve insan ilişkisinde o mekânı geri dönüşü olmayacak şekilde tahrip edecek bir

çalışma yapılıyorken o mekânda yaşayan insanların görüşlerine yeterince değer verilmemesidir.

Küreselleşme Sürecinde Rize Dağları

Kuzey Anadolu Dağları'nın doğusunda Doğu Karadeniz Dağları içerisinde yer alan Rize Dağları; Kaçkar (3932 m.), Verçenik (3711m.), Dilek (Tatos) (3620 m.) ve Altıparmak (3488 m.) gibi en yüksek zirveleri barındıran dağ silsilesidir. Rize Dağları, zengin bir ekosisteme ve su kaynaklarına sahip olan bir sahadır. Yükseltinin fazla olması nedeniyle dağ sırasının kuzey ve güney yamaçları birbirlerinden farklı özelliklere sahip ekosistemlerin oluşmasına neden olurken her vadi yatağı farklı endemik türlerle bu zenginliği daha da artırmaktadır. Orman varlığı açısından önemli bir potansiyele sahip olan bu sahada Doğu Karadeniz göknarı (*Abiesnordmanniana*), karaçam (*Pinusnigra*), sarıçam (*Pinussylvestris*) ve doğu ladini (*Piceaorientalis*) gibi kozalaklı ağaçların yanı sıra doğu kayını, kızılâğaç, Doğu Karadeniz meşesi gibi ağaçlardan oluşan ormanlarda bulunmaktadır. Ayrıca bu sahada orman altı florası da önemli bir zenginlik oluştururken yüksek rakımlı noktalardaki alpin çayır kuşağı, farklı vadi ve yaylalardaki endemik ve relik türlerde bu zenginliği artırmaktadır. Fırtına Vadisi'nin havzası, WWF (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) tarafından belirlenen Avrupa'nın biyolojik çeşitlilik bakımından en zengin orman alanları arasında yer almaktadır (WWF-Türkiye, 2013). Fırtına Vadisi dışında kalan diğer vadi ve yaylalarda biyoçeşitliliğe sahip önemli alanlar olarak dikkat çekmektedir. Barhal Vadisi ve Anzer Yaylası bunların arasında en öne çıkanlarıdır.

Dağların her dönem ulaşılması güç olan sahalardan olması nedeniyle dağlarda yaşayan toplumların başka kültürlerle etkileşimleri kısıtlı olmuştur. Hatta ulaşım güçlüğü nedeniyle aynı dağ silsilesi içerisinde dahi birbirlerinden tamamen farklı özelliklere sahip toplumlar görmek mümkündür. Dağlar kültürel, dini ve etnik çeşitliliğin merkezleri olarak kabul edilen sahalardır. Dünyanın en fazla dil ve din çeşitliliğine sahip bölgelerinin çoğunlukla dağlık bölgelerde yer aldığı kabul edilmektedir (Debarbieux and Price, 2012). Rize Dağları bölgesi, doğal zenginliğinin yanı sıra kültürel olarak da önemli çeşitlilik ve zenginliğe sahiptir. Bu dağlık sahada Türkmen, Laz, Gürcü ve Hemşin kültürlerinin yansımalarını görmek mümkündür. Genel olarak herkes Türkçe konuşsa da farklı noktalarda farklı yerel dilleri konuşabilen insanlar bulunmaktadır. Bölge, bu yönüyle tam anlamıyla kültürel bir mozaik sunmaktadır.

Rize Dağları bölgesinin sahip olduğu tüm bu zenginliklerin karşısındaki en büyük tehdit ise küreselleşme sürecinin getirdiği gelişmelerdir. Ekonomik faaliyetle-

rin yetersiz olduğu bu dağlık bölge, Türkiye'nin en fazla göç veren sahaları arasındadır. Doğu Karadeniz bölgesinin genelinde yaşanan bu sorunlar nedeniyle bu bölgenin kalkındırılmasına yönelik olarak çalışmalar DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) kapsamında devam etmektedir. Bu doğrultuda uluslararası ticaretin bölgede geliştirilmesine ve turizm potansiyelinin artırılarak bölgeye daha fazla turist çekilmesine yönelik çabalar, bu sahada yapılan çalışmaların son dönemlerde hızla artmasına neden olmuştur. Ayrıca bölgenin arazi yapısından kaynaklı olarak hidroelektrik potansiyelin yüksek olması son dönemlerde bu sahada enerji yatırımlarının da artmasına yol açarken madencilikle ilgili çalışmalarda hızla devam etmektedir.

Dağ sırasının Karadeniz'le buluştuğu kıyı kuşağında Karadeniz Sahil Yolu'nun yapımıyla başlayan ulaşım projeleri, bağlantı yolları, Ovit Tüneli, Rize-Artvin Havalimanı, İyidere Limanı ve Yeşil Yol çalışmalarıyla yoğun bir hal almıştır. Bölgenin topografik özelliklerinden dolayı yol ve ulaşım çalışmalarının çevresel etkileri de oldukça fazla olmuştur. Rize Dağları, deniz kıyısından 30-40 km içeri doğru gidildiğinde yükseltinin 3000 metrenin üzerine çıktığı bir dağ silsilesidir. Bu durum ulaşımın özellikle vadi yataklarını takip etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca dik ve dar kıyı yapısı da kıyıdaki ulaşım çalışmalarını oldukça güçleştirmiştir. Tüm bu güçlükler farklı çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karadeniz Sahil Yolu ve Rize-Artvin Havalimanı çalışmaları kıyı doldurularak yapılmıştır. İyidere Limanı'nın yapım çalışmaları da devam etmektedir. Kıyı dolguları sadece kıyı yapısının bozulmasına değil kıyıların doldurulması için gerekli olan dolgu malzemesinin alındığı sahalarda tahrip edilmesine yol açmaktadır. Bu çalışmalar için gerekli olan dolgu malzemeleri vadi yataklarındaki yamaçlardan ve dere yataklarından çıkarılmıştır. Yaşanan bu süreç bitki örtüsü ve toprak dokusunun tahrip edilmesine neden olurken yamaçların tabaka yapılarında da bozulmalara yol açmıştır.

Bu sahada yapımı halen farklı noktalarda devam eden bir diğer yol çalışması da yüksek rakımlı yaylaları birbirlerine bağlayan "Yeşil Yol" olarak adlandırılan yoldur. Yeşil Yol bölgede turizm potansiyelini canlandırmak için yapılan bir yoldur. Yol ile ilgili tartışmalar yolun yapımı sürecinde başlamıştır. Yol yapımı, eğimin fazla olduğu yüksek rakımlı yamaçlarda ve glasiyal vadi yapılarında bozulmalara sebep olurken ekosistemi de olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra yaylaları kendi yaşam alanları olarak gören ve yayların bu yolla birleştirilmesine karşı çıkan yöre halkı sahip oldukları izole yapının bozulmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Özellikle bölgenin en fazla turist çeken noktalarından biri olan Kaçkar zirvesinin eteklerindeki yayla

sakinleri, bu yolun yapımına en fazla karşı çıkılan kesimler olmuştur. Buna karşın yaylaların sadece yaylacılara ait olmadığını, herkesin kullanabileceği alanlar olduğunu düşünen insanlar ise bu yolun yapımını savunmuşlardır. Tüm engelleme girişimlerine karşın büyük oranda tamamlanan Yeşil Yol Projesi eskiden sadece yürüyerek geçilebilen sahalarda araçlarla geçişi mümkün hale getirmiştir. Bu durum yüksek rakımlı bu sahalara daha fazla motorlu taşıtın ve daha fazla insanın çıkmasını mümkün kılmıştır. Eskiden dağcılarının ve trekkingcilerin çıktığı noktalarda piknik yapan yerli ve özellikle de Ortadoğulu (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Irak) turistleri görmek mümkündür. Özellikle bu durum yüksek rakımlı yaylalarda ve ormanlık sahalarda, emisyon salınımının artmasına ve katı atık sorunlarının fazla yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yüksek rakımlı sahalara çıkan bu yeni turist profilleri ve gerçekleştirdikleri turizm faaliyetleri daha fazla çevre sorununa ve tahribatına yol açmaktadır.

DOKAP bölgesel kalkındırma projesi kapsamında bölgede turizmin canlandırılmak istenmesi ve bu doğrultuda özellikle yaylaların turizm faaliyetlerinin odak noktasına konulması bölgede turizmin canlanmasına yol açmıştır. Rize Dağları'nın olduğu bu sahada Ayder Yaylası ve Uzungöl en önemli cazibe merkezlerini oluşturmaktadır. Bu iki merkezin dışında özellikle Kaçkar zirvesinin eteklerinde ve çevresinde yer alan Yukarı Kavron, Puket, Elevit, Sal, Gito, Huser ve Olgunlar gibi yaylalar yoğun ilgi gören sahalardan yer almaktadır. Bu yaylalar araçlarla çıkılan yoğun turist grupları tarafından ziyaret edilen yerler haline gelmiştir. Özellikle yöre sakinleri arasında Ayder ve Uzungöl'ün yaşadığı olumsuz dönüşümün bu yaylalarda da yaşanmasına yönelik endişeler bulunmaktadır. Günümüzde Ayder ve Uzungöl yoğun turizm faaliyetlerinin yaşandığı doğa turizm alanları olmaktan çok birer eğlence merkezine dönüşmüş, motorlu taşıt sayısının fazlalığından dolayı trafik yoğunluğunun olduğu sahalardan haline gelmişlerdir.

Rize Dağları'nda ulaşım ve turizme yönelik faaliyetlerin dışında son dönemlerde en fazla yatırım yapılan saha enerji sektörüdür. Türkiye'nin enerjide dışarıya bağımlı olması ve fosil yakıtların fazlaca kullanılması alternatif kaynakların kullanılmasına yönelik çalışmaları artırmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinin dağlık ve engebeli yapısı bu sahada hidroelektrik yatırımların artmasına neden olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesi genelinde yapılan hidroelektrik santrallerin en fazla yoğunlaştığı saha ise Rize Dağları ve çevresindeki alanlardır. Rize Dağları'nın güney ve doğu hattında sınırını oluşturan Çoruh Nehri üzerinde inşa edilen Borçka, Deriner, Artvin, Yusufeli, Arkun

ve Güllübağ barajları dikkat çekmektedir. Bu barajlardan Yusufeli ve Deriner barajları çift eğrilikli beton kemer tipinde inşa edilmişlerdir. Yükseltisi fazla olan bu barajlardan Yusufeli Barajı'nın temelden yüksekliği 275 metre, Deriner Barajının ise 249 metredir. Bu barajlar gövde yükseklikleriyle kendi sınıflarında Türkiye'nin en yüksek barajları olmalarının yanında Dünya'da da en yüksek barajlar arasında yer almaktadırlar (dsi.gov.tr).

Dar bir alanda birbirlerine yakın olarak inşa edilmiş bu barajlar Türkiye'nin en hızlı akan nehirlerinden biri olan Çoruh Nehri'nin akım düzenini bozarak nehri durgun görünümlü bir kanal haline getirmiştir. Ayrıca bu sahada geniş bir alan baraj sularının altında kalmıştır. Tür çeşitliliği açısından önemli bir zenginliğe sahip olan Barhal Vadisi'nin Çoruh vadisine kavuştuğu aşağı kesimi de sular altında kalacak sahalar arasındadır. Bölgede inşa edilen barajlar Rize Dağları'nın güney ve doğu yamaçlarının eteklerinde doğal ve beşerî ortam üzerinde önemli değişimlere neden olurken kaynaklarını dağ sırasının zirvelerindeki kar ve buzullardan alarak akmakta olan dereler üzerine inşa edilmiş çok sayıdaki nehir tipi hidroelektrik santralde hassas dağ ekosistemi üzerinde değişimlere neden olmuştur. Hali hazırda üretim yapan 45 nehir tipi hidroelektrik santralinin bulunduğu bu sahada yapımı devam eden ve proje aşamasında olan santraller de bulunmaktadır. Bu projelerin dışında özellikle Rize Dağları'nın Artvin il sınırında kalan doğu kesimlerinde madencilik faaliyetlerine yönelik çalışmalarda dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

SONUÇ

Sermayenin, ticaretin, turizmin ve hemen her alandaki üretim faaliyetlerinin küresel bir boyut kazanması her bölgede olduğu gibi dağlık sahalarda da görülmeye başlanmıştır. Bu durum hassas dağ ekosistemleri ve izole dağ kültürlerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Dağlık bölgelerdeki bu tehdittin Türkiye'de en fazla hissedildiği dağlar arasında Rize Dağları da yer almaktadır. Rize Dağları'nın sahip olduğu doğal ve kültürel zenginliğin sürdürülebilirliği adına tedbirler alınması gerekmektedir.

Rize Dağları sahip oldukları tatlı su potansiyelleriyle Türkiye'nin en zengin sahalarından birdir. Bölgede gerçekleştirilen faaliyetlerin su kaynaklarını kirletmemesi için gerekli çalışmalar yapılmalı ve buradaki su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı sağlanmalıdır.

Bölgenin zengin ekosistemi mutlaka koruma altına alınmalı, bitki örtüsüne, canlı tür ve çeşitliliğine zarar verebilecek faaliyetlerden vazgeçilmelidir.

Turizm potansiyelinin hızla geliştiği bölgede, yöre halkının doğal ve kültürel unsurların korunmasına yönelik bilinç düzeyi artırılmalıdır. Bölgenin hassas ekosisteme ve yerel kültüre sahip olduğu bilinciyle hareket edilerek kitle turizmi yerine eko turizme yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Turizme yönelik planlamalar bölgeyi hiç tanımayan insanların tekelinden çıkartılarak yerel yönetimlerin ve yöre halkının katılımıyla belirlenmelidir. Turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu sahalarda koruma tedbirleri alınmalı özellikle katı atıklar konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar arasında ceza uygulamaları veya Himalaya Dağları'nda olduğu gibi dağa çıkacak olanlardan alınacak depozitoların, çöplerini getirmeleri durumunda iade edilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Bölgede özellikle yüksek rakımlı sahalarda ulaşımaya yönelik çalışmalarda hassas ekosistem yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgedeki bu yüksek sahalara çıkacak motorlu taşıt sayısı ile ilgili sınırlandırmalara gidilmelidir.

Dolgu malzemesi elde etmek amacıyla oluşturulan ve doğal dokuyu ciddi anlamda tahrip eden taş ocaklarının ortaya çıkardığı etkiler göz önünde bulundurularak bu bölgede yeni alanlarda taş ocakları oluşturulmasından kaçınılmalıdır.

Bölgede gerçekleştirilen hidroelektrik çalışmalarında ve madencilik faaliyetlerinde yöre halkının da görüşleri alınmalı ve çalışmaları hızla devam eden hidroelektrik santrallerin bir noktada durması gerektiğiyle ilgili farkındalık oluşturulmalıdır. Enerji üretiminde hidroelektrik santrallere alternatif olarak Türkiye genelinde uygun sahalarda güneş enerjisine yönelik yatırımlara odaklanılmalıdır.

Etik Beyan

“Küreselleşen Dünya’da Dağ ve İnsan Etkileşimi: Rize Dağları Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

AGENDA 21, *United Nations Conference on Environment & Development*, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992.

Anonim, *Bir Ay Doğar (Dağlar Kışımış)*, Malatya Arguvan Yöresine ait anonim türkü.

Bahar, H., Turgut, M., ve Küçük, B. (2018). *Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi*, SEFAD, 2018 (39): 403-424

Baş, M. (2013). *Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültürü*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (1), 165-179.

Buluk, B., ve Özkök, F. (2016). *Küreselleşme Hareketlerinin Turizm Endüstrisine Etkileri*, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 54 Mart - Nisan 2016, s.37-53

Debarbieux, B., ve Price, M. (2012). *Mountain Regions: A Global Common Good?* Mountain Research and Development, March 2012 DOI: 10.1659/MRD-JOURNAL-D-11-00034.S1.

Doğan, M. (2012), *A Case for Alternative Tourism: Mountain Tourism*, 2nd Interdisciplinary Tourism Research Conference, s. 267-277, 24-29 April 2012, Fethiye.

DSİ, dsi.gov.tr Erişim Tarihi: 15.10.2022

FAO (The Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2011). Price, Martin F, Georg Gratzler, Lalisa Alemayehu Duguma, Thomas Kohler, Daniel Maselli, & Rosalaura Romeo (editors), *Mountain Forests in a Changing World- Realizing Values, Addressing Challenges*, Published by FAO/MPS and SDC, Rome.

Gürer, N., ve Eke, F. (2012). *Dağlık Alanlarda Turizm ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Sürdürülebilirlik Göstergeleri ile İrdelenmesinde Bir Yöntem Önerisi; Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesi Örneği*, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 27, No 1, 125-133, 2012 Vol 27, No 1, 125-133.

Gönençgil B. (2009). *Küresel Degredasyon Sürecinde Dağlar ve Dağ Alanları Yönetimi*, Çantay Kitapevi, İstanbul

Hoşgören, M.Y. (1993). *Jeomorfolojinin Ana Çizgileri 1*, İstanbul Üniversitesi Basım ve Film Merkezi, İstanbul.

Instituto de Montaña, mountain.org Erişim Tarihi: 21.09.2022

Karnbüyük, M. (2019). *İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 Haziran/June 2019, ss./pp. 167-185.

Karacaoğlan, *Dağlar* adlı şiir.

Kaypak, Ş. (2011), Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20): 19-33.

MAB Report (Programme on Man and the Biosphere), *Expert Panel on Project 6: Impact of Human Activities on Mountain Ecosystems*, Final Report UNESCO, SC.73/Conf.615/2 Paris, 5June 1973.

Manço, B. (1970). *Dağlar Dağlar* adlı şarkı.

Manço, B. (1971). *Binboğa'nın Kızı* adlı şarkı.

Nepal, S. (2002). *Mountain Ecotourism and Sustainable Development Ecology, Economics, and Ethics*, Mountain Research and Development Vol 22 No 2 May 2002: 104–109

Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Leyla ile Mecnun Yayınları, İstanbul.

Pir Sultan Abdal, *Geçti Dost Kervanı* adlı şiir.

Smethurst, D. (2000). *Mountain Geography*, Geographical Review Vol. 90, No. 1 (Jan., 2000), pp. 35-56, New York.

UNEP World Conservation Monitoring Centre (2002). *Mountain Watch*

Ülger, İ. (2004). *İbni Haldun- Işığın Kaynağı Doğu*. Berfin Yayınları, İstanbul.

WWF-Türkiye. (2013). Can, T. (ed). 2013. *Ormanın Kitabı*. WWF-Türkiye, İstanbul.

**TÜRKÇE İLGI HÂLE EKİNİN ÖĞRENİMİNDE JAPON
ÖĞRENCİLERİN KARŞILAŞABİLECEKLERİ OLASI
GÜÇLÜKLER: KARŞILAŞTIRMALI DİL BİLİMİ YÖNÜNDEN BİR
ANALİZ**

*THE PROBABLE DIFFICULTIES WHICH JAPANESE STUDENTS
MAY FACE WHILE LEARNING TURKISH GENITIVE
CASE SUFFIX: AN ANALYSIS FROM THE VIEWPOINT OF
CONTRASTIVE LINGUISTICS*

DOI: 10.33404/anasay.1223490

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Ayşe Nur DALKIRAN*

ÖZ

Türkçe'nin yabancı dil olarak eğitiminde karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının önemi ve bu alandaki çalışmalardan elde edilecek bulgulara duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkçe ilgi hâl ekini Japonca karşılığı ile karşılaştırarak, iki dil arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya çıkarmak ve Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen Japon öğrencilerin ilgi hâl ekinin öğrenimini kolaylaştırarak, hatalı kullanımları ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktır. Türkçe ve Japonca ilgi hâl ekinin anlamları baz alınarak çağdaş edebi eserlerden ve Japonya Ulusal Dil Araş-

1- Makale Geliş Tarihi: 23.12.2022 Makale Kabul Tarihi: 27.01.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Japonca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, aysenur.dalkiran@asbu.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-4072-3348>

tırma Merkezi'ne ait kaynaktan alınan gerçek örnekler ile Türkçe çevirileri karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalı analiz sonucunda ortaya çıkan farklılıklara dikkat çekilerek, Japon öğrencilerin yaptıkları hatalarda anadil aktarımının sahip olduğu payın büyüklüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Japonca, İlgî Hâl Eki, Karşılaştırmalı Analiz, Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Eğitimi

ABSTRACT

The importance of comparative linguistics studies in teaching Turkish as a foreign language and the need for findings to be obtained from studies in this field are increasing day by day. The aim of this study is to compare the genitive case suffix in Turkish and Japanese, to find differences and similarities between these two languages and to assist Japanese students at the point of learning Turkish genitive case suffix easily and help to eliminate errors. Based on the meanings of the genitive case suffix in Turkish and Japanese, real examples from contemporary literary works and the source of the National Language Research Center of Japan have been compared with their Turkish translations. Drawing attention on the differences that came out from the comparative analysis, it is set forth that the native language transfer has great influence on the mistakes by Japanese students.

Keywords: Turkish, Japanese, Genitive Case Suffix, Contrastive Analysis, Teaching Turkish as a Foreign Language

Giriş

Türkiye Türkçesi'nin de üyesi olduğu Altay dil ailesi ile Japonca arasındaki akrabalık henüz tam olarak tespit edilememiş olmakla beraber, Japonca ve Türkçe, aralarında bir akrabalık ilişkisinin var olma durumunun kuvvetle muhtemel olduğunu düşündürecek ölçüde dilbilgisi yapılarında benzerliklere ve ortak noktalara sahip iki dildir. Ancak benzer ve ortak yönlerin fazlalığına rağmen Türkçe ve Japonca karşılaştırmada detaya inildiğinde oldukça farklı noktaları da barındıran iki dildir. Bu iki dil arasındaki başlıca benzerlik ve farklılıkları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Benzerlikler:

1. Türkçe ve Japonca tipolojik yapıları bakımından sondan eklemeli dillerdendir.

2. Söz dizimi bakımından özne-nesne-yüklem kelime sırasına sahip cümlelerden oluşan dillerdendir.

Farklılıklar:

1. Dillerde cümle içerisindeki isim-fiil ilişkisi 1) hâl belirticileri 2) uyum 3) yapı elemanlarının sıralanması olmak üzere 3 şekilde gösterilir. Her ikisi de sondan eklemeli dillerden olmasına rağmen, Türkçe bu yöntemlerden ilk ikisi, hâl belirticileri ve uyumu kullanılırken, Japonca'da yalnızca hâl belirticileri bu görevi üstlenir.

2. Yine dillerde iki isim arasındaki ilişki 1) hâl belirticileri 2) uyum olmak üzere 2 yolla belirtilir. Türkçe bu yöntemlerin her ikisini de birlikte kullanırken, Japonca'da sadece hâl belirticisi kullanılır.

3. Türkçe'deki uyuma bakıldığında, isim ile fiil arasında olduğu gibi, isim tamlamalarındaki isim ile isim arasında da kişi ve sayı bakımından eklerle belirtilen bir uyum olduğunu görülür. Japonca'da Türkçe'deki gibi hâl kavramını gösteren hâl ekleri olmasına karşılık, isim-fiil ve isim-isim arasındaki kişi ve sayı uyumu belirtisiz olup sıfır biçimbirim şeklindedir.

Türkçe'de ismin cümle içindeki diğer kelimelerle kurduğu ilişki hâl ekleri ile gösterilir. Türkçe dilbilgisi kaynaklarında hâl ekleri en tipik çekim eki olarak ele alınır. Japonca'da ise hâl kavramı hâl eki (kakujoji) veya hâl edatı (kakujoşi) olarak adlandırılan ekler ile gösterilir.

Bu çalışmada, Türkçe ilgi hâl ekini Japonca karşılıkları ile karşılaştırarak, iki dil arasındaki farklı ve benzer noktaları ortaya çıkarmak ve bu sayede Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen Japon öğrencilerin Türkçe ilgi hâl ekinin öğrenimi ve kullanımında karşılaşılabilecekleri olası güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik eğitim yöntem ve uygulamalarına kaynak materyal hazırlamak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1. Türkçe ve Japonca ilgi hâl eklerinin kullanımları nelerdir?
2. Türkçe ilgi hâl ekinin kullanımlarına karşı gelen Japonca ekler ve Japonca ilgi hâl ekinin kullanımlarına karşı gelen Türkçe ekler hangileridir?
3. İki dilin ilgi hâl ekleri arasındaki kullanım benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?

1. TÜRKÇE VE JAPONCA'DAKİ HÂL KATEGORİSİ VE HÂL EKLERİ

Aşağıdaki tabloda Türkçe ve Japonca'daki hâl yapısı toplu olarak karşılaştırılmıştır. Hâl eklerinin sayısı ile ilgili olarak araştırmacılar arasında farklı görüşler hakimdir. Araştırmacılar arasında Türkçe hâl eklerinin sayısı 6 ile 10 arası olarak kabul görülürken, Japonca hâl eklerinin sayısı 8 ile 10 arası olarak kabul edilmektedir. Yine araştırmacıların hâl kategorisi ve hâl eklerine verdikleri isimler farklı olup bu konuda da ortak bir görüş hâkim değildir. Bu yüzden bu araştırmada evrensel dilbilim terimlerinin kullanılması uygun görülmüştür. Tablo 1'de günümüzde kabul edilen Türkçe ve Japonca'daki hâl kategorisi ve hâl eklerine toplu bir bakış yapılmıştır.

Tablo 1: Türkçe ve Japonca Hâl Kategorisi ve Hâl Ekleri

Evrensel Hâl Terimleri	Japonca Hâl Ekleri	Türkçe Hâl Ekleri
NOMİNATİF	主格:が shukaku: (ga)	yalın hâl: (Φ= sıfır ek)
GENİTİF	属格:の zokkaku: (no)	ilgi hâli : (-(n)m, -(n)in, -(n)un, -(n)ün)
AKUZATİF	对格:を taikaku: (wo)	yapma hâli: (-(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü)
DATİF	与格:に yokaku: (ni)	yaklaşma hâli: (-(y)e, -(y)a)
ALLATİF	核格:へ kakkaku: (e)	—
LOKATİF	处格:で shokaku: (de)	bulunma hâli: (-de, -da, -te, -ta)
ABLATİF	奪格:から dakkaku: (kara)	uzaklaşma hâli: (-den, -dan, -ten, -tan)
INSTRUMENTAL	共格:と kyoukaku: (to)	bilelik-birliktelik hâli:(ile, -(y)le, -(y)la)
TERMİNATİF	経格:まで tatsukaku:(made)	—
KOMPARATİF	比格:より hikaku: (yori)	—
EKVATİF	—	görelilik-eşitlik hali: (-ce, -ca, -çe, -ça)
DİREKTİF	—	yön gösterme hali: (-ra, -re, -arı, -eri)
MUNİTİF	—	donanma hali: (-lı, -li, -lu, -lü)
PRİVATİF	—	yoksulluk hali: (-sız, -siz, -suz, -süz)

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, her iki dilde de hâl ekinin kullanıldığı ortak hâller 6 çeşit olup, bunlar genitif (ilgi hâli), akuzatif (yapma hâli), datif (yaklaşma hâli), lokatif (bulunma hâli), ablatif (uzaklaşma hâli) ve instrumental (bilelik ve birliktelik hâli)'dir.

2. TÜRKÇE İSMİN GENİTİF (İLGİ) HÂLİ

2.1. Türkçe İsmın Genitif (İlgi) Hâlinin Tanımı

Türkçe genitif (ilgi) hâli ile ilgili olarak başlıca dilbilgisi kitaplarında aşağıdaki tanımlar yer almaktadır.

Ergin (2006b, s. 228-229) ilgi hâlini ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâli, ilgi hâl ekini de ikinci derecede bir hâl eki olarak tanımlar. “İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. İsmın bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur. Bu ek ise genitif ekidir. Genitif eki ismi esas itibariyle isme, bazen de fiile bağlar.”

Korkmaz (2003b, s. 22-23) ilgi hâlinin eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi durumu kuran ad durumu olarak tanımlar. “Bu durum ya iki adın yan yana getirilmesiyle eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra +In +Un, ünlüyle bitenlerden sonra +nIn +nUn ekinin getirilmesiyle karşılaşılır. Bu durumda ilgi durumu eki birinci adın sonundadır. İkinci ad genellikle iyelik eki alır.”

Banguoğlu (2006, s.328-329) ilgi hâline kimin (katılma) hâli adını vererek, “bu hâldeki adlar sahip olanı, tabi olunanı, kapsayanı gösterirler ve sahip olunanı, tabi olanı, kapsananı gerektirirler” şeklinde tanımlamaktadır.

2.2. Türkçe İlgi Hâl Ekinin İşlevleri

İlgi hâlinin ekli ve eksiz biçiminin işlevleriyle ilgili olarak belli başlı dilbilgisi kitaplarında aşağıdaki açıklamalar yer almaktadır.

Ergin (2006, s. 228-229) ilgi hâlinin 3 işlevi olduğunu belirtir. Bu işlevlerden birincisi ve asıl olanı ismi isme bağlamak ve böylece belirtili isim tamlaması kurmaktır. İkinci işlevi ismi fiile bağlamak, üçüncü işlevi ise zamirleri bazı edatlara bağlamaktır.

Korkmaz (2003, s. 22-23) da 3 işlevden bahseder. Birinci işlev ekli ya da eksiz olarak ismi isme bağlamaktır. İkinci işlevi zamirleri bazı edatlara bağlamaktır. *Üçüncü işlevi ise isimleri fillere bağlamak olup, bu durumda bazı fillere bildirme eki -dIr/-dUr eklenir.*

Banguoğlu (2006, s. 328-329) bu hâl ekinin ismi fiile ve isme bağlama olarak iki işlevi olduğunu belirtir. Bu hâldeki isimlerin 1) Ne Durmuş-un-dur? ve 2) Durmuşun ne-si? gibi iki türlü soru açtığını ve kimin hâlindeki isimlerin birinci soruyu ‘Güvercinler Durmuşundur’ şeklinde yüklem ismi olarak karşılarken, ikinci soruya ise

‘Durmuş-un Oda-sı’ gibi belirli bir isim takımı ile cevap verdiğini ve bu durumda tabii olan ismin iyelik eki aldığını belirterek, ismi isme bağlama işlevinin üç şeklini ele alır. Bunlar sırasıyla, 1) Birinci ismi kimin halinde olan özel ve belirtilmiş isimli şekli (Emre’nin Çorabı, şu kadının kocası vb.), 2) Birinci ismi kim hâlinde olan özel isimli şekli (Konya Belediyesi, Erzurum Valisi vb.), 3) İkinci ismi daha belirli ve sınırlı hallerde iyelik eksiz yalın olarak kullanılan şeklidir (bakkalın çocuk, sizin yeğen vb.)

2.3. Türkçe İlgî Hâli ve Ekinin Kurduğu Yapılar

Türkçe ilgi hâlinin kurduğu yapılara bakıldığında, ekli biçiminin cümle içinde yüklem, kelime grubu içinde ise belirtili isim tamlaması ve edat öbeğini oluştururken, eksiz biçiminin kelime grubu içinde belirtisiz isim tamlaması meydana getirdiği görülmür. Burada ilgi hâlinin ekli ve eksiz biçimde kurduğu yapıları Japonca çevirisi yapılmış çağdaş edebiyat eserlerinden alınmış örnek cümleler ile inceleyeceğiz.

2.4. İlgî Hâlinin Ekli Kullanımı

2.4.1. Cümle İçinde Yüklem Olarak Kullanımı

- (1) “Doğu da batı da Allah’ındır.” (Pamuk, 1998, s:0)
- (2) “Bu sonuncu keşif,...gözlerini fal taşı gibi açan Kara’nındır.” (Pamuk, 1998, s.294)
- (3) “Resim büyük üstat Behzat’ındı.” (Pamuk, 1998, s.363)

2.4.2. Kelime Grubu İçindeki Kullanımı

2.4.2.1 Belirtili İsim Tamlaması

- (4) “Sizlere Kuran-ı Kerim’in en güzel surelerinden Kehf suresini hatırlatmak isterim.” (Pamuk, 1998, s.20)
- (5) “Sandalyenin arkalığına asılı ceketimin sağ cebine elimi attım.” (Pamuk, 2008, s.8)

- (6) “Kuyunun yanında durduk.” (Pamuk, 1998, s.294)

2.4.2.2. Edat Öbeği

- (7) “Senin için yalan söylüyorum elbette.” (Pamuk, 2008, s.29)
- (8) “Ama asıl bulmayı umduğum ve odaya girer girmez Frankfurt’a onun için geldiğimi

- (14) kapı φ kolu ⇒ aitlik
3. kapı-GEN kol φ
4. (doa-no totte)
(15) senin araban ⇒ mülkiyet
5. sen-GEN araba φ
6. (kimi-no kuruma)
(16) benim ülkem ⇒ mensubiyet
7. ben-GEN ülke φ
8. (watashi-no kuni)
(17) kapı'nın kolu ⇒ belirtme
9. kapı-GEN kol φ
10. (doa-no totte)
(18) ana yüreği ⇒ özellik
11. ana-GEN yürek
12. (haha-no kokoro)
(19) kalkan balığı ⇒ benzerlik
13. (karei)

İsim tamlamalarının anlamsal özelliklerini ortaya koyan çalışmalar araştırıldığında, henüz bu alandaki çalışmaların oldukça az olduğunu söylenebilir. Araştırmalarımız çerçevesinde, isim tamlamalarının anlamsal özelliklerini ortaya koyan sadece bir çalışma bulunmuştur. (Celal, 2007) Bu alandaki çalışmaların eksikliği beraberinde isim tamlamalarını oluşturan öğelerin sözdizimindeki yerine göre isimlendirilmesi sorununa yol açmakta ve anlamsal açıdan farklı öğelerin aynı kategoride değerlendirilmelerine sebep olmaktadır. Bu yüzden bu alanda yapılacak daha detaylı çalışmalara olan ihtiyaç büyüktür.

3. JAPONCA İSMİN GENİTİF (İLGI) HÂLİ

3.1. Japonca İlgî Hâl Ekinin Tanımı

Japonca ismin ilgi hâli genellikle ilgi hâl eki (-no) ile gösterilir. Bu ek İngilizce “-of” un işlevlerine benzer işlevlere sahip olması sebebiyle bazen, sahiplik belirteci (possessive indicator) olarak da adlandırılır. Fakat gerçekte bu iki ek birçok yönden

farklıdır. Japonca ilgi hâl eki (-no)'yu Türkçe ilgi hâl eki (-(n)ın,-(n)in,-(n)un,-(n)ün) ile kıyasladığımızda da durum çok farklı değildir. Bu iki ekin işlevleri birbirine benzetmekle birlikte, (-no)'nun taşıdığı anlamlar (-(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün)'den çok daha geniş ve kapsamlıdır.

Japonca ilgi hâl ekini genel anlamda, arka arkaya gelen iki isim veya zamir ve isim tamlama ilişkisi içinde olduklarında, tamlayan ve tamlanan bu unsurların arasına (-no) eki gelerek bu iki unsur arasındaki ilişkiyi gösterir diye tanımlanabilir. Bu ilişkilere örnek vermek gerekirse aşağıdaki gibidir.

(20) watashi-no musuko ⇒ Tamlayan ve tamlananın insan ilişkisini gösterir.

14. ben-GEN oğul φ

15. (benim oğlum)

(21) torukogo-no shiken ⇒ Tamlayanın tamlananın sebebi olduğunu gösterir.

16. Türkçe-GEN sınav φ

17. (Türkçe φ sınavı)

(22) heya-no soto ⇒ Tamlayan ve tamlanan arasındaki yer ilişkisini gösterir.

18. oda-GEN dışarı φ

19. (odanın dışarısı)

3.2. Japonca İlgi Hâl Ekinin İşlevleri

Japonca ilgi hâl ekinin en önemli vazifesi bir ismi başka bir isme bağlamak olup, ayrıca Türkçe'deki gibi zamirleri isme ve ismi edatlara bağlama görevleri de vardır. Japonca'daki tamlama yapısı tamlayan unsura ilgi hâl eki olan (-no) getirilip tamlanan unsura iyelik eki getirilmeden sıfır ek (φ) ile kurulur.

(23) Taro -no hon

20. Taro-GEN kitap φ

21. (Taro'nun kitabı)

Japonca ilgi hâl eki isimlere diğer hâl ekleri ile yan yana dizilmiş bir şekilde eklenebilirken, Türkçe'de iki hâl ekinin bir arada kullanılması mümkün değildir.

(24) haha-kara-no tegami

22. anne-ABL-GEN mektup

23. (anneden gelen mektup)

Bunların dışında Japonca ilgi hâlinin eksiz biçimi bileşik isimler yapmak için kullanılır. Bu isimler Türkçe'ye belirtisiz isim tamlaması ve takısız isim tamlaması olarak çevirilir.

(25) İsutanburu-shi

24. *İstanbul* φ *şehir* φ

25. (İstanbul şehri)

(26) yaki-nasu

26. kebab φ patlıcan φ

27. (patlıcan kebab)

3.3. Japonca İlgî Hâli ve Ekinin Kurduğu Yapıların İncelenmesi

Türkçe ilgi hâlinin kurduğu yapılara bakıldığında, yalnızca ekli biçimde kullanıldığını ve kelime grubu içinde (13)'de olduğu gibi Türkçe'de tamlanan isme iyelik eki getirilmeyen belirtili isim tamlaması şeklindeki (tamlayan + ilgi hâl eki + tamlanan + φ) isim tamlaması ve edat öbeği meydana getirdiği görülür. Cümle içinde yüklem olarak kullanılan (-no) eki de bulunmakla beraber bu ek hâl eki (kakujoji) olarak değil de juntai edatı (juntaijoshi) olarak adlandırılır.

(27) kono hon-ha taro-no-desu.

28. Bu kitap-TOP Taro-GEN-COP

29. (Bu kitap Taro'nundur.)

Edat öbeği Türkçe'dekine benzer bir şekilde kurulmakla beraber, genitif ekinin kullanılması Türkçe'deki gibi tamlayan kelimenin zamir yada isim olmasına bağlı değildir. Tamlayan ister isim ister zamir olsun edat öbeği (tamlayan kelime+genitif eki+son çekim edatı+tamlanan isim) şeklinde kurulur.

(28) watashi-no youni

30. ben-GEN gibi

31. (benim gibi)

(29) gokuraku-no youni

32. cennet-GEN gibi

33. (cennet $\varnothing$ gibi)

3.4. Japonca İlgî Hâl Eki İle Oluşturulan İsim Tamlamalarının Yüklendiği Anlamlar

Japonca ilgî hâl eki (-no)'nun taşıdığı genel anlam “iyelik-sahiplik” ’tir. Bu ekin taşıdığı diğer anlamları kapsamlı olarak başka bir çalışmada ele alacağız. Bu durum, tamlayan durumunda olan ismin tamlanan durumundaki isme bir anlam yüklerken (-no) ekinin yüklem kısıltılmış hali olarak tamlanan isme bazı anlamlar taşıma işlevine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak, (-no) ekinin karşılayabileceği fiil sayısı kadar anlamı yüklenebileceği sonucunu çıkarabiliriz. Aşağıdaki örneklerde bu durum açıkça görülmektedir.

(30) mainichi-no shigoto => mainichi watashi-ga suru shigoto

34. hergün-GEN iş hergün ben-NOM yapmak iş

35. (hergünkü iş) (hergün yaptığım iş)

(31) sensei-no kato-san => sensei-dearu kato-san

36. öğretmen-GEN Kato Bey öğretmen-COP Kato Bey

37. (öğretmen $\varnothing$ Kato Bey) (öğretmen olan Kato Bey)

(-no) ekinin sahip olduğu bu geniş fonksiyon, ilgî cümlecğinde eylemi gerçekleştiren özneyi gösterirken, ‘ilacın içme şekli’ gibi bir cümlede ise nesneyi göstermesine olanak sağlar. Her ne kadar bütün anlamları ele alınamasa da, Japonca hâl eklerinin anlamlarına karşılık gelen Türkçe eklerin ortaya çıkarılmasının karşılaştırmalı araştırmalar için faydalı bir yöntem olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple, bu bölümde güvenilir kaynaklar olan Japonya Ulusal Dil Araştırma Merkezi “Kokuritsu Kokugo Kenkyuujou” (1951) ve Morita (2007)’de ortaya konulmuş anlam sınıflandırmalarına dayanarak, daha geniş bir anlam sınıflandırması ile kapsamlı bir anlam tablosu oluşturduk. Örnek tamlamaların çoğunluğu Japonya Ulusal Dil Araştırma Merkezi (1951)’den olmak üzere, Japonya Ulusal Dil Araştırma Merkezi (1951) ve Morita (2007)’den alınmıştır.

Tablo 2: Japonca Genitif Hâl Eki (-no) 'nun Yüklendiği Anlamlar

(1) İsimleri Bağlayan(-no)'nun Anlamı	Örnek Tamlamalar	
1) özne	a. sahip olan özne	kimi <u>no</u> enpitsu (senin kalemin)
	b. işi yapan özne	kare <u>no</u> hanashi (onun konuşması)
	c. ait olunulan özne	apaato <u>no</u> kakari (apartman g örevlisi)
	d. eylemi yapan özne	seibi <u>no</u> hitobito (bakım görevlisi q insanlar)
	e. bir durumun öznesi	nihon josei <u>no</u> yasashisa (Japon kadınının kibarlığı)
2) nesne	a. eylem-davranışların n.	kouhosha <u>no</u> seiri (adaylar ın düzenlenmesi)
	b. benzetmenin nesnesi	yuki <u>no</u> hada (kar gibi ten)
3) ilişkilerin temel noktası	a. insan ilişkilerinin t.n.	ojousamano aite (hanımefendinin eşi)
	b. nicelik ilişkisinin t.n.	nunono atsusano nibai (kumaş kalınlığının iki katı)
	c. zaman ilişkisinin t.n.	saakasu <u>no</u> mae (sirk in öncesi)
	d. uzamsal ilişkilerin t.n.	jidousha <u>no</u> naka (arabanın içi)
4) yer	a. varolunan yer	aichiken yatomichou <u>no</u> kintetsu densha yatomieki
	b. doğuş/üretim yeri	indono shiseino tagoru (Hindistanın ünlü şairi Tagor)
	c. oluşumun yeri	oushimano jishin (Oşima q depremi)
	d. kullanım yeri	sanyaku <u>no</u> fukuro (ilaçlama q torbası)
	e. soyut yer	ronrijouno kekkan (mantık üzerindeki eksik)
	f. işaret edilen yer	kokono ie (buradaki ev)
5) zaman / dönem	kyouno kyoiiku (bugünkü eğitim)	
6) miktar / sayısal değer	yontouno uma (4 başlı at)	
7) sıra	nihondaiichino meisho (Japonyanın birinci q önlüyeri)	
8) nitelik / karakter/durum	higeno otoko (sakallı erkek)	
9) içerik / katılan nesne	eno kouen (resim q dersi)	
10) malzeme	gomuno tebukuro (lastik ten eldiven)	
11) seçim alanı	gidaino hitotsu (tartışma konularından biri)	
12) aynı şeyi anlatan farklı kelimeler	a. isim	isutanbuurunomachi (istanbul q şehri/(denilen)şehir)
	b. nitelik	ojisannomachi (amcanız q /(olan)Ali çavuş)

13) muhteva		ringono kago (elma ø sepeti)
14) bilgi / düşünce / konuşma konusu vb. şeylerin içeriği		shissouno uwasa (kaybolma ø söylentisi)
15) sebep / neden		goukakuno yorokobi (sınavı geçmenin sevinci)
16) ilgi		furusatono omoide (memleket ø hatırası)
17) işaret	a. şahısları işaret	kouchano hito (çay isteyen (kişi))
	b. olguları işaret	shoubaino koto (ticaret ø husususu)
18) hâl / derece		ushino ayumi (inek ø padımı)
19) özel kullanım (sıfat tamlamasının ters çevrilmiş hâli)		mikanno amaino (mandalinaların ekşisi)
(2) isim tamlama yan cümlecikindeki Nominatif hâl eki (-ga)'nın genitif eki (-no) ile yer değiştirmesi		happano kareta ki (yapraklı solan ağaç)
(3) Akkuzatif hâl eki (/wo/) yerine kullanılan genitif hâl eki (/no/)		ochano nomitai hito (yeşil çay ø çmek isteyen kişi)

4. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

4.1. Japonca ve Türkçe İsim Tamlamalarındaki İlgi Hâl Ekinin Morfolojik Açıdan Karşılaştırılması

4.1.1. Genitif Hâlinin Ekli Kullanımı

4.1.1.1. Cümle İçinde Yüklem Olarak Kullanımı

Türkçe ilgi hâl eki yükleme eklenerek yüklemi tamlayan, cümlenin öznesini ise tamlanan durumuna sokar. Japonca'da ise bu tür cümlelerin genitif hâl eki almış isim-filine şekilsel isim (keishiki meishi) olarak adlandırılan isimler eklenerek, özne ile olan tamlama dışında yüklem içerisinde ikinci bir tamlama oluşturulur. Japonca'da ise bu tür cümlelerde özne gibi görülen isim aslında özne değil, konu belirteci (topic marker) olan (-ha) edatını alarak cümle konusunu gösteren öğedir. Japonca cümlelerde yüklem öbeği içerisinde var olan bu tarz bir tamlamanın Türkçe'de bulunmaması iki dilin farklılaştığı noktalardan biridir.

(32) “Doğu da batı da Allah'ınıdır.” (Pamuk, 1998, s.0)

38. ‘higashi mo nishi mo Araa no mono nari.’ (Pamuk, çev.: Vakui, 2004)

(33) “Bu sonuncu keşif,...gözlerini fal taşı gibi açan Karaınıdır.” (Pamuk, 1998, s.294)

39. ‘kono saigo no hakken ha,...me wo sara noyouni shiteiru Kara no seika datta.’
(Pamuk, çev.: Vakui, 2004, s.387)

(34) “Resim büyük üstat Behzat’ındı.” (Pamuk, 1998, s.363)

40. sono e ha idai na meijin Behuzato no mono datta.’ (Pamuk, çev.: Vakui, 2004, s.477)

4.1.1.2. Kelime Grubu İçindeki Kullanımı

4.1.1.2.1. Belirtili İsim Tamlaması

Türkçe belirtili isim tamlaması ile Japonca çevirisi arasındaki fark Japonca’da tamlanan ismin iyelik eki almamasıdır.

(35) “Sizlere Kuran-ı Kerim’in en güzel surelerinden Kehf suresini hatırlatmak isterim.”

41. (Pamuk, 1998, s.20)

42. ‘doukutsu’ to iu Kooran no naka de ichiban utsukushii shou wo omoidashite kudasai.’

43. (Pamuk, çev.: Vakui, 2004, s.32)

(36) “Sandalyenin arkasına asılı ceketimin sağ cebine elimi attım.” (Pamuk, 2008, s.8)

44. ‘isu no semotare ni uwagi no migi poketto ni te wo ireta.’ (Pamuk, çev.: Miyashita, 2010, s.14)

(37) “Kuyunun yanında durduk.” (Pamuk, 1998, s.294)

45. ‘ido no soba de tachitatta.’ (Pamuk, çev.: Vakui, 2004, s.43)

4.1.1.2.2. Edat Öbeği

Türkçe’de isimler çekim edatlarına bağlanırken genitif hâl ekini alırlar. Bu durum Japonca’da da kısmen aynıdır. Ancak Japonca’da edattan sonra da ilgi hâl eki ya da yaklaşma hâl eki getirilir ki Türkçe’de böyle bir durum söz konusu değildir.

(38) “Senin için yalan söylüyorum elbette.” (Pamuk, 2008, s.29)

46. ‘kimi no tame no usonara tsuki mo suruyo.’ (Pamuk, çev.: Miyashita, 2010, s.87)

(39) “Ama asıl bulmayı umduğum ve odaya girer girmez Frankfurt’a onun için geldiğimi

47. anladığım şeyi çalışma masasında göremeyince soğukkanlılığımı kaybettim.” (Pamuk, 2002, s.257)

48. ‘watashi ha honrai mitsuketakatta mono, heya ni hairu yainaya, Frankufuruto ni sono tameni kita koto wo rikaishita mono wo, kare no tsukue no ue de mitsukerarenakatta node reiseisa wo ushinatteita.’ (Pamuk, çev.:Vakui, 2006, s.340)

Ayrıca Japonca’da “hodo” (kadar), “gurai” (kadar) gibi isim ile arasına ya da kendinden sonra ilgi hâl eki almayan çekim edatları da vardır.

(40) “Avrupa’da o kadar okumuş ama senin kadar cesur ve modern değil...” (Pamuk, 2008, s.57)

49. ‘yooroppa de donna ni benkyou shitemo, kimi ϕ hodo yuukan demo nake-reba, kindaiteki demo naindayo.’ (Pamuk, çev.: Miyashita, 2010, s.84)

4.1.2. İlgi Hâlinin Eksiz (ϕ = sıfır ek) Kullanımı

4.1.2.1. Kelime Grubu İçinde Belirtisiz İsim Tamlaması Olarak Kullanımı

Türkçe belirtisiz isim tamlamalarındaki sıfır biçimbirim olan tamlayanın aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, kimi zaman biçimbirim almayan sıfır ekli, kimi zaman da ilgi hâl eki almış olarak çevrilmesi göze çarpan bir farklılıktır. Bu durumun sebebi aslında Japonca’da ilgi hâl eki almadan birleşen isimlerin birleşik isim olarak belirlenmiş olmasından kaynaklanır. Ayrıca daha önce 2.2 Japonca İlgi Hâl Ekinin İşlevlerinde de değinildiği üzere Japonca’da biçimbirim almadan yapılan bu tür birleşik isimlerin hepsi Türkçe’de belirtisiz isim tamlaması olarak karşılanamayıp, bazıları takısız isim tamlaması olarak karşılanmaktadır.

(41) “Önce, anahtar ϕ deliğine başka bir anahtar girmesin diye konulan mührün korunması için

50. yerleştirilen asma kilidin zarfını çözdüler.” (Pamuk, 1998, s.342)

51. ‘mazu, kagi ϕ ana ni, kyoka nashi deha ikanaru kagi mo hairanai youni to irete attafuuro wo hogo subeku okareta, nankinjou no soto bukuro wo hiraketa.’ (Pamuk, çev.:Vakui, 2004, s.451)

(42) “Hazine ϕ kethüdası ve iki ağa mührün yerinde olduğunu görüp başlarıyla işaret

52. verdiler.” (Pamuk, 1998, s.342)

53. ‘takaramonoden no kagibanto futari no chourou ga,kagiga chanto shiteiru koto wo

54. kakunin shita koto wo unadzuite shimeshita.’ (Pamuk, çev.:Vakui, 2004,

s.451)

(43) “Mahalle hayatında bütün dedikoduların toplanıp, yorumlanıp, değerlendirilip yeniden dağıldığı bir merkez (çoğunlukla bir dükkân) olması gerektiğini de Cihangir’de apartmanlar arasında Boğaz’a bakarken öğrendim. ” (Pamuk, 2003, s.46)

55. ‘cihangiride, apaato no aida kara kaikyō wo nagameteiru toki, fukin no seikatsu deno goshippu no subete wo atsume, kaishakushi, handanishi, futatabi hiromeru chuushin ga (taitei ha aru mise daga) hitsuyō dearu koto mo shitta.’ (Pamuk, çev.: Vakui, 2007, s.113)

4.2. Japonca ve Türkçe İsim Tamlamalarında İlgili Hâl Ekinin Semantik Açısından Karşılaştırılması

Bu bölümde Türkçe ve Japonca ilgi hâl ekinin yüklendiği anlamları Tablo-1 ve Tablo-2’deki anlamlardan yola çıkarak karşılaştıracak ve Türkçe ilgi hâl ekinin Japonca ilgi hâl ekinin anlamlarını ne kadar karşılayabildiğini, karşılayamadığı durumlarda da hangi ek veya çekim eklerinin karşıladığını belirleyeceğiz.

(44) kimi-no enpitsu => sahip olan özne

56. sen-GEN kalemφ

57. (senin kalem)

(45) kare-no hanashi => işi yapan özne

58. o(erkek/kadın)-GEN konuşmaφ

59. (onun konuşması)

(46) apaato-no kakari => ait olunan özne

60. apartman-GEN görevliφ

61. (apartman görevlisi)

(47) seibi-no hitobito => eylemi yapan özne

62. bakım-GEN insanlarφ

63. (bakım görevlisi insanlar)

(48) nihon josei-no yasashisa => bir durumun öznesi

64. japon kadın-GEN kibarlıkφ

65. (Japon kadınının kibarlığı)
- (49) kouhosha-no seiri => eylem ve davranışların nesnesi
66. aday-GEN düzenlemeφ
67. (adayların düzenlenmesi)
- (50) yuki-no hada => benzetmenin nesnesi
68. kar-GEN tenφ
69. (kar gibi ten)
- (51) ojousama-no aite => insan ilişkilerinin temel noktası
70. hanımefendi-GEN eşφ
71. (hanımefendinin eşi)
- (52) nuno-no atsusa-no ni bai => nicelik ilişkisinin temel noktası
72. kumaş-GEN kalınlık-GEN iki katφ
73. (kumaş kalınlığının iki katı)
- (53) saakasu-no mae => zaman ilişkisinin temel noktası
74. sirk-GEN önceφ
75. (sirkün öncesi)
- (54) jidousha-no naka => uzamsal ilişkilerin temel noktası
76. araba-GEN içφ
77. (arabanın içi)
- (55) aichiken yatomichou-nokintetsudenshayatomeiki =>varolunan yer
78. aichi bölge yatomi şehir-GEN kintetsu tren yatomi istasyonφ
79. (Aichi Bölgesi Yatomi Şehrindeki Kintetsu Treninin Yatomi İstasyonu)
- (56) indo-no shisei-no tagoru => doğuş/üretim yeri
80. Hindistan-GEN ünlü şair-GEN Tagor
81. (Hindistan'ın ünlü şairi Tagor)
- (57) oushima-no jishin => oluşumun yeri

82. Oşima-GEN depremφ
83. (OşimaφDepremi)
(58) sanyaku-no fukuro => kullanım yeri
84. ilaçlama-GEN torba
85. (ilaçlama torbası)
(59) ronri-jou-no kekkan => soyut yer
86. mantık üzeri-GEN eksik
87. (mantık üzerindeki eksik)
(60) koko-no ie => işaret edilen yer
88. burası-GEN evφ
89. (buradaki evφ)
(61) kyou-no kyouiku => zaman/dönem
90. bugün-GEN eğitimφ
91. (bugünkü eğitimφ)
(62) yon tou-no uma => miktar
92. dört baş-GEN atφ
93. (dört başlı atφ)
(63) go en-no kitte => sayısal değer
94. beş yen-GEN pulφ
95. (beş yenlik pulφ)
(64) nihon daiichi-no meisho => sıra
96. Japonya birinci-GEN ünlü yerφ
97. (japonya'nın birinci ünlü yeri)
(65) hige-no otoko => nitelik
98. sakal-GEN erkekφ
99. (sakallı erkekφ)

- (66) e-no kouen => içerik/katılan nesne
 100. resim-GEN dersø
 101. (resimødersi)
- (67) gomu-no tebukuro => malzeme(materyal/hammadde)
 102. lastik-GEN eldivenø
 103. (lastikten eldivenø)
- (68) gidai-no hitotsu => seçim yapılan alan
 104. tartışma konusu-GEN birø(nesneleri saymada kullanılır)
 105. (tartışma konularından biri)
- (69) isutanburu-no machi => aynı şeyi anlatan kelimeleri bağlar(isim)
 106. istanbul-GEN şehirø
 107. (istanbuløşehir/ istanbul(denilen)şehir)
- (70) oji-san-no Ali gunsou => aynı şeyi anlatan kelimeleri bağlar (nite-
 lik)
 108. amca-nız-GEN Ali çavuşø
 (amcanızøAli Çavuş/amcanız(olan)Ali Çavuş)
- (71) ringo-no kago => muhteva
 109. elma-GEN kagoø
 110. (elmaøsepeti)
- (72) shissou-no uwasa => bilgi, düşünce, konuşma konusu vb. içeriği
 111. kaybolma-GEN söylentiø
 112. (kaybolmaøsöylentisi)
- (73) goukaku-no yorokobi => sebep/neden
 113. sınavı geçme-GEN sevinçø
 114. (sınavı geçmenin sevinci)
- (74) furusato-no omoide => ilgi
 115. memleket-GEN hatıraø

116. (memleket~~φ~~hatırası)
(75) koucha-no hito => işaret (şahısları işaret)
117. çay-GEN kişi
118. (çay isteyen (kişi)
(76) shoubai-no koto => işaret (olguları işaret)
119. shoubai-GEN husus~~φ~~
120. (ticaret~~φ~~hususu)
(77) ushi-no ayumi => hal / derece
121. inek-GEN adım~~φ~~
122. (inek~~φ~~adımı)
(78) mikan-no amai-no => özel kullanım (sıfat tamlamasının ters çevrilmiş şekli)
123. mandalina-GEN ekşi-GEN
124. (mandalina-nın ekşi-si)
(79) happa-ga/no kare-ta ki => özneyi gösteren nominatif (-ga) yerine kullanılan (-no)
125. yaprak-GENsol-PASağaç
126. (yaprağı solan ağaç)
(80) ocha-no nomi-tai hito => nesneyi gösteren akuzatif (-wo) yerine kullanılan (-no)
127. yeşil çay-GEN içme istemek kişi
(yeşil çay~~φ~~içmek isteyen kişi)

4.3. Karşılaştırmalı Analiz Sonucunda Elde Edilen Bulgular

4.3.1. Morfolojik Bulgular

4.3.1.1. Morfolojik Benzerlikler

Türkçe ve Japonca ilgi hâllerinin şekilsel açıdan ortak olan tek noktası, tamlayan durumundaki birinci isme gelerek belirtili isim tamlaması yapan Türkçe ilgi hâl eki (-(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün) ile aynı fonksiyona sahip Japonca hâl eki (-no)'dur.

4.3.1.2. Morfolojik Farklılıklar

1) Türkçe’de yüklem içerisindeki tamlayan durumunda olan isme tamlanan durumunda olan başka bir isim gelmezken, aynı cümlelerin Japonca çevirilerine bakıldığında ‘keishiki meishi’ (şekilsel isim) denen isim soylu kelimelerin getirildiği görülmektedir.

2) Türkçe’deki belirtili isim tamlamalarında olduğu gibi tamlanan kelimeye eklenerek ilgi hâli ile şahıs uyumunu bir arada gösteren iyelik eki ile belirtisiz isim tamlamalarındaki tamlama eki Japonca’da bulunmaz.

3) Türkçe’de isimlere çekim edatları bağlanırken isimler ilgi hâl ekini alırlar. Bu durum Japonca’da da kısmen aynıdır. Ancak Japonca’da edattan sonra da ilgi veya yaklaşma hâl eki getirilir ki Türkçe’de böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Japonca’da “hodo”(kadar), “gurai”(kadar) gibi isim ile arasına ya da kendinden sonra ilgi hâl eki almayan çekim edatları da vardır.

4) Türkçe belirtisiz isim tamlamalarındaki sıfır biçimbirim olan tamlayanın aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kimi zaman biçimbirimsiz sıfır ekli olarak, kimi zaman da ilgi hâl eki eklenmiş olarak çevrilmesi göze batan bir farklılıktır.

5) Ayrıca Japonca’da biçimbirimsiz yapılan bu birleşik isimlerin hepsi Türkçe’de belirtisiz isim tamlaması olarak karşılanamamakla birlikte, bazıları takısız isim tamlaması olarak karşılanmaktadır.

6) Japonca ilgi hâl eki isimlere diğer hâl ekleri ile yan yana dizilmiş bir şekilde eklenebilirken, Türkçe’de iki hâl ekinin bir arada kullanılması mümkün değildir.

(81) haha-kara-no tegami

128. anne-ABL-GEN mektup

129. (anneden gelen mektup)

7) Türkçe’de ilgi hâl eki alan ya da almayan isim tamlamalarının 4 çeşidi vardır. Ancak Japonca’da böyle bir çokşekillilikten bahsedilemez ve ilgi hâli her durumda tek bir şekilde (tamlayan) + (-no) + (tamlanan) + (φ) şeklindeki gösterilir. Şekilsel yapıdaki bu farklılık aşağıdaki gibi basitçe örneklendirilebilir.

(82) kız-İN ev-i

130. kız-GEN ev-3. şahıs iyelik eki

131. shoujo-no ie

132. kız-GEN evφ

(83) kız-ın ev

133. kız-GEN evφ

134. shoujo-no ie

135. kız-GEN evφ

(84) ev-i

136. ev-3.şahıs iyelik eki

137. kare/kanojo-no ie

138. o(kız/erkek)-GEN evφ

(85) kız ev-i

139. kız-φ ev-tamlanan eki

140. yome-no ie

141. kız(gelin)-GEN evφ

4.3.2. Semantik Bulgular

4.3.2.1. Semantik Benzerlikler

1) Bu çalışmada belirlediğimiz Türkçe ilgi hâl eki ((-n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün) ve ilgi hâlinin biçimbirimsiz sıfır ekli şekli ile Japonca'daki (-no)'nun ortak anlamları sırasıyla, 1) özne (sahip olan özne, işi yapan özne, eylemi yapan özne, ait olunulan, bir durumun öznesi), 2) nesne (eylem ve davranışların nesnesi), 3) ilişkilerin temel noktası (insan ilişkilerinin temel noktası, nicelik ilişkisinin temel noktası, zaman ilişkisinin temel noktası, uzamsal ilişkilerin temel noktası), 4) yer (doğuş/üretim yeri, oluşumun yeri, kullanım yeri), 5) saat/zaman, 6) sıra, 7) içerik/katılan nesne, 8) seçim alanı, 9) aynı nitelik, 10) muhteva, 11) bilgi/düşünce/konuşma konusu gibi şeylerin içeriği, 12) sebep/neden, 13) ilgi, 14) özel kullanım (sıfat tamlamasının ters çevrilmiş halinden yapılan tamlama)'dır

3.3.2.2 Semantik farklılıklar

1) Japonca (-no) ekinin taşıdığı anlamlar oldukça çeşitli olmasına karşılık, Türkçe ilgi hâlinin ekli veya eksiz halde gösterdiği anlamlar Japonca ilgi hâl eki (-no)'nun gösterdiği anlamlara oranla çok sınırlıdır. Türkçe ilgi hâlinin taşıdığı bütün anlamlar

Japonca ilgi hâl eki (-no) tarafından karşılanabilirken, Japonca ilgi hâl eki (-no)'nun taşıdığı anlamların sadece bir kısmı Türkçe ilgi hâl ekiyle karşılanabilir.

2) Japonca ilgi hâl ekiyle gösterilirken Türkçe'de ilgi hâl ekiyle karşılanamayan anlamlar sırasıyla, 1) benzetmenin nesnesi, 2) varolunan yer, 3) soyut yer, 4) işaret edilen yer, 5) miktar/sayısal değer, 6) nitelik, 7) malzeme, 8) işaret (olayları işaret) olup, Japonca'da ilgi hâl eki (-no) ile gösterilen bu anlamlar Türkçe'de çekim edatı (gibi), ilgi eki (-ki), lokatif hâl eki + ilgi eki (-deki, -daki, -teki, -taki), yapım ekleri (-lı, -li, -lu, -lü), (-lık, -lik, -luk, -lük) ve ablatif hâl eki (-den, -dan, -ten, -tan) ile karşılanır.

SONUÇ

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu çalışmanın amacı Türkçe ilgi hâli ve ekini Japonca karşılıkları ile karşılaştırarak, iki dil arasındaki farklı ve benzer noktaları ortaya çıkarmak ve bu sayede Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen Japon öğrencilerin ilgi hâl ekinin öğrenimi ve kullanımında karşılaşılabilecekleri olası güçlükleri ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen sorulardan “1) Türkçe ve Japonca ilgi hâl ekinin işlevleri ve kullanımları nelerdir?” sorusuna, 1.2. Türkçe İlgi Hâl Ekinin İşlevleri, 1.3. Türkçe İlgi Hâli ve Ekinin Kurduğu Yapıların İncelenmesi, 2.2. Japonca İlgi Hâl Ekinin İşlevleri, 2.3. Japonca İlgi Hâli ve Ekinin Kurduğu Yapıların İncelenmesi bölümlerinde yanıt verilmiştir. Yine araştırma sorularından 2) “Türkçe ilgi hâl ekinin kullanımlarına karşılık gelen Japonca ekler ve Japonca ilgi hâl ekinin kullanımlarına karşılık gelen Türkçe ekler hangileridir?” sorusuna ise 1.4. ve 2.4. bölümlerinde olduğu gibi, Türkçe ilgi hâl ekinin benzerlik anlamı dışında yüklendiği bütün bu anlamların Japonca ilgi hâl eki (-no) ile karşılanabilirken, Japonca hâl eki (-no)'nun *yüklendiği anlamların sadece bir kısmının Türkçe ilgi hâl eki (-n) in, -(n)in,-(n)un,-(n)ün*) ile karşılandığı, bunun dışındaki anlamlardan ilgi hâl ekiyle karşılanamayan anlamların ise çekim edatı (gibi), ilgi eki (-ki), lokatif hâl eki + ilgi eki (-deki, -daki, -teki, -taki), yapım ekleri (-lı, -li, -lu, -lü), (-lık, -lik, -luk, -lük) ve ablatif hâl eki (-den, -dan, -ten, -tan) ekleri ile karşılandığı yanıtları elde edilmiştir. Son olarak 3) “İki dilin ilgi hâl ekleri arasındaki kullanım benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?” sorusunun yanıtları 3.3. Karşılaştırmalı Analiz Sonucunda Elde Edilen Bulgular bölümünde ayrıntılı olarak ortaya konulmuş, morfolojik ve semantik açıdan benzerlik ve farklılıklar sırayla belirtilmiştir.

ÖNERİLER

Türkçe ilgi hâl eki (-n)in,-(n)in,-(n)un,-(n)ün ile Japonca (-no) ekinin birebir örtüşmediği durumlarda, ilgi hâl ekiyle karşılanamayan anlamlar çekim edatı (gibi),

ilgi eki (-ki), lokatif hâl eki + ilgi eki (-deki,-daki,-teki,-taki), yapım ekleri (-lı,-li,-lu,-lü), (-lık,-lik,-luk,-lük) ve ablatif hâl eki (-den,-dan, -ten, -tan) ile karşılanmaktadır. Bu ekler morfolojik olarak bakıldığında birbirinden farklı anlamları karşılıyorlarmış gibi görünmekle beraber, derin hâl yapılarına yani karşıladıkları anlamlara bakıldığında aslında ilgi hâl eki ((-n)ın,-(n)in,-(n)un,-(n)ün)'ün taşıdığı iyelik, sahiplik, aitlik gibi anlamları da birebir yükledikleri ve karşıladıkları görülür. Bu yüzden Japon öğrencilere Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretimi esnasında bu özellikten özellikle bahsetmek ve ilgi hâl ekini yalnızca morfolojik açıdan değil, semantik açıdan da ele almak gerekmektedir. Türkçe ilgi hâlinin ilgi hâl eki ((-n)ın,-(n)in,-(n)un,-(n)ün) ile mi yoksa ilgi hâlinin gösterdiği anlamı yüklenilebilen başka bir ek tarafından mı gösterileceğinin, ancak tamlayan ve tamlanan isimlerin taşıdıkları anlamlara bağlı olarak belirlendiğini açıklamanın öğrencinin hâl kategorisine daha detaylı ve dikkatli bakmasına yardımcı olacağı kanısındayız. Dolayısıyla Japon öğrencilere ilgi hâl yapısını kalıp cümleler yardımıyla ezberletmekten kaçınılmalı, isimlerin cümle içindeki ve birbirlerine karşı yükledikleri anlamları detaylıca anlayarak ve kavrayarak çalışma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Japon öğrenciler anadillerinde hemen hemen her türlü tamlamayı ilgi hâl eki (-no)'yu kullanarak yapmakta olduklarından dolayı, anadil aktarımına bağlı olarak Türkçe ilgi hâl eki için de aynı kanıya varmaları ve bilumum tamlamaları ((-n)ın,-(n)in,-(n)un,-(n)ün) ekini kullanarak kurmaya çalışmaları olasıdır. Ayrıca Japonca'da bulunmayan iyelik (tamlanan) ekini kullanmaktan kaçınmaları da kuvvetle olası bir durumdur.

İki dil arasında bulunan bu gibi farklı noktaların varlığı dil eğitiminin hızına ve verimliliğine ket vuran faktörlerin başında gelmekte, öğrenci yanırları olarak eğitimcilerin önüne çıkmaktadır. Tabii ki bu yalnızca Türkçe'nin değil, tüm dillerin yabancı dil olarak eğitiminde negatif rol oynayan üzerinde önemle durulması gereken bir faktördür. Yabancı dil olarak öğrenilen hedef dil ile anadil arasındaki benzer noktalar olumlu aktarıma (pozitif transfer) sebep olarak, öğrenciler tarafından daha hızlı ve doğru bir şekilde öğrenilir. Bununla birlikte farklı noktalar olumsuz aktarıma (negatif transfer) sebep olmakta ve öğrenciler tarafından güçlükle ve daha uzun zamanda öğrenilmektedir. Eğitimciler çoğu zaman bu tip farklılıkların sebep olduğu öğrenim güçlükleri ve yanırlıkların fosilleşmesinden, yani dil öğreniminin ilk basamağından başlayarak ileri aşamalarına kadar tekrarlayarak devam ettiğinden ve doğru kullanımı bir türlü öğretilmediklerinden yakınırlar. Bu yüzden ki, bu konuda öğrencilerle birebir ilişki halinde olan eğitimciler kadar işin laboratuvar kısmıyla ilgilenen dilbilimcilere de

önemli görevler düşmektedir. Ayrıca eğitimcilerin öğrettikleri hedef dile ana dilleri kadar hâkim olmaları gerekmektedir. Çift dilli eğitimcilerin varlığı bu noktada büyük önem taşımaktadır. Ancak günümüzde bu gereksinimi karşılamada yetersiz kalınmaktadır. Bu sebepten dolayı hedef dile anadili kadar olmasa da ileri derecede hâkim olan eğitimcilere ve her iki dile de ileri düzeyde hâkim profesyonel araştırmacılara olan ihtiyaç büyüktür. Her iki dile de hâkim profesyonel araştırmacılar tarafından yapılan bu ve bunun gibi karşılaştırmalı analiz sonuçlarının dil eğitimine uygulanmasının, Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretimindeki önemi ve değeri tartışılmayacak kadar büyüktür. Bu bakımdan, bu çalışmada ortaya konulduğu gibi Türkçe ve diğer dillerin çeşitli özelliklerini konu alan karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarından elde edilecek bulguların, Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretimindeki sorunların daha kolay aşılmasına yardımcı olacağı ve bu alanda çalışmalar yapan herkese fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Türkçe İlgi Hâl Ekinin Öğreniminde Japon Öğrencilerin Karşılaşabilecekleri Olası Güçlükler: Karşılaştırmalı Dilbilimi Yönünden Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (2006). *Türkçe'nin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Celal, D. (2007). Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Öğelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, No 4(2), Erzincan, s. 1135-1142.
- Ergin, M. (2006). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Kokuritsu Kokugo Kenkyuujuu. (1951). *Gendaigono Joshi Jodoushi -Youhou to Jitsurei-*, Tokyo: Shuuei Shuppan.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Morita, Y. (2007). *Joshi-Jodoushi No Jiten*. Tokyo: Toukyoudou Shuppan.
- Pamuk, O. (1998). *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2002). *Kar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2003). *İstanbul-Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2004). *Benim Adım Kırmızı*. Çev.: Vakui Michiko, Tokyo: Fujiwara Shoten.
- Pamuk, O. (2006). *Kar*. Çev.: Vakui Michiko, Tokyo: Fujiwara Shoten.
- Pamuk, O. (2007). *İstanbul-Hatıralar ve Şehir*, Çev.: Vakui Michiko, Tokyo: Fujiwara Shoten.
- Pamuk, O. (2010). *Masumiyet Müzesi*. Çev.: Miyashita Ryou, Tokyo: Hayakava Shobou.

**KUŞTAN AL HABERİ: YAZIŞMADAN YARIŞA POSTA
GÜVERCİNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
*GET THE NEWS FROM THE BIRD: A REVIEW ON HOMING
PIGEONS FROM CORRESPONDENCE TO RACING*

DOI: 10.33404/anasay.1217983

Çalışma Türü: Derleme Makalesi / Review Paper¹

Eray KARAKETİR*

ÖZ

Bu çalışmada güvercinlerin Eski Çağ'dan günümüze çeşitli toplumların günlük yaşamları ve inançlarındaki yeri ele alınarak posta güvercini yetiştiriciliğinin tarihi süreçteki seyrini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın meydana getirilmesinde arkeolojik materyaller, çivi yazılı belgeler, kutsal metinler, destanlar, mitler ve arşiv belgeleri ışığında yapılan çalışmalar başta gelmek üzere çeşitli modern eserlerden ve medya kaynaklarından yararlanılmıştır. Güvercin türleri arasında üstün yön bulma ve uçuş özellikleriyle öne çıkan posta güvercinleri (yarış güvercinleri), kendilerine özgü bu yönlerinin insanlar tarafından anlaşılmasından itibaren yaygın şekilde yetiştirilmişlerdir. Eski dönemlerden 20. yüzyılın başlarına kadar tarihi kayıtlarda yer alan bu güvercinler, iri yapılı ve sade görünüşlü olmalarının yanı sıra güçlü bir fiziksel yapıda yaratılmışlardır.

1- Makale Geliş Tarihi: 12. 12. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 02. 2023

* Doktora Öğrencisi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. karaketiireray@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-0452-7622>

Posta güvercinleri, çeşitli dönemlerde insanların günlük hayatlarında hobi olarak yer tutmalarına ilaveten savaş zamanlarında haberleşmede ve çeşitli istihbarat faaliyetlerinde kullanılmışlardır. İletişim teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak haberleşmedeki önemleri giderek azalan posta güvercinleri, günümüzde Türkiye'nin de aralarında yer aldığı dünyanın farklı ülkelerinde düzenlenen yarışlarda eğlence için kanat çırpmakta ve sahiplerine çeşitli ödüller kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvercin, Posta Güvercini, Yarış Güvercini, Haberleşme, Posta Güvercini Yarışı.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the course of homing pigeon breeding in the historical process by considering the place of pigeons in the daily lives and beliefs of various societies from the ancient age to the present. In the preparation of the study, various modern works and media sources were used, especially the studies made in the light of archaeological materials, cuneiform documents, sacred texts, epics, myths and archival documents. Among the pigeon species, homing pigeons (racing pigeons), which stand out with their superior navigation and flight characteristics, have been widely bred since these peculiarities of them were understood by people. These pigeons, which are included in historical records from ancient times to the beginning of the 20th century, were created within a strong physical structure as well as being huge and simple in appearance. In addition to being a hobby in people's daily lives in various periods, homing pigeons were used in communication and various intelligence activities during wartimes. The homing pigeons, of which importance in communication is gradually decreasing due to the development of communication technology, flap for entertainment in races organized in different countries of the world, including Türkiye and bring various awards to their owners.

Keywords: Pigeon, Homing Pigeon, Racing Pigeon, Correspondence, Pigeon Racing.

Giriş

Güvercin, pek çok kuş türü arasında insanoğlunun günlük yaşamında belirli bir yeri olan sayılı kuş türlerinden birisidir. İlk evcilleştirildiği dönemden bugüne kadar geçen sürede 800 civarında güvercin türü tespit edilmiştir. Güvercinlerin bu denli yaygın türde görülmelerinde kutuplar, okyanuslarda yer alan bazı adalar, Sahra Çölü'nün

orta kısımları ve ılıman iklim alanlarının en soğuk yerleri haricindeki tüm yeryüzünde yaşayabilme özelliğine sahip olmaları etkili olmuştur (Yılmaz, 2012a, s. 11; Yenilmez, 2020, s. 5). *Columbiformes* takımının üyesi olan evcil güvercinler (*Columba livia domestica*), ilk evcilleştirilen kuşlar arasında kabul edilmektedir (Dayan, 2017, s. 55). Güvercinler, 300'ü aşkın kuş türünü içeren güvercingiller ailesinin (*Columbidae*) bir üyesidir. Günümüzde hobi ve becerilerinden yararlanma amaçlı yetiştirilen ve genel anlamda evcil güvercinler olarak bilinen güvercinlerin kökeni, Asya ile Avrupa kıtalarında yaşayan ve kaya güvercinleri (*Columba livia*) ya da yaban güvercinleri olarak bilinen güvercinlere dayanmaktadır (Petek, 2004, s. 131-132; Dayan, 2017, s. 55; Yenilmez, 2020, s. 5). Genel olarak yaban güvercini şeklinde tanımlanan bu güvercinlere Türkiye'nin birden fazla coğrafi bölgesinde kaya güvercini, mavi güvercin (*Columba oenas*) ve tahtalı güvercin (*Columba palumbus*) olmak üzere 3 tür halinde rastlanmaktadır (Sarıca, 2004, s. 318; Gıcık, 1999, s. 71). Güvercingiller ailesindeki en ufak güvercin 15 cm büyüklüğündeki elmas kumru (*Geopelia cuneata*), en büyüğü ise Yeni Gine'de yaşam süren ve gaga kısmından kuyruk kısmına kadar ölçüldüğünde büyüklüğü 80 cm'yi bulabilen taçlı güvercin (*Goura cristata*)'dir (Yenilmez, 2020, s. 24; Petek, 2004, s. 131-132).

Güvercinlerin tüyleri sık ve yumuşak yapıdadır. Evcil güvercinlerde siyah, beyaz, kahverengi, boz ve bu renklerin birlikte yer aldığı tüyler bulunurken, tropik bölgelerde yaşayan bazı güvercin türlerinde mavi, yeşil, sarı gibi canlı renkler görülebilmektedir. Bütün güvercin türlerinde üst gaganın baş ile bittiği yerde, bir et çıkıntısı şeklinde burun kısmı bulunmaktadır. Güvercinlerin boyunları oldukça kısa olup, kanat, kuyruk ve bacaklarının boyutları türlere göre değişmektedir. Güvercinlerin dişisi ve erkeği birbirlerine oldukça benzediğinden dolayı birini diğerinden ayırt edebilmek için dikkatli bakılması gerekmektedir. Güvercinlerin tümü kugurdama ve dem çekme denilen iki farklı ötüş becerisine sahiptir. Yetişkin bir güvercinin ağırlığı 300 ile 1200 gram arasında değişmektedir. Güvercinlerin 12 yıl civarında bir yaşam süresine sahip oldukları bilinmekle birlikte bu yaşam süresini aşan güvercinlere de rastlanmaktadır (Petek, 2004, s. 132).

Diğer evcil kuş türlerine oranla oldukça hızlı uçabilen güvercinler, doğal ortamlarında iken ağaç ve kayalıklarda yaşamlarını sürdürürler. Çeşitli tahıllar, bazı bitkilerin çekirdekleri ve meyveleriyle beslenirler. Yılda birkaç defa kuluçkaya yatarlar ve çoğunlukla iki yumurta bırakırlar. Kuluçka süresi ortalama 18 gün sürer. Genellikle kuluçkayı gündüz vakti erkek güvercin beklerken gece ise dişi güvercin bekler. Güver-

cin yavruları gözleri kapalı ve tüysüz halde yumurtadan çıkarlar. Yavrular yumurtadan çıktıkları andan itibaren bir hafta boyunca ebeveynleri tarafından süte benzer bir sıvıyla beslenirler. Yavru yaklaşık dört haftalık olunca kendi kendini besleyebilir duruma gelir (Yılmaz vd., 2014a, s. 200; Gürkan, 2006, s. 6).

Güvercinleri diğer kuşlardan ayıran özellikler içerisinde ikisi öne çıkmaktadır. Bunlarda birisi emerek suç içmeleri diğeri ise yavrularını halk arasında “kuş sütü” denilen bir salgı ile beslemeleridir. Diğer kuşlar burun delikleri ile gagaları arasını kapatan yapıya sahip olmadıkları için suyu vakumlayarak içemezler. Bu yüzden suyun gırtlaklarına akışını sağlamak için kafalarını yukarı kaldırmak zorundadırlar. Ancak güvercinler gagalarını burun deliklerine kadar suya sokar ve beslenme borusunda bulunan kaslar aracılığıyla ile vakum oluşturup tıpkı memeli hayvanlarda olduğu gibi suyu emerek içerler. Kuş sütü salgısı ise hipofiz bezi tarafından salgılanan prolaktin hormonunun salgı mekanizmasını harekete geçirmesiyle oluşur. Karsak çeperinden salgılanan bu besleyici sıvı memeli canlılardaki süte çok benzemektedir. Söz konusu salgı güvercinlerde yalnızca kuluçka zamanının sonlarına doğru bir hafta civarında salgılanmaktadır (Yenilmez, 2020, s. 5-26; Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 46; Petek, 2004, s. 132; Gürkan, 2006, s. 6).

Bazı yalnız yaşayan türler haricinde daima sürüler halinde yaşayan güvercinler, Nevşehir başta olmak üzere Kapadokya bölgesinde “güvercinlik”, Diyarbakır’da ise “boranhane” adı verilen küçük evlerde yetiştirilmektedir. Genel olarak orman güvercinini adı verilen bazı türler adından da anlaşılacağı gibi ormanlık alanlardaki ağaçlarda yaşarlar. Güvercinler bütün kuş türleri arasında en hızlı büyüyen türdür. Güvercinler eşleri ölmediği veya herhangi bir şekilde kaybolmadığı sürece eşlerine sadık kalırlar. Güvercin türleri arasında en çok ilgi görenler kabarık göğüs tüyleri olanlar, perçemli ve yelesi olanlar, yelpaze şeklindeki kuyruklarıyla tavus güvercinleri ve taklacı güvercinlerdir (Yenilmez, 2020, s. 34; Petek, 2004, s. 132).

Güvercinler, büyüklükleri, tüy renkleri, kuyruk ve kanatlarındaki tüy sayıları, paçalı veya takkeli olup olmamaları gibi yönlerden sınıflandırılabilirlerinin yanı sıra uçuş ve ötüş özelliklerine göre de gruplandırılabilirlerdir. Bu kapsamda bir ayrıma gidildiğinde güvercinler; dalıcı (diver), taklacı (tumbler), makaracı (roller), dönücü (spinner), çember dövücü (circle flier tumbler), filo uçucusu (fleet flier), yüksek uçucu (high flier), posta (homing) ve ötücü şeklinde sınıflara ayrılmaktadır (Yılmaz ve Boz, 2012b, s. 45-51).

1. ESKİ ÇAĞ'DAN MODERN ÇAĞ'A GÜVERCİN VE GÜVERCİN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Güvercinlerden bahseden en eski kayıtlar Sümer ve Akad dönemlerine tarihlenen çivi yazılı belgelerdir. Güvercin, Sümercede “TU.MUŞEN”, (Reiner ve Biggs, 2000, s. 378; Aydın, 2013, s. 1015; Ay Arçın, 2019, s. 490) “TU.TUR.MUŞEN”, (Hoffner, 1967, s. 23-36; Ünal, 2016, s. 542) “IR₇.SAG.MUŞEN” (Oppenheim vd., 2004, s. 95; Aydın, 2013, s. 1015) ve “AMAR.SAG.MUŞEN”; (Reiner ve Biggs, 2000, s. 419; Aydın, 2013, s. 1015) Akadcada “amuršanu”, (Oppenheim vd., 2004, s. 95) “uršanu”, (Roth, 2010, s. 250) “summatu” (Reiner ve Biggs, 2000, s. 378; Ay Arçın, 2019, s. 490) ve “suşşuru” (Reiner ve Biggs, 2000, s. 419) çivi yazısı işaretleriyle ifade edilirken Hititçede “zinzapu” çivi yazısı işaretiyle gösterilmiştir (Hoffner, 1967, s. 36; Ünal, 2016, s. 609; s. 717). Bunun yanı sıra Hititler, güvercini ifade etmede Sümerce “TU.TUR.MUŞEN” çivi yazısı işaretini de kullanmışlardır (Hoffner, 1967, s. 23-36; Ünal, 2016, s. 542).

Güvercinlerin ilk kez Mezopotamya’da MÖ 5000 yılı civarında, Halaf Dönemi’nde evcilleştirildiği bilinmektedir. İlk evcilleştirildiği dönemde eti dolayısıyla beslenen güvercinler sonraki zamanlarda haberleşme amaçlı yetiştirilmiştir (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254). Örneğin Eski Babil Dönemi’ne ait çivi yazılı metinlerde et sularını hazırlamak için kullanılan kuş etleri arasında güvercin eti de sayılmıştır. Gılgamış Destanı’nda geçen tufan hadisesinin yedinci gününde Utnapiştî, suların yeryüzünden çekilip çekilmediğini anlamak amacıyla kırlangıç ve karga göndermeden önce ilk olarak güvercin yollamıştır (Ay Arçın, 2019, s. 485-490). Diğer yandan güvercinler, Eski Çağ’da Mezopotamya, Mısır ve Doğu Akdeniz’in inanç dünyası belirli bir yer tutmuştur (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254). Kimi zaman tanrılara kurban olarak sunulan güvercin, kimi zaman ise çeşitli mitolojik hikâyelerde, tedavi ritüellerinde ve diplomatik belgelerde kendisine yer bulmuştur. Örneğin Enki ve Ninhursag-Su Tanrısının İşleri veya Enki ve Ninhursag-Bir Cennet Miti şeklinde bilinen, Dilmun ülkesinin (modern Bahreyn) bir bakıma cennet gibi betimlendiği hikâyede, güvercinin de aralarında bulunduğu ötüşleri hoş olmayan kuşların Dilmun ülkesinde bulunmadığı belirtilerek ülkedeki huzurlu ortama gönderme yapılmıştır. Bir diğer örnekte kökeni Sümerlere dayanan ve Eski Babil Dönemi’ne ait kopyası günümüze ulaşan Nanşe ve Kuşlar şiiirinde tanrıça Nanşe’nin yarattığı kuşlar arasında güvercin de anılmıştır. Tedavi amaçlı uygulamaların bazılarında boğazı kesilen güvercinin kanı hastanın üzerine dökülürken, güvercin yumurtası kadın hastalıklarının iyileşmesi için

kullanılmıştır. Sümer şehir devletlerinden Lagaş'ın kralı Eannatum ile Umma'nın kralı Enakale arasında yapılan bir sınır antlaşmasında, sınırı belirleyen steli yeniden düzenleyip diken Eannatum, ardından iki güvercinin gözlerini sürmeleyip başlarını sedir ağacı yapraklarıyla süslemiş ve antlaşmanın bozulmaması için yemin etmiştir (Ay Arçın, 2019, s. 492-510).

Kabaca MÖ 3000-2000 yılları arasına tarihlenen İlk Tunç Çağı'nda Anadolu'da ve yaklaşık olarak aynı dönemde Mezopotamya'da güvercinlerle ilişkili türlü nesnelere yapılmış ve çeşitli materyallerin bezenmesinde güvercin tasvirleri kullanılmıştır. Örneğin Sümer şehirlerinden Ur ve Kiş'te ele geçmiş bazı mezar buluntularından bölgede güvercin yetiştirildiği anlaşılmıştır. Anadolu'da söz konusu döneme ait Alacahöyük, Arslantepe, Troya, Horoztepe, Hasanoğlan ve Mahmatlar gibi yerleşmelerde ortaya çıkarılan çanak çömlekler üzerinde güvercin betimlemeleri saptanmıştır. Bu durum güvercinlerin günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce Anadolu'daki varlığını ortaya koymuştur (Üneri, 2017, s. 19). Tunç Çağı'ndan sonraki dönemlerde de Anadolu'da güvercinin varlığını gösteren birkaç örnek ortaya çıkarılmıştır. Antalya'nın Kaş ilçesindeki Islada antik kentinin nekropol kısmında bir lahit üzerinde güvercin betimlemelerine rastlanmış ve lahit, araştırmacılar tarafından "güvercinli mezar" olarak adlandırılmıştır. Çanakkale'nin Ayvacık ilçesindeki Assos antik kentinde bir lahitin içinde 3 adet güvercin heykeli bulunmuştur. Mersin ili Mut ilçesi sınırları dâhilindeki Dağ Pazarı Kilisesi'nin zemin süslemelerinde çeşitli kuş tasvirlerinin arasında güvercin de göze çarpmıştır (Yılmaz, 2016, s. 9).

Eski Mısır'da güvercinlerin iyi haberler taşıyan bir elçi olduklarına inanılmıştır (Şişçi, 2018, s. 49). Günümüze kadar ulaşılmış bazı duvar resimlerinden Eski Mısırlıların, laughing dove (gülme şeklinde öten kumru) ve turtle dove (bir tür kumru) olmak üzere iki tür güvercini evlerinde besledikleri belirlenmiş olup, Eski Mısır dilinde tüm kumru (üveyik) ve güvercinlerin "mnw" veya "a'sa" terimleriyle ifade edildiği tespit edilmiştir. Eski Mısır'da Ptolemaios Dönemi'ne gelinceye kadar kuş evleri/güvercinlikler yaygın olmamakla birlikte etlerinden yararlanmak amacıyla güvercinlerin çeşitli kapalı alanlarda beslendiği tahmin edilmiştir. Kumrular diğer güvercin türlerine oranla lezzet açısından üstün olduğu için yemeklerde sıkça kullanılmıştır. Bu güvercin türünün Eski Mısır'daki mezarlarda ve tapınak kabartmalarında yer alması onun Eski Mısır'da tanrılara kurban olarak sunulduğunu akla getirmiştir. Örneğin Dahşur'da 12. Hanedan Dönemi'ne ait 3. Amenemhet Piramidi'nin kraliçe odasında 4 güvercin kalıntısı bulunmuş ve bunlar, Eski Mısır'da güvercinin varlığını belgeleyen somut örnekler

olarak öne çıkmıştır. Bugünkü Mısır'a bakıldığında ise güvercin etinin çeşitli yemeklerde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin güvercinlerin genellikle buğday ya da arpa, bazen de ceviz ve kuru üzüm ile karıştırılıp kızartması ve dolması yapılmaktadır. Bu durum Mısırlıların Eski Çağ'da da güvercinleri bu tür yemeklerde kullanmış olabileceklerini düşündürmektedir (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254).

Uysallığı ve etinin besleyiciliği dolayısıyla Eski Yunan ve Eski Roma'da güvercinler çiftliklerde ve şehirlerde yaygın şekilde yetiştirilmiştir (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254). Nitekim MS 1. yüzyılda yaşayan Roma seçkinlerinden Marcus Gavius Apicius, Türkçeye "Yemek Yapma Sanatı" şeklinde çevrilebilecek *De Re Coquinaria* isimli eserinde birçok yemek tarifinden bahsetmiş ve söz konusu tariflerde zaman zaman güvercin etine de yer vermiştir. Örneğin bu tariflerden birisinde güvercin eti; biber, arpacık soğanı, yaban mersini, hurma, bal, yumurta sarısı, kişniş, kimyon, nane, sirke, et suyu, yağ ve şarap ile karıştırılarak kızartılmıştır (Marcus Gavius Apicius, 2022, s. 143-149). Güvercinler et ve gübre kaynağı olmalarının yanında uysallıkları ve güzellikleri dolayısıyla süs hayvanı olarak da beslenmiştir. Yunan ve Roma imparatorlukları dönemlerinde güvercinlerin özellikleri iyi şekilde tespit edilmiştir. Eski Roma Dönemi'ne tarihlenen resimlerde güvercinler çeşitli tüy ve desende resmedilmişlerdir (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254-255). Ünlü Yunan filozof Aristoteles, pek çok hayvandan bahsettiği *Historia Animalium* (Hayvanların Tarihi) isimli eserinde güvercin ve kumrular hakkında da bilgi vermiştir. Söz konusu eserinde, yaban güvercini veya boynu halkalı kumru, sıradan güvercin (sokak, park, bahçelerde sıkça görülen güvercin), kaya güvercini ve kumru (üveyik) gibi türlerden bahseden Aristoteles, boynu halkalı kumru ve sıradan güvercinin her mevsim görülebildiğini ancak kumruya sadece yaz aylarında rastlanılabildiğini belirtmiştir. Kaya güvercininin genellikle sonbahar mevsiminde sıklıkla görülebildiğini ifade etmesinin yanı sıra bu güvercinin, yaban güvercininden daha küçük olmasına karşın sıradan güvercininden daha büyük olduğuna vurgu yapmıştır (Aristotle, VIII. 3. 593a. 15-20; Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 255). Sosos'un ünlü "su kabı üzerinde tüneyen güvercinler" mozağının bütün Roma İmparatorluğu'nda taklitleri yapılmıştır. Bunların yanı sıra güvercinler Eski Çağ'da gözde bir kuş türü olmalarına karşın bazı kötü uygulamalara da maruz kalmışlardır. Örneğin avcılıkta çeşitli tuzakların hazırlanmasında yem işlevi görmeleri için gözleri kör edilmiş, etinden faydalanmak amacıyla kısa sürede kilo almaları için bacakları kırılıp hareketleri kısıtlanmış ve ayrıca ebeveynler yavrularından ayrılıp posta güvercini olarak kullanılmışlardır (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 254-255).

Eski Çağ'da hayvanların sahip oldukları renkler, onların kutsal kabul edilip edilmemelerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Örneğin beyaz güvercinler kutsal kabul edildikleri için çiftliklerde et güvercini mahiyetinde beslenmemişlerdir (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 255). Bu durum beyaz güvercinlere günümüzde olduğu gibi eskiden de manevi anlam yüklendiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra güvercin Eski Çağ'da aşk, cinsellik, bereket ve güzellik sembolü olarak önem arz etmiştir. Örneğin aşk, cinsellik, bereket ve güzellik tanrıçası olarak bilinen Afrodit'in sembolü olarak yaygın şekilde benimsenmiş ve Girit sanatında elinde güvercinlerle çıplak şekilde tasvir edilen Girit tanrıçasıyla benzerliği tespit edilmiştir (Mansel, 1971, s. 138; Kılıç ve Uncu, 2011, s. 199). Bunlara ilave olarak eski dönemlerde Yahudiler güvercinleri sadık ve güvenilir olarak görmüşler ve güvercinlere şiir, atasözü gibi edebiyat unsurlarında yer vermişlerdir. Hristiyanlığın ilk zamanlarında beyaz güvercin barış ve huzurun sembolü olarak kullanılmıştır (Lewis ve Llewellyn-Jones, 2018, s. 255).

Eski Çağ'da gerek sosyal gerekse de dini hayatta önemi bulunan güvercinler üç ilahi din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te belirli bir yere sahiptir. Tevrat'ın Yaratılış kısmında geçen Nuh Tufanı'nda, Hz. Nuh'un suların çekilip yeryüzünün eski haline dönüp dönmediğini tespit etmesi bir güvercin yardımıyla olmuştur (Yılmaz vd., 2014b, s. 130-131). Bu olay Tevrat'ın ilgili kısmında şu şekilde anlatılmıştır:

“Bunun üzerine Nuh suların yeryüzünden çekilip çekilmediğini anlamak için güvercini gönderdi. Güvercin konacak bir yer bulamadı, çünkü her yer suyla kaplıydı. Gemiye Nuh'un yanına döndü. Nuh uzanıp güvercini tuttu ve gemiye, yanına aldı. Yedi gün daha bekledi, sonra güvercini yine dışarı saldı. Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zeytin yaprağıyla akşamleyin geri döndü. O zaman Nuh suların yeryüzünden çekilmiş olduğunu anladı. Yedi gün daha bekledikten sonra güvercini yine gönderdi. Bu kez güvercin geri dönmedi.” (Yaratılış, VIII. 8-12).

Güvercin, Matta İncili'nde saflığın simgesi olarak nitelendirilmiştir. Matta İncili'nde Hz. İsa vaftiz olduktan sonra Tanrı'nın Ruhunun gökten bir güvercin şeklinde süzülüp üzerine indiğini görmüştür (Matta, III.16). Yine Matta İncili'nde belirtildiği üzere Hz. İsa, 12 havarisini Hristiyanlığı yaymaları için çeşitli halklara gönderirken, onlardan insanlara karşı bir güvercin gibi saf olmalarını istemiştir (Matta, X. 16). Güvercin Matta İncili'nde olduğu gibi Yuhanna İncili'nde de saflığı temsil etmiştir. Yuhanna İncili'nde yer aldığı üzere Hz. Yahya, Kutsal Ruh'un gökten bir güvercin gibi Hz. İsa'nın üzerine indiğini ifade etmiştir (Yuhanna, I. 32). Ayrıca 1150 yılı civarında

resimlenen bir İsveç İncili'nde Kutsal Ruh'un sembolü olan güvercin, Hz. Meryem'in üzerine iner halde gösterilmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 3).

Çeşitli kaynaklarda yazıldığına göre Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir, Mekte'den Medine'ye göç ettikleri sırada kendilerini öldürmek için takip eden düşmanlarından korunmak için Sevr Dağı'ndaki bir mağaraya sığınmıştır. Mağaranın kapısının örümcek ağıyla örüldüğünü ve mağaranın girişinde bir çift güvercin olduğunu gören düşmanlar mağarayı aramanın gereksiz olduğunu düşünerek oradan ayrılmışlardır. Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir'in düşmanlardan kurtulmalarında rol oynadıkları için güvercin ve örümcek Müslümanlar tarafından eskiden beri değer görmektedir (Üneri, 2017, s. 20).

Türklerin en eski yazılı belgeleri olan Göktürk kitabelerinde güvercinden bahsedilmemekle beraber Türk tarihi ve Türk dili açısından önemli bir eser olan Dîvânü Lugâti't-Türk'te güvercin sözcüğü "kökürçün" şeklinde ifade edilmektedir (Atalay, 1985, s. 419; Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 45). Uygurca Altun Yaruk'ta "kögürçün" ve "kögürçgen" şeklinde yer alan güvercin, (Sarica, 2004, s. 319) Kıpçaklarda "kögercin" ve "ögercin" Altay Türkçesinde "köğörçün", Kırgızlarda "kögüçkön ve kögürçkön", Çuvaş Türkçesinde ise "kâvakarçân" şeklinde ifade edilmektedir (Öger ve Köse, 2014, s. 167-168). Ayrıca Karaçay-Malkar Türkçesinde "kögürçün", Gagavuzcada "güvercin", Kumukçada "gögürçün", Tatar Türkçesinde "kügerçin" ve Türkmenler tarafından "kokürçgün" şeklinde yer almaktadır. Anadolu'da kullanılan ağız ve lehçelerde ise "gövercin", "göyerçin" ve "göğerçin" biçiminde geçmektedir (Yılmaz vd., 2012, s. 80). Diğer yandan Hazar Türklerinin de güvercin yetiştirdiği ve Hazarların güvercinin yuva yaptığı eve bolluk ve bereket geleceğine inandıkları tespit edilmiştir (Şişci, 2018, s. 48). Ayrıca Altay ve Saha (Yakut) Türklerinin efsanelerinde geçen tufan olayında tufanın sonlanması, gagasında bir dal parçası ile gelen güvercin vesilesiyle anlaşılmıştır (Bekar, 2017, s. 49-50; Yılmaz, 2017, s. 476).

Doğu Türkistan'daki Uygurların eskiden beri güvercin yetiştirdiği bilinmektedir. Uygurlar, evlerinin çatılarından uçurdıkları güvercinleri "guma güvercinleri" şeklinde isimlendirmişlerdir. Bu isimlendirmenin günümüzde Şanlıurfa'da evlerin damlarından toplu olarak uçurulan güvercinlere verilen "köme (küme) güvercinleri" tabiriyle benzerlik taşıdığı görülmektedir (Üneri, 2018, s. 121). Güvercin, Uygurların sözlü kültür ürünleri ve inanışlarında sıkça geçmektedir. Uygur Türkleri arasında bereket, sadakat ve vefanın simgesi olan güvercin, bu özelliklerinden ötürü Uygurlar tarafından evlerde

beslenmiştir. Güvercinin günün aydınlandığı ilk dakikalarda ötmesi Uygur kültüründe insanların huzur ve refahı için yapılan bir dua olarak görülmüştür. Bu yüzden güvercinlere kesinlikle zarar verilmemiş ve onlar için uygun yerlere yuvalar yapılmıştır. Ayrıca Uygur halkı arasında güvercin bir tedavi aracı olarak da değer görmüştür (Öger ve Köse, 2014, s. 167-168).

Mevcut kaynaklar Türk sözlü kültüründe sıkça rastlanılan evliya veya erenlerin şekil değiştirme/dön değiştirme kerametlerinde güvercinlerin de rol oynadıklarını göstermektedir. Uygur sözlü geleneğinde Budistlere karşı mücadele eden Şakir isimli bir kahramanın şehit olduğu esnada göğsünden erkek ve dişi olmak üzere iki güvercinin çıktığı ve bu iki güvercinin güvercinlerin ataları olduğu belirtilmektedir. Uygur efsanelerine göz atıldığında güvercinin Hz. Muhammed ve Satuk Buğra Han ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu efsanelerden birinde kâfirlerin Hz. Muhammed'i yakalamasını güvercinin engellediğinden ve bu yüzden Müslümanların güvercine kutsiyet affettiğinden bahsedilmektedir. Diğer efsanede ise bereketi simgeleyen bir kuş olarak görülen güvercin, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hükümdarı Satuk Buğra Han ve onun kabri ile birlikte anılmakta ve bütün gökgüvercinlerin kökeni o dönemdeki bir güvercine dayandırılmaktadır. Ayrıca Saltukname'de geçen bir anlatıda, Sarı Saltuk'a düşmanlık güden cadıların güvercin şekline bürünüp bir kalede yaşam sürdürdükleri belirtilmektedir (Öger ve Köse, 2014, s. 168-169).

Türk edebiyatının şaheserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda Deli Dumrul'un, Azrail'i öldürmeye kalkması sonucu Azrail'in bir anda güvercin haline gelerek pencereden uçup gittiği ifade edilmiştir (Özçelik, 2016, s. 325; Ergin, 1964, s. 63; Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 49). Ahmet Yesevî tarafından Anadolu'ya gönderilen Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya güvercin şekline bürünerek geldiği çeşitli menkıbelerde yer almakta olup, yine menkıbelerde Pir Sultan Abdal'ın da güvercin şeklini aldığından bahsedilmektedir (Küçük, 2017, s. 17-18; Şişçi, 2018, s. 49; Türktaş, 2017, s. 35-36).

Bugünkü İran, Suriye ve Irak'ı kapsayan bölgede 11. yüzyılın başlarında kurulan Büyük Selçuklu Devleti, kurulduğu bölge itibarıyla taklacı güvercin ırkının yaygın olduğu bölgede egemenlik kurmuştur. Taklacı güvercin ırkının Büyük Selçuklular zamanında daha yaygın hale geldiği ve sonraki süreçte Anadolu'ya girdiği tahmin edilmektedir. 1055 yılında Tuğrul Bey zamanında Abbasilere tanıtılan taklacı güvercinlerin çevre bölgelere yayıldıkları belirtilmektedir (Üneri, 2018, s. 121-122). Günümüzde Arapların taklacı güvercin ırkını sahiplenip kendi yerel ırkları gibi dünyaya tanıtmaları

larında bu olay etkili olmuştur. Muhtemelen Asya kökenli bu taklacı güvercinler o dönemde Arap güvercinleri ile melezlenmiştir (Komisyon, 2006, s. 12). Diğer yandan bugün Londra Viktoria-Albert Müzesi'nde sergilenen Büyük Selçuklulara ait 11. yüzyıldan kalma ipek kumaş parçası üzerinde çeşitli desenlerin yanı sıra güvercin motifleri de yer almaktadır (Şişçi, 2018, s. 49).

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Konya'da güvercin yetiştiriciliğinin yapıldığı ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya gelen güvercin ırkları arasında selçuklu ve taklambaç ırkı güvercinlerin olduğu bilinmektedir. Selçuklu isminde bir güvercin türünün olması Anadolu Selçukluları zamanında güvercinlerin değer gördüğünün kanıtı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Anadolu Selçuklu sultanlarının selçuklu ırkı güvercinlerin ırkını korumak maksadıyla saray dışına çıkarılmalarına izin vermedikleri bilinmektedir. Anadolu Selçuklu sultanlarına ve vezirlerine çeşitli ülke hükümdarları tarafından hediye amaçlı güvercin gönderildiğine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Diğer yandan Hz. Mevlana'nın selçuklu ırkı güvercin beslediğine dair menkıbeler vardır. Ayrıca günümüzde Konya'daki bazı çini eserler üzerinde ve Denizli'deki Akhan Kervansarayı'nın mimari unsurlarında güvercin tasvirlerine rastlamak mümkündür (Yılmaz, 2012a, s. 52-53; Üneri, 2017, s. 24-25).

Osmanlı Devleti zamanında güvercin yetiştiriciliğinin hem halk hem de hanedan üyeleri arasında yaygın olduğu saptanmıştır. 1474-1481 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'da yaşayan ve Osmanlı saray yaşamı hakkında eser kaleme alan Giovanni Maria Angiolello, Topkapı Sarayı'nın Arz Odası kısmında içerisinde taklacı güvercinlerin bulunduğu bir kuşluğun varlığından bahsetmiştir (Üneri, 2018, s. 123-124). Ermeni asıllı şair ve tarihçi Eremya Çelebi'nin belirttiğine göre 17. yüzyılda Hasbahçe'nin Ahırkapı tarafında kuşçuların daireleri ve içinde iyi cins güvercinlerin olduğu güvercinlikler yer almıştır (Üneri, 2018, s. 123-124; Yıldız, 2012, s. 242). 17. yüzyıl sonrasında Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunun güneybatı köşesinde ve 1864 yılında inşa edilen Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesinde bir güvercinlik bulunduğu tarihi kayıtlarda belirtilmiştir (Yılmaz, 2017, s. 477-478).

Güvercin, eski dönemlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti zamanında da de rengi, sesi ve uçuş özelliklerinin yanı sıra eti dolayısıyla da yetiştirilmiştir. Saray bahçeelerindeki kuşluklarda "kuşbâz" (kuşçu) ismi verilen kişilerce yetiştirilen güvercinlerin bakımına dikkat edilmiş ve güvercinlerin melez ırk haline gelmemesine özen gösterilmiştir (Üneri, 2017, s. 26-29). Meşhur seyyah Evliya Çelebi, Seyahâtname adlı

eserinde Osmanlı Devleti'ndeki güvercin yetiştiriciliği ve güvercin türleri hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Buna göre dönemin İstanbul'unda kuşbâz esnafı 50 dükkân ve 600 kişiden meydana gelmiş olup, kuşçulukla uğraşanlar uğursuz kimseler olarak nitelendirilmişlerdir. Yetiştirilen güvercin türleri arasında taklabâz, pâl, şeber, cevizi, şamî, mısırî, bağdadî, münakkat, alara, martalos, demkeş, saya, talazlı, pelenk, çibar, şeber, kızıl ala, darkıl ala, kara ala, tekir ala, çakır ala, habar ala, sade kut, taçlı kut ve çakşırılı kut türlerin isimleri verilmiştir. Bazı güvercinlerin yelekleri okçulara lazım olduğu için kuşbâz esnafının zaman zaman okçu sınıfının içerisinde görev aldığı belirtilmiştir. Sözü edilen güvercin türleri arasında en değerlilerinin ise taklabâz ve bağdadî olduğuna vurgu yapılmış ve bağdadînin kendi yuvasını terk edip başka bir yuvaya asla alımayacağı, yuvasından ayrı kaldığı sürenin üzerinden 10 sene bile geçse muhakkak yuvasına geri döneceği ifade edilmiştir. Dostlarından birkaçının kuşbâz olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, güvercinlerin bütün kuşlardan daha zeki yaratıldığını belirtmekle birlikte kırmızı tepeli ve ayağı çakşırılı kut güvercini (ankut güvercini) haricinde güvercin beslemenin uğursuzluk getireceğine dikkat çekmiştir. Hz. Ali ile Hz. Hüseyin'in kırmızı (kızıl-kahverengi karışımı) renkli, çatal tepeli (başın ön ve arkasının takkeli olması), çakşırılı (ayağı tüylü) kut güvercini beslemelerinden ötürü bu tipteki kut güvercinini beslemenin sünnet olduğunu belirtmiştir (Kahraman ve Dağlı, 2008, s. 588-590). Kugurdama veya dem çekme ismi verilen güzel ötüşüyle bilinen kut güvercine (Yenilmez, 2020, s. 21-23) yüklenen kutsiyet ve uğur getireceğine duyulan inanç günümüzde Konya'da varlığını korumaktadır. Konya toplumunda halk inancı olarak çocuğu olmayanlara kut güvercin beslemeleri tavsiye edilmektedir. Kut güvercin besleyen çocuğu olmayan ailelerin, kut güvercin yumurtlayıp yavru çıkardığı takdirde çocuk sahibi olacaklarına inanılmaktadır (Danış vd., 2021, s. 474).

Mevcut yerli ve yabancı kaynaklardan edinilen bilgilerden Osmanlı sarayının en gözde güvercininin hünkârî olduğu anlaşılmıştır. Hünkâra yani padişaha ait anlamına gelmekte olan hünkârî, ilk kez 17. yüzyılda Manisa'daki şehzade sarayında özel olarak yetiştirilmiş ve ırkının korunması amacıyla saray dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Bununla beraber padişahların zaman zaman yabancı devlet büyüklerine armağan olarak hünkârî güvercini gönderdiği anlaşılmaktadır. Ülke dışına gönderilen bu güvercinler özellikle Avrupa ülkelerinde ün salmıştır (Üneri, 2017, s. 41-43; Türkeş ve Gündüz, 2021, s. 307-308; Altınbilek, s. 20-21).

Osmanlı padişahları arasında güvercinlere özel önem veren padişahların olduğu bilinmektedir. Örneğin hayvanlara ilgileri olduğu bilinen Sultan Abdülaziz ve II.

Abdülhamit'in çok sayıda güvercine sahip olduğu ve onların zamanlarında birçok sarayda güvercinler ve diğer hayvanlar için bakım yerleri oluşturulduğu kayıtlarda yer tutmuştur. Yıldız Sarayı'nda bir "Kuşluk-ı Hümâyûn" inşa ettiren Sultan II. Abdülhamit, zaman zaman Avrupa'dan uzmanlar getirterek güvercinler ve güvercinliklerin bakımını yaptırmıştır. Bununla yetinmeyerek yurtdışından Londra, Paris, Washington gibi şehirlerden ve ülke sınırları dâhilindeki Halep, Konya, Girit gibi vilayetlerden farklı türde güvercinler getirtmiştir (Güllü, 2020, s. 1187-1190; Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 4). Getirttiği güvercinlerin sayısı ise getirilen yere göre çeşitlilik göstermiştir. Buna göre 1882 senesinde Konya'dan 17 çift, 1884 tarihinde Halep'ten 60 çift, 1889 yılında Londra'dan 4, Girit'ten 22 çift, 1905 yılında Londra'dan 3 çift ve 1907 yılında ise Aydın'dan 5 çift güvercin Osmanlı sarayına getirtilmiştir. Ayrıca Hindistan'daki her tür güvercinden üçer çift istenmiş ama Himalaya güvercinlerinin yakalanması kolay olmadığı için bu güvercin türünün gönderilmesi başka zamana ertelenmiştir (Özer, 2015, s. 177-178). Nitekim Halit Ziya Uşaklıgil, II. Abdülhamit'in 1909 yılında tahttan indirilip Selanik'e sürgün edilmesinin ardından sarayı ziyaret ettiği sırada sarayda çok sayıda güvercin beslendiğine şahit olmuştur (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 4). Öte yandan güvercinlere merak duyan bir diğer padişah olan Mehmet Reşat zamanında da Dolmabahçe Sarayı'nda güvercinlikler inşa edilmiş ve yerli güvercinler ile yurt dışından getirilen güvercinler burada melezlenmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 4; Güllü, 2020, s. 1198). Son padişah Vahdettin'in de güvercin merakı olduğu tarih kayıtlarda belirtilmiştir (Yılmaz, 2017, s. 477; Güllü, 2020, s. 1198).

Osmanlı Devleti zamanında güvercin yetiştirilmesinde güvercinlerin et ve gübrelere yararlanma gereği de etkili olmuştur. Güvercinler padişahların av hayvanları arasında yer almalarının yanı sıra güvercin eti çeşitli şöenlerde davetlilere ikram edilmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 5). Örneğin Hacı Paşa ismiyle de tanınan Celalüddin Hızır Paşa'nın 14. yüzyılda kaleme aldığı, Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp eserleri arasında kabul edilen Müntahab-ı Şifâ (Akarsu vd., 2020, s. 1) adlı kitapta, şifalı av hayvanları arasında güvercin de sayılmıştır (Yılmaz, 2017, s. 479). 1539 yılında Şehzade Beyazıt ve Cihangir'in sünen şöeninde pişirilen çeşitli kanatlı hayvan türleri arasında 200 adet güvercin de bulunmuştur. Padişah I. Abdülhamit'in şehzadeleri için düzenlenen Bed'i Besmele töreninde 200 tane güvercin pişirilmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 5). Öte yandan güvercin gübresinin, diğer hayvansal gübrelere oranla oldukça etkili olduğu bilinmektedir. 500 kilogram güvercin gübresinin yaklaşık 10,500 kilogram çiftlik gübresine eşit olduğu belirtilmektedir (Özer, 2015, s. 170). Osmanlı

Devleti zamanında “koğa” adıyla bilinen güvercin gübresinin ihraç edilen maddeler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ülke içinde kullanılan güvercin gübresi ise Kapadokya bölgesindeki üzüm bağları ile Diyarbakır’daki karpuz tarlalarında verim artırma amaçlı kullanılmasının yanı sıra Kayseri civarında boya sanayinde kullanılan cehri bitkisinin yetiştirilmesinde işlev görmüştür (Yılmaz, 2012b, s. 45; Yenilmez, 2020, s. 6).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun iki yıl öncesine gelindiğinde ise güvercin yetiştiriciliği konusunda ilgi çekici bir olayla karşılaşılmıştır. Kendisi için 1921 yılında satın alınan Kasapoğlu Köşkü’nde oturan Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu köşkte beslenmek üzere selanik ismiyle de bilinen döneke ırkı güvercin getirtmiştir. Bu bilgiden Mustafa Kemal Atatürk’ün güvercinlere merakının olduğu ve güvercin türü konusunda doğum yeri olan Selanik’te yetiştirilen döneke güvercinleri tercih ettiği anlaşılmıştır (Yılmaz, 2012a, s. 60; Yenilmez, 2020, s. 10).

2. AYIRT EDİCİ YÖNLERİYLE POSTA GÜVERCİNLERİ

2.1. Fiziksel Özellikleri

Posta güvercinleri (yarış güvercinleri), 360 ile 480 gr arasında değişen bir ağırlığa sahiplerdir (Sarıöz ve Atasoy, 2012, s. 23). Başları düzgün biçimli ve yuvarlaktır. Takke ve perçem gibi özellikleri yoktur. Gözler iri olup “inci göz” diye bilinen gözlere sahip olanlar daha değerlidir. Göz renkleri kırmızı, göz çevresi halkası ise beyazdır. Gagaları siyah olup, orta uzunluk ve kalınlıktadır (Resim 1). Ayakları açık kırmızı ve paçasızdır. Ayak parmakları ve bacakları biraz uzundur. Yapı bakımından dik duruşludurlar. Kanatlarını yere sarkıtmadan kuyruklarının üzerinde taşırlar. Kuyrukları 12 tane telekten ibarettir. Kanat başına onar telek olmak üzere kanatları toplam 20 telekten meydana gelmektedir. Farklı renk çeşitleri mevcut olmakla birlikte mavimsi, kırmızımsı ve beyaz renkli olanları yaygındır. Kanatları üzerinde iki sıra halinde koyu renkli şerit vardır. Kanatları ve kuyrukları çoğunlukla vücut renkleriyle aynıdır (Resim 2) (URL-1). Posta güvercinleri için kuyruk, denge kurma unsuru olduğundan iyi bir posta güvercininin kuyruğunun fazla uzun ve açık olmaması gerekir (Özdemir, 2021a, s. 196; Özdemir, 2021b, s. 120).

Tüy yapısının istenilen şekilde olması, posta güvercinlerinde aranan özelliklerden birisini oluşturmaktadır. Kadife gibi yumuşak tüyler bir posta güvercininin iyi ırktan geldiğinin göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Zira istenilen tüy yapısına sahip olmayan bir posta güvercini yağmurlu havada çabuk ıslanmakta ve uzun süre uçama-

maktadır. Uzun ve hafif eğimli bir göğüs kemiğine sahip olması posta güvercinlerinde önem verilen diğer bir husustur (Resim 3). Kuyruğun normalden uzun ve açık olması posta güvercininin havada denge sağlamasını zorlaştırabilmektedir. Bu yüzden iyi bir posta güvercininin kuyruğu kanatlarından en fazla 1 cm uzun olmalıdır (Bozkır, s. 24-25). Hafıza ve görüş, posta güvercinlerinin olmazsa olmaz özellikleri arasında gösterilmektedir. Yön bulma duyusunun merkezi, kulaklarının içinde yer almakta olup, kulaklarının içinde yarım daire şeklinde üç kanal bulunmaktadır. Bu kanallarda bir hasar oluşması halinde yön bulma becerileri zarar görmektedir. Posta güvercinlerinin eğitimle hafıza ve uçuş özelliklerini geliştirilebildikleri ve rüzgâr, yağmur, kar, sis gibi olumsuz hava şartlarına bağlı olarak bir dakikada 700-1200 metre arasındaki mesafeyi uçabildikleri bilinmektedir (Özer, 2015, s. 169-171).

2.2. Yön Bulma Becerileri ve Uçuş Bakımından Eğitilmeleri

Posta güvercinleri, çok uzağa bırakıldıkları halde bile yönlerini şaşırmadan yetiştirildikleri yere geri dönebilen becerikli güvercinlerdir. Posta güvercinlerinin aldıkları mesafe birkaç kilometreden birkaç bin kilometreye kadar ulaşabilmektedir. Bu yüzden posta güvercinleri ötüş ya da renk özellikleri için değil, sadece uçuş özellikleri dolayısıyla yetiştirilmektelerdir (Yılmaz, 2012a, s. 16). İyi yetiştirilmiş bir posta güvercininin 50-150 km arasındaki bir mesafeyi herhangi bir şekilde hiç durmadan 1-4 saat arası bir zaman diliminde uçabildiği bilinmektedir (Güllü, 2020, s. 1179). Pek çok güvercin türü gibi posta güvercinlerinin de boğazlarına düşkün olmaları talim ve terbiyelerinde kolaylık sağlamaktadır. Nitekim yetiştirildikleri yerden başka bir yere götürülüp orada bir süre sevdiği yiyeceklerle beslenerek yetiştirildikleri yere geri getirilen güvercinlerin, beslendikleri yere zaman zaman tekrar uğradıkları bilinmektedir. Bunun dışında posta güvercinlerinin eşlerine ve yuvalarına olan bağlılıkları da onların istenilen şekilde eğitilmelerine yardım etmektedir (Özer, 2015, s. 171).

Posta güvercinlerinin yaşam süreleri ortalama 10-15 yıl kadardır. Bakımı iyi bir şekilde yapılanlarda bu süre 20 yıla ulaşabilmektedir. Yavru posta güvercinleri bir ay veya biraz fazla bir sürede kendi kendilerini besleyebilecek hale gelmektedirler. Yavru posta güvercinleri kanattan ilk tüylerini atmalarının ardından uçuş için form tutmaya başlarlar. Bu süre 6 ile 8 hafta arasında değişim göstermektedir. Bu aşamaya gelenler toplu halde uçurulmaya başlanırlar. Uçuşlar sabah ve akşamüzeri olmak üzere günde iki defa yapılmaktadır. Yavru posta güvercinlerinin mesafe uçuşuna alışmaları için ilk önce yuvadan 5 km uzağa götürülüp toplu halde gökyüzüne bırakılmaları gerek-

tedir. Yuvaya geri dönmeyi başarabilen yavrular için her uçuşta mesafe 5 km daha arttırılmaktadır. 40 km uzaktan geri dönebilenler artık toplu halde değil, tek başına uçurulmaya başlanmaktadır. Bu aşamaya gelindiğinde uçuş uzaklığı bir önceki mesafenin üzerine yarısı kadar daha mesafe eklenerek hesaplanmaktadır. Örneğin posta güvercini 50 km uzaklıktan yuvasına geri dönmeyi başarmış ise bir sonraki uçuşta $50/2=25+50=75$ km uzaktan gökyüzüne bırakılmaktadır. İlk bırakılan posta güvercini iyice uzaklaştıktan sonra bir diğer posta güvercini salınmaktadır. Böylece posta güvercinlerin birbirini takip etmeleri önlenmekte ve kendi yeteneklerinin gelişmesi sağlanmaktadır. Posta güvercinlerinin tam manasıyla uçuşa hazır olmaları için 2 yaşını doldurmaları gerekmektedir. Öte yandan posta güvercinlerine uçurulmalarından önce nispeten az yem verilmesi onların uçuş esnasında acıklarına ve yem ya da su ihtiyacı için bir an önce yuvalarına dönmelerine sebep olmaktadır. Böylelikle posta güvercinlerinin istenilen şekilde yuvalarına dönmeleri için kolaylık sağlanmaktadır (URL-1; Özer, 2015, s. 172-173).

Posta güvercinlerinin yönlerini nasıl belirledikleri ve gidecekleri yer kilometrelerce uzakta olsa bile yönlerini şaşırmadan ulaşmayı nasıl başardıkları hayret uyandıran ve merak edilen bir konu olmuştur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bir posta güvercininin yuvasına geri dönebilmesinde her şeyden önce iki unsur etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi yuvaya uzaklık diğeri ise yön bulma becerisidir (Holzmann, 1978, s. 35). Posta güvercinlerin yönlerini belirlemelerinde yararlandıkları yöntem veya unsurlar ise çeşitlilik arz etmektedir. İlk tahminler posta güvercinlerin yeryüzü şekillerini ezberledikleri ve yollarını böyle buldukları yönünde olmuştur. Sonraki süreçte yürütülen çalışmalar sonucunda posta güvercinlerinin, Güneş'in ve yıldızların konumlarından faydalanarak yönlerini ayarladıkları saptanmıştır. 1947 ve 1958 yılında yapılan çalışmalarla posta güvercinlerinin dünyanın manyetik alanını yön bulma amacıyla kullanabildikleri anlaşılmıştır (Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 47; Teysse, 1998, s. 86; Holzmann, 1978, s. 35).

Dünyanın manyetik alanı yerkürenin çekirdek kısmında bulunan erimiş haldeki demirden kaynaklanmaktadır. Söz konusu manyetik alan, yerkürenin içinden, okyanuslardan ve atmosferden geçip bir kutuptan diğerine ulaşan oval biçimli akış çizgileri şeklindedir. Bir bakıma, mıknatısın kutupları arasına demir tozları serpiştirildiğinde oluşan çizgileri anımsatmaktadır. Yeryüzündeki manyetik akım çizgileri, jeomanyetik ekvatorda yatay durumda iken, kuzey ve güneye doğru ilerlendikçe daha dik bir hal almakta ve kesişir duruma gelmektedir. Bahsi geçen alanın şiddeti ekvatordan kutuplara yaklaşıldıkça artmaktadır. Bazı canlıların bu alanın şiddetini ve eğim açısını sap-

tayabilen manyereseptör denilen alıcılara sahip oldukları bu alıcıları yerküre üzerinde alan bulmakta kullandıkları deneysel çalışmalarla saptanmıştır. Söz konusu canlılar arasında bazı mikroorganizmalar, kuşlar, balinalar, bazı balıklar yer almaktadır. Bir çeşit iç pusula olarak isimlendirilen bu sistem, posta güvercinlerinde sinir sistemine yuvalanmış küçük manyetik mineral birikimleri ile işlev yapmaktadır. Posta güvercinlerinin kafatasları ile beyinleri arasında yer alan bu ferromanyetik tanecikler yeryüzünün manyetik alanına karşı duyarlıdır. Pusulanın ibresi gibi hareket eden bu mineral tanecikleri yeryüzünün manyetik alanındaki değişimlerden etkilenmekte ve bağlı buldukları sinir hücrelerinde uyarılar meydana getirmektedirler. Bu uyarılar sinir sistemi aracılığı ile beyne iletilmekte ve böylece posta güvercininin nasıl hareket edeceği belirlenmektedir. “Güneş pusulası” olarak da bilinen bu pusulanın varlığı Tübingen Üniversitesi’nden K. S. Koenig tarafından 1958 yılında yapılan deneyle doğrulanmıştır (Teyssedre, 1998, s. 86; URL-1). Sonraki yıllarda Oxford’da yapılan bir deneyin sonucu da daha önceki deneylerde çıkan sonuçları destekler nitelikte olmuştur. Oxford Üniversitesi’nden Guilford ve Biro isimli iki bilim insanı, Oxford’daki güvercinlerin üzerlerine küçük GPS cihazları takarak üç yıl boyunca onları izlemişlerdir. Bu izleme neticesinde güvercinlerin uzun uçuşlarda Güneş’in gökyüzündeki konumundan ve dünyanın manyetik alanından faydalandıkları ancak evlerine 10 km kadar yaklaştıkça karayolu, demiryolu, dağ, nehir, göl gibi yeryüzündeki belirgin işaretleri de kullandıkları anlaşılmıştır (Yılmaz vd., 2014a, s. 203).

Posta güvercinlerinin yönlerini nasıl buldukları konusunda ulaşılan bir diğer sonuç ise 1972 yılında F. Papi ve 1980 yılında Hans Wallraff tarafından açıklanmıştır. Bu bilim insanlarına göre, her coğrafyada uçucu maddelerin meydana getirdiği o coğrafyaya özgü bir koku bulunmaktadır. Bu kokular havada aerosol halinde değil, molekül halinde bulunmakta ve posta güvercinleri bu kokuları ayrı ayrı tanımaktadırlar. Yine aynı bilim insanlarına göre, posta güvercinleri uçtukları her bölgenin bir koku haritasını çıkarmaktadırlar. Nitekim koku alma duyuları geçici olarak köreltilen posta güvercinlerinin tanımadıkları bir bölgede yönlerini şaşırarak gözlemlenmiştir (URL-1; Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 47; Teyssedre, 1998, s. 86). Sonuç itibarıyla posta güvercinlerinin yön bulma konusunda birden fazla yöntem kullandıkları açık şekilde görülmektedir.

3. BİR HABERLEŞME ARACI OLARAK POSTA GÜVERCİNLERİ

İnsanlar eski dönemlerden itibaren haberleşmede çeşitli araçlar kullanmışlardır. Bu araçlar insanlığın eski zamanlarında ateş, duman, ilkel çalgı aletleri ve posta güver-

cinleri iken bunların yerini günümüzde gelişmiş elektronik iletişim araçları almıştır (PTT, 2007, s. II). Teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerde haberleşmede kullanılan araçlardan belki de en ilgi çekenini posta güvercinleri olmuştur. Güvercinle haber göndermede haberin güvenli şekilde ulaşması için belirli yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerden birincisi şu şekildedir: Güvercinle gönderilecek olan haber ince bir kâğıda yazılır ve havanın şartlarının olumsuz olmadığı günlerde güvercinnâme kullanılırdı. Güvercinnâmeler ise güvercinin ayağına takılan kutucuklar yardımıyla taşınırdı. Bu kutucuklar iç içe geçen küçük çapta iki silindir ile kutucukların güvercinin ayağına takılmasına imkân veren iki adet çengelden meydana gelirdi. Çengeller ile silindirler diğer metallere oranla hafif olan alüminyumdan yapılırdı. Her haber kutucuğuna iki adet güvercinnâme sığardı. İkinci yöntem ise şu şekilde uygulanmıştır: Güvercinlerin boyun kısımlarına bezden yapılmış ufak bir kese bağlanırdı. Haber kesesi şeklinde anılan söz konusu kesenin ince ipekli kanaviçe tarafı güvercinin göğsüne gelir, kauçuklu bezden yapılmış olan diğer tarafı ise dışarıya bakardı. Keseyi kapatmaya yarayan, aynı kumaştan üretilmiş bir bez, iki tane düğme yardımıyla keseyi iyice kapatırdı. Kesenin düşmemesi için keseye bağlanan iki adet askı güvercinin kanatlarının altından geçirilip güvercinin gövdesinin alt kısmına düğümlenirdi. Güvercinin uçarken askılardan ya da keseden rahatsız olma ihtimali vardı. Bu yüzden bu yöntem çoğunlukla kısa mesafeler arasındaki haberleşmelerde kullanılırdı. Ayrıca çok önemli veya acil haberler iki adet güvercinle, diğer haberler ise sadece bir güvercinle gönderilirdi (Özer, 2015, s. 169-170; Özbek, 2018, s. 39).

Güvercinlerin milattan önceki dönemlerde haberleşmede kullanıldığını gösteren belgeler sayıca az olmakla birlikte özellikle yazının icat edilmediği MÖ 3200'lü yıllardan önceki dönemlerde bile güvercinin bir haberleşme aracı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Özer, 2015, s. 168). Kral Yolu'nu inşa edip bu yol ağı üzerinde çaparhane adı verilen konaklama tesisleri oluşturarak tarihteki ilk düzenli posta teşkilatını kurdukları kabul edilen Persler, posta güvercinlerini haberleşmede sistemli şekilde kullanan muhtemelen ilk millet olmuşlardır (Özbek, 2018, s. 20-21; PTT, 2007, s. II). Medler ile yaptığı mücadeleyi kazanarak Eski Çağ'ın en güçlü imparatorluklarından birisi olan Pers İmparatorluğu'nu (MÖ 550-330) kuran Büyük Kyros (MÖ 559-530) (Karaketir, 2015, s. 19-34; Karaketir, 2016, s. 133-150) zamanında posta güvercinleri özellikle uzak beldeler ile haberleşmek için kullanılmıştır (Özbek, 2018, s. 21). İran'ın haricinde Çin topraklarında da posta güvercinlerinden muhabere amaçlı yararlanıldığı saptanmıştır. Çin'de MÖ 300'lü yıllarda karşılaşılan posta güvercinleri, ülkenin pek çok noktasında haberleşmeyi sağlamada rol oynamıştır (Özbek, 2018, s. 21).

Posta güvercinlerinin bir savaş sırasında kullanımı ise ilk kez Roma İmparatorluğu'nda MÖ 43 yılında Marcus Antonius ile Gaius Octavianus arasında yapılan Mutina Savaşı sırasında olmuştur. Octavianus'un hâkimiyetindeki Mutina şehrinin Antonius tarafından kuşatılması üzerine söz konusu şehir ile haberleşme posta güvercinleri yardımıyla yapılmıştır (Özbek, 2018, s. 21). Öte yandan Antik Yunanistan'da pehlivanlar olimpiyatlara giderlerken galibiyetlerini ailelerine haber vermek için beraberlerinde güvercin götürmüş ve galip geldikleri zaman güvercinin boynuna zaferi simgeleyen erguvan çiçeği iliştirip uçurmuşlardır. Eski Romalılar, güvercinleri önceleri Eski Yunanlılar gibi kullanmışlar sonraki zamanlarda ise güvercinlerden savaşlarda yararlanmaya başlamışlardır. Örneğin savaş alanında uçurdıkları güvercinlerin uçuş sırasındaki hareketlerine bakarak buldukları sahada düşmanın var olup olmadığına karar vermişlerdir (Özer, 2015, s. 168).

Orta Çağ'a gelindiğinde posta güvercinlerinden birden fazla devlette haberleşmede yararlanıldığı görülmektedir. Posta güvercinine iliştirilen kısa notlar, ağırlık yapıp güvercini yormaması için ufak çaplı ince parşömen üzerine gubari hatla iki kopya halinde yazılmış ve iki saat arayla gönderilen iki adet güvercin vasıtasıyla ulaştırılmıştır (Bozkurt, 2004, s. 13). Böyle yapılmasındaki amaç, bir güvercinin herhangi bir sebepten dolayı haberi ulaştıramaması durumunda diğer güvercinin ulaştırabileceğinin düşünülmesi olmuştur. Ayrıca güvercinlerin açken ve kötü hava şartlarında gönderilmemesine dikkat edilmiştir (PTT, 2007, s. 71).

Orta Çağ İslam kaynakları, Müslüman devletlerde posta güvercinlerinin ilk defa 12. yüzyılda Nureddin Zengi döneminde kullanıldığını işaret etmiş olsalar da hicri 3. asırdan beri Irak'ta ve Şam'ın kuzeyinde kalan bölgelerde güvercinlerin talim ve terbiye edildiğini ve güvercinler için taştan kuleler inşa edildiğini gösteren bilgiler mevcuttur. İslamiyet'in doğuşunu takip eden yıllarda ilk kez Musul'da izlerine rastlanılan posta güvercinleri sonraki dönemlerde Irak'ta Abbasiler ve Mısır'da Fatımiler tarafından muhabere maksadıyla yetiştirilmiştir (Özbek, 2018, s. 22-23; Mantu, 2017, s. 278). Abbasilerin ilk dönemlerinden itibaren posta güvercinleri özel olarak yetiştirilmiştir. Özellikle halife Mehdibillah'ın posta güvercinlerine büyük ilgi duyduğu bilinmektedir. Yine Abbasiler zamanında dönemin veziri İbn Mukle, Karmatiler ile yaptığı savaşta posta güvercinleriyle Bağdat'a haber göndermiştir. Fiyatları bir hayli yüksek olan posta güvercinlerinin İstanbul'dan Basra'ya 1000 dinar karşılığında getirildiğine dair bilgiler de mevcuttur. Yine Orta Çağ'da Rakka ve Musul'dan Bağdat, Vasıt, Basra ve Küfe'ye posta güvercinleri ile 24 saat içinde haber ulaştırılabildiği bilinmektedir. Bu dönemde

posta güvercinlerinin eğitildiği “burç” adında yapılar inşa edilmiştir (Harekât, 2004, s. 500; Özbek, 2018, s. 23).

982-983 yılları arasında posta güvercinlerinden turfanda meyve taşınmasında yararlanılmıştır. Şam’da bulunan Mısır’a ait 100 civarında posta güvercini kanatlarına kiraz bağlanarak uçurulmuş ve öğleden sonra Mısır’a ulaşan güvercinlerin kanatlarındaki 200 kadar kiraz Mısırlılar tarafından toplanmıştır (Özer, 2015, s. 168-169; Özbek, 2018, s. 25). Buna ilaveten posta güvercinlerinden tüccarlar da yararlanmıştır. Mekke ile Kınâ şehri arasında ticaret yapan tüccarlar haberleşmeyi posta güvercinleri ile gerçekleştirmişlerdir (Özer, 2015, s. 168-169). Ayrıca posta güvercinlerinin Endülüs Emevi Devleti’nde de kullanıldığı bilinmektedir (Harekât, 2004, s. 500).

Fatımiler zamanında Mısır’da posta güvercini yetiştirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Fatımi halifeleri güvercinlere duydukları ilgiden ötürü güvercinler hakkında risale ve divan yazdırmalarının yanı sıra posta güvercinlerini Haçlılar ile mücadele esnasında ve çeşitli durumlarda haberleşmek için kullanmışlardır (Özbek, 2018, s. 26-27).

Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan başlayıp Tuğrul Bey’in 1055 yılında Bağdat’ı hâkimiyet altında aldığı döneme kadar geçen zaman diliminde posta güvercinlerinin kullanıldığı hususunda bilgiler mevcuttur. Bu dönemde kalelerin belirli kısımlarına uzun mesafeler arası haber taşıyan posta güvercinlerinin dinlenebilmesi amacıyla burçlar inşa edilmiştir (Özbek, 2018, s. 27). Yine Büyük Selçuklu Devleti zamanında demirbaş olarak kaydedilen posta güvercinleri, devlette maaşlı çalışan ve “berrac” adı verilen görevliler tarafından yetiştirilmiştir. 5 gr ağırlığında olan kısa haberler posta güvercinleri ile gönderilmiştir (PTT, 2007, s. 53).

Posta güvercinlerinin Zengiler zamanında da yaygın biçimde kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle Nureddin Zengi’nin hükümdarlığında sistemleşip yaygın hale gelen posta güvercini kullanımında posta güvercinlerinin dinlenebilmeleri için yaklaşık 21 km aralıkla kuleler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Şam, adeta posta güvercinlerinin merkez üssü konumuna gelmiştir (Özbek, 2018, s. 27-29). İmameddin Zengi 1127 yılında Mardin Artukluları’nın hâkimiyetindeki Nusaybin’i kuşatma altına almıştır. Bu gelişme karşısında Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timurtaş, Hısn-ı Keyfa emiri olan akrabası Rükneddin Davud’dan yardım talep etmiştir. Rükneddin Davud, bu talebe olumlu yanıt vermiş ve yazdığı mesajı bir posta güvercini ile Nusaybin’deki Hüsameddin Timurtaş’a yollamıştır. Ancak güvercin İmadeddin Zengi’nin askerleri

tarafından yakalanmıştır. Mektupta Rükneddin Davud, Hüsameddin Timurtaş'a 5 gün dayanmasını belirterek yardıma geleceğini söylemiştir. Mektubu okuyan İmadeddin Zengi, Rükneddin Davud'un ağzından sahte bir mektup yazdırıp 20 gün daha dayanmasını istemiştir. Sahte mektubu alan Hüsameddin Timurtaş bu kadar dayanamayacağına karar vererek antlaşma yoluyla Nusaybin'i İmadeddin Zengi'ye teslim etmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 2; PTT, 2007, s. 54). Musul atabeyi İmadeddin Zengi'den sonra Halep'i elinde bulunduran oğlu Nureddin Mahmud, posta güvercinleri ile bizzat ilgilenmiştir. Farklı yerlerden posta güvercinleri getirtilerek bunların eğitilmesini ve posta teşkilatı bünyesinde kullanılmasını isteyen Nureddin Mahmud, özellikle haçlıların saldırdığı tehlikeli dönemlerde ülkenin en ücra köşelerinde bile burçlar ve güvercinlikler yaptırarak bu sistemi ülkenin tamamında yaygın hale getirmek için emirler vermiştir (PTT, 2007, s. 53).

Haberleşmede posta güvercinlerini kullanan bir diğer devlet Eyyubiler olmuştur (Mantu, 2017, s. 278). Posta teşkilatı Selahaddin Eyyubi (1139-1193) zamanında daha da gelişmiştir. Önemli noktalarda posta merkezleri kurularak buralarda posta güvercinlerinden faydalanılmıştır (Çerçi, 2003, s. 204; Özbek, 2018, s. 29). Selahaddin Eyyubi, Kus ve Ayzab sınırına dek güvercinler için burçlar inşa ettirmiştir. Eyyubiler ile Haçlılar arasındaki savaşta da posta güvercinlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Selahaddin Eyyubi, yeğeni Ferruhsah'ı Haçlıların üzerine yolladığında Haçlılara yaklaştığı zaman kendisini posta güvercini vasıtasıyla haberdar etmesini istemiştir. III. Haçlı Seferi esnasında Akka'nın savunulmasında posta güvercini ile Selahaddin Eyyubi'ye haber gönderilerek yardım istenmiştir (PTT, 2007, s. 48; Özbek, 2018, s. 29). Yine başka bir Eyyubi hükümdarı Sultan Kamil de haberleşmede posta güvercinlerine önem vermiştir. Kahire kalesinde posta güvercinleri için Matar Burcu'nu inşa ettirerek burada sadece kendisine ait bir posta güvercini birliği kurmuştur. Güvercin tünekliklerinin, Matar Burcu'nun güney girişini koruyan iki kule arasında yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca Sultan Kamil, ülke genelinde haberleşmeyi sağlamak amacıyla 900 adet güvercini sürekli hazır bulundurmuştur (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 2).

Anadolu Selçuklu Devleti ile Halep Eyyubi Emirliği aileleri arasında 1237 yılında dostluğu pekiştirmek gayesiyle yapılan bir evlilik merasimi esnasında, merasim alanına konan bir posta güvercininin getirdiği haberde Halep askerlerinin Ma'arra kalesini ele geçirdiklerinin bildirilmesi üzerine Halep Eyyubi emiri çok sevinmiş ve bu güzel gelişmeyi kutlamak amacıyla çeşitli eğlenceler tertip edilmesini söylemiştir (Özbek, 2018, s. 29).

Memlûkler Dönemi'nde de posta güvercinlerinin varlığına rastlanmaktadır. Memlûk hükümdarının, haberleşmeyi sağlayabilmek amacıyla bütün seyahatlerinde içinde posta güvercinleri olan bir kafesi yanında taşıdığı kayıtlarda yer almıştır (Özer, 2015, s. 168). Ayrıca Moğol ve Haçlılarla yapılan savaşlar, Memlûkleri iyi bir posta teşkilatı kurmaya yönlendirmiş ve kurulan posta teşkilatında posta güvercinlerine de yer verilmiştir. Nitekim Sultan Kalavun'un hükümdarlığı döneminde 1289 yılında başkent Kahire'de 1900 civarında posta güvercini beslediği bildirilmiştir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012, s. 2; Özbek, 2018, s. 31-32).

Posta güvercinlerinin izlerine Osmanlı Devleti'nde de rastlanmıştır. Örneğin Osmanlıların haberleşmede kullandıkları posta güvercini türlerinin başında Bağdat güvercininin (bağdadî) geldiği bilinmektedir (Yılmaz, 2012a, s. 58). Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Osmanlı Devleti zamanında Bursa'da kafesten gökyüzüne bırakılan güvercinler kısa sürede gözden kaybolmuştur. O esnada söz konusu güvercinlerin yuvalarının İstanbul'da olduğu öğrenilmiştir. Yine Evliya Çelebi'nin söz ettiği bir hikâyede Bursa'daki 1000 çift güvercin kötü hava şartları yüzünden yönlerini şaşırıp Cezayir'e uçmuşlar ve 7 sene orada kaldıktan sonra bir vesileyle havalanıp 8 saatte Bursa'ya geri dönmeyi başarmışlardır. Yuvasına ilk dönenler bağdadîler olurken bunları pâl ve şeberler izlemiştir (Kahraman ve Dağlı, 2008, s. 589-590). Ayrıca Evliya Çelebi'nin ifadelerinde güvercinlerin posta güvercini olduğu açıkça belirtilmiyor olsa da gerek güvercinlerin uçuş özelliklerinden gerekse ismi geçen güvercin türlerinden söz konusu güvercinlerin posta güvercini olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde posta güvercinleri başlangıçta askeri ve siyasi nitelikli haberleşmeden ziyade ticaretle ilgili haberlerin ulaştırılmasında kullanılmıştır. Örneğin Bursa gibi büyük şehirlerden önemli ticari haberler çeşitli vilayetlere posta güvercinleri aracılığıyla ulaştırılmıştır. Telgrafın kullanılmasıyla birlikte posta güvercinlerinin ticaret hayatındaki rolleri ortadan kalkmış, askeri ve siyasi haberleşmedeki posta güvercini kullanımı ise telgrafla irtibatın mümkün olmadığı yer ve durumlarda varlığını sürdürmüştür (Güllü, 2020, s. 1187). Örneğin Diyarbakır'ın Safevi kuşatmasından kurtarılmasında posta güvercini ile yollanan haber önemli rol oynamıştır. Şah İsmail döneminde Karahan komutasındaki İran orduları, Diyarbakır kalesini kuşatma altına almıştır. Kalede bulunan halk direniş göstermiş ancak açlık ve kıtlık sebebiyle teslim olmayı düşünmeye başlamıştır. Bu sırada bir posta güvercini kale halkına haber getirmiştir. Haberde Osmanlı ordusunun yardım için Bıyıklı Mehmet Paşa komutasında İstanbul'dan yola çıktığı yazmaktadır. Bunun üzerine halk, kaleyi savunmaya devam

etmiş ve 10 Eylül 1515 tarihinde Osmanlı ordusu Safevi kuşatmasını kaldırmıştır. Bu olaydan sonra her yıl 10 Eylül tarihinde Diyarbakır’da kurtuluş şenlikleri düzenlenmiş ve şenliklerde güvercin yarışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu gelenek Osmanlı’nın son dönemlerinde unutulmuş ve terk edilmiştir (Yılmaz, 2012a, s. 58; Güllü, 2020, s. 1187).

Osmanlı Devleti’nde posta güvercinlerinin askeri ve siyasi haberleşmede oynadıkları rol II. Abdülhamit döneminde yapılan çalışmalarla sistemli ve gelişmiş bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmış ancak nispeten başarı sağlanmıştır. II. Abdülhamit’in isteğiyle 1902 yılında yayımlanan “Askerî Muhâbere Güvercinleri Nizamnâmesi” ile Avrupa devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de bir posta güvercini şubesi kurulmak istenmiştir. 4 bölüm ile 19 maddeden oluşan nizamnamenin amacı kuşatma altındaki kaleler, telgrafla irtibat imkânı olmayan karakollar ve denizdeki birliklerin askeri birim ve merkezleri ile haberleşmelerini sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Bununla beraber posta güvercinleri hakkında birçok ayrıntıyı içeren söz konusu nizamname yayımlanmış olmasına karşın nizamnamede ifade edilen posta güvercini sistemi kurulamamıştır. Saltanatının son dönemlerinde yurtiçi ve yurtdışında yaşanan olumsuzlukların II. Abdülhamit’in posta güvercini teşkilatının kurulması yönündeki istek ve gayretini olumsuz etkilediği tahmin edilmiştir (Güllü, 2020, s. 1188-1197).

II. Abdülhamit zamanında meydana gelen posta güvercinleriyle ilgili öne çıkan diğer gelişmeler ise çeşitli yıllarda gerçekleşmiştir. 1890 tarihli bir belgede Osmanlı ordusunda askeri amaçlı posta güvercini yetiştirildiğine dair bilgiler yer almıştır (Yılmaz, 2012a, s. 58-59). Bu dönemde Avrupa’da posta güvercinlerinin savaşlarda sıklıkla kullanılması üzerine Fransa’nın önde gelen güvercin uzmanlarından Mösyö Rişar Döboev’in yazdığı Uygulamalı Güvercinlik risâlesi, Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Ahmet Rıfat Bey tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu tercüme, Eski Çağ’dan modern zamanlara dek güvercinlerden nasıl yararlandığıyla ilgili bilgiler barındırmasının yanı sıra Almanya ve Fransa’nın askeri amaçla kullandığı posta güvercinlerinin bulunduğu kale ve diğer mevkiileri gösteren ve başka değerli bilgiler de içeren faydalı bir makaleyi ilave eden Serasker Rıza Paşa, çalışmayı 30 Nisan 1895 tarihinde Osmanlı padişahına takdim etmiştir (Özer, 2015, s. 180).

28 Ekim 1887 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde Toptaşı Askeri Rüştüyesi Fransızca öğretmenlerinden ve piyâde yüzbaşılardan Necîp Efendi tarafından Muhâbere-i Kebûter isimli bir risale yazılmıştır. Necip Efendi risalesinde, Avrupa’nın önde gelen

devletlerinin hepsinde savaş dönemlerinde posta güvercini kullanıldığını belirtmiş ve benzer bir uygulamanın Osmanlı ordusunda da yapılmasını tavsiye etmiştir. Muharrir dergisinde konu ile alakalı kaleme alınmış bir makalede Osmanlı Devleti'nin ordusunda posta güvercinlerinden yararlanılması durumunda olumlu neticeler alınacağına dair ifadelere yer verilmiştir. Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti askeriyeden gelen posta güvercinlerinden yararlanma taleplerine ilgisiz kalmamıştır. 22 Ağustos 1895 tarihinde Paris sefaretinden Osmanlı sarayına gönderilen bir telgrafta, posta güvercinlerinin Fransız Harbiye dairesinin gözetimi altında bir cemiyet tarafından eğitildiği ifade edilmiş ve bu posta güvercinlerinden Osmanlı Devleti'nin Paris sefaretine temin edilmesine dair Fransız dışişleri bakanının adı geçen cemiyete talimat vereceği belirtilmiştir. Bu telgrafta Osmanlı'nın Fransa'dan posta güvercini almak için girişimde bulunduğu açık şekilde görülmektedir. Ayrıca 7 Kasım 1897 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde geçen bilgiye göre Paris sefreti, Deklerak isimli bir Fransızın savaşlarda kullanılan posta güvercinleri için kendi icat ettiği mektup mahfazasının tarifi ve resmini içeren yazıyı Osmanlı hariciye nezaretine göndermiştir (Özer, 2015, s. 180-181). 29 Ağustos 1898 tarihine ait diğer bir Osmanlı arşiv belgesinde posta güvercinlerinin sayısının 150 olduğu ifade edilmiştir (Özer, 2015, s. 181).

Osmanlı Devleti zamanında casusluk yoluyla devletin birliğine ve dirliğine kastedilmesi ihtimaline karşı posta güvercinleri için çeşitli önlemler alınmıştır. 2 Aralık 1914 tarihinde dâhiliye nezaretinden Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Hüdavendigar, İzmit, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Hicaz, Halep, Diyarbakir, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Musul, Van, Yemen, Urfa vilayetleri ile Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kudüs-ü Şerif, Kal'a-i Sultaniye, Menteşe, Teke mutasarrıflığı ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na gönderilen yazıda, ordunun geçeceği mahallerde şüpheli şahısların evlerinde bulunan posta güvercinlerin itlaf edilmesi ve posta güvercinleri ile söz konusu mahallerde haberleşmeye teşebbüs edenlerin uyarılması, bunun çare olmaması durumunda ise ilgili kişilerin Divân-ı Harbe verilmesi emredilmiştir. 10 Mayıs 1917 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde vilayet idarecilerinin bölgelerinde güvercinlik bulunan yerleri askeri kumandanlıklara bildirmeleri istenmiştir. 19 Mart 1915 tarihli diğer bir Osmanlı arşiv belgesinde ise Viyana'dan İstanbul'a gelen Madâm Yozi Nastomer adındaki Avusturyalı bir kadının kargosu içinde farklı türde 20 güvercin olduğu anlaşılmış ve kadının ifadeleri şüpheli bulunarak gerekli muamelenin yapılması emredilmiştir (Özer, 2015, s. 182). Eylül 1917'de Filistin cephesindeki İngilizler lehine çalışan Yahudi istihbarat örgütü NILI'ye ait bir posta güvercini Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmiştir (Güllü, 2020, s. 1199-1200).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında askeri amaçlarla posta güvercini yetiştirilmiş ve posta güvercinleriyle haberleşmenin sistemleştirilerek geliştirilmesi için Fransa ve Rusya'dan yardım alınmıştır. Öte yandan posta güvercinleriyle ilgili teorik bilginin yükseltilmesi için 1925-1926 yıllarında itibaren Fen Kıtââtı Mecmûası'nda posta güvercinleri üzerine çeşitli yazılar yayımlanmıştır (Güllü, 2020, s. 1202). Yine 1925 yılında Nuri Halil adında bir subay tarafından Muharebe Vasıtalarından Güvercinin Talim Usulü ve Terbiye isimli 488 sayfalık bir eser kaleme alınmıştır (Yılmaz ve Boz, 2012a, s. 48). 1927 yılında Fransız bir uzmana sabit bir güvercinliğin yapımına dair bilgiler içeren bir kitapçık hazırlattırılarak kitapçık Türkçeye çevrilmiştir. 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün imzaladığı bir kararnamede ordudaki posta güvercinlerini zehirli gazdan koruma yöntemlerini deneyimlemek gayesiyle güvercin maskeleri satın alınması talep edilmiştir. 1935 yılında Millî Müdafaa Vekâleti, hükümete ilettiği bir talebinde güvercin istasyonu tesisinde kullanmak amacıyla bir miktar kablo ile bir tane güvercin çadırının Moskova Ataşemiliterliği aracılığıyla Rusya'dan satın alınmasını istemiştir (Güllü, 2020, s. 1202-1203). Diğer yandan çeşitli devletlerin ordularında kullanılan posta güvercinlerinde olduğu gibi Türk ordusunda da posta güvercinlerini tanımaya yarayan işaretler (Türkiye Ordusu anlamına gelen T-O harfleri) kullanılmış ve bu işaretler posta güvercinlerinin sol ayaklarına takılan alüminyum halkaya işlenmiştir. Ayrıca bu halkaya posta güvercinlerinin kayıt numarası ve doğum yılları da eklenmiştir (Özer, 2015, s. 182).

4. POSTA GÜVERCİNİNDEN YARIŞ GÜVERCİNİNE

İletişim teknolojisinin gelişmediği dönemde haberleşmeyi sağlamada kullanılan posta güvercinleri modern çağ ile birlikte haberleşmedeki önemlerini kaybetmişlerdir. Ancak posta güvercinlerinin sahip oldukları üstün uçuş becerileri onların günümüzde dünyanın birçok yerinde hala değer görmelerini sağlamıştır. Zira Türkiye'nin de aralarında olduğu birçok ülkede posta güvercinleri belirli kuralları olan yarışlarda rol almakta ve sahiplerine ödüller kazandırmaktadır. Bu durum günümüzde posta güvercinlerinin "yarış güvercini" şeklinde nitelendirilmelerinde etkili olmuştur. Posta güvercini yarışları, çok fazla bilinen bir yarış türü olmamakla birlikte güvercin severler tarafından büyük ilgi görmekte ve yarışlar, Türkiye ve dünyada çeşitli kuruluşların çatısı altında düzenlenmektedir. Söz konusu yarışlar Türkiye'de Türkiye Güvercin Federasyonu (TGF) ve çeşitli güvercin dernekleri tarafından gerçekleştirilmektedir (Özdemir, 2021b, s. 130).

19. yüzyılın ortalarında Belçika’da ortaya çıktığı bilinen posta güvercini yarışları (Özdemir, 2021a, s. 186) belirli kurallar ve uygulamalar doğrultusunda günümüzde çok daha sistemli bir hale gelmiştir. Posta güvercinleri genetik yapılarındaki özelliklere göre belirli mesafeleri daha iyi uçabilmektedirler. Bu kapsamda posta güvercinleri kısa, orta ve uzun mesafe uçucuları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kısa mesafe uçanlar 100-300 km, orta mesafe uçanlar 300-600 km, uzun mesafe uçanlar ise günlük ve gün aşırı olmak üzere 600-1200 km aralığında uçmaktadırlar. Ayrıca bir de all round (tüm yönlü) olarak bilinen ve bütün mesafeleri iyi uçabilen posta güvercinleri bulunmaktadır. Kısa mesafe uçanlar “vites” olarak bilinirken, uzun mesafe uçanlar “maraton” olarak isimlendirilmektedir. Maraton uçuşlarında güvercinler 12-14 saat arasında uçmaktadırlar. Bu tür bir uçuş sırasında ortalama 1000 kilometreyi 11 saatte almakta ve bu tür uzun süreli uçuşlarda enerjiyi vücutlarındaki yağlardan sağlamaktadırlar. Güvercin hangi mesafeyi uçmada başarılı ise o mesafeyi temel alan yarışa dâhil edilmektedir. Bahsi geçen güvercinler arasında gece bile uçabilenler olduğu gibi uçuş sırasında mola verip dinlenenler de yer almaktadır (URL-2; URL-3; Yılmaz vd., 2014a, s. 203). Örneğin Havaili yetiştiricilerin posta güvercinleriyle gece yarışları düzenledikleri bilinmektedir. Ayrıca Almanya’nın Wilhelmshaven şehrindeki Max-Planck Enstitüsü’ne ait posta güvercinlerinin genellikle dolunayda olmak üzere geceleri uçabildikleri ve yuvalarını bulma yetenekleri konusunda gündüz uçurulan posta güvercinlerinden farklılık göstermedikleri belirlenmiştir (Holzmann, 1978, s. 35). Güvercinin uçtuğu mesafe harcanan zamana bölünerek güvercinin hızı bulunmakta ve böylece hangi güvercinin en yüksek hıza ulaştığı saptanmaktadır. Söz konusu yarışlardaki güvercinlerin saatteki hızları 90-145 km. arasında değişmektedir. Türkiye’de posta güvercinleri yarışları 2006 yılından bu yana Türkiye Güvercin Federasyonu çatısı altında otuz civarında dernek tarafından gerçekleştirilmektedir (URL-2; URL-3). Bu tür dernekler başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin farklı şehirlerinde faaliyet yürütmektedir (URL-1).

Posta güvercinlerinin birbirleriyle karıştırılmaması ve olası bir kaybolma, çalınma durumunda bulunmalarında kolaylık sağlaması için ayak bileklerine bileklikler takılmaktadır (Resim 4). Daha yavruyken posta güvercinlerinin bir ayağına takılıp güvercin ölünceye kadar ayağında kalan bu bilekliklerde güvercinin ırkı, yaşı ve sahibinin telefon numarası gibi bilgiler yer almaktadır (URL-4). Posta güvercini yarışlarında dereceye giren güvercinleri belirlemeye yarayan bir cihaz kullanılmaktadır. Güvercinlerin ayaklarındaki kimlik numarası niteliğindeki bileklikler bu cihazlara okutularak güvercinler yarışa kaydedilmektedir. Yem ve su verilen posta güvercinleri,

içerisi güvercinler için aydınlatmalı ve havalandırmalı şekilde hazırlanmış bir kamyonu yerleştirilmektedir. Bu kamyonların römorklarının yan taraflarında kumandalı sistemle hepsi aynı anda açılan gözler bulunmaktadır. Güvercinlerin gökyüzüne bırakılacağı yarış alanına gelindiğinde tüm gözler açılmakta ve böylelikle yarış başlamaktadır. Güvercinler bitiş noktasına başka bir ifadeyle kendi kümeslerine geldikleri zaman yarış tamamlanmaktadır. Her güvercin kendi kümesine gideceği için her kümesin girişinde antenli yarış saati yer almaktadır. Güvercin gelip kümesine gireceği zaman yarış saatinin antenine basmakta ve böylelikle güvercinin ayağındaki bileklik yarış saati tarafından okunmaktadır. Yarış bitiminde kümeslerdeki yarış saatleri toplanmakta ve yarış başlamadan güvercinlerin kaydının yapıldığı ana cihazda okutulmaktadır. Kümeslerin koordinatları sistemde kayıtlı olduğundan güvercinlerin kaç km uçtuğu görülmektedir. Güvercinler farklı evlerdeki kümeslere ait oldukları için kümeslere dönüş mesafeleri de farklı olmaktadır. Bu nedenle yarışlarda kazananın tespiti kümese dönüş ortalama hızı en fazla olan güvercin üzerinden yapılmaktadır (Özdemir, 2021a, s. 199-200).

Posta güvercinleri zaman zaman ulusal ve uluslararası medyada da yer bulmaktadır. Yarışlar ve çeşitli ilginç olaylarla gündeme gelen posta güvercinlerine dair haberler arasından öne çıkanlar şu şekildedir: 2020 yılında Belçika’da internet üzerinden gerçekleştirilen bir açık arttırmada “New Kim” isimli bir posta güvercini 1,6 milyon euroya satılarak dünyanın en pahalı posta güvercini olmuştur (URL-5). Yine Belçika’da yapılan bir açık arttırmada olimpiyat şampiyonu Jamaikalı koşucu Usain Bolt’tan ismini alan “Bolt” lakaplı bir posta güvercini Çinli bir işadamı tarafından 400.000 dolara satın alınmıştır (URL-6). Uruguay ordusunun muhtemel bir savaş durumunda iletişim sorunu oluşmasını önlemek için 1913 yılından bu yana belirli bir bütçe ayırarak posta güvercini yetiştirdiği bildirilmiştir (URL-7). Hindistan’ın Pencap eyaletinde ayağında Hindistan Başbakanı Narendra Modi’yi tehdit eden bir mektup taşıyan posta güvercini Hindistan Sınır Muhafızları tarafından yakalanmıştır (URL-8). Ürdün’de terör örgütü DEAŞ’a ait bir posta güvercini Ürdün ordusu tarafından yakalanmıştır (URL-9).

Japonya’nın Haboro kentinde düzenlenen posta güvercini yarışı sırasında bir posta güvercini yolunu kaybederek Kanada’nın Vancouver Adası’nda bir askeri üsse ulaşmıştır. Ayağında sahibinin telefon numarası olması sayesinde güvercinin sahibine ulaşılmış ve güvercin sahibine geri gönderilmiştir. Güvercinin Japonya’dan Kanada’ya gelirken toplamda 8000 km uçtuğu anlaşılmıştır (URL-10). Malta’dan havalanan bir posta güvercini yönünü şaşırarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne gelmiş ve Yenierenköy beldesinde avcılar tarafından yaban güvercini zannedilerek vurulmuştur (URL-

11). Almanya'nın Hannover şehrinden Polonya'ya gönderilen bir posta güvercini muhtemelen acıkmış veya yorulmuş olduğu için Polonya'dan Hannover'a dönerken Berlin'deki bir Türk dönercinin dükkânına girmiştir (URL-12).

Türkiye Güvercin Federasyonu eski başkanı Bilgin Tuncay, İsviçre'de bazı kan bankaları ile hastaneler arasında halen posta güvercinlerinin kullanıldığını ifade etmiş ve posta güvercinlerinin 100'er gramlık kan tüplerini taşıyabildiklerini belirtmiştir (URL-13). Güvercin kapasitesi bakımından Türkiye'de birinci, dünyada ise üçüncü sırada gelen Posta Güvercinleri Eğitim ve Bakım Merkezi Edirne'nin Karaağaç semtinde hizmete girmiştir. Yapımı 1,5 milyon Türk lirası tutan tesisin 3000 güvercine ev sahipliği yaptığı ve güvercin severler tarafından "güvercin oteli" olarak isimlendirildiği öğrenilmiştir. Ayrıca 500 metrekarelik alanda kolombodrum (ortak kümes) özelliğinde inşa edilen söz konusu tesise Türkiye'nin farklı şehirlerinden gelen güvercin sahiplerinin, yarışlar öncesi güvercinlerini teslim ederek güvercinlerinin yarış eğitimi ve bakım hizmetleri alabilmelerini sağladıkları bildirilmiştir. Tüm bu hizmetlerin ise yarış sezonu süresince güvercin başına 150 Türk lirası karşılığında yapıldığı belirtilmiştir (URL-14; URL-15). Edirne'de düzenlenen 10. Balkan Fair Play Posta Güvercinleri Yarışması'na katılmak için Romanya, Moldova, Bulgaristan ve Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilen 86 adet posta güvercini, belgelerinde eksiklik olması sebebiyle Türk gümrüğünden geçemediği için söz konusu yarışa katılamamıştır (URL-16).

Muğla'nın Yatağan ilçesinde yaşayan Süleyman Okaymirza isimli bir güvercin meraklısı, cep telefonunun çekmediği yerlere gittiğinde, eşiyle evinde beslediği posta güvercinleri aracılığıyla iletişim kurduğunu ifade etmiştir. Okaymirza, elindeki posta güvercinlerinin Yatağan'a 200 kilometrelik İzmir'den gelebildiğini belirtmiştir (URL-17). Manisa'da Türkiye'de ilk kez olmak üzere Uluslararası Posta Güvercinleri Fuarı düzenlenmiştir (URL-18). İzmir Posta Güvercini Sevenler Derneği'nin verdiği bilgilere göre Ege Bölgesi'nde posta güvercini piyasası 50 milyon liraya ulaşmıştır (URL-19). Diyarbakır Posta Güvercini Derneği tarafından düzenlenen posta güvercini yarışında İstanbul'dan bırakılan posta güvercinlerinden birinci geleni 1050 kilometreyi 1,5 günde tamamlayarak Diyarbakır'a ulaşmıştır (URL-20).

Sivas ile Manisa arasında düzenlenen posta güvercini yarışında Sivas'tan bırakılan 300 posta güvercini arasından 930 kilometrelik mesafeyi yaklaşık üç günde tamamlayan 10 tanesi derece yaparak sahiplerine ödül kazandırmıştır (URL-21). Konya ile Eskişehir arasında düzenlenen posta güvercini yarışında Konya'dan havalanan 443

tane posta güvercini yaklaşık 440 kilometre uzaklıktaki Eskişehir'e 7 saatte ulaşmış ve dereceye giren posta güvercinlerinin sahiplerine para ödülü verilmiştir (URL-22). Damızlık maksadıyla Mersinli bir güvercin meraklısına hediye edilen bir posta güvercini, bir yıl sonra kümesinden kaçarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Gönyeli beldesindeki eski yuvasına geri gelmiştir (URL-23). Bilecik'in Bozüyük ilçesindeki Güvercin Sevenler ve Yetiştiriciler Derneği tarafından düzenlenen posta güvercini yarışında Ankara'dan salınan posta güvercinleri saatte 90 km hızla uçarak Bozüyük'e dönmüşlerdir (URL-24).

SONUÇ

Eski zamanların postacısı, günümüzün yarışçısı olarak ifade edilebilecek posta güvercinleri, kendilerine özgü vücut, tüy ve zihin yapıları sayesinde hem yön bulabilme hem de kilometrelerce mesafeyi olabildiğince kısa zamanda uçabilme becerisi göstermişlerdir. Posta güvercinlerinin doğalarında mevcut olan söz konusu becerilerini, çeşitli eğitimler ile daha da geliştirmek mümkün olmuştur.

Posta güvercinleri, iletişim teknolojisinin henüz gelişmediği dönemlerde günlük hayatta yapılan haberleşmelerin yanı sıra savaş zamanlarında ve çeşitli casusluk faaliyetlerinde rol oynamışlardır. Eski Çağ'dan modern zamanlara dek birçok devlette özellikle askeri amaçla kullanılan posta güvercinleri, ayaklarına takılan küçük kutucuklara ya da boyunlarına asılan keseciklere yerleştirilen kısa notları güvenli ve hızlı bir şekilde taşımak suretiyle kimi zaman bir şehrin kimi zaman ise bir askeri birliğin kurtarılmasına vesile olmuşlardır.

Teknolojinin gelişmesiyle beraber haberleşmede oynadıkları rol zayıflayan posta güvercinleri hobi amacıyla yetiştirilmişlerdir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülkede düzenlenen yarışlarda zamana karşı mücadele eden posta güvercinleri, gösterdikleri başarılarla sahiplerine çeşitli ödüller kazandırmışlardır. Posta güvercinleri günümüzde gerek yarışlardaki başarıları gerekse yaşanan ilginç olaylara konu olmaları dolayısıyla zaman zaman medya organlarında yer almışlardır.

Etik Beyan

"Kuştan Al Haberi: Yazışmadan Yarışa Posta Güvercinleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalenin yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu makale herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makale

etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Bu makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallarından yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. M., Yöndemli, F. & Akarsu, S. (2020). Antik Dönem Tıbbının Mün-tahab-ı Şifa'da Tezahürü. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 78, 1-22.
- Altınbilek, C. (Tarihsiz). Manisa Sultan Güvercini Hünkâri. *Güvercin Dergisi*, 2, 20-21.
- Aristotle (1910). *Historia Animalium*. Çev. D. W. Thompson. Oxford: Clarendon Press.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, N. (2013). *Büyük Sümerce Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ay Arçın, Ş. (2019). Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen/İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, 39, 483-527.
- Bekar, B. (2017). *Türklerde Kuşlarla İlgili İnanışlar*. E. Gürsoy Naskali ve A. Şeker (Ed.) Kuş Kitabı (s. 41-78). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bozkır, R. (Tarihsiz). Posta Güvercininin Eldeki Vasıfları. *Güvercin Dergisi*, 2, 24-25.
- Bozkurt, N. (2004). Mektup. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 13-14.
- Çerçi, F. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 193-224.
- Danış, E. M., Çelik, E., Aslım, G. & Yaşar, A. (2021). Konya İli Folklorunda Güvercin: 3. İnanışlar ve Uygulamalar. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11 (3), 472-480.
- Dayan, M. O. (2017). *Anatomi*. N. Işık ve A. Er (Ed.) Güvercin El Kitabı: Yetiştiricilik, Besleme, Anatomi Hastalıkları, Tedavi, İlaç Uygulamaları, Referans Değerler (s. 55-70). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı: Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gıcık, Y. (1999). Ankara ve Çevresinde Yaban Güvercinlerde Ektoparazitler. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 71-74.

Güllü, R. E. (2020). 19-20. Yüzyıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de Askerî Posta Güvercini Kullanımı. *Belleten*, 84 (301), 1175-1218.

Gürkan, E. (2006). *Bursa Yöresi Güvercin (Columba livia gmelin; columbiformes)'lerindeki Helmintlerin Belirlenmesine Yönelik Araştırmalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Harekât, İ. (2004). Berîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 498-501.

Hoffner, H. A. (1967). *An English-Hittite Glossary*. Paris: Librairie C. Klincksieck.

Holzmann, P. (1978). Posta Güvercinleri. Çev. Aydın Öztan. *Bilim ve Teknik*, 133, 34-36.

Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahâtnamesi: İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karaketir, E. (2015). *Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Karaketir, E. (2016). Çivi Yazılı Belgeler ve Antik Kaynaklar Işığında Pers İmparatorluğu'nun Kuruluşu. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 133-156.

Kılıç, Y. & Uncu, E. (2011). Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği). *History Studies*, 3 (1), 183-201.

Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları (2013). *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları.

Komasyon (2006). Selçuklularda Güvercin Yetiştiriciliği. *Güvercin Dergisi*, 1, 12-13.

Küçük, A. (2017). *Türklerin Yaratılış Mitlerinde Kuşlar*. E. Gürsoy Naskali ve A. Şeker (Ed.) Kuş Kitabı (s. 15-26). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Lewis, S. & Llewellyn-Jones, L. (2018). *The Culture of Animals in Antiquity: A Sourcebook with Commentaries*. New York: Routledge.

Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mantu, D. (2017). *Klasik Türk Şiirinde Bir Haberleşme Vasıtası Olarak Kuşlar*. E. Gürsoy Naskali ve A. Şeker (Ed.) *Kuş Dili: Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar* (s. 274-297). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Marcus Gavius Apicius (2022). *Marcus Gavius Apicius'un Mutfak Kültürü Hakkındaki 10 Kitabı*. Çev. Sehriye Şahin. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Oppenheim, A. L., Reiner, E. & Biggs, R. D. (2004). *The Assyrian Dictionary*. Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Öger, A. & Köse, S. (2014). Uygur Kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 163-175.

Özbek, S. (2018). Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri. *Gazi Türkiyat*, 23, 19-44.

Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut: -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özdemir, T. (2021a). Eskişehir'de Güvercin Yarışlarının Halk Bilimsel İncelenmesi. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1(2), 181-207.

Özdemir, T. (2021b). *Eskişehir'de Güvercin Yetiştirme Kültürü*. M. A. Yolcu ve M. Aça (Ed.) *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu-II Tam Metin Bildirileri* (s. 113-133). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

Özer, S. (2015). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55 (2), 167-188.

Petek, M. (2004). Kafes Kuşları. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 23 (1-2-3), 131-136.

Ptt Genel Müdürlüğü (2007). *Geçmişten Günümüze Posta*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.

Reiner, E. & Biggs, R. D. (2000). *The Assyrian Dictionary*. Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Roth, M. T. (2010). *The Assyrian Dictionary*. Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Sarıca, B. (2004). Van'da Güvercin Yetiştiriciliğinde Kullanılan Sözcükler. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 18, 317-332.

Sarıöz, N. Y. & Atasoy, F. (2012). Evcil Güvercinlerde (Taklacı) Kuluçka, Yaşama Gücü ve Büyüme Özellikleri. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 52 (1), 21-31.

Şişçi, F. (2018). Türk Mitolojisinde Güvercin Motifi ve Çağdaş Türk Resminde Temsili. *İdil Dergisi*, 7 (41), 47-53.

Teyssedre, A. (1998). Posta Güvercinleri. Çev. Selçuk Alsan. *Bilim ve Teknik*, 364, 86-87.

Türkeş, M. & Gündüz, S. (2021). Klasik Manisa Hünkârisi Güvercinleri: Tarihçe ve Sınıflandırması. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 51, 307-326.

Türktaş, M. M. (2017). *Anadolu'da Anlatılan Kuş Efsaneleri*. E. Gürsoy Naskali ve A. Şeker (Ed.) Kuş Kitabı (s. 27-37). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Üneri, S. (2017). *Sultan Güvercini Hünkâri: 'Klasik' Hünkâri Güvercin Irkı Hakkında Araştırma ve İnceleme*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Üneri, S. (2018). İki Kanat Bir Kuyruk O da Başına Buyruk. *Atlas Tarih Dergisi*, 51, 120-125.

Yenilmez, F. (2020). *Güvercinler*. F. Yenilmez (Ed.) Hayvancılık Alanında Akademik Araştırmalar (s. 3-45). Ankara: İksad Yayınevi.

Yıldız, M. (2012). Osmanlı Devleti'nde Bir Saray Hapishanesi: 18.-19. Yüzyıllarda Bostancıbaşı Mahbesi. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, 22 (1), 239-275.

Yılmaz, O. (2012a). *Güvercin (Columba Livia) Yetiştiriciliği*. Zile: Veni Vidi Vici Yayınevi.

Yılmaz, O. (2012b). Güvercinlerde Bazı Temel Bakım ve Besleme Kuralları, *Hayvansal Üretim Dergisi*, 53 (1), 44-48.

Yılmaz, O. (2016). *Türkiye Yerli Güvercin Irkları*. Zile: Veni Vidi Vici Yayınevi.

Yılmaz, O. (2017). *Türklerde Kuş, Kuşçu, Kuşbaz ve Kuşhaneler*. E. Gürsoy Naskali ve A. Şeker (Ed.) Kuş Kitabı (s. 475-487). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, O., Ertürk, Y. E., Coşkun, F. & Ertuğrul, M. (2014a). Güvercinin (Columba livia Gmelin, 1789) Ekonomik Önemi. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 199-207.

Yılmaz, O., Coşkun, F. & Ertuğrul, M. (2014b). Kutsal Bir Fenomen Olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Güvercin. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 129-140.

Yılmaz, O., Savaş, T. & Ertuğrul, M. (2012). Güvercin ve Yetiştiriciliğinin Türk Kültüründeki Yeri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 79-86.

Yılmaz, O. & Boz, A. (2012a). Tarihten Günümüze Türkiye'de Güvercin (Columba Livia) Yetiştiriciliği. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 45-51.

Yılmaz, O. & Boz, M. A. (2012b). Türkiye'de Amatör Güvercin Yetiştiriciliğinin Durumu ve Kullanılan Yöresel Tip Sınıflandırmaları. *Akademik Ziraat Dergisi*, 1 (1), 45-60.

Yılmaz, O. & Ertuğrul, M. (2012). Tarihte Güvercin Yetiştiriciliğinin Önemi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 16 (2), 1-7.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1 Yavuz İŞÇEN, “Posta Güvercinlerinin Kökeni ve Geliştirilmesi”, http://www.guvercinbirligi.com/Arsiv_Makaleleri/Irklar/posta.htm (Erişim Tarihi: 03/11/2022).

URL-2 <https://www.trthaber.com/haber/yasam/yon-bulma-ustasi-posta-guvercinleri-219582.html> (Erişim Tarihi: 05/11/2022).

URL-3 <http://www.gufed.com> (Erişim Tarihi: 05/11/2022).

URL-4 <https://www.aljazeera.com.tr/makale/posta-guvercinlerinin-kimlikleri-bileklerinde> (Erişim Tarihi: 05/11/2022).

URL-5 <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/posta-guvercini-new-kim-1-6-mil-yon-avroya-satildi/2045429> (Erişim Tarihi: 06/11/2022).

URL-6 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130522_guvercin_bolt (Erişim Tarihi: 06/11/2022).

URL-7 <http://www.posta.com.tr/uruguay-ordusu-posta-guvercini-yetistiri-yor-haberi-1275627> (Erişim Tarihi: 06/11/2022).

URL-8 <https://www.yenisafak.com/hayat/hindistanda-tehdit-tasiyan-guvercin-tutuklandi-2540401> (Erişim Tarihi: 06/11/2022).

URL-9 <https://www.sabah.com.tr/dunya/2016/05/04/urdunde-daese-ait-i-ha-ve-posta-guvercini-bulundu> (Erişim Tarihi: 07/11/2022).

URL-10 <https://www.sabah.com.tr/dunya/2013/06/26/guvercin-8-bin-km-yol-katetti> (Erişim Tarihi: 09/11/2022).

URL-11 <http://www.yeniduzen.com/onlar-birer-sovalye-posta-guvercinleri-31340h.htm> (Erişim Tarihi: 10/11/2022).

URL-12 <https://www.posta.com.tr/dunya/video-posta-guvercini-donercide-mola-verdi-2335504> (Erişim Tarihi: 10/11/2022).

URL-13 <https://aa.com.tr/tr/yasam/posta-guvercini-bir-yuvaya-donus-oykusu/877271> (Erişim Tarihi: 11/11/2022).

URL-14 <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/edirne/burasi-da-guvercin-oteli-11857979> (Erişim Tarihi: 11/11/2022).

URL-15 <https://www.edirnehaber.org/turkiyede-tek-dunyada-ucuncu/21930/> (Erişim Tarihi: 12/11/2022).

URL-16 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/posta-guvercinleri-gumruge-takildi-40054180> (Erişim Tarihi: 12/11/2022).

URL-17 <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/esiyle-posta-guvercini-araciligıyla-haberlesiyor/588406> (Erişim Tarihi: 12/11/2022).

URL-18 <http://www.star.com.tr/yasam/uluslararası-posta-guvercinleri-fuari-aci-lacak-haber-807510> (Erişim Tarihi: 14/11/2022).

URL-19 <https://www.yeniasir.com.tr/yasam/2015/07/12/50-milyon-liralik-guvercin-pazari> (Erişim Tarihi: 14/11/2022).

URL-20 <http://www.gazetevatan.com/1050-kilometreyi-1-5-gunde-uctu--1110577-yasam> (Erişim Tarihi: 14/11/2022).

URL-21 <http://www.star.com.tr/yasam/posta-guvercini-altin-kazandirdi-haber-1124159> (Erişim Tarihi: 15/11/2022).

URL-22 <http://www.iha.com.tr/haber-sahiplerine-10-bin-lira-kazandirmak-icin-kanat-cirptilar-488453> (Erişim Tarihi: 15/11/2022).

URL-23 <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/guvercin-mersinden-gonyeliye-geldi-h67937.html> (Erişim Tarihi: 16/11/2022).

URL-24 <https://www.haberler.com/kultur-sanat/964-adet-posta-guvercini-birincilik-icin-yaristi-15021619-haberi> (Erişim Tarihi: 16/11/2022).

EKLER

Resim 1: Bir posta güvercininin baş, gaga ve göz yapısı.

Kaynak: Eray KARAKETİR, 2018.

Resim 2: Farklı renkte posta güvercinleri.

Kaynak: Eray KARAKETİR, 2018.

Resim 3: Farklı renkte posta güvercinleri.

Kaynak: Eray KARAKETİR, 2018.

Resim 4: Bir posta güvercininin ayağındaki bileklikler.

Kaynak: Eray KARAKETİR,2018

GİYİM MAĞAZASI REKLAMLARININ KÜYEREL DOKUNUŞU: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

THE GLOCAL TOUCH OF CLOTHING STORE ADVERTISEMENTS: A SECONDARY ANALYSIS¹

DOI: 10.33404/anasay.1226215

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Tuğba HARPUTOĞLU*-Şule Yüksel ÖZMEN**

ÖZ

Tüketim kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelen reklamların, bireylerin tutum ve davranışlarının biçimlenmesindeki etkisi yadsınamaz. Harcama alışkanlıklarını şekillendirmenin de ötesine geçen reklamlar artık bireye yeni tarzlar sunmakta, düşünce ve kültür empoze etmekte, bunları sağlamak için de birçok unsurdan faydalanmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte, bireylerin düşünceleri, beğenileri ve imajları tek tipleşmekte, reklamlar da bu süreci hızlandırmaktadır. Günümüzde küresel değerlerin yanında yerel değerler de kültür endüstrisi içinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda yerel kültür öğeleri, tüketimi teşvik için yeni bir enstrüman halini

1- Makale Geliş Tarihi: 29. 12. 2022 Makale Kabul Tarihi: 21. 02. 2023

* Yüksek lisans öğrencisi Trabzon Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü / harputtuba@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3775-168X>

** Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü / syozmen@trabzon.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-8647-9240>

almış ve doğal olarak reklamlarda da sıklıkla görünür olmaya başlamıştır. Türkiye’de de son dönemde bir devlet politikası haline geldiği görülen “yerli ve milli” vurgusu reklamlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hedef kitlelere, küyerel değerlerin reklamlarda nasıl yansıtıldığını ortaya koymaktır. Bu kapsamda ilk önce reklam ile tüketim kültürü ilişkisi ele alınmış, ardından göstergebilimsel yöntemle, reklamlarda yer alan imge, dil ve sembollerin kullanılma şekillerine değinilmiştir. Çalışmada, sosyoekonomik olarak hedef kitleleri farklı olan LC Waikiki ve Boyner markalarının 2020 yılında yayınlanan iki reklam filmi incelenmiştir. Bu iki markanın reklam filmlerinde kullandıkları kültürel unsurlar göstergebilim kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim kültürü, kültürel öge, reklam, gösterge, sembol.

ABSTRACT

Advertising, which is an important element of the consumption culture, is effective in shaping the attitudes and behaviors of the individual. In addition to activating the purchasing behavior on the consumer, advertisements benefit from many elements to instill a new image, philosophy of life and culture on the consumer. Thanks to globalization, individuals have begun to enjoy similar pleasures to homogenization. Consumption easily provides the way of this sameness with advertisements. Today, the culture industry includes local elements in advertisements as well as global elements. In this respect, cultural values are heavily involved in advertisements as new dynamics in turning the wheels of consumption culture today. The “domestic and national” phenomenon, which has been expressed discursively as the official ideology of the state, especially in Turkey in recent years, shows itself in advertisements. Advertisements that think globally and glorify local elements are frequently encountered in order to increase communication with the current generation. The aim of this study is to reveal how glocal cultural elements are presented in advertisements targeting the current generation. In this framework, first of all, consumption culture and its relationship with advertisements are mentioned, and how concepts such as symbol, language, image, image used in advertisements are used with semiotics. In the study, two commercials for Boyner and LC Waikiki brands, which appeal to two different socio-economic segments, were discussed in 2020. The cultural elements used by both brands in their advertisements were determined and examined within the framework of semiotics.

Keywords: Consumption culture, cultural element, advertisement, sign, symbol.

Giriş

Tüketim, belirli bir ihtiyacın tatmin edilmesi için bir ürünü ya da hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme olarak da tanımlanmaktadır. Bu eylemi yapan birey de tüketici olarak isimlendirilmektedir (Dal, 2017). Tüketim kültürü ise insanların beğenilerini, hayat tarzını, sosyal statülerini belirleyici yönde rol oynayan tüketim alışkanlıklarına verilen addır. Bu bağlamda bakıldığında tüketim bireye bir hayat tarzı, bir yaşam standardı ve toplumsal yaşam içinde bir statü de sağlamaktadır. Kapitalist sistem bunu sağlayabilmek için reklamlardan yararlanmaktadır (Dağdaş, 2003). Aidiyet, statü, kişisel ve toplumsal başarı, yaşam stili kazanmak isteyen bireye üretilen ürün, reklamlar vasıtasıyla kolaylıkla iletilir. Bu açıdan reklamlar salt bir ürün pazarlama mekanizması olarak değil, aynı zamanda bir yaşam standardı pazarlayan mecralar olarak algılanmalıdır (Yavuz, 2012). Tüketiciyi tüketimin sürekliliğine uyumlu hale getirmek için hazırlanan reklamlar farklı teknikler kullanılarak hazırlanırlar. Aynı zamanda insanın düşüncelerinin temelinde yatan algılarına etki etme özelliklerini içeriklerinde barındırırlar (Elmasoğlu, 2017).

İnsanoğlu var olduğundan beri var olan kaynakları tüketmek üzere programlanmıştır. Tüketim olgusu ilk çağlarda ihtiyaçları karşılamak üzereyken, çağın gelişmesi ve beraberinde gelişen ihtiyaçlar ile nitelik değiştirmiştir. Tüketim kavramının anlamı, çeşitli genel kuramsal görüşlere ve tarihsel dönemlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bocock, tüketimi endüstriyel kapitalizmin bir ürünü olarak görür ve tüketimi analiz ederken, kültürel değerler ve sembollerin önemli bir rol oynadığından bahseder. Barnard da tüketimi toplumların değişim ve dönüşüm süreçlerinde kültürel unsurların aktif halde bulunması bakımından politik olduğunun altını çizmektedir (Elmasoğlu, 2017).

Kültürden bağımsız olarak ele alınamayan tüketim, insanlığın ilk ortaya çıkışından bu yana ister istemez içinde buldukları bir eylemdir. İlk çağlardan günümüze kadar doğada var olan diğer canlılar gibi yaşamı boyunca sürekli tüketmektedir. Fakat onu diğer canlılardan ayırt eden önemli nokta tüketim alışkanlığında mevcut olan farklardır. Fiziksel gereksinimlerini gidermeye çalışan diğer canlıların aksine, insanoğlu sosyal ve psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda da tüketmeye ihtiyaç duyar (Bakır ve Çelik, 2013). Tarımsal toplumlara geçiş, üretim fazlasını ve beraberinde ticari faaliyetleri getirmiştir. Bu faaliyetlerin tam manasıyla toplumsal süreçleri etkilemesini, sanayi devrimi ve burjuva sınıfının ortaya çıkış süreçleri ile ele almak mümkündür. Bu açıdan 19. yüzyılda üretim ve tüketimden niteliksel olarak bahsedebiliriz.

19. yüzyılın ikinci yarısı tarıma dayalı bir ekonomik düzende ilerlerken, insanlar kendi emeklerinin ürünü olan ve temel ihtiyaçlar seviyesinde malları tüketmekteydi. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise üretim ve tüketim endüstrileşmeyle birlikte önemli bir hal almaya başlamıştır. Özellikle Avrupa’da yaygınlaşan yeni buluşlar ve bunların fabrikalarda kullanılması seri üretimi beraberinde getirmiş, Endüstri Devrimi olarak adlandırılan bu dönemle tüketim alışkanlıklarında değişimler başlamıştır (Yavuz, 2012). Eş zamanlı olarak kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler yeni tüketim alışkanlıklarının kitleler üzerinde etkili hale gelmesini sağlamıştır. Buradan hareketle kültürel değerlerin yeni gelişmelerle dönüşüme uğradığından bahsetmemiz mümkündür. Piyasa sisteminde yaşanan gelişmeler, liberalizmin ekonomik ve sosyal hayata etkileri ve kitlelere hitap etmesinin öneminin kavranması sonucunda, tüketim yalnızca ihtiyaçların tatmin edilmesi eylemi olmaktan çıkmıştır. Sanayi devrimi ile yalnızca üreten ve emeği kadar değerli olan işçi sınıfı, üretimin seri hale gelmesi ile emeği dışında tüketebilecek orta sınıf tabakasına çekilmiştir. Akar bant sisteminin kurucusu Henry Ford’la birlikte ortaya çıkan “Fordizm” kavramı hem ürün fazlasına neden olmuş hem de tek tip ürünlerin piyasaya sunulmasında önemli rol oynamıştır. Christopher Lasch “Narsisizm Kültürü” adlı eserinde işçi sınıfının potansiyel tüketici sınıfına kaydırılmasının sebebinin, artan metaları yutacak bir toplumsal sınıfa ihtiyaçtan kaynaklandığını vurgular ve bu sınıfın yalnızca üreten değil tüketici olan işçi sınıfı olması gerektiğini belirtir. İşçi sınıfını belirli bir zevk algısı ile donatarak ve var olan boş zaman algısını kapitalizmin ürünleri ile doldurmak suretiyle üretimin devamlılığına işaret eden Lasch; tüketim olgusunu, üretim için kontrol eden bedenlerin tüketim için de kontrol ve terbiyesi olarak görmüştür (Senemoğlu, 2017). Pazar koşullarında yaşanan değişim, beraberinde tüketicinin tüketim silsilesine dahil olması için farklı ideolojilerin geliştirilmesini getirmiştir. Artık bireyler tüketirken kişisel zevk ve haz peşinde koşmakta ve bir ürünü elde etmenin yanı sıra o ürünü içselleştirdiği bir bağ kurmaya başlamıştır. Tüketim daha karmaşık bir hal almaya başlamış, bazen zaruri ihtiyaçları gidermek için yapılmakla birlikte, daha çok sosyal statü edinme, kendini gerçekleştirme ve özsaygı gibi tatmini daha çok psikososyal nedenlerle temellenmiştir. Bu bağlamda tüketimin boyutlarını yalnızca bir ürünü alıp, onu bitirmekten öte bir olgu olduğunu söylememiz mümkündür. Tüketim, ürün sayesinde elde edilmesi beklenen hazdır. İnsanoğlunun sürekli hazzın peşinden koşuyor olması ve pazar sahiplerinin bunun bilincinde olması da üretim ve tüketim sürecini devamlı hale getirmektedir. Tüketim birçok etken tarafından etkilenmekte olduğundan bu unsuru tek başına ekonomik bir süreçten ibaret algıla-

mak mümkün değildir. Baudrillard'a göre de tüketim salt yok etme, bitirme eyleminden ibaret değildir. Tüketimi pasif bir boyun eğme ve satın alma davranışı olarak görmeyen Baudrillard, tüketimi toplum ve dünya ile iç içe, aktif ve sistemli olarak ihtiyaçlara cevap verme biçimi olarak ele almaktadır (Senemoğlu, 2017). Tüketimi nihayetsiz bir süreç olarak nitelendiren Bauman ise hazların tatmin edilmesi için yapılan üretim ve beraberinde gerekli olan tüketimi kültürleşmenin nedeni olarak görmektedir. Bireylerin var oldukları çevre ve kültürel unsurlar, onların zihinsel süreçlerini etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu bakımdan tüketim incelenirken mevcut çevre koşulları ve kültür göz ardı edilemez. Toplumsal bir varlık olan insan, içinde bulunduğu toplum tarafından kabullenilmek ve aidiyet duygusuna sahip olmak ister. Bu noktada tüketimin yalnızca basit yok etme, bitirme eyleminden fazlası olduğu sonucuna varmamız mümkündür. Baudrillard, insanın tüm çevreyle ilişkilerinin bir değerler ve semboller sistemi içinde var olduğunu, bu yüzden tüm arzu, istek, tutkuların satılır ve tüketilebilir hale gelebilmesinin ön koşulunun soyutlanmış bir göstergesel nesneye dönüştürülebilmesi gerektiğini söyler (Senemoğlu, 2017). Çağımız dünyası gelişen tüm teknolojiler sayesinde daha çok üreten, sürekli yenilenen ürünlerle buluşmaktadır. Özellikle küreselleşen dünyada hiçbir ürün bölgesel olarak kalmamakta ve ürünlerin getirisi olan yaşam tarzları dünyanın her noktasındaki insanların arzularına hitap edebilme olanağı sunmaktadır.

Evrensel standartlar oluşturmaya çalışan tüketim kültürü, bireyleri yeni kahramanlar olarak ilan etmektedir. Bu sayede benimsetilen yaşam biçimleri salt giyim ve bedensel özelliklerin dışına çıkmaktadır. Dekorasyondan otomobile, tüm hayat pratikleri tüketim kültürü ile yeniden şekillenmektedir (Elmasoğlu, 2017). Örneğin bir birey gömlek satın almak istediğinde sadece onu dış faktörlerden koruyacak bir giyim aracı satın almaz. Satın aldığı ürün bir imajı temsil etmekte, bireye toplum nezdinde bir statü ve konum sağlamaktadır. Bu, ürünün maddi faydası değil duygusal faydasıdır. Duygusal faydayı bireylere benimseten ise reklamlar ve pazarlama faaliyetleridir. Marka değerinin oluşması da bu duygusal fayda ile oluşmaktadır. Böylelikle mal ve hizmetler tüketicilerin algılarında belirli bir konum ve farklılık değeri oluşturmaktadırlar (Bakır ve Çelik, 2013). Netice itibarıyla tüketimin, kültürel bağlamlar çerçevesinde ele alınan bir unsur olduğu, nesnelerin sembolik manalarını da içinde barındırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bireylerin değer yargıları tüketim davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Zira değerler bir markanın tüketilmesinde kıstas olacak ölçütleri barındırmaktadır (Elmasoğlu, 2017). Öne çıkan husus ise çok çeşitliliğin var olduğu pazarda tüketicinin hangi ürüne yöneleceğinin belirlenebilmesidir. Rekabetin söz konusu olduğu pazar-

larda ürünleri alıcı ile önceden buluşturan unsur ise reklamlardır. Bu bakımdan reklamlar, rekabet içinde olan mal ve hizmet sağlayıcıların kozlarını paylaştığı bir mecra olarak düşünülebilir. Pek çok açıdan tanımı yapılan reklam, mal ve hizmetlerin tüketiciye tanıtılması, duyurulması, ikamesi olan aynı tür mal ve hizmetler karşısında tüketici tarafından ikna olunarak tercih edilmesini sağlayan süreçtir (Güler, 2015). Reklamlar her ne kadar ürünlerin tüketiciye ulaşmasını sağlayan unsurlar olarak görülse de salt bir ürün pazarlaması mekanizmasından öte bir anlama sahiptir. Reklam, bir ürünü pazarlarken bunun emsallerine nazaran bireye daha fazlasını katacağı imajını veren rekabetçiliği içinde barındırır. Bunun dışında toplumdaki konumunu belirlemeyi, hayatları idealize etmeyi ve bireyi ait olmak istediği sosyal statüye ulaştırmayı da vaat etmektedir. Günümüz dünyasında sürekli olarak maruz kaldığımız reklamlar hayat pratiklerini kitle iletişim araçları vasıtası ile kanalize ederek toplumsal hayatı değiştirici ve dönüştürücü rol oynamaktadır (Elmasoğlu, 2017).

Andrew Ehrenberg de reklamın işlevlerini sıralarken ilk olarak marka farkındalığı yaratarak satın almaya yönelten uyarıcı rolünden bahsetmektedir. İkinci olarak reklamın işlevi satın alma eylemini pekiştirmek son olarak da markanın penetrasyonu, satın alınma sıklığı ve rakipleri karşısındaki konumunu belirlemektedir (Bakır ve Çelik, 2013). Reklamda amaç hedef kitleyi etki altına alabilmektir. Hedef kitlenin duygu, düşünce ve tutumlarını istenilen doğrultuda yönetmek ve yönlendirmektir. Tutum ve davranışları etkilemekteki amaç tüketiciyi satın alma eylemine yönlendirerek üretim-tüketim çarkının dişlilerinin sürekli hareket halinde olmasını sağlamaktır. Bu kapsamda ele alındığında reklam bireyi tüketimin odak noktası olduğu bir kültüre iter. Bunu yaparken de içinde bulunduğu toplumun değer yargıları ve kültüründen, aynı zamanda bireyin “sosyal statüsünün daha iyi olacağına” dair vaatlerden istifade eder. Gillian Dyer reklamların nelerden yararlandığından bahsederken sürekli tüketime teşvik ediciliğinin altını çizerek reklamların maddi dünyanın yetersizliği üzerinde durduklarını ifade etmektedir. Ona göre reklamlar kültüre ait tüm dil, imaj ve mitleri kullanarak hazırlanmaktadır (Dağtaş, 2003). Sektörel olarak reklam bireyi potansiyel müşteri olarak görür ve reklam metinleri müşterilerin rollerinin biçimlendirilmesi ile oluşturulmaktadır. Sanal bir yaşam oluşturan reklamlar, oluşturdukları suni gerçeklikleri hayal ve beklentilere yönelik imgeler üzerinden tasarlamaktadırlar. Böylece tüketiciler hayal mahsulü kimlikleri ile bütünleşebilmek adına reklamların sunduğu ürünlere yönelmektedirler (Elmasoğlu, 2017). Reklamlar bireyler için yeni dünyalar tasarlarlar. Tasarladıkları bu dünyayı gerçek hayattan alıntılarla ifade etmektedirler. Gerçek hayat-

tan nakledilen ifadeler bireyin ait olduğu toplumun sembolleri ile karşılanmaktadır. Bu bağlamda sergilenen ürünler metalaşarak değişim değeri kazanmış olur (Becan, 2012). Reklamcılık faaliyetleri sembollerin kültür havuzundan ortak kültür havuzuna aktarılması gelişen bir süreçtir. Bu süreçte aktarılan sembollerden aktarılan anlamlar ürünlere yüklenir ve daha önce anlamsız olan ürün tüketici için artık bir anlam ifade etmeye başlamış olur. Tüketiciler gündelik hayatta reklamlara anlam atfetmeye başlar ve birçok ürün söylemler ve semboller arasında tüketim kültürünün metaları haline gelir (Elmasoğlu, 2017). Reklamların kültürel unsurlar üzerinden hazırlandığını bir örnek üzerinden anlatan Oskay verdiği örnekte, gelişmiş ülkelerdeki meyve suyu reklamlarında görsel kodlamaların “doğa” unsuru ön plana çıkarılarak yapıldığını, buna karşın gelişmemiş olan ülkelerde görsel kodlamaların ürünün imal edildiği fabrikanın teknolojik özellikleri baz alınarak hazırlandığını vurgulamaktadır (Dağtaş, 2003).

Bu ve benzeri şekilde, bireyin iç dünyasına alt metinler gösterge ve semboller sayesinde kodlanır. Bu sembol ve kodlamalarda ise kültürel değerler göz önünde bulundurulur. Proctor ve Doukakis, reklamı bu bağlamda, tüketicinin deneyimlerini, sosyal konumunu yansıtan, zengin ve karmaşık işaretler ve anlamlar sistemi olarak ele almaktadır (Becan, 2012).

1. GÖSTERGEBİLİM VE REKLAM İLİŞKİSİ

Reklamlar üzerindeki çalışmalar ele alındığında en çok üstünde durulan konular, reklamların nasıl analiz edilmesi gerektiği ve hedef kitleye verilmek istenen mesajların reklamlarda nasıl işlendiğidir. (Yeygel ve diğ., 2005). Reklamlar bu bağlamda, tüketiciyi gittikçe daha çok yorumlaması gereken bir anlamlılık dünyasının içine çekmektedir. Bireylerin yaşam koşulları ve içinde buldukları ortam reklam yapıcıları için önem arz etmektedir. Williamson’a göre; tüketicinin fiziksel yaşamdaki alışılmış yerlerinden, maddi ortamlarından koparılmış nesnelere, artık şeyler değil, göstergeler oldukları posterlerin ve perdelerin üzerinde yeni simgesel anlamlar yüklenirler. Böylece reklamlar çözülmesi beklenen sorular evreni ile insanları kuşatmaktadır (Becan, 2012). Reklamlarda yer alan mesajların içeriklerinde barındırdıkları anlamları, dilsel, semboller, mitler ve göstergeler çerçevesinde analiz eden göstergebilimden faydalanmak gerekmektedir. Türkçeye Fransızcadan geçen “semiologie” terimi göstergebilim olarak çevrilmiştir. Göstergeleri inceleyen bilim dalı veya göstergelerin bilimsel incelenmesi olarak literatürde yer almaktadır. Göstergeler ve semboller insanlık tarihi kadar eski olup ilk çağlarda mağaralara çizilen ilkel resimlere kadar uzanmaktadır. Bu sem-

bollerin ilkel dönemlerde dahi insanların sembol ve işaretler yolu ile iletişim kurduklarının kanıtı olarak kabul görmektedir. Genel çerçevede gösterge terimi, kendisi dışında şeyleri temsil ederek, temsil ettiği şeyin yerini alabilen her çeşit biçim, şekil ve olgular olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2007). Dolayısıyla tüm sözcükler, işaret ve semboller gösterge olarak ele alınmaktadır.

Ferdinand de Saussure modern dilbiliminin kurucusu olarak kabul edilir. Çalışmalarıyla dilbiliminin temel taşları olan yapısalcılık ve göstergebilimin gelişmesinde büyük katkılar sağlayan Saussure'e göre; her gösterge, görüntü, nesne ve ses 'gösteren' ile temsil ettiği kavram yani 'gösterilen'den oluşur. Göstergebilimde 'gösterge' sözcük, görüntü ya da anlam üreten herhangi bir şey olabilir." (Becan, 2012). Saussure dili incelerken üç önemli ayrıma işaret etmektedir. Dil ve söz ayrımı, gösterge kavramının ikili bir yapıya (gösterge ses/ses imgesi ve gösterilen/kavram) sahip olması, eşsüremlili ve artsüremlili dil analizini yapmıştır. İlk ayrımı dil ve söz ile yapan Saussure dili bireylerin söylediklerinin toplamı, böylelikle toplumsal olarak görmektedir. Bireyler dili uzlaşmanın bir yolu olarak üretmişlerdir. İkinci ayrımı olan gösterge kavramını Saussure, bir kavram ve bir ses imgesini gösteren ve gösterilen ikiliği ile açıklamaktadır. Son ayrımda ise dilin özel bir toplulukta kullanıldığı bir zaman dilimini ele almaktadır (Dağtaş, 2003). Barthes'in ise 1960'lardan sonra bağımsız bir bilim haline gelen göstergebilime yaptığı en önemli katkı kültürel öğelere ait göstergelerin de okunması gerekliliği olmuştur. Kitle kültürünü söylemler üzerinden inceleyen Barthes, ideolojileri göstergebilimsel olarak incelemiştir. Göstergebilimin konusunu her türlü göstergeler sistemi (görüntü, jest, mimik, müzik, tören vb.) olarak ele alan Barthes, Saussure'ye göre göstergelere yüklenen anlamların sınırlarını genişletmiştir. Göstergeler üzerinde "düz anlam" ve "yan anlam" ayrımı yapan Barthes, düz anlamı göstergenin neyi temsil ettiği, yan anlamı ise nasıl temsil ettiği şeklinde açılmaktadır (Bircan, 2015). Yapısalcı bir yöntem izleyen göstergebilim dil unsurlarından ziyade nesnelere dikkate alarak, bağlamsal olarak derindeki anlamları ortaya çıkarmaktadır (Gültekin, 2021).

Levi-Strauss kültürler arasında var olan benzerlikler üzerine yaptığı çalışmalarda tüm toplumların anlamlı hale getirmeye çalıştığı sınırın doğa ve kültür arasındaki sınır olduğunu savunmaktadır. Mitler hakkında yaptığı çalışmalar sonucunda bunların toplumdan topluma etki yolu ile değil, kültür ve doğa, insan ve tanrılar, ölüm ve yaşam arasında var olan ilişkiler hakkında ortak endişe ve sorunlar olduğu sonucunu elde etmiştir. Mitler üzerine çalışan bir diğer yapısalcı düşünür Roland Barthes'e göre ise mitler bireylerin içinde var olan, birbiriyle ilişkili kavramların farkında olup, mit-

sel niteliğinden habersizdirler. Barthes'e göre mitler sınıf temelli olup, hâkim sınıfın değerlerinin doğallaştırılmasıdır. Dilbilimi göstergebilimin alt dalı olarak görmeyen Barthes, kültürü ve ideolojilerin analizini semiyotik aracılığı ile yapılmasının gerekliliğini vurgular. Barthes miti analiz ederken üç boyutlu bir sistemden bahseder. Bunlar; gösteren, gösterilen ve gösterge. Barthes'e göre mit, semiyolojik sistemin ikincil düzlemidir. Sistemdeki gösterge (sign), ikinci sistemin (mitin) göstereni (signifier) haline gelir. Barthes birincil semiyolojik düzene dilin objesi, ikincil düzene, yani mite, meta-dil adını verir" (Dağtaş, 2003).

Dağtaş, Hall'un göstergebilimsel yöntemini çalışmasında iki ana boyuta indirgeyerek yeni bir izlek model geliştirmiştir. Hall'un çoklu okuma yönteminin temellerinde metinlerde okunan eklemlemeler tüketim esnasında oluşan üretim sürecidir ve anlam buna bağlı olarak eklenme esnasında oluşur. Anlam özgül bir bağlamda, tarihsel süreçte meydana gelir. Eklemleme toplumsal ve kültürel bağlamdan bağımsız değildir (Dağtaş, 2003). Metinler üzerinde karşıt ve hâkim okuma gerçekleştirilebilir. Buna göre model şu unsurları içermektedir; gösterenler, gösterge sistemleri, mitler, analiz.

Gösteren: Bir göstergenin görsel ya da işitsel kısmının olduğu düşünsel ve kavramsal bölümdür. Örneğin "su" sözcüğünün göstereni "s" ve "u" harflerinin bir araya gelişiyle oluşan görsel bölümüdür. "Su" sözcüğünün zihnimizde uyandırdığı su kavramı ise gösterilendir. Zihnimizde oluşan su belirli bir su, örneğin içme suyu, kuyu suyu, musluk suyu, bulaşık suyu değil genel bir su kavramına gönderme yapar. Gerçek dünyanın birebir aynısı olmayan gösterilen onun soyutlanmış halidir (Çeper, 2010).

Gösterge sistemleri: İkinci adım veya analiz için kullanılacak araç, göstergelere bağlı referans sisteminden oluşmaktadır. Göstereni yeniden ele alan referans sistemi ne anlama geldiği sorusuna yanıt arar. Çeşitli gösterenlerin kolektif anlamları genellikle genel bir tema etrafında uyumludur. Bu nesnelere ve bunlara karşılık gelen anlamları bireyler kendilerince uygun bir şekilde özetler. Bu şekilde, bir reklamın genellikle karmaşık yapısı birleştirici bir kaynağa indirgenebilir. Bu, reklamın hangi unsurunun nasıl anlamını aldığı ve yansıttığı referans sistemidir.

Mitler: Üçüncü adımı mitlerle ilgili kısım oluşturacaktır. Mitler, Barthes ve Levi-Strauss mitlerinin analizine göre yapılmıştır. Mitler, kültür fikirlerini somutlaştırarak veya derin, yaygın olarak hissedilen duyguları ifade ederek bir grubun bilincine hitap eden herhangi bir gerçek veya kurgusal öykü, tekrarlayan temalar veya karakter tipini ifade eder. Bir reklam mesajı olduğu gibi sosyal yaşamın bir unsurunu efsanevi

olarak tanımlar ve söz konusu kültür veya alt kültürde hem açıklayıcı hem de ifade edici bir unsur olarak o kültürel değerde ayırt edici olmasına atıfta bulunur. Chapman, efsanelerin, reklamın açık içeriğinin yalnızca yüzeysel sunumu olarak davrandığı reklamın derin yapısal temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır (Özmen ve Yılmaz, 2006).

Analiz: Son bölüm ise analiz kısmından oluşmaktadır. Bu kısımda reklam metni bir bütün olarak değerlendirilir. Reklam metinlerinin mesajları ve konumlandırma stratejileri ile ilgili değerlendirilmeler yapılır.

2. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Tüketim bir eylemden daha çok sosyal bir olgudur. Bu olgu bireyin var olduğu toplumsal yapıdan ve bu toplumsal yapıyı şekillendiren değerlerden beslenir. Günümüzde ise tüketim kültürden ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir. Tüketim kültürünün sürdürülebilirliği ise reklamlara bağlıdır. Buradan hareketle bu kapsamda Türkiye’de reklamların içerikleri hazırlanırken hangi değer yargılarına ait öğelerin kullanıldığı, bu değerleri oluştururken hangi sembollere başvurulduğu araştırmanın problemidir.

Araştırmanın amacı maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır:

- Boyner reklamlarında kadın ögesi nasıl yansıtılmıştır?
- Boyner reklamlarında erkek ögesi nasıl işlenmiştir?
- LC Waikiki reklamlarında inanç unsurları nasıl ele alınmıştır?
- LC Waikiki reklamlarında toplumsal siyasete dair içerikler hangi sembollerle yer bulmaktadır?
- LC Waikiki reklamlarında kadın ve erkek figürleri arasındaki farklar nelerdir?
- Boyner reklamları hangi kültürel değer yargılarını öne çıkarmak istemiştir?
- Boyner reklamlarında kültür emperyalizmine ait öğeler ne şekilde işlenmiştir?
- Her iki firmaya ait reklamlarda hangi sembolik unsurlar, ne anlama gelmektedir?

2.1. Araştırmanın Örnekleme

Tüketim kültürünü etkileyen reklamlarda kültür ögesinin nasıl işlendiğini incelemek üzere çalışmada örnekleme olarak, Temmuz 2020 tarihinde yayınlanan 1,26 dakikalık “Bizim Tarzımız Güzel” adlı Boyner firmasına ait reklam filmi ile LC Waikiki

firmasının 36 saniyelik Temmuz 2020 tarihli “Önümde Bayram Üstümde LC Waikiki” adlı reklam filmi seçilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Boyner “Bizim Tarzımız Güzel”

Görsel 1. Boyner “Bizim Tarzımız Güzel” Reklam Filmi Ekran Görüntüleri

(Boyner, 2020)

Göstergeler: Görsel metin (reklam filmi oyuncularının hızlı geçişleri ile başlanan sahne sonrasında çamaşırların asılı olduğu bir teras katı, bir bankın dibinde Boyner firmasına ait bir alışveriş poşeti. Reklam filminde sahneler sırası ile peştamal ile hamamda dönen genç bir adam, Türk halısı üstünde yatan genç bir kadın, halının üzerinde topuklu ayakkabılı bir kadın ayağı, bir evin salonunda eski model bir koltukta uzanan rock stili giyinmiş bir kadın; drift yaparken Türk bayrağı sallayan gençler; rock stili giyimli kadın, yaşlı kadınlara kolonya dökerken; sahilde koşu yaparken kulaklıkla müzik dinleyen spor giyimli üç genç yolda kalan arabayı iterken; kırmızı beyaz kıyafetli esmer bir kadın ayakkabılarını ayakkabı boyacısına boyatırken bir yandan tablettinden çalışır ve nazar boncuklu turnaklarına oje sürüp ince belli bardaktan çay içer, araya çini motifleri giren sahneler vardır. Sonraki sahnede hamamda rock stili giyimli dövme bir genç, hamam kıyafeti olan peştamal ve terlik ile göbek taşında yıkanır. Sokak arası bir düğün yapan kalabalık ve masa üstüne çıkmış biri kadın, biri erkek iki kişi davul, akordiyon, trampet eşliğinde oynar. Herkes şık giyimli, masa üzerindeki erkek, smokininin papyonunu çözmüş, ceketini beline takarak oynar. Sonraki sahnede, boş bir alanda Türk bayrakları ile maç dinlerken slogan atan ve drift yapan gençler. Son sahnede reklam filmi boyunca oynayan kişiler reklamın başında çamaşır asılı terasta bir araya gelerek poz verir.)

Sözel metinler (kimse inkar edemez bizim milletçe bir tarzımız var; misafire kolonya, ne ince hareket ne zeka yeni anladık, bizim tarzımız güzel; sadece parklarda sahillerde koşmayız biz, yardıma koşmayı da biliriz, bizim tarzımız güzel; cesuruz ama nazardan da korkarız değmesin diye neler yapmayız, maşallah bizim tarzımız güzel; bazen dışardan bakan der ki bu da bir değişik halbuki gözde farklı özde aynıyız, bizim tarzımız güzel; ceket üstümüzde iyi durur gelgelelim belimizde de iyi durur, bizim tarzımız güzel; bir de kırmızı var açar bizi başka kime bu kadar yakışır ki, biz milletçe öyle güzeliz ki bizim tarzımız yeter).

Slogan (bizim tarzımız güzel). Başlık (Boyner)

Gösterge sistemleri: Örf, adet, gelenek ve göreneklere bağlılık, iyilik, modern yaşam biçimi, tarz oluşturma, kendine güvenme, özgüven, iş hayatı, bağlılık, birliklilik, güç.

Mitler: Milliyetçilik miti, köken miti, aslına bağlı kalınarak da çağdaş bir hayat tarzına sahip olunabileceği miti.

Analiz: Reklam filmi belirli sözel metinler ve görsel sahnelerden oluşuyor. Reklam filmi, boş bir teras, bu terasta asılı çamaşırlar ve markaya ait poşet ile asılı çamaşırların bu markanın ürünleri olduğunu belirtiyor. Çamaşır asılı teras Türk kültüründe bir nevi alt sınıfın temsili olarak yansıtılmış, markanın piyasada mevcut olan elit imajı kırılmak istenmiştir. Bu sahneden sonra reklam içindeki oyuncuların kısa kesitleri art arda verilerek içeriğin ne ile ilişkili olacağına dair merak uyandırılmaya çalışılmıştır. (Hamam peştamali ile dönen erkek, halıda yatan kadın, eski tip bir koltuğa uzanmış kadın, çay bardağı ile çay içen kadın, drift yapan bayraklı gençler vb.) Motosiklet kullanan kısa sarı saçlı ve rock stili sahibi kadın, motorundan inerek evine gelen misafir kadınları karşılıyor. Türkiye’de kadınların düzenledikleri “gün” gibi bir toplantı olduğu anlaşılan eylemde, olay “misafir odası” denilen Türklere özgü bir mekânda geçiyor. Genç kadın bu misafirlere kolonya döküyor ve kadınlar tarafından kıyafet ve stili yadırganmıyor, aksine beğeniliyor. Reklam filminin yayın tarihi ve sözlü metinde geçen “misafire kolonya ne ince hareket ne zeka yeni anladık” ifadesinden Covid-19 virüsüne karşı alınan hijyen tedbiri konusunda aslında Türklerin temizlik ve hijyene verdikleri öneme bir vurgu yapıldığını söylememiz mümkün.

Diğer sahnede sahilde spor yaptıkları anlaşılan üç genç görünüyor. Hepsinin kulaklarında kulaklık, çeşitli ünlü markalara ait spor kıyafet ve aksesuarları bulunuyor. “Yolda kalan arabayı toplu halde itme” kültürel bir öge olan yardımseverlik ögesinin yansımasıdır. Gençlerin de arabayı iterek modern görünüşleri altında iyilik yapmaktan vazgeçmeyen bir kimliğe sahip oldukları imajı verilmektedir. Sosyoekonomik olarak daha elit bir kesimi temsil eden gençlerin aslında bakıldığında bu tarz bir eylemde bulunması beklenmezken kültürlerine ne kadar bağlı olduklarının vurgusu yapılmaktadır.

Bir sonraki sahnede boyacı sandığı önünde oturan bir kadın görülüyor. İlk bakışta kadın, kırmızı beyaz renkteki kıyafeti ile bayrak sembolünü akla getirmektedir. “Ayakkabı boyacısı” yine Türk kültürüne ait bir öge ve markanın sattığı ayakkabıları parlatması ile kendi ürününü ön plana çıkarmaktadır. Kadının “ağır ağabey” denilen

bir tavırla hareket etmesi ve arka planda kalan nakış desenleri yine kültürel sembollerdir. Aynı zamanda hem çalışmakta hem de ayakkabılarını boyatıp makyaj tazeleyen kadının tırnaklarında da nazar boncuğuna dikkat çekiliyor. Böylece feminen bir vurgu da yapılmaktadır. Geçiş sahnelerinde kullanılan çini motifleri ve kadının klasik çay bardağı ile çay içmesi aslından taviz vermeden de modern bir stile sahip olunabildiğini göstermektedir.

Sonraki sahnede hamamda bir erkek görülmektedir. Erkeğin üzerinde rock stili kıyafetler ve aksesuarlar mevcuttur. Vücudunda dövmeler ile hamam peştemali ve takunya yerine Boyner'e ait bir terlik giydiği görülmektedir. Hamamda göbek taşında kendisine tasla su dökerken sahnelenmesi ile sözel metni olarak "bazen dışardan bakan der ki bu da bir değişik halbuki gözde farklı özde aynıyız" ifadesi kullanılıyor. Özüne sadık kalma vurgusu ve modern stil bir arada verilmektedir.

Düğün kutlaması olduğu anlaşılan sahnede masa üzerinde oynayan bir kadın ve erkek görülmektedir. Kalabalık bir ortam ve herkesin şık kıyafetler içerisinde olduğu sahnede tüm kıyafetlerin firmaya ait olduğunun altı çizilmektedir. Sokak düğünü ve davul gibi folklorik unsurlar dikkat çekmektedir. Masa üzerindeki adamın üstünde bir smokin ve papyonu çözüük olarak hovarda imajı verilmektedir. "Ceketi bele takarak oynama" da Türk kültüründe bulunan bir unsurdur. "Smokinle bile kendi kültürümüzün dansını yapabilirsiniz" mesajı verilmektedir. Masanın üzerinde oynayan kadın cinsel bir obje olarak kullanılarak "dansöz" imgesini akıllara getirmektedir.

Boş bir alanda gece bir araya gelen gençler aslında Amerika Birleşik Devletleri'nden yayılan hip hop kültürünün yansımalarıdır. Ancak araba ile drift yapan ve ellerinde bayraklar ile maç dinlerken görüntülendikleri sahnede milliyetçilik vurgusu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Gençlerin kıyafet ve stil seçimleri yine markanın ne kadar zengin içerikli olduğunu yansıtmaktadır.

Son sahnede markanın ürün çeşitliliği kısa kısa detaylar eşliğinde tekrar gösterilmektedir. En son bölümde başlangıçta boş ve çamaşır asılı terasta reklam boyunca markanın ürünlerini taşıyan insanlar bir arada görünmektedir. Boyner logosu ve "bizim tarzımız güzel" sloganı ile reklam filmi bitmektedir. Her yaşam stiline yönelik çeşitliliğin Boyner firmasının bünyesinde yer aldığının altı çizilirken, Türk milletinin özel bir tarzı olduğu ve bunu kültürü ile sağladığı vurgusu yapılmaktadır. Aynı zamanda birlik beraberlik unsurunun etkisinden yararlanılmak istenmiştir.

4.2. LC Waikiki “Önümde bayram üstümde Waikiki”

Görsel 2. LC Waikiki “Önümde Bayram Üstümde Waikiki” Reklam Filmi Ekran Görüntüleri

(LC Waikiki, 2020)

Göstergeler: Görsel metin (dolap kapağına asılmış papyonlu bir erkek çocuk kıyafeti, çocuğun bu kıyafeti giyerek ayna karşısında hazırlanması, arkasından ablasının yeni kıyafetlerle yanına gelmesi, çocuk odasında mutlu bir şekilde dans etmeleri. Evin annesi mutfakta elinde bir tepsi ile kocası mutfığa girer ve kocasına tatlıyı gösterir; kocası eliyle beğenme hareketi yapar. Evin büyükbabası ayna karşısında giyinmektedir; başörtülü ve ailenin büyükannesi olan kadın büyükbabanın yanına gelir üstünü düzeltir ve ikisi yan yana mutlu bir şekilde poz verir. Kız çocuğu kamerayı otomatikçe alır, ailenin salonda çekilen toplu fotoğrafı ile reklam filmi sonlanır.)

Sözel metinler (önümde bayram üstümde Waikiki reklam müziği, işte o bayramlıklar dedenin verdiği bayram harçlığını ikiye katlayacak bayramlıklar, şüphesiz bu bayramlık şerbeti çok kaçan tatlının tüm kusurlarını örtecek bayramlık, işte bu da bayram sofrasının baş köşesine yakışacak bayramlık, tüm ailenin bayramını güzelleştirecek bayramlıklar şimdi LC Waikiki’de).

Slogan (önümde bayram üstümde Waikiki). Başlıklar (harçlıkları ikiye katlayacak bayramlıklar, tatlının kusurlarını örtecek bayramlık, baş köşeye yakışacak bayramlık, Kurban Bayramı’nız kutlu olsun, LC Waikiki logosu ve yazısı).

Gösterge sistemleri: Aile, mutluluk, kardeş sevgisi, kadın özgüveni, eşler arası saygı ve sevgi, büyüklere saygı, bayram telaşı, başörtüsü, örf adetlere bağlılık.

Mitler: Anne, ata, din, yuva.

Analiz: Reklam filmi bir dolap kapağında asılı, yeni olduğu anlaşılan bayramlık erkek çocuk kıyafetinin görseli ile başlar. Çocuk bu kıyafetleri giyer ve mutlu şekilde aynada kendisini izlerken ablası da bayramlıkları ile yanına gelir. Güneşin çocuk odasını aydınlatması ve odanın mavi rengi güven ve huzurun göstergesidir. İki kardeşin birbirleri ile iyi anlaşmış birbirlere “beşlik çakması” el hareketi ile gösterilmektedir.

Sonraki sahnede bir kadın mutfakta görülmektedir. Kadına yüklenen toplumsal cinsiyetçiliğe dayalı bir rol vardır. Baklava yapan kadın geleneksel Türk toplumuna özgü bir bayram tatlısı ile izleyicinin karşısına çıkarak milli kültürü ve dini duyguları

bir araya getirmektedir. Reklamda kutlanan bayram da bir dini bayramdır. Reklam filmi sürekli reklamın fon müziği eşliğinde hareket halinde geçmektedir ve bütün sahneler bu ritme uygun bir ahenk içindedir. Kadın tatlısında yaptığı sözüm ona kusuru, üzerindeki kıyafetin şıklığı ile örtmektedir. O kadar şıktır ki kocasını bile etkilemiştir.

Evin büyükbabası ayna karşısında bayram yemeği için hazırlanmaktadır. Kahverengi tonları ile döşenmiş mobilyalı oda ve yaşlı adamın kıyafetlerindeki kahverengi tonlar toprak rengini temsil ettiği için ağır başlılığı ve korumacılığı simgeler. “Sofranın baş köşesine yakışan” sloganı ile “ata” kültüründe Türklerin büyüklere verdiği hürmete gönderme yapılmaktadır. Aynı tonlarda giyinmiş ve ailenin büyükannesi olduğu anlaşılan kadın adamın üstüne çekidüzen verirken görülmektedir. Kadın başörtülüdür. Dini bir simge olan başörtüsü markanın her kesimden insana yönelik çeşitliliği bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

Son sahnede bir aile fotoğrafının çekilmesi yer almaktadır. Güneşin aydınlattığı mavi boyalı bir odada, mavi bir koltuk üzerinde çekilen fotoğrafta tüm aile mutlu bir şekilde bir arada poz vermektedir. Büyükler otururken torunlar, büyükanne ve büyükbabanın yanındadırlar. Yetişkin kadın ve erkeğin ayakta arkada durması, saygının Türk kültüründeki yerini sembolize etmektedir. Reklamda ağırlıklı olarak seçilen kahverengi ve mavi tonları ile izleyici kitleye güven hissi aşılanmak istenmektedir. Markanın logosunun da mavi olması ile bir bütünlük yakalanmaya çalışılmıştır. Reklam mavi tonlarında iki kalbin birleşerek markanın logosunu oluşturması ile son bulmaktadır.

1. 4.3. Boyner Reklam Filmine Ait Bulgular

Reklam filminin formatına bakıldığında görülen belirgin özelliklerden biri milliyetçilik ve özüne dönük olarak da modern bir hayat tarzı yaşanabileceği olgusudur. Kültürel öğeler olan halı, misafire tutulan kolonya, araba itmek, boyacı sandığı, çay bardağından içilen çay, nazar boncuğu, hamamda yıkanmak, sokak düğünü, göbek atmak gibi unsurlar belirli hikayelerin içinde işlenmiştir. Hayatın her anında, aslında kendi kültüründen kopmayan ancak bunun yanında yeni ve modern yaşam tarzını kültürü ile harmanlayabilen insanlar görülmektedir. Reklam sloganı olan “bizim tarzımız güzel” ifadesi ile Türklerin kendilerine ait tarzlarının güzel olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Markanın ise bu tarzı sadece yeni tüketim kültürü çerçevesinde tekrar yorumlamasına olanak sağlayacak ürünleri bünyesinde barındırdığı algısı yaratılmaktadır. Hamam sahnesinde takunya yerine Boyner’e ait bir terlik giyilmesi, konu için açık bir örnek teşkil etmektedir

Sosyoekonomik farklılıklar açısından markanın daha üst sınıfa hitap eden ürünleri sattığını anlamak mümkündür. Genel itibarıyla ortalamanın üstünde bir yaşam standardını hedefleyen firma bu standarda sahip olan bireylere yönelik ürün yelpazesinin reklamını yapmaktadır. Alım gücü yüksek olan kişilerin küreselleşen dünyada asıllarından kopmadıklarını aksine hem modern bir yaşam sürerken hem de özünde kültürlerine bağlı kaldıklarının imajı çizilmektedir. Görsel olarak Türk kültürüne ait birçok simge ve sembolden yararlanılan reklam filminde, milliyetçilik ön plana çıkmaktadır. Bu unsur ile firmanın müşteri kitlesini genişletmeyi hedeflediği söylenebilir. Aslında verilmek istenen mesaj “bizi tercih ederseniz hem kendinize ait bir stile sahip olur hem de reklamda yansıtılan yaşam tarzına sahip olursunuz” dur. Bunun yanında “içinde var olduğunuz toplum da sizi dışlamadan kabul eder çünkü siz aslında özünüze bağlı bireysiniz” mesajını reklamın alt metni olarak okumak mümkündür.

Reklamda kadın olgusu daha feminen ve daha özgür olarak yansıtılmıştır (Çay içen kırmızı kıyafetli ve erkek edası ile ayakkabı boyatan, çalışan bir kadın olduğu anlaşılan esmer kadından ve kısa saçlı motosiklet kullanan rock stili giyimli kadından bunu anlamak mümkündür). Ancak kadınlar her ne kadar doğal, eşit varlık olarak yansıtılmaya çalışılsa da dişilik unsurları ve cinsel haz objesi olarak görülmeleri reklamda izlenebilmektedir. Zira ayakkabısını boyatan aynı kadının dudağına ruj sürmesi sahnesi ile cinsellik öne çıkarılmak istenmiştir. Yine kısa saçlı kadının reklam filminin ilk sahnelerinde fiziğini ön planda tutan koltuk üzerindeki yatış sahnesi de kadınların hala reklamlarda cinsel obje olarak görüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Benzer şekilde ceketten bahsedilen sahnede aynı masada oynatılan bir kadının kalça hareketlerine odaklanan kamera bu görüşü destekler niteliktedir.

Reklamda erkek unsuru Türk kültürü ile özdeş bir şekilde yansıtılmıştır. Erkek güçlü, koruyucu, yardımsever, kendine güvenen şekilde gösterilmektedir. Milliyetçilik mitinin bariz bir şekilde kullanıldığı sahne olan bayraklarla futbol maçının takip edildiği bölümde, kültürün önemli bir ögesi olan bayrak sembolü ve ona yüklenen anlamlardan yararlanılmıştır. Türk ulusu için bayrak, uğruna mücadele edilen, gerektiğinde ölünen ve daima yükseklerde dalgalandırılan bir unsurdur. Sevinçte, gururlanıldığında, başarıda bayrakları sallamak Türk milliyetçiliğinin eylemsel göstergeleridir. Reklam filmi bu özellik dikkate alınarak hazırlanmıştır. Sahnenin çekildiği alan ve oyuncuların yaşam stili Amerikanvari hip hop kültürünü çağırırsa da drift yapan ve sahnede bir maç sonucunu kutlayarak bayrak sallayan gençlerin özne olarak kullanılması, kültürlerin küreselleşmeden sıyrılarak, milli kültürün egemen kültürü kendi potasında eritti-

ğini göstermektedir. Böylece ortaya melez bir kültür ve yaşam tarzı çıktığını söylemek mümkündür.

4.4. LC Waikiki Reklam Filmine Ait Bulgular

Reklam filmi, konsepti açısından incelendiğinde en belirgin özelliğın güven veren mutlu aile tablosu olduğu görölmektedir. Gösterge sistemi ve analiz bölümünde ön plana çıkarılan unsurlar kültürel bir değere sahip olan bayramda yeni kıyafetler giyme üzerinden ele alınan tüketim alışkanlığıdır. Bayramların mutlu ve bir arada olmayı sağlayan olgular olduğu imajından hareket edilmiştir. Halk arasında “bayramlık” olarak tabir edilen yeni kıyafet alma ve giyme kültürü reklamda en çok kullanılan sözel ve görsel mesajdır. Reklam müziği akılda kalıcı bir melodidir. Sürekli tekrarlanan reklam sloganıyla da etkisini arttırmıştır. Reklam büyükanne ve büyükbabanın da olduğu çekirdek aileyi temsil ederek Türk toplumunda ailenin önemi ve bayram olgusundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Özellikle bayramlık kıyafetlerin çocuklar için önemi bilindiği için reklam filminde çocuklara öncelik verilmiş, bu kesimi özendirme politikasına gidilmiştir.

Toplumun sosyoekonomik düzeyi açısından hitap ettiğı kesim orta sınıf olan marka reklam filminde sıradan bir aileyi kullanarak “sizden biriyiz” mesajı vermektedir. Ayrıca Türkiye’de muhafazakâr kesimin sosyal hayatta daha ön plana çıkmaya başlaması ile giyim sektörü de 2000’li yıllar öncesine nazaran muhafazakâr kesime yönelik ürünleri piyasaya sunmaya başlamıştır. Firma bu sosyal gelişimi yakalayıp fırsata dönüştürmüştür. Reklamda da bu kesime yönelik ürünleri bünyesinde barındırdığı mesajını vermektedir.

Reklamda yer verilen kadın unsuru, toplumsal cinsiyetçilik üzerinden incelendiğinde anaç kadın figürü olduğu görölmektedir. Kadına yüklenen rol, ev işi yapan, mutfağın sahibi, erkeğın arkasını toplayan, aileyi bir arada tutan kişi olarak yansıtılmıştır. Benzer kadın algısını çocuklar için seçilen kıyafetlerde de görmek mümkündür. Kız çocuğının elbise giydiğı reklamda, erkek papyon takmaktadır. Reklam başlı başına bir kültür ögesi olan bayram olgusundan yararlanılarak hazırlanmış ve “bayram tatlısı”, “bayram sabahı”, “bayramlık kıyafet” gibi sembollerle desteklenmiştir. Reklam filminde erkek unsuru en yoğun olarak büyükbaba sembolü ile işlenmiştir. Ataerkil bir toplumsal yapıya sahip olan Türk toplumunda, büyüklerin ailenin baş köşesinde yer alması olgusu işlenmiştir. “Evin reisi erkektir” alt metni verilmiştir.

Reklamda kullanılan sembolik bir diğır öge renklerdir. Firmanın logo rengi olan mavi çeşitli detaylarda bilinçli olarak kullanılmıştır. Kıyafetlerde, çocuk odasında,

mutfaktaki çaydanlık ve son sahnede oturlan kanepeler mavi olarak seçilmiştir. Sakinliğin rengi olarak kabul edilen mavi rengi huzuru sembolize eder. Reklamda da verilmek istenen alt metin “huzurlu bir hayatın her anında, firmanın ürünleri ile tüketicinin hep yanında” olmasıdır.

5. SONUÇ

Tüketimin karmaşık ve kültürel öğelerden etkilenen bir olgu olduğunu bu çalışma sonucunda çıkarmamız mümkündür. Zira tüketim, araştırmamızda belirttiğimiz gibi yalnızca nesnelerin belli amaçlar doğrultusunda faydalanılarak bitirilmesinden ibaret bir eylem değildir. Bunun ötesinde özellikle günümüzde tüketimi, kapitalizmin ve küreselleşmenin elinde tamamen odak noktası haline getirilmiş ve bu sistemlerin devamlılığını sağlayan en önemli unsur haline gelmiştir.

İnsanoğlunun, tüketim programı ile kodlanmış bireyler haline gelmesini sağlamak da reklamların görevi olmuştur. Böylelikle birey tüketimi yadsımaz ve sıradan hatta gerekli bir eylem olarak algılar. Tüketim ihtiyaçlar çerçevesinde zaruri olsa da ihtiyaç dışı tüketim bu sayede bireylere aşılanmış olur. Reklamlar bu kodlamayı yaparken de kültürel kodlardan yararlanmaktadır. Dolayısıyla kendi kültüründen öğeleri reklamlarda içselleştiren bireye bir malı, bir yaşam tarzını tüketmeye razı etmek daha kolay olmaktadır.

Yaptığımız bu çalışma sonucunda tüketim kültürünün reklamları oluştururken bulunduğu lokasyonun kültürel unsurlarından nasıl yararlandığını tespit ettik. Çalışmamıza örneklem olan Boyner firmasına ait reklam filmi Türkiye kültürüne ait folklorik unsurların ve kültür öğelerinin nasıl yerleştirildiğini bulduk. Bu öğelerin yerleştirilirken küreselleşmenin etkilerinin kültür ile nasıl harmanlandığını ortaya koyduk. Verilmek istenen mesaj çok basitti; Boyner’i tercih etmekle, “kendi yaşam stilin evrensel bile olsa sen aslında özüne bağlı, kültürüne sadık bir birey olarak yaşayabilirsin”. Kültür emperyalizmini yok sayan bu mesaj ile tüketim normalleştirilmektedir. Özellikle Türk kültüründe önemli yer tutan milliyetçilik olgusunun reklamın temelinde olduğunu ve buna göre reklamın kurgulandığını araştırma sonunda görmemiz mümkündür.

İçerik olarak Türk kültürüne has unsurlar dikkate alınarak yerleştirilmiş olsa da reklamın evrensel değer yargılarından yararlandığını görmek mümkündür. Araştırma kapsamında kadın unsurunun cinsel obje ve haz nesnesi olarak reklamda ele alındığını tespit etmekteyiz. Reklamda kadınlar her ne kadar kendi ayakları üzerinde duran, güçlü ve özgür yaşama sahip imajlarla verilseler de yansıtılmaları esnasında fiziki özellikleri

daha ön plana çıkarılmaktadır. Dişilik unsuru verilen mesajlarda hep ilk vurgu noktasıdır. Evrensel reklam kültüründe yer alan “kadının teşhir nesnesi” haline gelmesini Boyner reklamında da görmemiz mümkündür.

Araştırmanın ikinci örnekleme LC Waikiki reklamı ise Türk aile kültüründeki öğelerden ve sembollerden yararlanılarak hazırlanmış bir reklam filmidir. Araştırma çerçevesinde elde ettiğimiz veriler ışığında reklamın kültürel öğelerden yararlanılarak hazırlanmasından ötesi olduğunu görmekteyiz. Zira reklam başlı başına Türk-İslam kültürünün bir ürünü olan dini bir bayramı fırsata çevirme amacındadır. Kapitalizmin her şeyi tüketim nesnesine çevirebilme potansiyeli göz önüne alındığında bu olgudan yararlanması normal karşılanabilir. Reklam filminde bireylere yüklenen rol ve modeller geleneksel Türk aile tiplemesine göre hazırlanmış, bu arketiplerin yer aldığı semboller ve mitler reklamda pek çok yerde kullanılmıştır. Bu sayede “ailenizden biri” imajı yaratılarak yabancı olmamakla beraber bir yaşam stiline günümüz koşullarında modernite ile yorumlanarak firmanın ürünleri lanse edilmiştir.

Reklam filminden elde ettiğimiz bir diğer sonuç ise kadınların temsil edilme şeklidir. LC Waikiki reklamında kadınların toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldıkları, kendilerine yüklenen annelik ve kadınlık ödevlerinden sorumlu roller ile işlenmekte olduğunu görmekteyiz. Türk toplumunda erkekten sonra gelen, onun arkasını toplayan, ev işlerinden sorumlu bir varlık olan kadının reklam filminde de bu şekilde konumlandırılması ile reklamın daha kolay içselleştirilmesi amaçlanmıştır.

Aynı reklam filmi sosyokültürel yapının din ekseni olarak nasıl değiştiği mesajlarını da barındırmaktadır. Reklam, sosyal hayatta daha görünür hale gelmeye başlayan muhafazakâr kesimin yaşam stillerinin de izlerini taşımaktadır. Siyasi yapıda yaşanan değişiklik sosyal yapıdaki değişimi de beraberinde getirirken, her koşulda kâr elde etme peşinde olan kapital sistem bunu da kâra dönüştürerek değişim üzerinden oluşan yeni imajları da tüketimin içerisine çekmenin yine kültürel sembollerden faydalanarak çözümünü bulmuştur. Buradan hareketle tüketimin var olan kültür ve hatta zamanla değişen kültür öğelerinden nasıl beslendiğini tespit etmemiz mümkün olmaktadır.

Bireylerin her fırsatta tüketim çarkının içinde yer almasını isteyen tüketim kültürü bunu yaparken sorgulanmanın önüne geçebilmek adına doğallaştırma, normalleştirme taktiklerini reklamlar vasıtası ile gerçekleştirmektedir. Reklamlarda kullanılan hiçbir görsel, metin ya da sözel metinler tesadüfi olarak seçilmez. İnsan psikolojisi, sosyoekonomik değişimler, kültürel değerler vb. birçok unsur bireylerin metalaşma-

sında kullanılan araçların yöntemlerini belirlemektedir. Kısacası düzenin devamını sağlamak için ne mümkünse yapılmaktadır. Sembollerin, mitlerin, dil unsurunun insan üzerindeki etkileri de göz ardı edilmemektedir. Özellikle tüketimde pazarlama aracı olan reklamlar gösterge sistemlerinden hareketle bizlere sunulmaktadır.

İletişimin yazı dilinden daha çok görseller üzerine kaydığı günümüz dünyasında, görsel unsurların daha akılda kalıcı olduğu yapılan birçok araştırmada ortaya konulmuştur. Buradan hareketle sembollerin ve göstergelerin insan belleğinde ve zihinsel süreçlerinde alışkanlıklarını değiştirip dönüştürmede ne kadar etkili olduğunu anlamamız kolaylaşacaktır. Bunun farkında olan kapitalist sistem, bireyleri reklamlar sayesinde karşı koyulması güç mesajlara maruz bırakmaktadır. Bu mesajlar sayesinde kitleler, sunulan ürünleri ve bu ürünlerin beraberinde getirdiği yaşam stillerini de içselleştirerek satın almaktadır.

Etik Beyan

“Giyim mağazası reklamlarının küyerel dokunuşu: Göstergebilimsel bir analiz” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee On Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay Dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Abdulahkimoğulları, E. D. (2019). *Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları Bağlamında Fotoğrafın Kullanımı*. Journal of Political Administrative and Local Studies, 2 (1), 27-42.

Bakır, U. ve Çelik, M. (2013). *Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar*. Selçuk İletişim, 7 (4), 46-63.

Becan, C. (2013). *Yeni (Duyuşsal) Reklam İletileri Bağlamında "Göstergeleri" Okumak: Göstergibilimsel Yöntemden Yararlanarak Bir Reklam İletisi Çözümlemesi*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (4).

Bircan, U. (2015). *Roland Barthes ve Göstergibilim*. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 13 (26), 17-41.

Boyner, (2020). *Bizim Tarzımız Güzel*. 18 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU> adresinden erişildi.

Çeber, D. (2011). *Samuel Beckett'in "Oyun Sonu" Adlı Oyununa Göstergibilimsel Bir Yaklaşım*. Sanat Dergisi, 0 (18), 37-49.

Çetinkaya, A. (2016). *Çevrimiçi Gazetecilikte Yeni Bir Reklam Modeli Olarak Doğal Reklamlar*. AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 7 (25), 123-136.

Dağtaş, B. (2003). *Reklamı Okumak*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Dal, N. E. (2017). *Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19), 1-21.

Elmasoğlu, K. (2017). *Tüketim Kültüründe Etkili Bir Araç Olarak Reklamın İşlevlerine Dair Genel Bir Değerlendirme*. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2 (4), 27-42.

Gültekin, E. (2021). *Covid-19 Pandemisinin Reklam Kampanyalarına Etkisi: Göstergibilimsel Bir Analiz*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

İplikçi, H. G. (2015). *Reklamlarda Tüketiciyi İkna Etmek İçin Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 7 (1), 65-77.

LC Waikiki, (2020). #ÖnümdeBayramÜstümdeLCWaikiki. 17 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=PNy78oSKXqI> adresinden erişildi.

Olgundeniz, S. S. ve Parsa, A. F. (2014). *Reklam Dünyasında İmgenin Gücü Arçelik ve Vestel Reklamlarında Robot Karakterlerle Yaratılan Evren*. Humanities Sciences, 9 (2), 95-106.

Özcan, E. (2007). *Göstergebilimsel Açından Reklam Dilinin Tüketim Toplumuna Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Özgür, A. (2006). *Göstergebilim*. 14 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.academia.edu/2345316> adresinden erişildi.

Pektaş, H. (2014). *Reklam Nedir? İşlevi ve Etkileri Nelerdir?*. Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 2 (1), 222-231.

Senemoğlu, O. (2017). *Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İnsan ve İnsan, 4 (12), 66-86.

Yavuz, Ş. (2012). *Reklam ve Popüler Kültür*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul University Faculty of Communication Journal, 0 (27).

Yeygel, S. ve Elden, M. (2015). *Şimdi Reklamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özmen, Ş. Y. & Yılmaz, H. (2006). *Traditional Or Innovative?: A Semiotic Analysis Of Five Raki Companies'ads In Turkey*. 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.academia.edu/703374> adresinden erişildi.

EKLER

1) Gösteren (Signifier)	2) Gösterilen (Signified)	
3) Gösterge (Sign)	I) GÖSTERİLEN (Signified)	
II) GÖSTEREN (Signifier)		
III) GÖSTERGE (Sign)		

EK 1: Barthes'in mit çözümlemesi (Dağtaş, 2003).**EK 2:** Boyner reklamı. Terasta asılan çamaşırlar.

(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 3: Boyner reklamı. Kolonya tutan rock stil giyimli genç kadın.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 4: Boyner reklamı. Türk halısı üzerinde yatan spor giyimli genç kadın.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 5: Boyner reklamı. Ayakkabılarını boyatan iş kadını.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 6: Boyner reklamı. Araba iten gençler.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 7: Boyner reklamı. Hamam peştemali ile dönen genç.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 8: Boyner reklamı. Drift yaparken Türk bayrağı sallayan gençler.
(18 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=3tu5IsaiJnU>)

EK 9: LC Waikiki reklamı. Bayramlık sevinci yaşayan çocuk.

(17 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=PNy78oSKXqI>)

EK 10: LC Waikiki reklamı. Bayram baklavası yapan kadın.

(17 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=PNy78oSKXqI>)

EK 11: LC Waikiki reklamı. Kocasının kıyafetini düzelten kadın.
(17 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=PNy78oSKXql>)

EK 12: LC Waikiki reklamı. Geniş aile fotoğrafı.
(17 Temmuz 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=PNy78oSKXql>)

Hüseyin ÜRETEN

ANTİK YUNAN'DAN YAŞAYAN SÖZLER'DE KADIN

Bülent ÇELİK

YENİÇAĞDA OSMANLI PİYADELERİNİN ASKERİ POTANSİYELİ

Furkan DEMİRTAŞ - Abdulkadir BARUT, Hasan BARDAKÇI - Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN

İLK HALKA ARZLARIN KISA VE UZUN DÖNEM FİYAT PERFORMANSLARI İLE İŞLEM HACİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ

Bilge KÖKSEL-Sebile TECİRLİ

TÜRKİYE'DE EĞİTİM HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

Salih AKKANAT

HAYATIN HAKKINI GÖZETMEK: GIORGIO AGAMBEN'İN SİYASET FELSEFESİ

İhsan DOĞRU

İBN REŞİK EL-KAYRAVÂNİ'NİN TASVİRCİLİĞİ: ŞİİRLERİNDE MEYVE MOTİFİ

Ekrem GÜZEL

İSMET ÖZEL ŞİİRİNDE 'KAHRAMAN BEN'İN GÖRÜNÜMLERİ

Aytaç ÖREN

AN IRONIC INTERSECTION OF REALITY AND FICTIONALITY: TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS

Uğur AVCI

MÜLKİYELİLERİN "BABA"SI: AYNİZÂDE HASAN TAHSİN (1876-1962)

Yaşam KARAÇAY ÇELİK

İRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SINIR MÜNASEBETLERİ

İbrahim AKSAKAL

EVLİLİK ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ GELİŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (ERZİNCAN ÖRNEĞİ)

Kadir DOĞAN- Mesut DOĞAN

KÜRESELLEŞEN DÜNYA'DA DAĞ VE İNSAN ETKİLEŞİMİ: RİZE DAĞLARI ÖRNEĞİ

Ayşe Nur DALKIRAN

TÜRKÇE İLGİ HÂL EKİNİN ÖĞRENİMİNDE JAPON ÖĞRENCİLERİN KARŞILAŞABİLECEKLERİ OLASI GÜÇLÜKLER: KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİMİ YÖNÜNDEN BİR ANALİZ

Eray KARAKETİR

KUŞTAN AL HABERİ: YAZIŞMADAN YARIŞA POSTA GÜVERCİNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tuğba HARPUTOĞULU-Şule Yüksel ÖZMEN

GİYİM MAĞAZASI REKLAMLARININ KÜYEREL DOKUNUŞU: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187

9 772587 200005